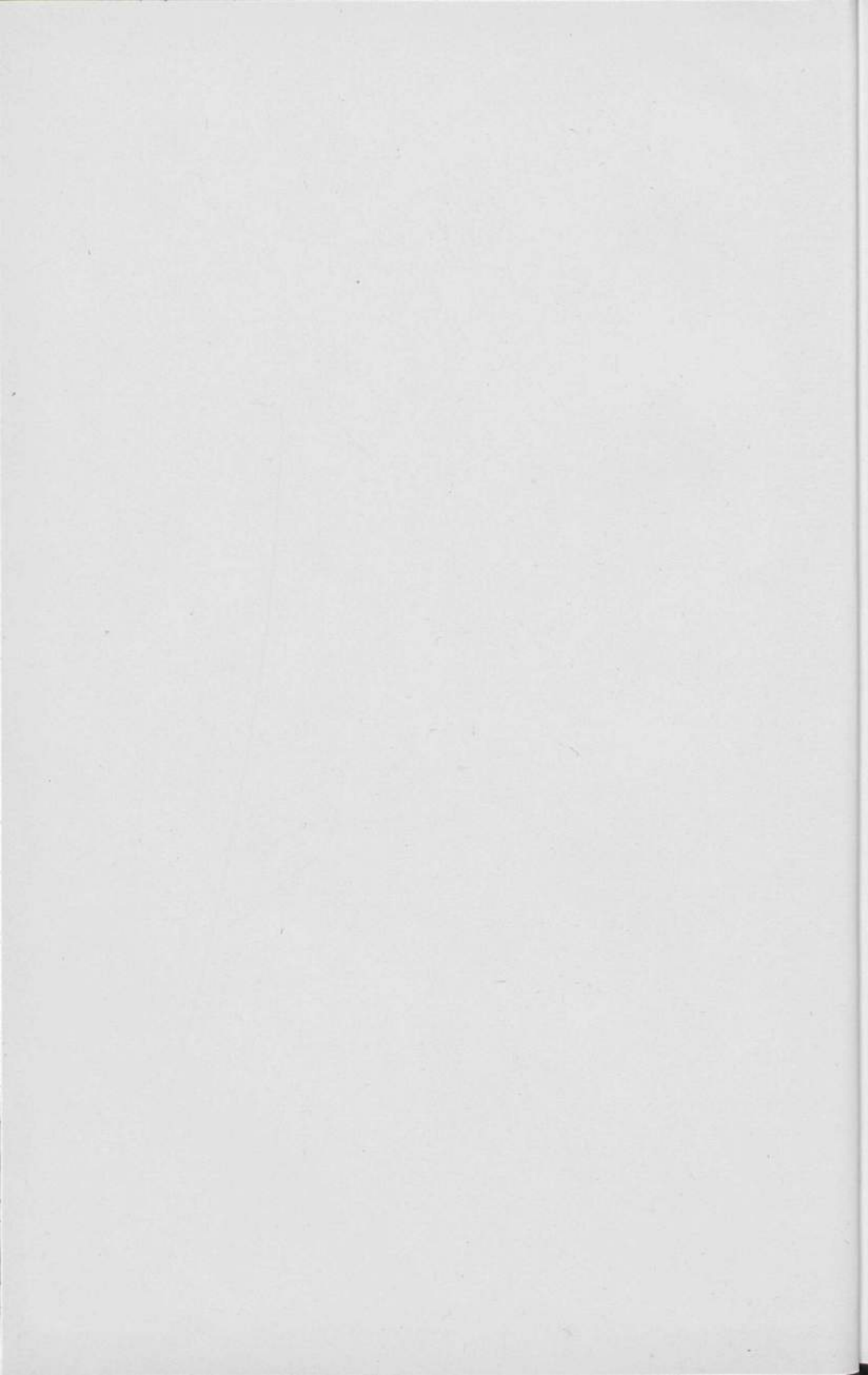

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

III

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
1979

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 18

Skrár hafa samið

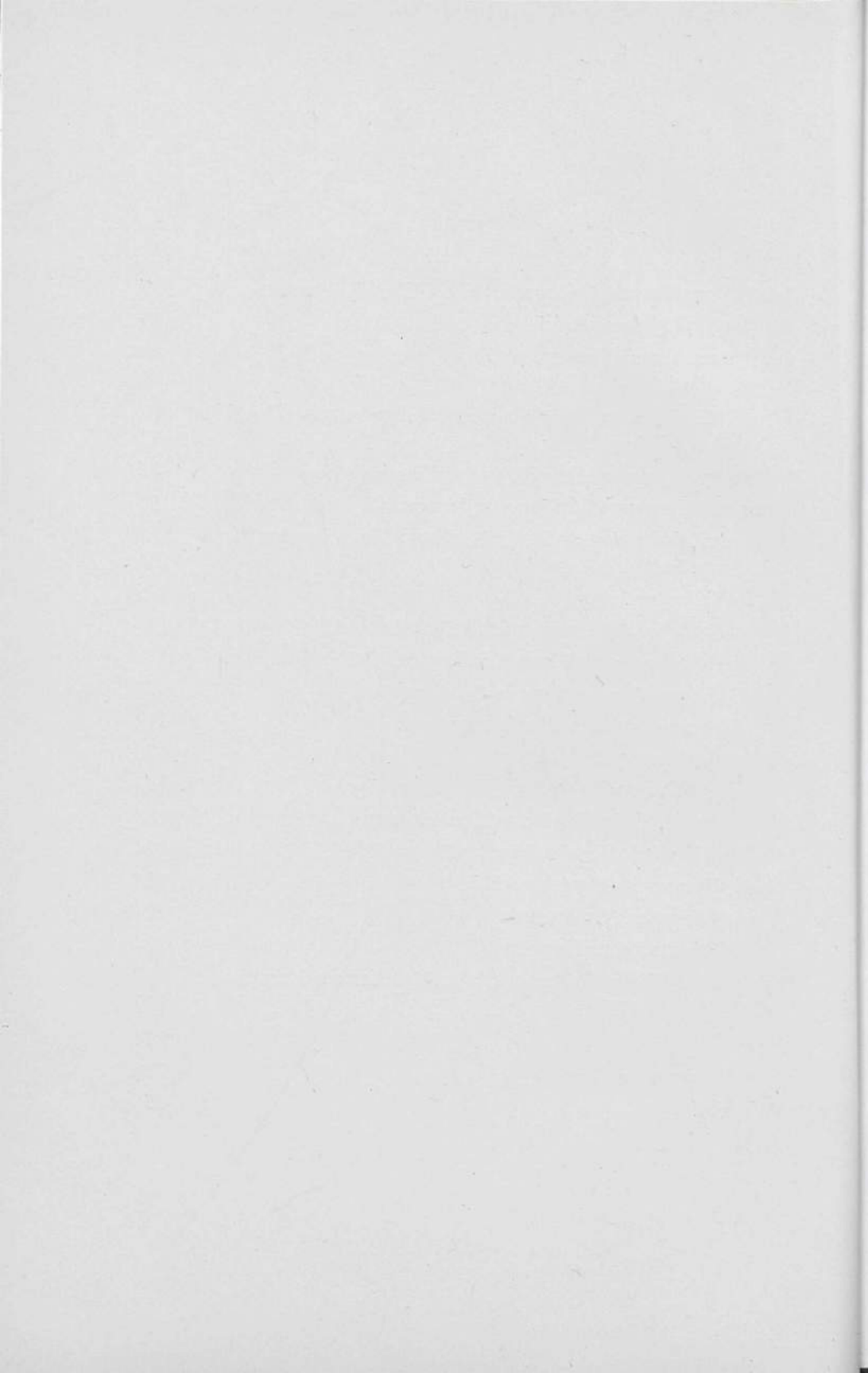
EINAR G. PÉTURSSON OG EIRÍKUR ÞORMÓÐSSON

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1979

PRINTED IN ICELAND
STEINHOLT HF

EFNI

Jakob Benediktsson: Ráðagerðir Vísa-Gísla í Hollandi	7
Halldór Halldórsson: Brúsi	19
Jón Samsonarson: Fjandafæla Gísla Jónssonar lærða í Melrakkadal	40
Elsa E. Guðjónsson: Skyldleiki erlendra prentmynda við nokkrar íslenskar helgimyndir	71
Sveinbjörn Rafnsson: Heimild um Heiðarvíga sögu	85
Peter A. Jorgensen: Þjóstólfs saga hamramma	96
Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson: Fimm hundruð ára dómur eða fals?	104
Stefán Karlsson: Þorp	115
Stefán Karlsson: Skinnræmur úr Skálholtsbók (AM 351 fol.)	124
Guðni Kolbeinsson og Jónas Kristjánsson: Gerðir Gíslasögu	128
Alan J. Berger: Text and sex in Gísla saga	163
Finn Hansen: Punktum eller komma?	169
Hermann Pálsson: Orð Vésteins	176
Hermann Pálsson: Dulargervi í Hallfreðar sögu	181
Sigrún Davíðsdóttir: Old Norse Court Poetry	186
Anthony Faulkes: The Prologue to Snorra Edda	204
Sverrir Tómasson: Hryggjarstykki	214
Sverrir Tómasson: Gullin símu	221
Helgi Guðmundsson: Hreytispeldi	224
Samtíningur (Stefán Karlsson, Ólafur Halldórsson, Hermann Pálsson, Jón Helgason)	227
<i>Handrit</i>	234
<i>Upphöf kvæða og vísna</i>	236
<i>Nafnaskrá</i>	236

JAKOB BENEDIKTSSON

RÁÐAGERÐIR VÍSA-GÍSLA Í HOLLANDI

GÍSLI MAGNÚSSON (Vísi-Gíslí)¹ segir frá því í bréfi til Björns sonar síns 1. sept. 1669, að sendiherra Dana í Haag, Martin Tanche, hafi á námsárum Gísla í Hollandi skrifað Kristjáni IV. Danakonungi um hugmyndir þær um nýjar framkvæmdir á Íslandi sem hann hafi lagt fyrir sendiherrann; og hann bætir við: “Eg hefi það skriftum heima hjá mér í þýsku”.² Þetta bréf hefur verið talið glatað, en nú er það komið í leitirnar.

Þegar Jón Samsonarson magister var að skrásetja íslensk handrit og önnur gögn varðandi Ísland í sænskum söfnum árið 1969, rakst hann á bréf það sem prentað er hér á eftir í Konunglega bókasafninu í Stokkhólmi. Hann tók af því ljósrit, sem hann hefur góðfúslega látið mér í té til birtingar. Bréfið er í skjalamöppu með handritsnúmerinu K 57, en í henni eru laus og ósamstæð blöð, og er skrifað á spjald sem bundið er við: “Strödda danska historiska handlingar”. Meðal þessara blaða er umrætt bréf, en um það segir m. a. svo í skýrslu Jóns (í Stofnun Árna Magnússonar): “Fjögur folioblöð, sem skrifuð eru aftur á bl. 3v mitt. Á fremstu blaðsíðu er skrifað með blýanti: “Om Island.”, “Febr. 1646.”, “Dan” og “Dansk ministers i Holland bref.” En með penna er skrifað: “17.” og “Ur en hdskr. m. rygg-titel: D. (*ofan línu og virðist vísað niður*) Iure Suetico. och nummern 394Z.”

Því einu skal við þetta bætt, að höndin á síðustu setningunni er frá 19. öld, og svo virðist einnig vera um blýantsáskriftirnar, en óvíst er hvort þær eru með sömu hendi.

Af þessum athugasemdum á bréfinu er helst að ráða að blöðunum fjórum hafi verið kipt út úr skjalabók, þar sem meginefnið hafi verið

¹ Um Gísla og ritgerðir hans skal í eitt skipti fyrir öll vísað til bókar minnar. *Gíslí Magnússon (Vísi-Gíslí). Ævisaga, ritgerðir, bréf* (Safn Fræðafélagsins XI, Reykjavík 1939); hér á eftir skammstafað: GM.

² GM, bls. 110.

sænskt, og síðan hafi þau verið lögð með gögnum sem vörðuðu Danmörku. Ekkert verður af uppskriftinni um það ráðið hvar hún sé gerð né hvort hún hafi verið gerð beint eftir frumriti. Hún er skrifuð með smárri en greinilegri fljótaskrift, sýnilega af atvinnuskrifara; höndin virðist frekast vera frá 18. öld.

Enda þótt undirskrift bréfsins hafi verið sleppt í uppskriftinni, getur enginn vafi á því leikið að þetta er sama bréfið og það sem minnst var á í upphafi þessa máls. Þetta er augljóst bæði af efni bréfsins og niðurlagi þess, þar sem bréfitari kallar sig "E. M. vnterthänigster Minister". Frumbréfið virðist aftur á móti glatað; ég hef gert að því árangurslausa leit í Ríkisskjalasafni Dana, en þar eru varðveitt mörg bréf frá Martin Tanche í sendiherratíð hans í Haag (1638–49). Enn má geta þess að óbeint er vísað til þessa bréfs í konungsbréfi 31. júlí 1647 til Hannibals Sehested, sem þá var landstjóri í Noregi.³ Þar er getið um tillögur frá Martin Tanche til úrbóta atvinnuvegum "udi vore Lande Norge, Island, Færø og Nordkappen", m. a. um fiskveiðar, "samt Sæbesyden, Saltens Raffinering og Potaske at gjøre".

Hinsvegar hefur ríkisstjórn Dana ekki séð ástæðu til þess að taka tillit til þessa bréfs að því er Ísland varðar, eða eins og Vísi-Gísli orðaði það í áðurnefndu bréfi til Björns sonar síns: "Þessu var ekki í þann tíma framfylgt". Bréfið er þó ekki ómerkt, fyrir þá sök að það sýnir að ýmsar þær hugmyndir Gísla sem hann setti fram í ritgerðinni *Consignatio instituti* 1647⁴, hafa verið mótaðar að verulegu leyti áður en hann fór heimleiðis frá Hollandi vorið 1646; í annan stað sýnir bréfið að Gísli hefur ekki aðeins lagt hugmyndir sínar fyrir danska sendiherrann, heldur og sannfært hann um að ástæða væri til að koma þeim áleiðis til konungs. Má af þessu marka að Gísli hefur, þótt ungur væri, ekki nema 25 ára að aldri, kunnað að standa fyrir máli sínu og vekja á sér traust. Á það má reyndar benda, að Tanche tekur fram í inngangi bréfsins að faðir Gísla sé ríkastur maður á Íslandi og ættgöfugastur. Þetta mátti til sanns vegar færa,⁵ en sýnilegt er að Gísli hefur ekki dregið úr ættgöfgi sinni og efnahag, og kann það að hafa stutt mál hans. Þess má enn geta að Jón biskup Vídalín tekur fram í líkræðu sinni yfir Gísla að hann hafi

³ *Norske Rigsregistre* VIII 554.

⁴ GM, bls. 48–85.

⁵ Sbr. GM, bls. 4.

náð “vináttu og kunningsskap” sendiherrans og ritara hans og ferðast með þeim um landið,⁶ og í bréfinu hér á eftir segir Tanche að hann hafi haft Gísla löngum hjá sér og að Gísli hafi oftast en einu sinni skýrt sér frá hugmyndum sínum. Þetta sýnir að með þeim hefur tekist nokkur kunningsskapur. Loks er ljóst af því að Tanche hefur látið Gísla fá uppskrift af sjálfu bréfinu, að það hefur verið samið beinlínis eftir tillögum Gísla, hvort sem þær hafa verið bornar fram skriflega eða munnlega.

Tillögur Gísla, sem lýst er í bréfinu, snúast allar um verklegar framkvæmdir á Íslandi, eins og drepið verður á hér á eftir. Meginefni þeirra er tekið upp í *Consignatio* (sjá einkum 1.–2., 4., 9. og 11. kafla), en þar eru einnig settar fram aðrar og mun víðtækari tillögur, sem ekki koma fram í bréfinu, þó að vel megi vera að Gísli hafi verið farinn að hugleiða a. m. k. sumar þeirra þegar á Hollandsárum sínum.⁷ Í bréfinu leggur Gísli megináherslu á vinnslu efna úr jörðu og sjó, en þó framar öllu á brennisteinsvinnslu. Sú atvinnugrein var raunar sú einasta af þessu tagi sem stunduð hafði verið með nokkrum árangri á Íslandi áður fyrr.⁸ Danakonungur hafði lagt undir sig alla brennisteinsverslun á Íslandi á árunum upp úr 1560 og ýmist rekið brennisteinsvinnslu sjálfur eða selt hana á leigu. En frá lokum 16. aldar dró mjög úr brennisteins-tekju, bæði sakir verðlækkunar á brennisteini og vegna þess að brennisteinn var mjög til þurrðar genginn í helstu námunum. Árið 1606 fékk danskt félag einkarétt í 15 ár til brennisteinskaupa á Íslandi, en síðan er ekki á brennistein minnst, þangað til Gísli kemur til skjalanna. Magnús Björnsson, faðir Gísla, keypti Reykjahlíð við Mývatn 1631; að vísu var undanskilinn í kaupinu sá brennisteinn sem konungur átti í Reykjahlíðarjörðu. Í síðari skrifum sínum dregur Gísli þó fjöður yfir þennan fyrirvara.⁹ Sýnilegt er af bréfinu hér á eftir að Gísli hefur fengið sýnishorn af brennisteini til Hollands og látið athuga þau þar. Líklegt er að Magnús faðir hans hafi reynt að selja kaupmönnum danska verslunarfélagsins brennistein, en þeir verið tregir til að kaupa. Á það benda ummæli Gísla í bréfinu, þar sem hann segir að félagið skeyti aðeins um

⁶ GM, bls. 148.

⁷ Sjá *Consignatio* og GM, bls. 36–39.

⁸ Sjá GM, bls. 26 og áfr.; Björn Þorsteinsson í *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* undir *Svovl*, Island, og rit sem þar er vísað til.

⁹ Sjá GM, bls. 27–28; *Bibliotheca Arnarnæana* VII 153 (bréf til O. Worm).

venjulega verslun með ket og fisk, en hirði ekkert um þann hagnað sem hafa megi af brennisteini.¹⁰

Áhuginn á brennisteinsvinnslu virðist því hafa verið kveikjan að framfarahugmyndum Gísla, en þær hafa smám saman þróast í þá mynd sem kemur fram í Consignatio. Fyrsta stigið hefur greinilega orðið til í Hollandi, eins og ljóst má vera af eftirfarandi bréfi.¹¹

Skal nú vikið stuttlega að bréfinu sjálfu.

Það er skipulega samið: fyrst inngangur (1), sem skýrir frá tilefni bréfsins og gerir grein fyrir Gísla; síðan er greinargerð fyrir framfarahugmyndum hans í sex liðum (2–7), og loks eru tilmæli Gísla um að honum verði falin yfirumsjón með öllum þeim framkvæmdum sem gerðar kunni að verða á Íslandi samkvæmt tillögum hans (8).

Hér skulu aðeins gerðar nokkrar athugasemdir við fáein atriði, og þá einkum þau sem ekki eru kunn úr síðari skrifum Gísla. Miðað er við ofangreinda kaflaskiptingu í bréfinu.

(1) Tanche tekur fram að hann hafi vitneskjuna um auðæfi og ættgöfgi Magnúsar Björnssonar frá fálkafangara sem stundað hafi fálkaveiðar á Íslandi í meira en 30 ár. Hér er að öllum líkindum átt við Johan Mom (1597–1667), sem stundaði fálkaveiðar á Íslandi um langt árabíl frá því um 1620, en hann var a. m. k. um skeið í þjónustu Maurits prins af Oranje.¹²

(2) Í fyrsta lið tillagnanna er megináhersla lögð á brennisteinsvinnslu, eins og áður er dregið á. Tanche segir að athugun á brennisteinssýnishornum Gísla hafi leitt í ljós að brennisteinninn sé góður, en þó nokkru feitari en sá sem kemur frá öðrum löndum; því sé hann ekki eins hentugur til púðurgerðar, nema með frekari hreinsun, hinsvegar sé slíkur feitur brennisteinn mikið notaður í Frakklandi. Enn fremur minnst hann á að vitríól finnist og á Íslandi með brennisteininum, og sé af því hagnaðarvon. Allt þetta kemur fram í síðari skrifum Gísla.¹³ Hvergi

¹⁰ Ole Worm staðfestir þetta raunar í bréfi til Gísla 1647: „Kaupmenn vorir hafna óbræddum brennisteini með öllu og meta bræddan lítills, því að þeir græða meira á öðrum varningi” (*Bibl. Arnam.* VII 155; þýtt hér).

¹¹ Sbr. GM, bls. 26 og 35–36.

¹² Sjá M. Simon Thomas, *Onze IJlandsvaarders in de 17de en de 18de Eeuw* (Amsterd. 1935), bls. 38–52; Páll E. Ólason, *Menn og menntir* III 159–64; Björn Þórðarson, *Íslenzkir fálkar* (Safn til sögu Íslands, 2. fl. I 5), bls. 52–66.

¹³ Sjá Consignatio, 2. kafla og bréfið til Worms 1646 (*Bibl. Arnam.* VII 152–53).

nema hér kemur hinsvegar fram sú hugmynd að hagkvæmt væri að hreinsa brennisteininn við námurnar til þess að draga úr flutningskostnaði, svo og að leggja mætti veg að sumum námunum, sem væri akfær vögnum á sumrum og sleðum á vetrum. Loks er bent á að brennisteininn mætti nota í púðurgerð danska ríkisins, ef til hennar yrði stofnað á Helsingjaeyri.

(3) Annar liður tillagnanna snýst um saltpétur. Gísli segir hann að vísu ekki hafa fundist á Íslandi, en telur víst að hann muni vera þar til. Sama kemur fram í *Consignatio*, 2. kafla, og ennþá í samningi Gísla við Torfa Hákonarson 1699.¹⁴ Bent er á að finnist saltpétur, sé allt efni til púðurgerðar til reiðu á Íslandi, þar sem auðvelt sé að útvega þar trékol. Púðurgerð gæti þá orðið ódýrari á Íslandi en annarstaðar, því að vinnulaun séu þar miklu lægri, þar sem sama vinna fáist fyrir einn ríkisdal og fyrir 8–10 í Hollandi. Enn fremur sé til nóg vatnsafl til að knýja púðurmýllur, sem yrðu þá ódýrari í rekstri en hestamýllur. Hér mun í fyrsta sinn tæpt á því að nota vatnsafl til iðnaðar á Íslandi, en ekki er sú hugmynd nefnd í *Consignatio*, né heldur púðurgerðin, en henni skýtur upp síðar í ritgerð Gísla, *Res et scopus*.¹⁵

(4) Í þriðja lið tillagnanna er rætt um hugsanlega vinnslu góðmálma, einkum silfurs, sem Gísli hefur talið líkur á að fundist á Íslandi. Hann hyggur að landsmenn muni frekar segja sér frá líklegum stöðum til námugraftar en útlendingum, sem þeir tortryggi. Tanche hefur og eftir fálkafangaranum að hann hafi séð silfur sem landsmenn hafi grafið úr jörðu. Svipaðar hugmyndir koma og fram í bréfi Gísla til Worms 1646 og í *Consignatio*.¹⁶

(5) Í fjórða lið er rætt um saltvinnslu úr sjó, og talið auðvelt að koma henni í framkvæmd, t. d. með því að láta sjó frjósa í gryfjum að vetrarlagi, taka síðan ísinn af og sjóða það sem eftir yrði. Um saltvinnslu ræðir Gísli líka í síðari skrifum sínum, en minnst þar ekki á vinnu-aðferðir við hana.¹⁷

(6) Í fimmta lið er rætt um fiskveiðar. Þar kemur fram athyglisverð gagnrýni á danska verslunarfélaginu vegna aðferða þess í fiskkaupum. Gísli telur að talsvert af fiski eyðileggist á haust- og vetrarvertíð, þar

¹⁴ GM, bls. 118.

¹⁵ GM, bls. 89–90.

¹⁶ Sjá *Bibl. Arnam.* VII 152 og GM, bls. 76 og 83.

¹⁷ Sjá GM, bls. 64–5 og 79; *Bibl. Arnam.* VII 152.

sem ekki sé hægt að herða hann vegna veðurs, en verslunarfélagið vilji ekki kaupa saltfisk og banni að selja hann öðrum. Hinsvegar sé hægt að selja saltfisk með góðum hagnaði til Frakklands, væri hann verkaður samkvæmt óskum manna þar í landi; eins væri hægt að veiða mikið af löngu og selja til Englands. Þessar hugmyndir koma ekki fram í Consignatio, en í bréfi til Worms 1648 talar Gísli um áform sín að koma upp fátækrahælum og segist ætla að leggja þeim til fiskiskútur.¹⁸ Hinsvegar er þar ekki minnst á fisksölu, enda erfitt um vik vegna einokunar danska verslunarfélagsins.

(7) Í sjötta lið er rætt um tekjur af fuglaveiðum og þá einkum um að selja mætti álftafjaðrir úr landi; bent er á að Frísir hafi miklar tekjur af slíku. Um fuglaveiðar er rætt í Consignatio, 4. kafla, en álftafjaðrir koma þar ekki við sögu.

(8) Bréfinu lýkur með tilmælum Gísla um að hann yrði skipaður yfirmaður allra rannsókna og nýjunga á Íslandi, en þessi tilmæli eru endurtekin með nánari greinargerð í Consignatio, 9. og 11. kafla.

Þetta var vitaskuld eitt mesta áhugamál Gísla, eins og sést af síðari skrifum hans. Sama vor og bréf Tanches var skrifað hefur Gísli rætt áform sín við Óla Worm, þegar hann kom til Kaupmannahafnar á heimleiðinni, og eftir heimkomuna sótti hann samsumars um einkaleyfi til brennisteinstekju á Íslandi til handa sér og Magnúsi föður sínum. Leyfið var veitt, og kann að vera að einmitt bréfið frá Tanche hafi átt einhvern þátt í því, enda þótt Worm þakki sér það að verulegu leyti.¹⁹ Þegar leyfið var fengið, færði Gísli sig undir eins heldur betur upp á skaftið með ritgerð sinni, Consignatio, sem hann sendi utan 1647.

Bréfið sem hér fer á eftir er prentað stafrétt; fáein augljós pennaglöp eru leiðrétt, einkum er stöfum sem fallið hafa niður bætt við í oddklofum.

Durchleüchtigster grossmächtigster König,
gnadigster Herr.

Weil die gelegenheit es so hat gefüget, dass E. Mayt. Jch vntherth(e-nig)st in einem aussführlichen schreiben ovverture von ezlichen vorschlägen und mittelen habe gethan, so mir an die hand gegeben worden, dadurch die Commerciën in E. M. Reichen in besser aufnehmen, ver-

¹⁸ Sjá *Bibl. Arnam.* VII 161, sbr. Consignatio, 6. kafla.

¹⁹ Sjá *Bibl. Arnam.* VII 155.

muthlich, können gerahten, und consequenter Dero Königl. intraden treflich verbessert worden: So habe ich mich ferner erkünet, E. M. auch allergehorsambst anzudienen, wie sich allhier hat befunden ein vnterthan E. M. auss Jssland, nahmens Gislaus Magnus von Modruwollum, dessen Vatter (wie ich von einem Falkonier habe vernohmen, so über 30. Jahr in Jssland sich dess Falkenfanges hat gebrauchet) der reichste von mittelen, und vornemste von Geschlechteren in selbiger Insel sein soll, welcher sich auf dass Studium Politicum allhier in Holland hat begeben, und zugleich mit allem fleiss über 3. Jahr in diversen Stätten von Holland und anderswo geobserviret hat, wass in Jssland zu besseren Nuz der Einwohner könnte eingeführet werden. Diesen habe ich die ganze Zeit hero an mich gehalten, immassen Er ab und zu, eins und dass ander(e) mir hat zu erkennen gegeben, welches er vermeinet, dass Es zu vorberührten Zweck könnte streken, davon ich hiemit öffnung zu thuen allervnterthenigst habe nöthig erachtet, zumahlen ich mich von den jenigen, wass ich gehorsambst werde berichten, auch von anderen, so den lauff dess Commercij besser dann ich verstehen, wohl habe informiren lassen.

Vors Erste So berichtet Er, dass allerhand Mineralien sich in selbiger Insul befinden, davon der Schwefel albereits von diesem entdeckt, und dass zu anderen, alss Salpeter,²⁰ Victriol, auch zu metallens und anderen Edleren BergGeschiken guete anzeigungen verhanden weren. Betreffende den Schwefel, so berichtet Er, dass derselbe in sehr grosser quantität, alss irgents an einem orthe zu finden seÿe, von welchen schwefel Er mir probe herauss hat bringen lassen, so allhier geleütert worden, da befunden ist, dass derselbe gar guet seÿ, und wenig vnsauberkeit beÿ sich habe, zwart ists nicht ohne, dass Er an sich etwass geylet oder feister ist, dann der so aus anderen Landen anhero nach Holland gebracht wird, dahero Er von vielen nicht für so gar tüchtig wird gehalten zum Pulver, dennoch aber so kann Er mit etwass mühe darzur nuzlich gesäubert und geraffiniret werden, dass Er darzur bequem wird. Hergegen aber, so ist dieser schwefel in seiner feisten substantie viel und mehr angenehm in Frankreich, alss der schwefel, so auss anderen Landen dahin gebracht wird, welcher schwefel in Frankreich viel zuer Leinwa(n)d im gebrauch kombt. Dabey erwehnet dieser

²⁰ Leiðrétt; skr. Salyter.

Gislaus Magnus, dass bey vorigen Zeiten alss die Bremer und Hamburger ihren Handel auf Jssland gehabt, viel schwefel darauss sey gefähret worden, seiter dem aber die Compagnie zu Kopenhagen allein auf dem Jssländischen handel sey geotroyret gewesen, so hetten die schwefel Minen alss verborgene schätze geruhet. In vntersuchung der vrsachen, so thätten sich keine andere befinden, alss dass die Jssländische Compagnie sich thätte begnüegen mit dem ordinarie handel dess fleisches und fisches, und bekümmerte sich nicht vmb den profit, so auss dem schwefel und anderen dergleichen zu machen, in betrachtung Sie auf dess allernöthigsten handelss, mit fisch und fleisch, sich ohne dass gar schlecht thätten bedienen. So könnte auch wohl sein, weil vor diesem allein der vngeraffinirte Schwefel sey auss der Insel gebracht, welcher mit grosser mühe und vielem vnkosten erst von dem orth der Mine biss an den nächsten haven auf viel Meile zu Lande auf pferden hat müessen fortgebracht, und so vngeraffinirt aussgeführt werden, dass die vncosten dess transports so hoch sein gelauffen, dass kein sonderer vortheil möchte darbey gewesen sein. Diss obstaculum aber vermeint Er könne gar leicht auss dem wege geraumet werden, wan in loco der Mine alsobalde der schwefel durch die eingesessenen wurde gepurificiret oder geraffiniret, also dass mit wenigerem vnkosten der schwefel solte können an nächsten haven gebracht, und mit geringerer fracht alss vor diesem auss Jssland übers Meer geführt werden: So glaubt Er auch, dass an etzlichen orthen ein grosser Landweg solte können gemacht werden, dass man wagen gebrauchen, auch zu Winters Zeit sich der schlitten solte bedienen können. In weiteren vnterführung der eigenschafft dess Jssländischen schwefelss befindet sichs, dass selbiger viel Vitriol bey sich habe, worauss gleichfalss ein Profit zu hoffen. Ich habe vielfaltig mit der Persohn (davon ich in mein aussführlich schreiben an E. M. habe mentie gemacht) vnterredung wegen dess Jssländischen schwefelss gehabt, welcher die Probe den hiesigen Pulvermachern hat gezeiget, so diesen schwefel vor guet haben befunden, wan Er geraffiniret ist, und helt es diese Persohn dafür, dass der schwefel in Jssland so viel E. M. solte betragen, wan dass Pulvermachen vmb Helsingör in train gebracht, und der schwefel von E. M. gecommittirt dazue solte gelifert, und den leüten in bezahlung angegeben werden, dass E. M. vermuthlich dass Pulver, so dero Orlogsschiffe und Vestunge Jährlich benöthiget, bey nahe solten frey haben.

Vors andere, betreffende den Salpeter, ob zwart selbiger daselbst noch nicht aufgefunden, So zweifelt Er doch ganz nicht, dass solcher aldar vorhanden, sintemahl dass Erdreich an etzlichen orthen sehr fett und darzue wohl gedisoniret, dass Land auch sehr schaffreich ist, vnd ist bekant dass in Engelland und anderen örtheren der Salpeter meistentheilss in den schaffställen gesucht wird, welches gleichfalls in Jssland zu practiciren. Auch hat Er nachricht von einem seiner Landsläute, so sich in Frissland niedergelassen, dass selbiger gar guete anzeigung zum Salpeter in Jssland gefunden, auch eine probe darvon mitheraussgebracht habe. Vnd weil als die principalste materien zum Pulvermachen in Jssland zufinden, also dass nichts restiret als die Kohlen, welche hiezue auch leichtlich können geschaffet werden, So helt Er es vnzweifelich dafür, dass auch in Jssland guet Pulver solle können gemacht werden, mit kleinem vncosten, Sintemahl Er berichtet, dass Er in Jssland mit einem Reichsthaller zum behuff der Arbeitsleüte mehr will richten, als hier in Holland mit 8 à 10 Rh., worinnen grösstentheilss der Vorthail dess profits bestehet. Zudem seint die kleinen revier und flüsse daselbst in grosser anzahl, welche alle von den Bergichten örtheren fallen sollen, also dass die Pulvermühlen daran gar füglich können gebawet werden, welche gelegenheit die vncosten nicht wenig würde subleviren, so sonsten in solchen Mühlen, so mit pferden vmgetrieben werden, aufgewendet werden müssen.

Vors dritte. So vermeinet auch obgemelter Magnus, dass es noch wohl edlere Berggeschike und mettallen, auch wohl gar Silber rinnen in Jssland haben solte, zumassen dan alte Einwohner seind, welche an vnterschiedenen örtheren davon guete anzeigungen wissen, aber damit nicht dörsten an tag kommen, auss furcht, es möchten ihnen dadurch grössere Beschwerden aufgebürdet werden. Er zweifelt nicht, weil die Inwohner zu ihm, als einem Einheimischen, mehr vertrauen und confidenz hetten, als zu einem frembden, Er werde mit fleissiger nachforschung darhinder kommen, zumahlen wan Jhme solte zugelassen werden, dass Er leüte so völligen verstand davon haben, zu solchem Zweck möchte mit überbringen. Es berichet auch der Falconier, dass er Silber gesehen, welches von einigen Einwohnern hiebevorn auss dem gebirge geholet, und dass Er den orth wohl solte können anweisen.

Vors Vierte. Berichtet Er, dass die See an ezlichen orthen vmb Jssland so salzig seÿe, dass wan dass Seewasser vom Strande abläufft, zum

öffteren clar salz sich daselbst findet, welches bissweilen von den Einwohnern zur speise und sonsten gebrauchet wird, vrtheilet daher, dass auch leicht salz in Jssland solle zu machen sein, auf gleiche manier wie in Schottland, vermeldet, dass der Turff in der Jnsel auch in abundanz seÿe, also dass alle requisita daselbst zum Salzmachen zu finden. Ich habe hierüber auch mit der Persohn, so in meinen ausführlichen schreiben zum öffteren berühret, geredet, welche solch werk gar considerabel helt, und vermeint, dass im Sommer, am Strande grueben in die Erde können gemacht werden, wie auf der Küste von Spanien, Portugall und Frankreich gebräuchlich ist, woselbsten die Hize der Sonnen das Salz operiret, weil also dann die Sonne sehr penetrant dess orths sein soll. Vermeint auch dass beÿ Winters Zeiten aus den grueben das Eyss solte können abgenommen werden, also dass die Salsedo vnten thäte bleiben, so ihrer natur nach nicht gefrieren kann, welches alssdann durch die hize dess fewers gar leicht zu salze könnte gekochet werden, und ist diss werk mit geringer mühe zu versuchen.

Vors fünffte. Weil es notori ist, dass der gröste theil der Commerciën in Jssland bestehet in Fischereÿ, So berichtet dieser Islandus, dass noch wohl einmahl und mehr so viel fische selbige Jnsel, an ezlichen örtheren, Jährlich solte können aussgeben, wan die abfuhr allein were, wie sie sein solte, und vermeint Er, dass desswegen hoch nothwendig eine bessere ordonantie. Er berichtet wie die Compagnie vornemlich des gedrukneten fisches sich allein bedienet, so Stokfisch wird genant, welcher fisch allein in Sommer könnte gedruknet werden. Vnter dessen weil im Herbst, Winter und Vorjahr der meiste Cabliaw werde gefangen, welcher wegen dess saisons zum öfftern nicht kann gedruknet werden, also dass daher wass von den Einwohnern nicht consumiret wird, zu vielmahlen verdirbt und weggeworffen wird, zumahlen, wan der fisch gleich mit vncosten der Einwohner gesalzen würde, nicht an die Compagnie in einiger quantität kann verhandelt werden, weil dieselbe diesen gesalzen fisch wenig oder gar nichts achtet, und aussführet, zu grossen schaden und nachtheil der Einwohner, auch nicht zulassen will, dass frembde denselben abführen, da doch zu erweisen ist, dass solcher gesalzener fisch mehr angenehm in Frankreich, auch höher von Preiss ist alss der Stokfisch, nur dass die Compagnie keinen handel auf Frankreich hat, Er berichtet auch dass ein fisch Länge genant, in grösser quantität sich daselbst soll fangen lassen, welchen die Compagnie auch

nicht achtet, in Frankreich und Engelland aber sehr begehret wird, sonderlich wan solcher fisch auf ein andere manier, alls nu üblich ist, solte geschnitten und gesalzen werden. So vermeinet Er, dass auch damit den Einwohneren ein sonderbarer profit könne zuwachsen, wan dieser fisch auf rechte manier gesalzen, und nach Frankreich oder Engelland möchte verführet werden.

Vors Sechste. So berichtet mehrermelter Gislaus Magnus, dass es in Jssland sehr viel schwanen und andere Gevögel habe, welche aber, und sonderlich die federen von Schwanen ganz nicht gebraucht und aussgeführt werden, da doch solche an anderen orthen gross geld kosten, Sintemahl auch in Friessland viel von Adel und Bauren aufm Land den grösten theil ihrer Revenuen davon haben. Alls(o) vermeinet Er, dass seine Landsleüte könnten angewiesen werden, auch hierunter ihre menagie zu verbessern, wan sie solche möchten aussführen.

Mehr andere mittel könnten allhier zum vorigen Zweck angezogen worden, welche sich aber hernach mit der Zeit selbst an die hand geben und eröffnen möchten, vnter dessen weil ietztangezogene alle dergestalt beschaffen sint, dass Sie entweder ganz nicht gebraucht, oder auch nicht mit solchen nuz, wie sie wohl könnten, theilss auch zu der Compagnie nicht gehörig seint: So bietet dieser Gislaus Magnus ganz vnterthenigst, E. K. Mayt. wollen Jhr gnedigst gefallen lassen, diese newe vorgeschlagene mittelen, dadurch auch E. K. M. Revenuen merklich solten können verbessert, und der Einwohner gedeýliches aufnehmen befördert werden, zue dero special genädigen verordnung zu nehmen, also, dass E. M. Jhr möchten gefallen lassen, seine wenige Persohn darunter zu gebrauchen, dieselbe vorgeschlagene mittel in übung beý den Einwohneren zu bringen, dergestalt, dass Er vermittelst E. Mayt. Königl. Vollmacht und inserutie möchte befehlt werden, auf seine vncosten die Mineralien und andere berggeschike aufsuchen zu lassen, möchte geauthorisiret werden, zu solchem Zweck, Leüte, so darüber verstand haben, hineinzubringen. Dass E. M. zu facilitirung solches heilsamen werkes, an Gouverneur von Jssland wolten gnädigst schreiben, ihme hierunter zu favorisiren, ingleichen an die Praefectos, dass Sie mit ihme hierüber, sowohl anderen so zu der Jnsel besseren und gedeýlicheren aufnehmen gereichen könnte, nothdürfftig wolten conferiren, ihme zu erheischung seiner intention behülflich sein, und mit Raht und That assistiren. Jmfall nun E. K. M. gnedigst möchte gefällig sein, seine

wenige Persohn hierunter als einen Directeur und Befehlsmann zu gebrauchen, und ihn dafür zu legitimiren, So verhoffet Er, nächst Göttlicher verleyhung, und dessen milden seegen, sich also in seiner Charge zu betragen, wie seine schuldige Trew gegen E. M. auch die naturliche angebohrene Liebe zu seinem Vatterlande solches mit sich bringet, und Jhn dazu verbindet. Vnd ich als E. M. vnterthänigster Minister an diesem orth habe obligender pflicht halber nicht vorbeÿ gekönnen, E. M. hiervon allervnterth(änig)st und gehorsambst ouverture zu geben. Der ich verbleibe.

Mense Februario

1646.

HALLDÓR HALLDÓRSSON

BRÚSI

og nokkur önnur nöfn á leirilátum

I

ORÐIÐ *brúsi* sem nafn á íláti virðist ekki vera gamalt í málinu og getur vart verið eldra en frá byrjun 17. aldar. Með því að orðið í þessari merkingu er svo ungt, er vart nema um tvennt að ræða: að það sé *tökuorð* eða íslenzkur *nýgervingur*.

Hér á eftir verður rætt um orðið *brúsi* í þeim merkingum, sem mér eru kunnar í íslenzku, en alveg sérstaklega um orðið í merkingunni 'ílát'. Reynt verður að grafast fyrir um það, hvers konar ílát orðið hafi táknað og rætt um önnur nöfn á sams konar eða svipuðum ílátum. Hér er ekki aðeins um að ræða athugun á orðum og uppruna þeirra, heldur einnig merkingarmiðum þessara orða eða þeim hlutum, sem orðin hafa átt við. Við orðarannsóknir verður slíkt tíðum að fara saman.

II

Orðið *brúsi* er kunnugt úr forn máli í merkingunni 'hafur': *HAFR heitir . . . skimuðr ok brúsi*. Sn.E. I, 589. Í sömu merkingu kemur það einnig fyrir í Merlínusspá I, 48 (Sk.A II, 19). Þá er einnig kunnug úr Hymiskviðu kenningin *flotbrúsi*:

„Mvndo vm vinna
verc halft víþ mic,
at þv heim hvali
haf til bǫiar,
eþa flotbrvsa
flestir occarn?“ Sæ.S. 109.

Greinilegt er — enda munu allir vera sammála um það — að *flotbrúsi* er kenning fyrir 'skip'. Þessi kenning er svipaðs eðlis og skipskenningin *hrútr húms* í Austurfaravísu Sighvats (Sk.A I, 233),¹ enda

¹ Handrit eru ekki samhljóða, í sumum er *heims* og *hafs* í stað *húms*.

merkir orðið *húm* 'sjór', sbr. einnig *hafhrútr* í Fms. VIII, 373, þar sem sést, að Baglar kölluðu í háði skip Sverris konungs *hafhrúta*.²

Orðið *brúsi* er ekki kunnugt í öðrum merkingum í fornmáli, nema hvað það kemur fyrir sem mannsnafn og jötunsnafn, sbr. LindDop. 173, og viðurnefni, sbr. LindPersonb. 45. Hér er vitanlega um sama orðið að ræða og *brúsi* í merkingunni 'hafur', og má til styrktar benda á, að *Hafr* er notað sem mannsnafn (LindDop. 439–443) og viðurnefni, sbr. *Hafr-Björn* (LindPersonb. 129). Vera má, að mannsnafnið, ekki sízt jötunsheitið, og viðurnefnið sé dregið af háralagi eða skegglagi, sbr. það, sem síðar verður sagt um samband orðsins við sögnina **brúsa* (**brusa*).

Orðið *bruse* er kunnugt úr norskum mállýzkum í merkingunni 'hártoppur yfir enni' og einnig sem nafn á hafri ('Haardusk over Panden'. 'Ogsaa brugt som Navn paa en Buk'. Aasen). Þá er rétt að minna á, að í norskum ævintýrum er *bruse* notað um hafra. Þá má geta þess, að *bruse* kemur fyrir í nokkrum sænskum mállýzkum í merkingunni 'hrútur' (Rietz). Hér er þannig um samnorraent orð að ræða, sem hefir sömu merkingu á vesturnorrænu málsvæði, en lítið eitt frábrugðna í sænsku.

III

Í síðari alda máli er *brúsi* sjaldgæft í merkingunni 'hafur' nema í orðasöfnum, sem alveg eins geta haft merkinguna úr fornmáli, sbr. t. d. JÓ (OH), undir *brúsi*, þar sem er þýðingin 'nomen Hirci, sive Capri in Edda' og HFLbs. 99 fol., bls. 336 (OH), þýtt 'caper, hircus. poët'. Þá má láta sér detta í hug, að nafnið *Brúsaskeggur* sé leitt af *brúsi* í merkingunni 'hafur' og tákni mann með hafurskegg. Verður nánara um þetta rætt síðar. Loks er líklegt, að *brúsi* merki 'hafur' í eftirfarandi vísu:

hárið er eins og blakkur brúsi,/

bera þær flest allt dökkt á sér. JSamsKD II, 91 (17. öld) (OH).

En hverjar aðrar merkingar orðsins eru kunnar úr síðari alda máli? JÓ (OH) segir, að *brúsi* merki m. a. 'mikið hár og undið, hrokkið í hring Smynd, hringhrokkið höfuðhár, d. brusende hár' ['crinis magnus et intortus, annuli instar crispatus, capillus subannulatus. Dan. brusende haar', undir *brúsi*]. Í HFLbs. 99 fol., bls. 336 (OH) er *brúsi* þýtt 'mikið, hrokkið hár' ['crinis magnus crispus'], en líklegt er, að Hannes Finns-

² Sjá annars um *flotbrúsi* í Kommentar I, 269.

son hafi fróðleik sinn frá JÓ, svo að hæpið er að tala hér um sjálfstæða heimild. Svipuð merking orðsins er raunar áður kunn í samsetta orðinu *skeggbrúsi*, sem dæmi er um frá miðri 17. öld í merkingunni 'maður með mikið skegg':

skiegg bruse vel bruske: barbo, Multæ barbæ. GA 38 (OH), undir *brúsi*.

Sama orð er einnig kunnugt úr GÓ, sbr. bls. 29, JÓ (OH), undir *skegg*, og þýtt þar 'sem hefir mikið og hrokkið skegg' ['qvi barbam habet magnam et crispatam'] og úr BH II, 260 þýtt 'skeggjaður (maður)' og raunar í annarri merkingu, sem síðar verður vikið að. Engar líkur eru á því, að merkingin 'hrokkið hár' í orðinu *brúsi* sé fengin úr danska orðasambandinu *brusende hár*, eins og JÓ hyggur. Þótt *brúsi* komi ekki fyrir í þessari merkingu í fornum heimildum, er líklegt, að þessi merking orðsins sé gömul. Þessa skoðun reisi ég á því, að svipuð merking er — eins og raunar var ýjað að áður — kunn úr norskum mállýzkum, t. d. 'hártoppur yfir enni, ennistoppur á hesti' ('Haardusk over Panden, Stjerneman paa en Hest'. (Aasen)). Þá er orðið einnig notað í norsku um ýmiss konar plöntur, og gæti nafngiftin verið dregin af líkingu við hárbrúsk. Orðið er t. d. notað um 'eini' (Aasen og Ross), 'steinbrjóta' o. fl. (Ross), 'axbundin' (Aasen) o. s. frv.

Í józku kemur *bruse* fyrir í merkingunni 'það, sem freyðir, er blásið út, stendur út í loftið' ('hvad der skummer, opblæses, strutter' (Feilberg)). Í merkingunni 'það, sem stendur út í loftið' er vafalítið um sama orð að ræða og hið forna orð *brúsi*. Það sést betur af skýringu orðsins síðar í ritgerðinni.

IV

Ekki verður séð, að sögnin *brúsa* komi fyrir í íslenzku að fornu. Elzta dæmi, sem ég þekki um hana, er frá 17. öld:

samt driypur ecke það sæta Balsam af þessa Alldingardsins Avøxtum/ fyrir enn það Nordan vindurenn blæs og brwsar yfer hann. GerhHugv. P III r. (OH).

Vafalaust er hér um tókusögn að ræða úr d. *bruse* 'þjóta, ólga', sem fengin er úr mlþ. *brūsen* (þ. *brausen*) 'þjóta, niða, freyða'. Hins vegar er trúlegt, að til hafi verið á vesturnorrænu málsvæði sögnin **brusa* eða

**brúsa* í merkingunni 'breiða úr sér, tútna út', sbr. nmáll. *brusa* í þeirri merkingu og d. *bruse* í merkingunni 'breiða vel úr sér til allra hliða; standa út í loftið' ('om fjer, haarvækst, klædestof olgn.: brede sig fyldigt ud til alle sider; strutte' (ODS)). Í TorpEtym. er talið, að *brusa* í þessari merkingu sé skyld nmáll. *bruse* 'einir; hafur með hártopp á enni', og í ODS er sagt, að *bruse* í merkingunni 'breiða úr sér' sé ef til vill skyld norrænu *brúsi* og n. *bruse* 'hártoppur; hafur með hártopp á enni'.

Norsku sögnina táknar Torp *brúsa*, en það gæti bent til, að hún hefði verið **brusa* í fornorrænu (þ. e. forníslenzku og fornorsku). Þetta þarf þó engan veginn að vera, sbr. nmáll. *hūm*: ísl. *húm*, nmáll. *skūma*: ísl. *skúma*, *skúmur*. Það er því alls ekki öruggt, sem segir í HellqEtym. (undir *brusa*), að sænska sögnin *brusa* = d. *bruse* (úr mlþ. *brūsen*) sé 'i avljudsförh. till det inhemska n. *brusa*, udbreda sig, svälla'. Ég tel rétt að gera ráð fyrir tveimur möguleikum, að til hafi verið í fornorrænu **brusa* (í hljóðsk. við *brúsi*) eða sögnin **brúsa* (með sama hljóðskiptastigi og *brúsi*).

Niðurstaðan um orðmyndunina er sú, að *brúsi* sé gerandnafn af *brúsa*, þ. e. 'sá, sem breiðir úr sér, tútnar'. Slíkar myndanir eru á elzta stigi algengari af hvarfstigi, en ekki er það algilt, sbr. Meid 1967, 93, og AJSuff. 31. Athugandi er, að *brúsi* virðist ekki vera mjög gömul myndun, þar sem orðið er því nær aðeins kunnugt af vesturnorrænu svæði.

V

Ég hygg, að framan greindar skýringar á hinu forna orði *brúsi* 'hafur' og norska orðinu *bruse* í fyrr greindum merkingum séu réttar. Hafurinn hefir þannig fengið *brúsanafnið* af háralagi eða skeggi. Hins vegar sé ég ekki, að skýringin í VriesEtym. ('der dahinstürmende') fái staðizt, enda styðst hún ekki við þá merkingu í **brúsa* (**brusa*), sem kunn er af vesturnorrænu svæði.

Áður hefir verið vikið að orðinu *Brúsi* (*brúsi*) sem mannsnafni, jötunsheiti og viðurnefni. Ég fullyrði ekki, hvernig á að skýra þessa notkun orðsins, sbr. það, sem sagt er á bls. 20 hér að framan. En samt virðist mér liggja í augum uppi, að orðið sé leitt af **brúsa* í framangreindum merkingum.

JÓ (OH) segir, að *brúsi* geti verið hundsheiti eða nánara tiltekið: 'nafn hunda annaðhvort af því að þeir hafa hrokkið hár eða (dregið)

af þessum jötni' ['nomen canum, an quia pilos habent intortos vel ex gigante illo', undir *brúsi*.³ Í HFLbs. 99 fol, bls. 336 (OH) er hins vegar sagt, að *brúsi* merki 'hundur' ('canis'). Allt um það þykir mér trúlegra, að *brúsi* hafi verið hundsnafn fremur en að það hafi merkt 'hundur'. En þetta get ég vitanlega ekki fullyrt. Hitt er trúlega rétt hjá JÓ, að hundur, sem nefndur hefir verið *Brúsi*, hefir haft 'hrokkinn hár', sbr. það, sem áður hefir verið sagt um sögnina **brúsa*.

Undir orðinu *klám* getur JÓ (OH) þess, að *brúsi* geti merkt 'getnaðarlimur' og segir 'en eitthvað hafa þeir girndar: félagi, hrókur, brúsi, kompán, möndull, riddari og völsi'. ['Sed Salacitatis aliquid habent: fje-lagi, hrookr, Brwsi Kompán, Mòndull, Riddari et Volsi']. Enn er samband við sögnina **brúsa* 'tútna út', 'standa fram'. Þess má geta, að í HFLbs. 99 fol., bls. 336 (OH) er tilgreind sama merking og talin skáldamál ('penis. poet').

Þá er komið að því, að Hannes Finnsson (l.c.) þekkir orðið *brúsi* sem fuglsheiti og þýðir það 'colymbus maximus'. Á þetta minnst JÓ ekki. Hins vegar þekkir BH I, 117, orðið í þessari merkingu, þýðir það á lat. 'avis' (fugl), sem bendir til þess, að honum hafi verið ókunnugt um hvers konar fugl orðið hafi verið notað. Hins vegar hafa þeir, sem önnuðust dönsku þýðinguna, verið fróðari, því að hún hljóðar svo: 'en Havhymber (*columbus glacialis*), en Fugl af Gaasearten. v. himbrimi.' Þess má geta, að *himbrimi* kemur annars ekki fyrir í orðabók Björns Halldórssonar. Bl. þekkir orðið líka, þýðir það '(*himbrimi*) Havimber (*colymbus glacialis*)' og getur þess, að heimild sín sé norðlensk. *Brúsi* í merkingunni 'himbrimi' er ekki í seðlasafni Blöndalsbókar, og virðist þessari merkingu hafa verið skotið inn í próförk. Heimildarmaður Bl. er þannig ókunnur. OH hefir nokkur dæmi um orðið *brúsi* í merkingunni 'himbrimi', t. d. EOI & BP 556 (úr Þingeyjarsýslu), ÓDavþul. 315 (18. öld), Mohr 26 (þingeyskt dæmi), LandnIng. I, 83 (þetta dæmi er runnið frá Skúla fógeta, sem var Þingeyingur, sbr. BA IV, 72), LFR I, 15, JHall. V, 51, Nf. XX, 44. Þessi upptalning ber með sér, að flest elztu dæmin eru norðlensk, aðallega þingeysk. Yngri dæmi, sem tekin eru úr ritum náttúrufræðinga, segja minna, því að náttúrufræðingarnir kunna að hafa lært orðið úr eldri ritum. Úr talmáli nútímans hefir OH aðeins eitt dæmi um þessa merkingu, og er það suðurþingeyskt. Þá hefir

³ Jón hefir áður greint, að *Brúsi* sé nafn á jötni í Ólafs sögu Tryggvasonar. ('Nomen gigantis (ÓTr)'), undir *brúsi* (OH).

OH nokkur dæmi úr bókum frá þessari öld, t. d. GFrRit. VI, 285, 492 og SSigfþj. VII, 13. Útbreiðsla merkingarinnar hefir ekki verið athuguð nánara, en þessar heimildir virðast benda til Norðausturlands og Austurlands. Þetta kemur nokkurn veginn heim við það, sem Bl. segir, og hið sama hefir Finnur Guðmundsson fuglafræðingur látið í ljós í samtali við mig.

En hvernig kemur merkingin 'himbrimi' heim og saman við það, sem ég hefi áður sagt um orðið *brúsi*? Ég spurði dr. Finn Guðmundsson fuglafræðing um það, hvort nokkuð væri sérkennilegt í háttum fuglsins og fjaðrafari, sem skýrt gæti nafnið miðað við þær merkingar, sem ég teldi, að verið hefðu í sögninni **brúsa*. Sagði hann þá, að fuglinn ýfði fjaðrir framan á höfði, þegar hann yrði fyrir styggð. Á þessu bæri að vísu lítið, en nákvæmir náttúruskoðarar tækju þó eftir því. Þetta er algerlega í samræmi við merkingu sagnarinnar **brúsa* (**brusa*), sem ég hefi rakið hér að framan.

Áður var að því vikið, að *bruse* væri í norskum mállýzkum notað um ýmiss konar plöntur. Tók ég þá að athuga, hvort íslenska orðið *brúsi* væri ekki notað á líkan hátt. Í talmálssafni OH fann ég aðeins eitt dæmi:

Brúsi, kk = jurtarheiti. GDav. 26.

Þótt dæmið sé aðeins eitt, má fullyrða, að Guðmundi Davíðssyni⁴ segist hér rétt frá. Þetta má styðja nokkrum rökum. Í OHjaltGras. 273 (OH) frá fyrri hluta 19. aldar kemur fyrir *brúsa*höfuð (Sparganium) og á sama stað *Sveimandi Brúsa*höfuð (s. natans), og ýmsir yngri grasafræðingar nota einnig þetta orð. Stefán Stefánsson kallar þessa ætt *brúsa*kollsætt og tilgreinir þrjár tegundir: *tjarnabrúsi* (spargánium mínimum), *mógrafa*brúsi (spargánium hyperbórum) og *trjónu*brúsi (spargánium angustifólíum). StStFlór. 108–109. Ingólfur Davíðsson grasafræðingur kveðst aðeins þekkja orðið *brúsi* sem plöntuheiti í ofan greindum samsetningum. *Mógrafa*brúsi, segir hann, að sé algengastur og lýsir honum þannig, að blómin standi upp úr vatni (í tjörnum og mógröfum) og séu þau eins og stingandi broddar. Eftir myndum að dæma lítur út eins og broddarnir breiði úr sér. Þá þekkir Ingólfur örnefnið *Brúsa*tjörn í Hánefsstaðalandi á Árskógsströnd, og er tjörnin vaxin mógrafabrúsa.

⁴ Guðmundur Davíðsson (1866–1942) var lengst af á Hraunum í Fljótum, en orðið *brúsi* kann hann að hafa lært í Skagafirði eða Eyjafirði.

Mér virðist greinilegt, að brúsanafn á plöntum sé dregið af blóm-lögun, eins og henni hefir verið lýst, og er skýringin þannig í samræmi við það, sem sagt hefir verið um *brúsa* í öðrum merkingum.

VI

Orðið *brúsi* um 'ílát undir vökva' er ekki kunnugt fyrr en frá 17. öld. Sú merking á sér enga beina samsvörun í öðrum málum og verður ekki dregin af merkingu sagnarinnar **brúsa* (**brusa*), sem áður hefir verið um rætt. En lítum nú á heimildir um orðið í þessari merkingu. Ef allt er upprunalegt í handritinu, ætti þetta dæmi að vera hið elzta, sem OH hefir:

og lagga brúsa brenndan keypt
til barka að úða. MÓIFlat. 48.

Þetta dæmi er úr Flateyjarrímu eftir Magnús Ólafsson í Laufási (Stakar rímur, 1960, bls. 27–54). Ríman er talin ort 1626 eða 1628 og er prentuð eftir handritinu JS 472, 8vo (frá 18. öld) með samanburði við þrjú önnur átjándu aldar handrit. Ekkert sérstakt bendir til þess, að ekki hafi verið *brúsi* í frumtextanum, en öruggt verður það ekki talið.

Elzta örugga dæmið, sem OH hefir um orðið *brúsi* í fyrr greindri merkingu, er síðar frá 17. öldinni:

Hvorki ljós né hljóðaslagur hafinn á kvöldum,
bumbukrús né brúsinn fagur borinn að tjöldum. BjGissSól. 86.

Ljóðið er gefið út eftir eiginhandriti Bjarna Gissurarsonar. Á sambandinu sést greinilega, að átt er við 'vínílát', en um lögun brúsans og efni erum við engu nær.

Orðtakið að *borga brúsann* 'neyðast til að greiða e-ð', sem raunar er ekki kunnugt fyrr en frá 19. öld, bendir einnig til, að *brúsi* hafi verið 'vínílát' ('brennivínsílát'). Það merkir vafalaust upphaflega 'að greiða vínið í veizluna'. Orðtakið virðist vera frjálsleg þýðing á d. *betale gildet*. Elzta dæmi, sem OH þekkir er þetta:

hver á . . . að borga brúsann? Þjóð. 38, 125.

Af ofan greindum dæmum getum við, sem sé, ályktað, hver var upp-

⁵ Hér skýtur eitthvað skökku við. Brúsar hafa, mér vitanlega, aldrei verið úr fíkjutré. Sennilega hefir Jóni brugðið hér latínan. *Ficulneus* merkir 'úr fíkjutré', en líklega hefir honum fundizt það merkja 'úr leir'.

hafleg notkun brúsans á Íslandi. En allnákvæma lýsingu á brúsanum sem ílátí fáum við fyrst á 18. öld hjá JÓ (OH):

Brúsi, kk., flöskulaga ílát úr fíkjutré⁵ eða leirker, sem að utan er skreytt mannhöfði með skeggi, með handarhaldi og opi að ofan, sem hægt er að setja á loka eða tappa, oft gerðan úr korki, aðrir kalla hann leirkarl og skeggkarl . . . Þessi mynd, eins og hún er sýnd, á uppruna í minningunni um þann spánka foringja (Duc de Alba), sem áreitti Belga eða Hollendinga með grimmd og harðstjórn. [Brwsi m. lecythus ficulneus, seu vas fictile, in qvo extrinsecus caput humanum barbatum representatur, ansa præditum et orificio superne instructum, in qvod epitomium seu obturamentum inmittitur, plerumqve è subere confectus. aliis leirkarl et Skeggkarl . . . Imago illa, ut perhibent, originem habet in memoriam Ducis illius Hispani (Duc de Alba) qvi Belgas, seu Hollandos tanta immanitate et tyrannide vexavit.] JÓ (OH), undir *brúsi*.

Eldra dæmi um leirker með mynd af mannhöfði á er að finna í orðabókarhandriti Guðmundar Ólafssonar († 1695), undir *skeggi*. Verður þetta rakið nánara síðar, sbr. bls. 28.

Önnur dæmi um orðið *brúsi* í þessari merkingu frá 18. öld eru þessi:

Urceus — lejr kall, Brúse. Nom. V, 159 (OH). Handrit þetta er talið frá miðri 18. öld.

brúse . . . 4) letychus urceus. HFLbs. 99 fol., bls. 336 [letychus er vafalaust ritvilla fyrir lecythus, þ. e. flöskulaga ílát, en *urceus* merkir kanna].

Brúsi, m. urceolus fictilis, en Leerdunk. *Stór útskotinn brúsi*, cululus, en stor Leerkrukke, Bojan. BH I, 117.

Björn Halldórsson virðist þannig kannast við tvenns konar brúsa, annars vegar 'litla leirkönnu', hins vegar 'stóra kúlulaga krukku'.

Nákvæmasta lýsingin á *brúsa* er þannig frá Jóni Ólafssyni frá Grunnavík. Athyglisvert er, að hann segir, að sumir noti um sama hlut orðin *skeggkarl* og *leirkarl*. Við skulum því athuga, hvað Jón hefir um *skeggkarl* að segja. Honum farast svo orð:

skeggkarl, skeggjaður maður og raunar roskinn, 2. leirkrukka, merkt mynd skeggjaðs manns, stytt í skeggi, af sumum ranglega borið fram *skerkarl*. Stytt í Skeggi í kvæði herra Hallgríms Péturs-

sonar. [skegg-karl, vir barbatus, et qvidem ætate provectus. 2. lecythus fictilis, imagine barbati viri insignitus, abbreviate skeggi, pronuntiatur a qvibusdam perperam *Skerkarl*. Abbreviatum est in Skeggi in Epigrammate Domini Hallgrimi Petræi]. JÓ (OH), undir *karl*.

Undir orðinu *skeggkarl* er sagt hið sama, en þessu er bætt við:

Sumir bera fram sker-karl, en ranglega. Mynd skeggjaðs manns er sögð vera þrýst á brúsa þessa í minningu hins spánska manns Duc de Alba, frægs harðstjóra, stjórnanda Belga, sem að ofstæki og grimmd er sagður hafa léttilega tekið fram öllum dauðlegum mönnum síns tíma, né nokkurn tíma utan einu sinni hafa hlegið, þegar hann hafði gegnum rifu séð, hvar strákur dáðist að mígandi kerlingu. [Qvidam pronuntiant Sker-karl sed perperam. Effigies barbati viri lechyti istis impressa dicitur esse in memoriam Hispani illius viri, Duc de Alba, insignis tyranni, Præfecti Belgarum, qvi sævitia et crudelitate omnes mortales sui temporis facile superasse, nec unqvam nisi semel risisse cum per rimam videret, ubi vetulam qvandam mingentem puer admiraretur, etc.]. JÓ (OH), undir *skeggkarl*.

Um orðið *skeggkarl* hefir Jón frá Grunnavík enn fremur þetta að segja: stytt úr skeggkarl í kvæði herra Hallgríms Péturssonar um flöskulaga leirker. Skyldir erum við skeggjar (aðrir skeggkarl) tveir, skamt mun ætt að velja, okkar er beggja efnið leir, ei þarf lengra að telja. Og að síðustu: Einn þó mismun okkar fann, ef áföll nokkur skerða o. s. frv. [‘abbreviate pro Skeggkarl, in Epigrammate Domini Hallgrimi Petræi de lechyto fictili, Skyldir erum við Skeggjar (aliis Skegg-karl) tveir, skamt mun ætt at velia, ockar er beggia efnit leir, ei þarf leingra at telia. Et ultimo. Einn þö mismun ockar fann, ef a fóll nockur skerda, etc.']. JÓ (OH), undir *Skeggi*.

Elzta dæmi, sem OH hefir um orðið *skeggkarl*, er úr svo kölluðum Leirkarlsvísum, sem margir eigna Hallgrími Péturssyni eins og Jón frá Grunnavík. Þetta atríði er þó með öllu óvíst, eins og brátt verður að vikið. Hins vegar er víst, að kvæðið var ort á 17. öld, en einnig er óvíst, hvort það hefir upphaflega heitið *Leirkarlsvísur*. En víkjum nú að dæmi OH:

Skyldir erum við skeggkarl tveir. HPSkv. II, 390.

Jón M. Samsonarson hefir veitt mér margs konar vitneskju um kvæði þetta, og eru aðalatriði þess, sem hann sagði mér þessi: Tvö erindi eru í Maukastelli Jóns Rúgmans, Papp. 4to nr. 33 í Konungsbókhöðdu í Stokkhólmi. Þessi erindi eru prentuð í riti Magnúsar Jónssonar, *Hallgrímur Pétursson, æfi hans og starf* I, 184. Upphafið er *Skyldir erum við skeggi tveir*; Jón Rúgmann eignar Jóni Jónssyni lögréttumanni í Oddgeirshólum (Staðarhrauns-Jóni), d. 1660, vísurnar. JH benti Magnúsi á þennan stað, og hefir Magnús eftir Jóni, að þetta muni skrifað í Kaupmannahöfn 1665, eftir því sem einhverjir landar hans þar kunnu. Þetta er *langelzta heimild um vísuna*. Handrit af kvæðinu er í AM 615, 4to, 8v., talið frá síðari hluta 17. aldar, og er upphafið þar *Skyldir erum við skeggkall tveir*, og er fyrirsögnin *Leirkarls vísur*, erindin 5 að tölu. Kvæðið er einnig í handritinu AM 441 12mo, bls. 39, talið frá síðari hluta 17. aldar, og er upphafið þar *Skyldir eru við skeggi tveir* og fyrirsögnin *Brennivíns brúsa vísur*. Tvö erindin úr Maukastelli eru í *Lexicon islandicum* Guðmundar Ólafssonar. Ljósrit af þessu handriti er til á OH, og eru þessi erindi tvö þar á bls. 1923–1924. Uppflettiorðið er *Skegge* og sú orðmynd í fyrstu vísunni (ekki *skeggkarl*). Á undan vísunum er þýðing á orðinu *skeggi*, og er hún á þessa leið: 'Vas figlinum, cui effigies humani capitis barbati impressa, de quo extat carmen'. [Leirker, sem mynd af höfði skeggjaðs manns er þrýst á. Af þessu er kvæðið til orðið]. Er þetta elzta vitneskja, sem við höfum um það, að til hafi verið á Íslandi leirker með mynd af mannshöfði. Ofan greint kvæði er til í ýmsum handritum í Landsbókasafni, eignað Hallgrími Péturssyni með fyrirsögninni *Leirkarlsvísur*. Í handritinu Ms. Bor. 6, bl. 56v (í Oxford), frá síðari hluta 18. aldar eða um 1800, er upphaf kvæðisins *Skyldir erum við skeggkall tveir*. Fyrirsögnin er *Leirkalls-vísur Jóns í Oddgeirshólum*.

Hér skiptir ekki máli, eftir hvern kvæðið er. Aldur þess skiptir hins vegar máli. Þær niðurstöður, sem gefa verður gaum, eru þessar:

- 1) Orðmyndirnar *skeggi* og *skeggkarl* eru báðar kunnar frá 17. öld. Um orðið *skeggi* er þó eldri heimild.
- 2) Orðið *leirkarl* (í samsetningunni *Leirkarlsvísur*) er einnig kunnugt frá 17. öld.
- 3) Heimild er um, að *skeggi* hafi táknað 'leirker með mynd af mannshöfði' frá 17. öld.

- 4) Ef bornar eru saman heimildirnar frá 17. öld og sú vitneskja, sem fæst úr orðabók Jóns Grunnvíkings, má telja víst, að orðin *brúsi*, *skeggi*, *skeggkarl* og *leirkarl* hafi öll táknað 'leirílát með mynd af skeggjuðu mannhöfði'.

Þó að eldra dæmi sé um *skeggi* en *skeggkarl*, virðist mér sennilegt, að *skeggkarl* sé eldra og *skeggi* stytting úr því. Með þessu fullyrði ég þó ekkert um, hvort upprunalegra er í kvæðinu. Um þetta liðfall eða styttingu ræði ég betur síðar.

Frá 18. öld eru fleiri dæmi um *skeggkarl*. Þannig segir Hannes biskup Finnsson:

Skeggkarl, perperam Skerkarl, lecythus. HFLbs. 225, 4to, bls. 124 (OH) [þ. e. skeggkarl, ranglega skerkarl, flöskulaga ker].

Enn verður að nefna eitt orð til sögunnar. Það er orðið *skeggbrúsi*. Elzta heimild mín um það er GA 38 (frá miðri 17. öld), sbr. bls. 21, en hin næsta er áður greind orðabók Guðmundar Ólafssonar, þar sem tilgreint er sem uppflettiorð *Skeggbrúse* og þýtt 'Barbatus' (þ. e. 'skeggjaður (maður)'), sbr. GÓ, bls. 1923. Björn Halldórsson tilgreinir einnig orðið *skeggbrúsi* og þýðir það 'skeggjaður (maður)' og 'lítill krukka' ('urceolus'). Hann tilgreinir orðið *skeggkarl* næst á eftir og telur orðið merkja hið sama ('idem'). Hann tilgreinir einnig orðið *skeggi*, en ekki í merkingunni 'brúsi', sbr. BH II, 260.

En víkjum nú að orðinu *leirkarl*. Elzta dæmi, sem OH hefir um það orð, er úr *Sannri frásögu* eftir Jón Guðmundsson lærða (1574–1658), en frásagan er talin rituð 1615–1616. Tilvitnunin er á þessa leið:

en allir á Péturs skipi sögðu hann hefði þegið 32 brauðkökur og vínið á leirkall. JGuðm.S.fr. 10.

Engin sérstök ástæða er til að vefengja, að orðið *leirkarl* hafi staðið í texta Jóns, enda áður sýnt, að orðið er kunnugt frá 17. öld, sbr. bls. 26 hér að framan. Þess ber þó að geta, að handritið af frásögunni er frá 1792, skrifað af Snorra Björnssyni á Húsafelli. Víst gæti skolazt til um eitt orð á svo langri leið. En hvort sem þessi heimild er talin frá 17. eða 18. öld, er víst, að orðið *leirkarl* er hér haft um 'leirílát undir vín'. Kemur þetta heim við *skeggkarlinn* í svo kölluðum *Leirkarlvísu*, svo og aðrar heimildir.

Önnur dæmi, sem OH hefir um orðið *leirkarl* frá 18. öld eða fyrr, eru þessi:

Undir þeim niðurhorfandi blöðum sá hann standa margar krúsir og leirkalla. Ann. II, 466. (Kjósarannáll, líklega saminn 1678–1687, prentaður eftir JS 313, 4to, en það handrit var skrifað um 1800.)
 Urceus — leirkall, Brüse. Nom. V, 159 (handrit frá miðri 18. öld).
 leirkall tekur 6 potta tillagdur under messuvin. K XVIII 1, A 2, 196 (1758, Vaðlaþing. Vísitazíubók 1751–1768 í Þjóðskjalasafni).

Þess má geta, að *leirbrúsi* er kunnugt frá 1734: Leir-brúsa, sem haldi 3 merkur. Alpb. 1734, 186.

VII

Hér að framan hafa verið raktar heimildir um fimm orð, *skeggi*, *skeggkarl*, *leirkarl*, *skeggbrúsi* og *brúsi*, sem öll virðast hafa verið samræð, þ. e. táknað 'ílát eða ker úr leir, notað undir vökva, oft vín eða brennivín, með mynd af skeggjuðu mannhöfði þrýstu á'. Heimildir um mannhöfuðið eru tvær. Hin eldri er frá Guðmundi Ólafssyni (1652–1695) og varðar orðið *skeggi*, sbr. bls. 28 hér að framan. Hin yngri er frá Jóni Ólafssyni frá Grunnavík (1705–1779) og varðar orðin *brúsi*, *leirkarl*, *skeggkarl* og *skeggi*, sbr. bls. 25–27 hér að framan.

Af þessu getum við ályktað, að á 17. og 18. öld hafi verið kunn ílát með skeggjuðu mannhöfði. Ég ræði síðar um þá sögu Jóns, að hér sé á ferðinni mynd af hertoganum af Alba.

Nú mun ég reyna að gera stutt yfirlit um það, hvað ráðið verður um brúsa af 17. og 18. aldar heimildum.

1. Latnesku þýðingarnar á fyrr greindum orðum gefa ekki greinilega mynd af lögun ílátsins. Eitt þessara latnesku orða er *lecythus* (JÓ, HF). Ég hefi þýtt þetta orð með 'flöskulaga ílát'. Í þessu efni hefi ég farið eftir orðabókum yfir klassíska latínu, t. d. þýðir Lewis & Short orðið m. a. 'flask'. En ég viðurkenni, að upp úr þessari þýðingu minni er ekki mikið leggjandi. Ég veit ekki neitt nákvæmlega um það, hvað 18. aldar menn hafa átt við með orðinu *lecythus*. JÓ notar einnig orðið *vas* (ker) og hið sama gerir GÓ. BH notar orðin *urceolus* (lítill kanna) og *culullus*, sem í klassískri latínu merkir 'drykkjarker, bikar'. Við erum því litlu nær um lögun brúsans. Mismunandi þýðingar BH gefa þó til kynna, að lögunin hafi ekki alltaf verið sú sama.
2. Um efni brúsans vitum við meira, hvort sem hann er kallaður

brúsi, skeggi, skeggkarl, skeggbrúsi eða *leirkarl*. Þeir, sem á annað borð minnst á efni brúsans, telja hann úr leir. Auk þess felst það í orðinu *leirkarl*. Heimildir frá 19. öld benda til hins sama. Þannig þýðir KG *Leerdunk* með 'brúsi'. EJ þýðir *brúsi* *Leerdunk* og GV 'an earthen jar, to keep wine and spirits in'.⁶

3. Samkvæmt lýsingu JÓ var efst á brúsanum op, sem settur var tappi í (korktappi).
4. Heimildir frá 17. og 18. öld greina frá brúsum (ílátum) með mynd af skeggjuðum manni. Þetta þarf þó engan veginn að merkja, að allir brúsar hafi haft þetta einkenni.
5. Frásögn Jóns frá Grunnavík um hertogann af Alba bendir til, að hann hafi talið brúsana framleidda á Niðurlöndum, og erlendar heimildir, sem síðar verða raktar, sýna, að þeir hafa verið framleiddir þar og raunar víðar. Hins vegar verður því hvorki játað né neitað, hvort mynd hins skeggjaða manns hefir átt að tákna hinn óþokkasæla hertoga. Að þessu verður vikið síðar.

VIII

En hvað segja erlendar heimildir um brúsa með mannshöfði? Um það hefir mér tekizt að afla nokkurrar vitneskju. En athugum fyrst, hvað GV hefir um orðið *brúsi* að segja. Umsögn hans er á þessa leið:

BRÚSI. . . . In Icel. *a. an earthen jar, to keep wine or spirits in* (cp. Scot. *greybeard*, Scott's Monastery, ch. 9), no doubt from their being in the shape of *a bearded head*. This has given rise to the pretty little poem of Hallgrím called *Skeggkarlsvísur*, Skyldir erum við *Skeggkarl tveir*, a comparison between Man and Greybeard (*Skeggkarl = Beardcarle*).

Hér er greinilega um ályktun GV að ræða. Hann veit: a) að brúsi merkti leirkrukka, b) að til var í skozku *greybeard* um slíkar krukur, c) að *skeggkarl* kom fyrir í kvæði, eignuðu Hallgrími Péturssyni, í merkingunni 'vínbrúsi'. Af þessu þrennu ályktar hann, að brúsinn hafi verið í lögun sem skeggjað höfuð. Niðurstaðan er röng, en þó verður að segja, að GV sé hér á réttri leið.

Í NED er *greybeard* þýtt 'A large earthenware or stoneware jug or jar, used for holding spirits'. Elzta dæmið er frá 1788. En í orðabókinni

⁶ Minna má á, að *brúsi* í orðinu *sjeneverbrúsi* er enn notað um 'vínlát úr leir'.

er vitnað til *Encyclopædia Britannica* frá 1885, þar sem segir 'Stoneware jug or 'greybeard'; Flemish ware, early 17th century'.

Í Webster 1966 er *graybeard* m. a. þýtt: 'BELLARMINE', en undir því orði segir: '[after Roberto Cardinal *Bellarmino* (Bellarmine) † 1621. Ital. prelate whom such jugs orig. caricatured]: a narrow-necked large-bellied stoneware drinking jug typically adorned with the figure of a bearded man'.

Í NED segir svo:

'BELLARMINE . . . *Obs. exc. Hist.* A large glazed drinking-jug with capacious belly and narrow neck, originally designed, by the Protestant party in the Netherlands, as a burlesque likeness of their great opponent, Cardinal Bellarmine. (See Chambers *Bk of Days* I, 371.)' Elzta dæmi er frá 1719.

Þá má geta þess, að fyrr greindir brúsar eru á ensku einnig kallaðir *longbeard*, sbr. Webster 1966, þar sem það orð er m. a. þýtt 'bellarmine'.

Þessar ensk-bandarísku heimildir koma í öllum aðalatriðum heim við elztu íslenzku heimildirnar um *brúsa* (*skeggja*, *skeggkarl*, *skeggbrúsa* og *leirkarl*). Samkvæmt þeim er *brúsi* (greybeard, longbeard, bellarmine): 1) gerður úr leir, 2) með mynd af skeggjuðum manni, sérstaklega Robert Frants Romulus Bellarmin, en kunnugt er, að hann var sendur til Niðurlanda (Louvain) til að hamla á móti mótmælendatrú, enda hálarður jesúíti. Ekkert er því til fyrirstöðu, að gerðar hafi verið skopmyndir af fleiri mönnum, sem illa voru þokkaðir á Niðurlöndum, svo sem hertoganum af Alba, 3) ílát undir áfengi, 4) belgviður, en hálsmjór. Um síðasta atriðið er erfitt að ákveða af íslenzku heimildunum.

Svipuð orð um sama fyrirbæri má einnig finna í þýzku: 'GRAUBART . . . 6) *für wassergefäß mit bärtiger maske*: es sind (von holländ steinzeug a. d. ende d. 16. jhs) namentlich viele exemplare von wasserkrügen erhalten, die vorn unten dem ausgusz eine bärtige maske tragen und daher graubärte oder bartmänner genannt wurden'. Þetta er fengið úr Grimmsorðabók (undir *Graubart*), en heimild orðabókarinnar er Kerl, *Handbuch d. tonwarenindustrie* (31907) 11. Í ofan greindri tilvitnun kemur einnig fram, að framan greindir brúsar voru nefndir *Bartmänner*, en Grimm tilgreinir ekki þá merkingu undir *Bartmann*. Hins vegar styðst það einnig við *Encyclopædia Britannica*, eins og síðar verður sýnt.

Þá ber þess að geta, að finna má danskar heimildir um brúsa með mannsmynd. ODS segir, að *skæggemand* geti merkt: 'korthalset, tykbuget stendunk (til øl ell. brændevin; paa de ældre typer var halsen formet som ell. bar en afbildning af et skægget hoved).' Heimildir um orðið eru að vísu ekki gamlar (hin elzta frá miðri 19. öld), en með hliðsjón af íslenzku, ensk-bandarísku og þýzku heimildunum hlýtur orðið (og fyrirbrigðið) að vera gamalt og eiga rætur að rekja að minnsta kosti til 17. aldar.

Þá kemur í dönskum mállýzkum fyrir orðið *munk* um '(tykbuget) lerdunk (især til øl ell. brændevin) ell. om mælkeflødekande' (ODS). Athyglisvert er, að ekki er sagt, að á ílátinu *munk* hafi verið mynd af mannshöfði. Er því ekki sennilegt, að um sams konar ílát sé að ræða og *brúsa* og *skeggkarl*. Þó þykir rétt að fara nokkru fleiri orðum um samsvarandi orð í öðrum málum. Undir *munk* segir í TorpEtym.: 'I bornh. og jy. ogsaa om dunk (efter likheten med en tykmavet munk)'. Í fr. er *moine* haft um 'ílát til að hita upp rúm' ('utensil servant à chauffer un lit'. PL 1964). *Mönch* getur merkt hið sama í norðurþýzku um mállýzkum ('Wärmflasche'. Spr. Br. 1962). Heimildir um danska orðið *munk* eru ungar, en tilvist þess í mállýzkum gæti bent til, að þessi merking orðsins sé allgömul. Til þessa bendir einnig, að í sæ. kemur *munk* fyrir frá 1632 í merkingunni 'visst slags dryckenkærl (?)' (SAOB). Því má bæta við, að í dönsku koma einnig fyrir samsettu orðin *lermunk* og *stenmunk* (ODS, undir *munk*). Vel má vera, að Torp hafi rétt fyrir sér um það, að vatnsílatið hafi fengið nafn sitt af líkingunni við feitan *munk*. En hugsanlegt er — þótt engar heimildir séu fyrir því — að þessi ílát, sem kölluð voru *munk* (*Mönch*, *moine*) hafi haft mynd af skeggjuðu mannshöfði. Hið helzta, sem með því gæti mælt, er, að e. *bellar-mine* er eiginheiti munks. En þessi skýring er svo langsótt, að ég treystist ekki til að aðhyllast hana.

En látum nú munkinn eiga sig og snúum aftur að *brúsa* og öðrum samræðum orðum. Er þá næst að athuga, hvað kunnugt er um þýzka og niðurlenzka leirkeragerð frá 16. og 17. öld. Í *Encyclopædia Britannica*, vol. 18, (1965) bls. 350, segir svo, undir *pottery*: 'GERMAN AND FLEMISH STONEWARE. — Artistic stoneware began to be made at Cologne about 1540. It is characterised by the ferruginous brown stain of its salt glaze. Its commonest form is that of a round-bellied jug with a bearded man's mask applied on the front of the

narrow neck, a form which under the name *Bartmann* or "greybeard" became common in most stoneware potteries'.

Segja má, að menningarsagan staðfesti þannig öll meginatriði þess, sem íslenzkar heimildir frá 17. og 18. öld hafa að segja um *brúsa* og samræð orð. Hins vegar er rétt að gefa því gaum, að á það er ekki minnzt í ofan nefndri grein, að myndin á brúsanum hafi verið af sérstökum manni. Skýring orðabóka á enska orðinu *bellarmine* er vafalaust rétt að því leyti, að það er runnið af ítalska nafninu *Bellarmino*. En enga staðfestingu hefi ég fengið á því, að hönnuðir brúsanna hafi ætlað sér að gera skopmynd af hinum óþokkasæla kardinála. Vel má hugsa sér, að almenningur hafi sett myndina í samband við hann, og nafnið sé þannig til komið. Hið sama er að segja um söguna um hertogann af Alba. Um þetta verður hver að trúá því, sem hann vill og telur sennilegast.

Þess má geta, að til er í Þjóðminjasafni Íslands kanna gerð í Nassau á 17. öld (nr. 2978). Stúturinn, sem er að nokkru brotinn, er ekki hár. Rétt neðan við hann er mynd af skeggjuðum manni. Kannan er fremur belgvið, miðað við stærð.

IX

Eftir þessar athuganir á erlendum brúsaorðum og menningarsögulegri vitneskju um brúsa þykir rétt að athuga íslenzku orðin og tilkomu þeirra. Öll eru þessi orð kunn frá 17. öld. Og frá þeirri öld höfum við einmitt eldri heimildina um ílát með skeggjuðu mannhöfði á Íslandi, og kannan í Þjóðminjasafni er frá sama tíma.

1. *Leirkarl*. Ég hefi ekki fundið neina erlenda samsvörun þessa orðs. Ég geri því ráð fyrir, að það sé íslenzkur nýgervingur, sem á rætur í því, að ílátið var úr leir og bar mynd af mannhöfði. Ef orðið *skeggkarl* er eldra, kann það að nokkru leyti að vera fyrirmyndin. Óvíst er, að nokkurt samband sé við orðið *vatr(s)karl*, sem er miklu eldra og táknaði 'vatnsílát í kirkjum', sbr. HH í Árb.F. 1977, 63–89. Vatnskarlar voru ekki skreyttir neinni mannsmynd, en vera má, að í máltilfinningu fólks hafi *-karl* merkt kanna eða annars konar ílát. Þannig kynni *vatskarl* að hafa haft óbein áhrif á myndun orðsins *leirkarl*.

2. *Skeggbrúsi*. Þetta orð er þegar kunnugt í merkingunni 'skeggjaður maður' frá miðri 17. öld, sbr. bls. 21. Í merkingunni 'kanna' er heimild

frá 18. öld. Alls óvíst er, hve *skeggbrúsi* er gamalt í málinu. Það getur verið mjög gamalt og er í samræmi við hinar margvíslegu merkingar, sem orðið *brúsi* hefir haft í íslenzku og rætt er um fyrir í þessari ritgerð. Hér er áreiðanlega um alíslenzkt orð að ræða. Orðið hefir fyrst verið notað um myndina á ílátinu, en síðan um ílátid í heild.

3. *Skeggkarl*. Þetta orð á sér erlendar fyrirmyndir. Úr þýzku er kunnugt orðið *Bartmann* og úr dönsku orðið *skæggemand*, eins og áður er rakið. Gera verður ráð fyrir, að *skeggkarl* sé tökupýðing úr öðru-hvoru þessara mála. Óvíst er, hvort brúsarnir bárust hingað fyrst frá Danmörku eða Þýzkalandi, og því verður ekki fullyrt, hvort danska eða þýzka liggja hér til grundvallar.

4. *Skeggi*. Um *skeggi* í merkingunni 'brúsi' eru nokkru eldri heimildir en *skeggkarl*. Bæði orðin eru þó kunn frá 17. öld. Ekki verður því neitað, að mannsnafnið *Skeggi* kunní í fyrstu að hafa verið notað um myndina á brúsanum og síðan allan brúsann. Sennilegra virðist mér þó, að *skeggi* sé hér stytting (gæluorð) úr *skeggkarl*, eins og JÓ hélt fram og áður er rakið. Væri það alveg í samræmi við styttinguna *gosi* úr *goskarl*, sbr. HH í Min., bls. 220–227.

5. *Brúsi*. Í skyldum málum kemur ekki fyrir samsvarandi orð sömu eða svipaðrar merkingar. Þess ber þó að geta, að í dönsku kemur fyrir, samkvæmt ODS, *bruse* í merkingunni 'indretning (fx, paa en vandkande), hvorved vand bringes til at falde spredt i fine straal'er.' Hér er um að ræða ungt tökuorð úr lp. *bruse*, sbr. þ. *Brause*. Heimildir gefa ekki tilefni til að ætla, að stútur hafi gengið út úr belg brúsans (eins og t. d. á kaffikönnum og garðkönnum) né heldur, að opið, sem um er getið efst á brúsanum, hafi verið eins konar úðari. Það virðist þannig sangast á við sögulega vitneskju, að *brúsi* sé runnið frá d. *bruse*.

Aðaleinkenni brúsans var mynd hins skeggjaða manns, enda eiga þau orð, sem rakin hafa verið hér að framan (enssk, þýzk, dönsk og íslenzk) rætur að rekja til þessa einkennis.

Áður en lengra er haldið, er rétt að draga orðið *Brúsaskeggur* inn í umræðuna. Sagan og þulan um *Brúsaskegg* er fyrst prentuð, að því er ég bezt veit, í ÓDavÞul. 285–288. Á bls. 285–286 er þulan prentuð eftir sögn Árna prófasts Jónssonar á Skútustöðum (1849–1916). Þar kemur einnig fyrir afbrigðið *Brúsanskeggur*, sem virðist vera alþýðuskýring, úr **Brúsandskeggur*, þ. e. maður með brúsandi skegg. Ekki verður séð, hvort Ólafur Davíðsson eða Jón Árnason hefir skráð söguna

eftir Árna. Af þulunni eru nokkur afbrigði, sbr. ÓDavPul. 286–288. Eitt afbrigðið er úr handritasafni Svens Grundtvigs 66.⁷ “Blað frá Sigurði Guðmundssyni málara,⁸ úr Skagafirði 1854.“ Þótt sagan og þulan verði ekki rakin nema til miðrar 19. aldar, virðist mér sennilegt, að þulan sé allgömul. Benda m. a. hin mörgu afbrigði, sem til eru af þulunni, til þess, að hún hafi lengi geymzt í munnmælum og breytt með nýjum kynslóðum. Það er þannig ekki ólíklegt, að þulan um *Brúsaskegg* og þá einnig nafnið *Brúsaskeggur* sé eldra en *brúsi* í merkingunni ‘leirflát með mynd skeggjaðs manns’. En ekki verður þetta fullyrt.

Nafnið *Brúsaskeggur* er vafalítið myndað af orðinu *brúsaskegg*, sem kunnugt er frá 18. öld:

brúsaskegg, mikið skegg, þykkt og hrokkið [brwsa skegg, barba magna, densa et crispa.] JÓ (OH), undir *skegg*.

Þetta orð er einnig notað í nútímamáli:

finnst mér sem ég sjái þarna . . . bónda með . . . kónganef og brúsaskegg. Veiðim. 58,31 (OH).

Samkvæmt þessu ætti *Brúsaskeggur* í rauninni að merkja ‘maður með þykkt og hrokkið skegg’, og er ekkert því til fyrirstöðu, að svo hafi verið. En hvernig er þá orðið *brúsaskegg* myndað? Mér dettur í hug, að *brúsaskegg* sé myndað af *brúsi* í merkingunni ‘hafur’. Til gamans má benda á, að hertoginn af Alba, sem JÓ minnst á í sambandi við *brúsa* og *skeggkarl*, hefir eftir myndum að dæma, haft ‘hafurskegg’. Þessi skýring mín er þó engan veginn örugg, því að *brúsi* í orðinu *Brúsaskeggur* getur samkvæmt frummerkingunni í sögninni **brúsa* (**brusa*) táknað ‘e-ð, sem stendur út í loftið’.

Við skýringu orðsins *brúsi* í merkingunni ‘leirflát undir vökva (vín) með mynd af skeggjuðu mannhöfði’ má alls ekki gleyma orðinu *skeggbrúsi*, sem kunnugt er allar götur frá 17. öld í merkingunni ‘skeggjaður maður’ og einnig um ‘könnu’ frá 18. öld.

Eftir athugun á hljóðskyldum og merkingarskyldum orðum í íslenzku og grannmálunum hefi ég komizt að þeirri niðurstöðu, að orðið *brúsi* um flát hljóti að vera orðið til við liðfall, þ. e. orðið sé stytt úr öðru lengra. Í því sambandi mætti benda á, að annað samrætt orð *skeggi* er að öllum líkindum orðið til við liðfall, eins og áður er rakið. En hvert

⁷ Sven Grundtvig var uppi 1824–1883.

⁸ Sigurður Guðmundsson var uppi 1833–1874.

er þá orðið, sem *brúsi* er liðfellt úr? Mér virðast tveir kostir koma til greina:

1. *Brúsi* getur verið stytting úr *brúsaskeggur* á sama hátt og *skeggi* úr *skeggkarl*. *Brúsinn* hefði þá verið kenndur við hrokkinskeggjann eða hafurskeggjann á myndinni. Þetta þarf ekki nauðsynlega að fela í sér, að menn hefðu notað orðið *brúsaskeggur* um ílátið, enda finnast engin dæmi þess. Menn gátu einfaldlega stytt orðið, um leið og þeir gáfu brúsanum nafn. Hér væri þá á ferðinni sú tegund liðfalls, sem kölluð er brottfall stofnliðar, sbr. HHMerk. 40–41, þar sem nokkur dæmi þessarar breytingar eru nefnd. Þetta væri einnig í samræmi við *goskarl* > *gosi*, sbr. HH í Min., bls. 220–227.

2. *Brúsi* getur verið stytting úr *skeggbrúsi*. Við vitum, að það orð merkti 'skeggjaður maður' þegar um miðja 17. öld og getur verið miklu eldra. Orðið hefði þá í fyrstu táknað myndina á ílátinu, en síðan allt ílátið, og um það er einnig til yngra dæmi. Liðfall af þessu tæi er alkunnugt og nefnt brottfall ákvæðisliðar. Sem dæmi mætti nefna *kind* < *sauðakind*, *sauðkind*. Algengara er þetta brottfall þó, þegar ákvæðisliðurinn er sjálfstætt orð, t. d. *skorþ skreið* > *skreið*, *gangandi gripr* > *gripur* o. s. frv. Sjá annars um þetta fyrirbrigði HHMerk., bls. 39.

Að öllu samanlögðu tel ég þessa síðari skýringu sennilegri, enda styðst hún við sterkari málsöguleg rök.

SKAMMSTAFANIR

Aasen: Ivar Aasen, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Kria 1873.

AJSuff.: Alexander Jóhannesson, *Die Suffixe im Isländischen* . . . Rvk. MCMXXVII.

Ann.: *Annálar 1400–1800*, gefnir út af Hinu ísl. bókmenntafélagi I–V. Rvk. 1922–1961.

Alþb.: *Alþingisbækur Íslands*. XII. 1731–1740. Rvk. 1971.

Árb.F. 1977: *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1977*. Rvk. 1978.

BA: *Bibliotheca Arnarnagana*.

BH: *Lexicon islandico-latino-danicum* Björnnonis Haldorsonii. I–II. Kbh. 1814.

BjGissSól.: Bjarni Gissurarson, *Sólarsýn. Kvæði*. Jón M. Samsonarson sá um útgáfuna. Rvk. 1960.

Bl.: Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók*. Rvk. 1920–1924.

EJ: Erik Jonsson, *Oldnordisk Ordbog* ved Det kongelige nordiske Oldskrift-selskab. Kbh. 1863.

- EOI & BP: Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelens *Reise igiennem Island . . .* I-II. Sorøe 1772.
- Feilberg: H. F. Feilberg, *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. Kbh. 1886-1914.
- Fms.: *Fornmanna sögur eptir gömlum handritum útgefnar . . .* I-XII. Kbh. 1825-1837.
- GA: *Lexicon islandicum . . . scriptum à Gudmundo Andreæ Islando . . .* Havnæ 1683.
- GDav.: *Orðaskrá frá Guðmundi Davíðssyni*.
- GerhHugv.: *Fimtiú Heilagar Hugvekiur edur Vmþeinningar . . .* Saman skrifaðar fyrst j Latinu af . . . Johanne Gerhardi . . . prentadar æ Hoolum . . . Anno MDCXXXIV (2. útg., fyrsta útg. 1630).
- GFRit.: Guðmundur Friðjónsson, *Ritsafn*. I-VII. Akureyri 1955-1956.
- GÓ: Guðmundur Ólafsson, *Lexicon islandicum*. (Handrit í Konungsbókhöðu í Stokkhólmi: N 1: og N 2:).
- Grimm, Grimmsorðabók: *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. Leipzig 1854 o. áfr.
- GV: Cleasby-Vigfússon, *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford 1874.
- HellqEty.: Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*. I-II. Lund 1939.
- HFLbs. 99 fol.: Bl. 1-240 *Dictionarium Islandico-Latinum*. Littr. A.-D. eftir Hannes biskup Finnsson og með hans hendi. Á stöku stöðum eru viðaukar með hendi Steingríms biskups. Skrifað um 1780-1790.
- HFLbs. 225, 4to: *Orða og orðskviða samíningur með latneskri þýðingu eftir Hannes Finnsson*. Skrifað um 1780.
- HH: Halldór Halldórsson.
- HHMerk.: Halldór Halldórsson, *Þættir um sögulega merkingarfræði. Kennslukver handa stúdentum í merkingarfræði*. Rvk. 1971. (Fjölrítað).
- HPSkv.: *Sálmur og kvæði eftir Hallgrím Pétursson*. I-II. Rvk. 1887-1890.
- JGuðm.S.fr.: *Sönn frásaga af spanskra manna skipbrotum og slagi eftir Jón Guðmundsson lærða, í Spánverjavígunum 1615* (Íslenzk rit síðari alda 4). Kbh. 1950, bls. 1-28.
- JH: Jón Helgason.
- JHall.: *Rit eftir Jónas Hallgrímsson*. I-V. Rvk. (1929-1937).
- JÓ: *Orðabók Jóns Ólafssonar frá Grunnavík* (AM 433, fol.). Farið er eftir seðla-safni OH.
- JSamsKD: *Kvæði og dansleikir*. Jón Samsonarson gaf út. I-II. Rvk. 1964.
- KG: *Dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum*. Samið hefur: K. Gíslason. Kbh. 1851.
- Kommentar: Hugo Gering, *Kommentar zu den Liedern der Edda*. I-II. Halle 1927-1931.
- LandnIng.: *Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess*. I-III. Rvk. 1935-1940.
- Lewis & Short: *A Latin Dictionary . . .* by Charlton T. Lewis, Ph.D. and Charles Short, LL.D. . . . Oxford 1966.
- LF: *Rit þess Íslenzka Lærdóms-Lista Felags*. I-XV. Kbh. 1781-1798.

- LindDop.: E. H. Lind, *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala 1905–1915.
- LindPersonb.: E. H. Lind, *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala 1920–1921.
- Meid 1967: Germanische Sprachwissenschaft. . . . III. *Wortbildungslehre* von Dr. Wolfgang Meid. Berlin 1967.
- Min.: *Mínjar og menntir. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárni 6. desember 1976*. Rvk. 1976.
- Mohr: Nicolai Mohr, *Forsøg til en Islandsk Naturhistorie, med adskillige oekonomiske samt andre Anmærkninger*. Kbh. 1786.
- MÓlFlat.: *Flateyjarríma eftir séra Magnús Ólafsson* [í Laufási]. (Stakar rímur, 1960, bls. 27–54).
- NED: *A New English Dictionary on Historical Principles* . . . Edited by James A. H. Murray. I–X. Oxford 1888–1928.
- Nf.: *Norðanfari*. 1–24. Akureyri 1862–1885.
- Nom. V: Lbs. 1968, 8vo. 'Nomenclator Latino-Islandicus'. Skrifnað um 1750.
- ODS: *Ordbog over det danske Sprog* grundlagt af Verner Dahlerup . . . Kbh. 1918–1956.
- OH: *Seðlasafn Orðabókar Háskólans*.
- OHjaltGras.: *Íslenzk grasafærði* af Ó. J. Hjaltalín . . . Kbh. 1830.
- ÓDavPul.: *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði*. Ólafur Davíðsson hefir safnað. Kbh. 1898–1903.
- PL 1964: *Petit Larousse*. Paris 1964.
- Rietz: *Svensk dialektilexikon* . . . af Johan Ernst Rietz . . . Lund 1962.
- Ross: Hans Ross, *Norsk Ordbog. Tillæg til 'Norsk Ordbog' af Ivar Aasen*. Kria 1895.
- SAOB: *Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* . . . Lund 1898 o. áfr.
- Sk.A.: *Den norsk-islandske skjaldedigtning* udgiven . . . ved Finnur Jónsson. I–II. Tekst efter håndskrifterne. Kbh. 1908–1915.
- Sn.E.: *Edda Snorra Sturlusonar. Edda Snorronis Sturlæi*. I–III. Kbh. 1848–1887.
- Spr.Br.: *Der Sprach-Brockhaus* . . . Siebente Auflage. Wiesbaden 1970.
- SSigfÞj.: Sigfús Sigfússon, *Íslenzkar þjóðsögur og -sagnir*. VII. Rvk. 1945.
- StStFlór.: Stefán Stefánsson, *Flóra Íslands*. III. útg., aukin . . . Akureyri 1948.
- Sæ.E.: *Norræn fornkvæði* . . . almindelig kaldet Sæmundar Edda . . . udgiven af Sophus Bugge. Kria 1867.
- TorpEtym.: Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok*. Oslo 1919.
- Veiðim.: *Veiðimaðurinn*. Mál gagn stangveiðimanna á Íslandi. Rvk. 1957–1963.
- VriesEtym.: Jan de Vries, *Alt-nordisches etymologisches Wörterbuch* . . . Leiden 1962.
- Webster 1966: *Webster's Third New International Dictionary* . . . Springfield 1966.
- Þjóð.: *Þjóðólfur*. Rvk. 1848 o. áfr.

JÓN SAMSONARSON

FJANDAFÆLA GÍSLA JÓNSSONAR LÆRÐA Í MELRAKKADAL

Í BISKUPAANNÁLUM séra Jóns Egilssonar í Hrepphólum er kafli um ættmenn Ögmundar biskups Pálssonar, og eru raktar ættir frá Ásdísi Pálsdóttur, systur biskups, og Eyjólfí Jónssyni bónda á Hjalla í Ölfusi. Sturli hét einn sona þeirra, afabróðir Jóns Egilssonar, sem sjálfur var þriðji maður frá Ásdísi, sonur Katrínar Sigmundsdóttur frá Hjalla. Um þá frændur sína, afkomendur Sturla, segir Jón aðeins: 'Sturli átti mörg börn, og er allur sá ættliður fátækur og ekki nafnkunnugur; Gottskálk á einn að heita vestra.'¹

Meira er um ættlið Sturla í ættartölubók þeirri sem er kennd við séra Þórð Jónsson í Hítardal, og er hann rakinn allrækilega í gerð Jóns Ólafssonar á Lambavatni af þeirri bók, Lbs. 456 fol. bls. 243–45. Þar eru talin fjögur börn Sturla og Guðrúnar, konu hans: Gottskálk, erfði Geirseyri við Patreksfjörð og flutti sig þangað að sunnan, Gísli, drukknaði á Suðurnesjum, Eyvör og Guðrún.

Mest er sagt frá afkomendum Gottskálks í ættartölubókinni, og grein er þar um afkomendur Guðrúnar. Meðal sona Gottskálks var Sturli á Geirseyri, sem kom við afturgöngumál snemma á 17. öld, þegar hann leitaði ráðahags við Herdísi Magnúsdóttur. Hún hafði áður verið gift Ívari Eyjólfssyni. Ívar drukknaði, og var talið að hann gengi aftur og sækti að Herdísi. Þá var sóttur Þorleifur Þórðarson (Galdra-Leifi), sem sagt er að brúkaði 'sína stefnu eftir gömlum vana', og varð hlé á

Skammstafanir: *AMKat.*: Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling I-II, Kh. 1889–94. *ÍGSVP*: Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur. Safnað hafa J. Árnason og Ó. Davíðsson. I–IV, Kh. 1887–1903. *ÍÞÆ*: Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri. Safnað hefur Jón Árnason. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. I–VI, Rvk. 1954–61. *Smæfir*: Sýslumannaæfir eptir Boga Benediktsson. I–V, Rvk. 1881–1932.

¹ *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta* I, Kh. 1856, bls. 75.

nokkrar nætur, en eftir það magnaðist aðsóknin, svo að Þorleifur fékk ekki við ráðið. Hugðist hann láta grafa upp líkama Ívars og brenna, en áður en því yrði framgengt var konan látin.² Hafa menn haft traust á Þorleifi sem kunnáttumanni fyrir vestan. Hans var leitað að nýju nokkrum árum síðar vegna reimleikanna á Snæfjallaströnd, en þar kom Jón lærði einnig við sögu, sem kunnugt er, og orti særingakvæði sín, Fjandafælu og Snjáfjallavísur hinar síðari, og Umbót eða Friðarhuggun, sem til er af upphafið.³ Sonur Guðrúnar Sturladóttur var Eyjólfur Snæbjörnsson, og segir í ættartölumhandriti Jóns á Lambavatni að hann kæmi 'vestur með móður sinni'. Sonur hans var Erlendur Eyjólfsson, sá sem séra Páll Björnsson í Selárdal kallaði sekk djöfulsins og ákærður var fyrir að hafa kennt mönnum galdur. Erlendur var brenndur um haustið 1669.⁴

Um Gísla Sturlason og Eyvöru, systur hans, eru aðeins stuttar klausur á spássíu í ættartölumhandriti Jóns á Lambavatni. Þar er sagt frá Eyvöru á þessa leið: 'C Eyvor S[*t*: *d*:] modur Lerd[*a*] Gísla og Jo[nz] Jons-sona.'⁵ Önnur gerð ættartölunnar er í AM 257 fol., og stendur þar á bls. 72 innan hornklofa og eru dregin strik undir: '[Eivór Stulladotter

² Gísli Oddsson, *Annalium in Islandia farrago and De mirabilibus Islandiae* (Islandica X, 1917), bls. 12–15; ísl. þýðing gerð af Jónasi Rafnar í *Íslenzk annála-brot . . . og Undur Íslands*, Akureyri 1942, bls. 27–31. *Huld* II, önnur útg. Rvk. 1936, bls. 190–95; sbr. *Annálar 1400–1800* IV, Rvk. 1940–48, bls. 17.

³ Sjá m. a. *Fjölmóð, ævidrápu Jóns lærða Guðmundssonar* (Safn til sögu Íslands og ísl. bókmenta V nr. 3, Rvk. 1916), bls. 37. *Huld* II 85–94. Síðast hefur verið fjallað um þessa atburði í óprentaðri prófritgerð Einars G. Péturssonar, *Jón Guðmundsson lærði og þjóðsagnaefni í ritum hans*, 1970.

⁴ *Alþingisbækur Íslands* VII, Rvk. 1944–8, bls. 147 og 178.

⁵ Lbs. 456 fol. bls. 243. Handrit Jóns Ólafssonar á Lambavatni, endað á Vitumessumorgun 1681. Bókina skrifaði Jón fyrir Gísla Magnússon (Vísu-Gísla), og var hún á Hlíðarenda; sjá *Arne Magnussons private brevveksling*, Kh. 1920, bls. 344 (ártalið 1690 mun vera mislestur, á miðanum sem prentað er eftir stendur 1680). Árni Magnússon hefur látið skrifa handrit Jóns á Lambavatni upp árið 1708, og er uppskriftin í AM 254 fol.; sbr. *Árni Magnússons levned og skrifter* II, Kh. 1930, bls. 149–50. Eftir þeirri uppskrift eru teknir stafir til fyllingar, þar sem skorist hefur burt af jöðrum blaða í Lbs. 456 fol. Allur er kaflinn um afkomendur Sturla Eyjólfssonar prentaður í *Biskupa sögum* II, Kh. 1878, bls. 298–301, og er þar farið eftir AM 254 fol. Sbr. *Smæfir* IV 829 (Hannes Þorsteinsson); Einar Bjarnason, *Lögrettumannatal*, Rvk. 1952–5, bls. 499; Einar Bjarnason, *Íslenzkir ættstuðlar*, Rvk. 1969, bls. 84–6.

möder Jöns i Efranes Jonssonar ätte Helgavatz Jon. Gysle og gudrun, hans börn og þeirra a zedle].⁶

Lærði-Gísli, sem þannig er nefndur í handriti Jóns á Lambavatni, hafa menn talið að væri Gísli Jónsson sem bjó í Melrakkadal og heimildir eru um að kallaður var hinn lærði.⁷ Foreldrar hans hafa verið Helgavatns-Jón og Eyvör Sturladóttir, en bróðir hans Jón Jónsson í Efranesi,⁸ ef marka má ættartölugreinarnar báðar í handriti Jóns á Lambavatni og í AM 257 fol.

Um Jón á Helgavatni eru heimildir fáskrúðugar. Þó eru kvæði eignuð honum í handritum, og talið er að hann sé Jón Jónsson á Helgavatni, sá sem Guðbrandur biskup Þorláksson ræðir um í bréfi, dagsettu 20. mars 1612.⁹ Í bréfi Guðbrands er vikið að draumum, vitrunum og spáförum Jóns og að skiptum hans við huldufólk. Bréfið er markverð vísbending um alþýðutrú hér á landi á tímum biskups, og verður þó að hafa í huga að það er sett saman af kenningum kirkjunnar og beinist að einstaklingi. Ætti fyrst og fremst að mega líta á það sem vitnisburð um heimilið á Helgavatni og viðhorf sem líklegt er að þar hafi mótað Gísli, son Jóns, í uppvexti. Bréf Guðbrands sem er varðveitt í frumriti er á þessa leið:

Fýrr meir þa Jon heitinn Logmadur hielltt Þýngeýra Klaustur for Jon Jonsson æ Helgavatnne med drauma/ vitraner og spæfarer/ hvar af

⁶ Við lok kaflans *Um herra Gissur Einarsson og hans ætt* á bls. 100 stendur á spássíu við hornklofagrein: 'Parentesi inclusa eru additamentum med hende Sigurðar Jönssonar lögmanns'. Óvíst er hvort þetta á einnig við um hornklofagreinina á bls. 72, en hafi hún verið með hendi Sigurðar lögmanns í forriti að AM 257 fol. er hún samin ekki síðar en 1677, á því ári sem lögmaður lést.

⁷ Sjá t. a. m. greinina úr Vatnsfjarðarannál hér á eftir og fyrirsögn í AM 722 4to, sem prentuð er í skrá Kálunds, *AMKat.* II 151: 'Kuold uysur ordtar af Ione fodur Gysla Ion sonar sem bio j mel Racka Dal sem marger menn kalla hinn lærða.' Í útg. Ólafs Davíðssonar, *ÍGSVP* IV 98–100, eru tóustefnur, eignaðar 'lærða Gísli í Melrakkadal'.

⁸ Jón Jónsson frá Efranesi er þannig nefndur í *Alþingisbókum Íslands* VI, Rvk. 1933–40, bls. 457, þar sem lýst er hesti sem honum hvarf á alþingi 1659. Samkv. mannanafnaskrá, sem Einar Bjarnason gerði við þetta binði alþingisbókanna, var Jón bóndi í Efranesi í Stafholtstungum (bls. 738); í staðanafnaskrá, sem útg. Einar Arnórsson samdi, stendur Efranes í Stafholtstungum, með spurningarmerki (bls. 759). Annað Efranes er í Skefilsstaðahreppi, Skag.

⁹ Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir* III 734–5 og IV 663–4. — Bréfið er í Þjóðskjalasafni Íslands, Varia II. Áður pr. í Sunnanfara X 13–14.

nockrer hneyxludvst/ og hielldu hanz drauma fyrrer gudlegar og sannar
 opinberaner/ hvad þo menn vita ad ecki voru/ nema diofulsinns mýs-
 5 sýningar/ Nu kemur enn fyrrer mig ad same Jon/ kemur enn upp med
 annad sierleggt þad ecki er samhliodanda/ vid gudz ords kenningar
 umm alfamenn og annad þuij liktt/ Og sie þetta sannfreigid/ þa hæfer
 ecki ad slijkur sie lidinn J Christelegre samkunndu/ ef hann vill eckj af
 slijku Läta/ Ecki hæfer og helldur/ ad honum sie þar býgtt J midre
 10 sveit/ hafe hann so mikel mok og slijktt mak vid alfamenn eda huldu-
 folk/ Þui gefur hann sig ecki til þeirra? Þad æ Ecki saman/ ad hann
 hafe samlag med christelega kirkiu og kristna menn/ og diofla eda
 alfafolk/ hier fyrrer aminne eg enn nu adur neffndann Jon ad hann legge
 af þessa forneskiu/ og late sier nægia gudz ord þad fyrrer honum er
 15 kenntt og predikad/ og hann sialfur les/ og veit/ enn verdi hann ad
 þui kunnur eda sannur hier eptter/ þa hæfer ecki ad honum sie gefid
 heilagtt sacramentum/ Enn hvad hann fer med annad/ þa heyrer þad
 veralldlegu valldi/ ad straffa eptter Logum og dome/ og godra manna
 Radj// bijfala eg hanz presti Sijra Steingrime/ ad lesa þetta bref fyrrer
 20 Jone/ adur neffndum/ almennelega vid kyrkiu eda æ þinngge so hann
 heyre/ so og lijka ad skicka sier hier eptter og hegda ef nefndur Jon
 vill ecki ad sier sia og af lata/ Þetta er mijn fullkomen bijfalninng/ og
 þar fyrrer set eg mitt vanalegtt signet med Eigen Hendi/ fyrrer nedan æ
 þetta bref skrifad Anno 1612 þann 20 Martij.

Gudbrandur Thorlakss(on)
 med E. H.

Ekki virðist Gísli í Melrakkadal að miklu getið í samtímaheimildum, og um fæðingarár hans er ókunnugt.¹⁰ Frá dauða hans er sagt í Vatnsfjarðarannál yngra við árið 1670: 'Deyði . . . Gísli Jónsson, kallaður lærði fyrir norðan, snögglega.'¹¹ Þorlákur Markússon í Gröf á Höfðaströnd og síðar á Sjávarborg (um 1692–1736) tekur andlátsgreininu upp í Sjávarborgarannál lítið eitt breytta. Hann fer eftir Vatnsfjarðarannál, en hefur að því er virðist einnig haft sagnir af andláti Gísli eða hvar

¹⁰ *Íslenzkar æviskrár* II 61.

¹¹ *Ann. 1400–1800* III 155. (Trúlega ætti að vera komma á eftir lærði.) Í Eyrarannál er getið dauða Gísli, en þar mun vera farið eftir Vatnsfjarðarannál; sjá *Ann. 1400–1800* III 282.

dauða hans bar að: 'Deyde Gýsle Jonsson kalladur hinn lærde j Hófdakaupstad mióg brädlega etc.'¹²

Í AM 453 fol. er bréf varðveitt í eftirriti, sem Gísli hefur samið og skrifar undir í Melrakkadal 22. jan. 1657. Verður að vísu ekki mikið ráðið af bréfinu um Gísla sjálfan eða ævi hans, en þó hefur það augljósan kost þar sem óhætt er að treysta því litla sem þar kemur fram um Gísla, og er meira en sagt verður um það sem skrifað var um hann síðar eftir munnmælum. Bréfið er á þessa leið:

Medkiennist eg vndirskriffadur, ad þann tijma sem salugi Jngialldur Jlluga son sat ä Reikium i Midfyrdj, og haffdi biggingar rad ýfir Thorffustodum nedri J somu sueit er konglegri nad tilheira, sem og fleiri Jördum þar, þann tijma bio Jon Jonsson ä nefndum Thorffustödum, enn Asgrijmur Jvarsson i effra bænum, Agreindi nockud neffnda buendur, vm vallarmäl og fiosstodu, sagdi Jon ad kongsvollurinn værj minni hinum, Enn Asgrijmur sagdi Jon hielldi ranglega Fiösi firir sier, aff þessu lietu þeir eckj, firr enn Jngialldur kalladi menn þangad til med sier ad slijta þrætu þeirra, var eg þä kominn i Midfiörd og tilneffndur eirn med ödrum ad mäla bada vellina, reindist kongz völlurinn aungvö minni málum enn hinn, þo ey væri so gagnsamur ordinn þä, aff vanrækt abuendanna, äliktadist þä so, ad gömlu vallar malin skilldi atolulaust alltijd standa, Og so þagnadi adur nefndur Jon þar vmm, Enn su var äklogun Asgrijms vmm Fiosid, er ä hanz vallar tungu stöd, ad efra bæarinz eigendur hefdi hlotid það fios, þegar Jördin skiptist, med kongi og kalli, Enn firir bön kongs partsinz abuanda, heffdi sä partur fiossinz honum liedur verid næsta vetur, er eigandi efri Jardarinnar mätti i það sinn än vera, huar vm Asgrijmur vændist skipta briefffj hia Gijsla Biorssýni, so og vm voll og Eingiar, Enn kongs landsetar höfdu Jaffnan halldid fiosinu, huór eptir annann einz og það værj kongs Eign, so eigendur heffdi ordid i burtu ad rijma, og giora sier annann fioskoffa uppj möri hia bæ sijnum, Jngialldur gaff það suar þessu bæri saman vid það sem sier heffdi adur sagt Hallur sonur sera Erlends er sat ä Stadarbacka, þann týma sem Thorffustodum var skipt Eignar skiptum, bad hann þö samt Asgrijm ad lijda fiosid firir sig eirn 'vetur, og loffadi það skilldi eigi leingur vera, þui kongsJordunni væri það nog til nidurnijdslu med ödru fleira, ef eckj stædi fiös ä hennar velli, hid sama sagdi mier

¹² Lbs. 290 fol. bls. 440; sbr. *Ann. 1400-1800* IV 301, 3. nmgr.

vmm þetta fiös salugj sera Gyssur Gamalielz son, þá eg var ä Thorffu-
stödum efri nu firir 9 ärum, Og eg villdi flossinz trodning eckj leingur
30 lýða, til sanninda merkis hier vmm skriffa eg mitt nafn hier vndir, ad
Melracka dal i Wijdirzdal, þann 22 Januarij dag, Anno 1657.

Gijšli Jonsson

m: Eh

Þetta ad vera Rietta Copiu eptir Originalnum vottum vid vndirskriff-
35 adir, Ad Stadarbacka J Midfyrdj, þann 26 Julij, Anno 1658.

Biarni Arngrýmsson

Egh

Sigurdur Jonsson

med Eh.

Ingjaldur Illugason sem um er rætt í bréfinu var lögréttumaður og hafði umboð Miðfjarðarjarða.¹³ Hann lést 26. maí 1643, og hefur ágreiningur Jóns Jónssonar á Torfustöðum neðri og Ásgríms Ívarssonar í efra bænum risið fyrir þann tíma. Þá var Gísli kominn í Miðfjörð, en ekki kemur fram á hvaða bæ hann var. (Síðar segir Jón frá Grunnavík að Gísli hafi búið á Króksstöðum í Miðfirði.) Árið 1648 eða um það bil hefur Gísli verið á Torfustöðum efri í Miðfirði, en síðar hefur hann farið í Melrakkadal í Víðidal, þar sem hann var þegar bréfið var skrifað 1657.

Í latínuriti Páls lögmans Vídalíns (1667–1727), *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi*, hefur verið grein um Gísla í Melrakkadal. Rit Páls er ekki til í upphaflegri mynd, en hefur varðveist í ágripi Hálfðanar Einarssonar skólameistara og í íslenskri þýðingu séra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka. Hálfðan hefur tekið greinina um Gísla upp í ágripið, lítið stytta að því er virðist, en þó er smávegis umfram í þýðingu séra Þorsteins sem líklegt er að Hálfðan hafi sleppt. Upphafi greinarinnar snarar Hálfðan á íslensku og þjappar efninu saman, svo að frásögnin af uppvexti Gísla verður hótí rækilegri í þýðingu séra Þorsteins. Er þar sagt að hann væri almúgakyns, og var hann haldinn hafa lært ungur fjölkynngi hjá föður sínum, en farið öðru vísi með, því að faðir hans gerði engum mein og hélt heimuglega hjá sér sinni konst, en Gísli tók með aldrinum að verða ófrægur og óþekkur öllum góðum mönnum og jafnvel föður sínum fyrir ómennsku og galdra. Níttján vetra gamall fór Gísli út í Grímsey að forða sér frá svívirðu, segir enn eftir riti Páls, og var hann þar til 36 ára aldurs. Þegar

¹³ Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal*, bls. 251–2.

hann sneri aftur varð honum það til ógagns að rifjaðar voru upp minningar um æsku hans. Gísli kvæntist, vanrækti heimilið og bjó við vesöld fram á efri ár. Þá var höfðingsmaður Þorkell Guðmundsson að nafni pindur af árasum djöfulsins, að því er menn töldu, og var Gísli kvaddur til. Hann gerði þá kvæði, sem hann kallaði Fjandafælu, guðrækilegt að yfirskini, en ekki þykir höfundi ótrúlegt að það hafi verið fullt af særingum, sem Gísli hafi sleppt þegar hann gerði það kunnugt. Nokkuð dró úr þrautum sjúklingsins, og fékk Gísli fé mikið að launum. Hann tók þá að lækna aðra þess háttar sjúklinga og gerðist svo djarfur að hann hrósaði sér nær opinberlega af því að hann gæti hrakið burt ofbeldi djöflanna með guðs hjálp og undir yfirskini heilagleika, og var þó ekki grunlaust um að þessir sömu djöflar hefðu verið særðir fram með íþróttum hans sjálfs til þess að plága auðmenn. Á skömmum tíma rakaði hann saman ótrúlega miklum auðæfum, en dó að lokum fullur áhuga á þessari iðju árið 1671, eftir því sem staðið hefur í riti Páls, og bar dauða hans bráðan að. Eignirnar lét hann eftir fimm börnum sínum, og gengu þær fljótlega til þurrðar fyrir margs konar slysaleg óhöpp. Segir Páll að barnabörn hans og tvö börn, sem enn voru á lífi, séu komin í aumustu fátækt. Síðan viku Páll nokkrum orðum að skáldskap Gísla, sem hann telur ekki með öllu ólipran, og endar þar ágríp Hálfðanar af greininni. Í þýðingu séra Þorsteins er tilfært upphafserindi Fjandafælu, og þar er nefnd ástæða til þess að meira er um ævi Gísla en annarra, sem er vegna hans fjölkynngi, 'sem nú er haldin hégómamál á þessum dögum', auk þess sem eftirtektarverð sé örbirgð hans, aðdrættir og afgangur.¹⁴

Upphafserindi Fjandafælu er prentað í riti Jóns Þorkelssonar, *Om digtningen på Island*, Kh. 1888, bls. 109, tekið eftir *Recensusþýðingu* séra Þorsteins, og lætur Jón þess getið að honum sé aðeins kunnugt um þetta eina erindi úr kvæðinu.

Jón Ólafsson frá Grunnavík (1705–79) ólst upp í Víðidalstungu á heimili Páls Vídalíns. Í bókmenntasögu hans, Add. 3 fol. bls. 49–50 í danska hlutanum og 122–3, eru greinar um Gísla í Melrakkadal, og hefur Jón haft af honum sagnir svipaðar þeim sem eru í riti Páls. Segir Jón að Gísli hafi verið kallaður hinn lærði, og jafnar hann honum við Jón lærða Guðmundsson í galdraspekinni. Jón nafngreinir föður Gísla,

¹⁴ JS 569 4to (ágríp Hálfðanar Einarssonar af riti Páls), MS Bor. 66 (þýðing séra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka).

181

Siðin en það er ^{Bálfz} xi ána dím þad
 þiðin þið þ. Þ þ maðr þa þ þ reba
 af lænðj maðr. ad loðmátt xi ætti.
 og þilia fr það er þin en so þið
 lænðj ganð. op þiðin þre Almar
 þiepli átt 2 smjörri en reba m
 á fax við allan í otelgan þn re þar
 rebin vff og so gvali þai alla som
 þar glanpa þvibi in lænð/noma m
 þalloy. og so ai þn þai gvali. á re þa
 reð vff / þn m re lænð ai / ai þ þ þ
 allan þingla á. 2 roffingla / þala alla
 og so þ þ m þveþ þar sel. þn ai þar
 gnynti allt. 4 þn þvirdingja. þ þo
 þirþa á noma þar rebi þve þen ai
 lænð en 5. m3 þjnn þið þ þallj þai
 ai reba m / lænð eyganðj ai þar þn
 þmng á. 2 ad vð vritu þotmð þit
 og vð greb á 2 gvali þai alla. re þm
 vinn glanpa þvibi in lænð. 2 vð jðar
 allan í netlogm. og þ þiðm. þ þ vð
 þhitz / netlogm. þai ai reba m þan
 við. þn þ þ vtar re við. og m ai þoi
 J. Áið

AM 47 8vo 181r. Jónsbók, úr eigu Torfa Jónssonar í Flatey. Síða úr Rekabálki. Bókin er að sögn Árna Magnússonar með hendi Gísla í Melrakkadal. Sjá handritaskrá Kálunds, AMKat. II 356.

Jón á Helgavatni í Vatnsdal, sem hafi verið haldinn einn með þeim mestu galdramönnum. Fjandafælu nefnir Jón, tekur upp hluta upphafs-erindis, og getur þess að Gísli muni hafa gert hana fyrir Þorkel, son Guðmundar sýslumanns Hákonarsonar á Þingeyrum, sem þá hafi búið á Stóruborg í Víðidal og verið ásóttur af draugum. Gísli var sóttur til að lækna hann, og segir Jón að margir hafi fyrir satt að Gísli ylli upp-tökum og öllum veikindum Þorkels, léti svía stundum, en héldi við, til að ávinna sér peninga. Áður bjó Gísli á Króksstöðum í Miðfirði, að sögn Jóns, en komst ekki upp með konst sína, meðan séra Arngrímur Jónsson lærði var á Mel. Arngrímur lést 1648. Jafnan sýndi Gísli á sér sérlegt skin guðhræðslunnar, eins og Jón orðar það, varð vellauðugur, en hvarf og eyddist allt við hans dauða, svo að börnin urðu húsgangsmenn, nema Jón bjargaði sér sem aðrir kotungar, enda sá besti. Ýmsar sagnir hefur Jón haft af Gísla lærða, sem hann aðeins tæpir á, en segir ekki, bæði frásagnir um aðkomst hans og viðburði að ná galdraspekinni, þótt faðir hans spornaði þar við, hversu hann síðan brúkaði sína galdra-konst, glettur við Hildi, hvílkur hans dauði var 1670 um haustið í Skagastrandarkaupstað og hvílkir hans synir voru og hversu þeim vegnaði, einkum Pétri, sem var umhleyppingur, og Jóni sem bjó í Vatns-hól og Hrísum síðan.¹⁵ Þá segir Jón að Gísli hafi skrifað 'lyten Com-mentarium yfer Erfder i Lógbök'¹⁶ og getur um uppskriftir hans á lögbókum fyrir Strandamenn.¹⁷

Jón hefur skrifað 'glettur vid Hilde' til hliðar við meginmálið á bls. 122, og er tilvísunarmerki inn í textann, en skýring er engin með. Hana er hins vegar að finna í uppkasti að riti Jóns Um þá lærðu Vídalína, þar sem hann hefur skotið inn stuttum kafla um Gísla í Melrakkadal. Þar segir Jón frá skiptum Gísla við Hildi, dóttur Arngríms lærða Jónssonar, móður Páls Vídalíns. Hildur var á heimili Páls sonar síns á unglings-árum Jóns Ólafssonar í Víðidalstungu, og er trúlegt að hún hafi stund-um getið Gísla og viðskipta sinna við hann. Kafla Jóns um Gísla er prentaður hér eftir eiginhandarriti Jóns, JS 124 fol. Hann er ófrágeng-inn í uppkasti og ber þess nokkur merki, auk þess sem hann er saminn

¹⁵ Jón minnst einnig á þá bræður í *Vísnaðveri Páls lögmanns Vídalíns*, útg. Jón Þorkelsson, Kh. 1897, bls. 137 og 141.

¹⁶ Sbr. *Menn og menntir* IV 254; einnig AM 220a 4to.

¹⁷ Grein Jóns um þær er prentuð í *Timariti hins íslenszka bókmenntafjelags*, VIII. árg. 1887, bls. 74 nmgr.

á hrörnunarskeiði höfundar.¹⁸ Væntanlega er þó í höfuðatriðum fylgt frásögnum Hildar, eins og Jón hafði fest þær í minni á unglingsárum sínum:

Cap. Umm Galldra Gisla.

J VydedalsTungu kyrkiu sökn heiter Bær Melrackadalr. Þar biö þá Bonde sä er nefndur er Gisle Jonsson, almennt kalladr Galldra Gýsle. Þvi hann var nafnkendr ad fiólkyngi, heldst med því moote, at hleyppa 5 galldre ä þä sem rýkare voru, og laata kaupa af sier, at koma honum af. Hann biö fyr ä Krökstodum i Midfirde, og þorde ei sig uppe at hafa, medan S' Arngrjmur lifde, enn i þeirre tyd, sem Jon Þorlaksson og Hilldur biuggu i VydedalsTungu, biö Gisle þesse þar i soknenne, *i Melrackadal. Þä biö ä Storuborg i Vydedal Þorkell, fader Ara Þorkels- 10 sonar systlumanns sem var i Haga ä Bardastrond, og er sagt hann hafe þetta honum leiket. Hann var einusinne nykomenn vestan ur Midfirde, og kom til kyrkiu, og var at segia frá, at hann hefde komet þar af einhverre apturgaungu. Hann baud Hillde þessa þjönustu og lidsinne, ef henne lage nockud ä, enn hun qvadst vona, at Gud munde so vard- 15 veita sitt Hus, at ei munde þurfa hans med, edur annara slýkra kunnattu manna. Vid þetta þycktest Gýsle, og efter Embætte þä hann rýdur burt fyrer vesturdyrnar ä Bænum, og sier hana utestanda: kallar hann til hennar. Eg segi ydur þat Hilldur Arngrimsdoottur, at þier kastit ei ordum minum undir fætur ydur. hann var skialfraddadur og obbalegur 20 i maale. Nöttena efter feck hun (verk) so mikenn, at hun þolde varla af sier at bera. Var henne raadet, at leita Gisla, enn hun villde ei. Þö lietst hann einusinne vilia leggja hendur i Hofud Henne; Enn hvad Hofudverkurenn var adur mikell, vard hann nu enn sterkare. Sagde Hilldur honum þä, at þau skylldu þetta vid hafast: Hann at giöra sier

1 *Fs. skr. utanmáls.* 2 þä] + Madur *str. út.* 3 Gýsle.] + hann biö fyr ä Krökst *str. út.* 7 Arngrjmur] + var ä Mel *str. út.* enn] + i Tyd *str. út.* 8 i³] ä Bæ þeim er *hndr., sennilega hefur Jón ætlað í fyrstu að skr.* ä Bæ þeim er Melrackadalur heiter *eða ä Bæ þeim er heiter i Melrackadal, og ekki gætt þess að hann hafði kynnt bæinn lílu áður.* 9 biö] + og *str. út.* ä—Vydedal] *utanmáls og vísað inn.* 10 og] + var *str. út.* 11–13 Hann—apturgaungu] *neðanmáls og vísað inn.* 13 Hann] *strik undir, og má vera að Jón ætlist til að orðið falli burt.* þessa] + *sina str. út.* 16 Gýsle] *a skr. ofan í e?* 17 burt] +, sier *str. út.* 23 Sagde] < Hootade. 24 at¹] + hann skyllde *adhafast str. út.* 25 Elldenn.] + Minkade *.. str. út.*

¹⁸ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík* (Safn Fræðafjelagsins V, Kh. 1926), bls. 301–3.

25 galldurenn, en Hun skyllde so til siä, at Hann kiæmest i Ell denn. Þetta
 var seint ä Hauste einhveriu, og varade allann Veturenn framm til Vor-
 daga, og minkade so smamsaman, enn alldrei qvadst hun hafa feinget
 minne sitt aptur hid sama sem ädur var. Þetta sege Eg til dæmes, at
 Paall lógmadur sonur hennar aatte það ei langt at sækia at forakta slýka
 30 fiòlkynge; sem sidar mun sagt verda.

Frä Gisla þessum er nockur Saga. Hann var ur Vatzdal ættadur frä
 Langavatne. Hversu fader hans, er þö siälfr var kunnättumadur, rak
 hann frä sier, þä hann merkte hann var soolgenn epter soddan lærdöme,
 og hann hliöp nordur i land til fodurbrodur sins, er var og kunnattu-
 35 madur, og þä hann visse fader hans var saladur, hversu hann nade hans
 kunnattubokum, strauk heim aptur, og hversu hann liet sig dreyma hvar
 fader hans hafde folget sin(ar). Hversu hann skrifade Logbækur fyrer
 Strandamenn, og scholierade yfer, helldst umm Rekatræ, umm alnar-
 kefle, og hvad hann kallade Adams alin, hans gudhrædslu, Jesuminning,
 40 skyndelegann dauda i Hofdakaupstad, syne hans og afqvæme. Þad
 utelyk Eg hier allt og læt það fräleitt vera.

Þeim ber ekki mikið á milli Páli Vídalín og Jóni frá Grunnavík í
 dómum sínum um Gísla í Melrakkadal, og báðir lýsa þeir honum hrak-
 lega. Má vel vera að þar komi að einhverju leyti fram viðhorf Hildar
 Arngrímsdóttur, sem hafði þau kynni af Gísla að þess var ekki að vænta
 að hún brygðri hinu betra, ef hún vissi hið verra. Þó er enn að geta
 vitnisburðar sem Árni Magnússon gaf Gísla og hnígur í sömu áttina
 honum til ófrægðar. Er svo að sjá sem Árni hafi ýmugust á Gísla, og
 gæti þar að vísu enn kennt áhrifa frá heimilinu í Víðidalstungu og frá
 dætrum Hildar tveim, sem voru giftar bræðrum Árna, þótt ekki verði
 slíkt fullyrt. Ummæli Árna eru í klausu um unga Egilssögugerð, sem er

26 seint] + umm str. út. 28 sitt] + hid sam str. út, m aðeins dregið til hálf. 32
 Langavatne] sennilega rangmínni eða fljótfærni. Jón faðir Gísla er jafnan kenndur
 við Helgavatn í Vatnsdal, einnig í bókmenntasögu Jóns sjálfs. 34 til] + ættingia
 sins, er og einn str. út. sins.] + og h str. út. 35 -madur,] + hversu hann naade
 hans lærdom str. út. 36 kunnattu-] + qv str. út. 37 sinar] sin, sem stendur í
 hndr., á væntanlega að vísa til kunnattuqver, sem Jón hefur fyrst ætlað að skr. í l.
 36, en hætt við og skr. kunnattubokum. -bækur] + yfer str. út. 38 og] + Com-
 menterade str. út. -træ,] + hvad hann str. út. 39 -hrædslu,] + skyndelegann
 d str. út. 40 -stad,] + og str. út. 41 utelyk] ofan línu, læt str. út í línu. og—
 það] ofan línu og vísað niður.

í AM 454 4to og er uppsuða 17. aldar manns á Egils sögu gömlu. Árna var sem kunnugt er lítið gefið um slíka bókmenntaiðju samtíðarmanna og mat hana sem fals. Sigurður Jónsson lögréttumaður á Knör hafði skrifað handrit þessarar Egilssögugerðar, en Árni trúir því illa að hann sé höfundur hennar. Minnr Árna að hann hafi einhvers staðar eftir sögn Sigurðar á Knör að hann hafi ritað þessa Egilssögu eftir hendi lærða Gísla í Melrakkadal. Er þá Gísli óefað author bókarinnar, segir Árni, og bætir við: 'Gisle var ad visu sannreyndr impostor. Enn Sigurdur var frömur madr.'¹⁹

Lítills háttar hefur Gísli verið getið í munnmælum á síðari tímum, og segir í Árbókum Jóns Espólíns (VII 38) að hann þætti 'fjölbreytinn sumum'. Átti Gísli að hafa komið burt draug í Búðardal á Skarðsströnd 1631,²⁰ og einnig hefur nafn hans tengst sögn sem kom upp til að skýra dauða séra Sigurðar Magnússonar á Auðkúlu í Svinadal.

Séra Sigurður lést snemma á ári 1657, og bar dauða hans að með þeim hætti, að ekki þótti einleikið.²¹ Segir í þjóðsögum Jóns Árnasonar, að presti væri sendur draugur, og er það ýmist eignað Borgfirðingum, Dalamönnum eða Vestfirðingum. Draugurinn átti leið um á bæ einum og kom við í bakaleiðinni og sagði bónda tíðindi. Bóndi skipaði honum að fara og drepa þann sem hefði sent hann, og tók draugurinn þá strikið vestur. Segir í einni gerð sögunnar hjá Jóni að draugurinn hitti bóndann á Reykjum, en í annarri að það væri bóndinn í Melbrekkudal.²²

Gísli Konráðsson hefur einnig skráð munnmæli um dauða séra Sigurðar á Auðkúlu og viðureign draugsins við bónda, og segir hann að bóndinn hafi verið Gísli í Melrakkadal. Frásagnir Gísla eru í syrpu hans, Lbs. 2856 4to bls. 334–5, og aftur í sama handriti á bls. 338:

Frá Gísla í Melrakkadal (sjá bls. 338)

Draugur var sendur at vestan til Sigurðar prests Magnússonar á Kúlu at mælt er, þá hann kom at vestan sá til hans madr sá er Gísli hêt ok bjó í Melrakkadal, kalla sumir hann Jónsson ok ærid fjólkunnugann sva ærit hefir verid ord á gjórt; enn eíggi kvadst Gísli þá hafa haft faung á at hepta fòr hans, ok spurdi þó hvert hann ætladi? hann kvadst sendur

¹⁹ *AMKat.* I 646.

²⁰ *Ann. 1400–1800* III 199 nmgr.

²¹ *Ann. 1400–1800* I 312, 347, II 180, 436.

²² *ÍPÆ* I 330–31.

at drepa Audkúluprest kvad Drægr, koma mantú vid hjá mèr til baka, kvad Gísli, heíta mun ek því segir Draugr ok ekkji örindislaust; fór hann ok sá fyrir presti at því ætlad var, vard þat árit 1657 at prestr fanst
 10 daudr Sunnan til vid Svínavatn, enn er hann kom aptur spyr Gísli hvad hann starfad hafi? hann kvadst hafa sjud fyrir presti, ok handleggsbrotid barn á Reykjum á Reykjabraut, er hann kastadi ok fyrir honum vard, vildi hann þá at Gísli, enn hann sendi hann Vestur at sjá fyrir þeim er hann sendi, enn sagt er at sídan fylgdi hann Gísli ok yrði loks honum
 15 at skada, þó telja þat adrir, at sídan sendi hann Drægin at Kúlu, ok væri hann þar lengji sídan ok fyrir því yrði prestar þar sva skammærir, þá er ok enn kallad at ættarfylgja yrði hann Sigurdar prests. (Bls. 334–5).

17 + Gísli ætla menn en sama ok Syslu hafdi í Isafirdi ádr ok kalladr var Fródi eda Fræda Gísli ok þann er do skyndilega í Höfdakapst. 1670. viðbót Gísli síðar, upphafið er að öllum líkindum runnið frá Jóni Espólin, Íslands Árbækur VII 38; leiðrétt í Smæfir IV 829.

Enn sögn um Gísli í Melrackadal (sjá bls. 334:)

Er sagt Gísli væri kalladr Lærði Gísli, ok at Draugur sá væri í konulíki er Vestan kjæmi, þat er sagt at Sigurdr prestr at Kúlu messadi seínast á Nýársdag, hefir til verit enn á dögum predikun ritud ok sagt
 5 hann flytti hana þenna Nýársdag ok sagt á hana teiknad hverja sálma sýngja skyldi ok væri sá einn: um daudann gèf þú Drottinn mèr etc ok óll hníggi ræðann at daudanum er fyrir öllum læggi, ætti predikun sú at hafa þegar eptir honum verit skrifud, nema hann hefði hana sjálfur ritada, því eigji var þá enn prestum hær bodit at hafa ritadar stólrædr
 10 sínar, sumir segja örn sæist frá Svínavatni sitja Sunnan vatnsins ok hláku myrkr væri á um kvöldit, þat er sagt at þegar um nóttina sæist eldglæringar Sunnan Vatnid frá Svínavatni, ok at morgni er til var komit tradk mik(i)t ok víða jörd upp rifin, Gísli er mælt at Draugurinn svaradi med ódru, er hann spyrði hann hvert hann hefði ei átt erfídt
 15 med prest? at vid prest hefði hann fengist alla nóttina þar til undir dag at hann hefði gètad handleggsbrotid hann, Gísli spyr: hvert hann gjörði eígi fleira íllt, var Draugr tregur at segja þat ádr hann kvadst hafa blakad barn eitt lítid er fyrir sèr yrði í tróðinni á Reykjum á Reykja-
 braut, Gísli spyr: hvert því mundi lífs audit, var hann lengi at toga þat
 20 út, ádr hann sagdi at batna mundi því væri því æd sleigin undir litlu

tánni, fór Gísli þá at vitja barnsins ok lá þat sem dauðt, en ragnadi við ok lifdi eptir þat Gísli hafdi sleígit því ædina. (Bls. 338.)²³

Frásögn er í Grímu um dauða séra Sigurðar, og segir þar eins og hjá Gísla Konráðssyni að draugurinn kæmi við í Melrakkadal; bóndinn er nefndur Fræða-Gísli. Þar segir einnig frá erjum Gísla við galdramann uppi í Svartárdal. Fylgir þeirri sögu að Gísli hafi þá búið að Marðarnúpi í Vatnsdal. Hann hafði drauga á verði í Vatnsdalsfjalli, og vörðu þeir sendingum úr Svartárdal skörðin. Þó var óvarið eitt skarðið, sem Gísli vissi ekki um, og sat dag nokkurn fluga á matnum þegar hann tók ask sinn. 'Sjaldan er fluga á feigs mat,' sagði Gísli og saup á askinum. En í sama bili stóð blóðgusa upp úr honum, og hné hann dauður niður.²⁴

Fjandafælu gerði Gísli í Melrakkadal fyrir Þorkel Guðmundsson, mann af góðu bergi brotinn, eftir því sem sagt hefur í riti Páls Vídalíns, sem áður var vitnað til. Má ætla að Páll eigi við Þorkel Guðmundsson sýslumann og klausturhaldara, son Guðmundar Hákonarsonar sýslumanns á Þingeyrum. Jón Ólafsson frá Grunnavík hyggur einnig að kvæðið sé ort fyrir Þorkel Guðmundsson sýslumann, sem þá hafi búið á Stóruborg í Víðidal og verið ásóttur af draugum, en ekki virðist Jón hafa fyrir því fulla vissu.²⁵ Veikinda Þorkels er getið í Vatnsfjarðarannál elsta, sem svo hefur verið nefndur, og getur verið að Jón frá Grunnavík hafi vitneskju um þau þaðan. Annállinn er í Lbs. 347 4to með hendi séra Jóns Arasonar prófests í Vatnsfirði, móðurbróður Þorkels Guðmundssonar sýslumanns, og er Jón talinn höfundur hans. Veikindanna er getið við árið 1651: 'Djöfulsins ásókn á Bjarna Pétursson á Staðarhóli og á Þorkel Guðmundsson á Stóruborg norður þennan vetur.'²⁶

²³ Ein gerð sögunnar um dauða Sigurðar prests á Auðkúlu er hjá Gísla Konráðssyni í Lbs. 2312 4to við árið 1657 og í Lbs. 1292 4to (kafli um Auðkúluþrestra), en ekki er þar getið viðkomu draugsins á bæ bónda.

²⁴ *Gríma hin nýja*, Rvk. 1964, III 288–9.

²⁵ 'Hann giörde hana Þorkele Gudmundssyne til brükunar (ni fallor) sem þá biö ä Storu borg i Vydedal, og var äsoktur af draugum.' (Jón frá Grunnavík, Add. 3 fol. bls. 122.) Sbr. einnig hér á undan bls. 49.

²⁶ *Ann. 1400–1800* III 73. Þannig prentað í útg. annálsins eftir Lbs. 347 4to; sama klausa með öðru orðalagi er framar í 347; sbr. *Ann. 1400–1800* III 11–12 og yfirlit Jóns Helgasonar um efni handritsins í Tólf annálagreinar frá myrkum árum, *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*, Rvk. 1977, bls. 414–15. Í

Fjandafæla Gísla Jónssonar var í AM 65 8vo, þegar Jón Ólafsson frá Grunnavík skráði safn Árna Magnússonar 1730, en var horfin þaðan þegar Kálund gerði sína skrá á öldinni sem leið.²⁷ Á síðara hluta 18. aldar voru uppskriftir eftir AM 65 a–b 8vo gerðar fyrir Suhm,²⁸ og mætti geta þess til að þá hefði kvæðið orðið viðskila við annað efni handritsins. Til þessarar uppskriftar hefur ekkert spurst. Hins vegar er kvæðið varðveitt í JS 26 8vo, og verður það prentað eftir því handriti hér á eftir.

JS 26 8vo er að mestum hluta með hendi frá 18. öld, en framan og aftan við er bætt yngri blöðum. Gamli hlutinn hefst á Dýrðardikti Kol-

B sem kallað er í útg. eru nefnd veikindi Þorkels 1651, en ekki getið um upptök þeirra; sjá *Ann. 1400–1800* III 73, 6. nmgr. Sjá ennfremur Vatnsfjarðarannál yngra, *Ann. 1400–1800* III 126. Veikindum Bjarna Péturssonar sýslumanns á Staðarhóli er lýst nánar miklu í Ballarárannál, *Ann. 1400–1800* III 209. — Þess má geta að í þjóðsögum Jóns Árnasonar er munnmælasaga, skrásett af séra Skúla Gíslasyni, Ekkjan á Álftanesinu (*ÍPÆ* I 280–81). Þar segir frá húnvetnskum manni, sem hét Þorkell. Hann fór um tvítugs aldur til sjóróðra og ílentist á Álftanesi, þar sem hann komst í vinfengi við hirðstjóra og varð honum fylgisamur gegn innlendum höfðingjum og biskupum. Fékk hirðstjóri honum Þingeyraklaustur og hét honum þjónustustúlku sinni, en áður hafði Þorkell verið í þingum við ekkju þar á nesinu, skapmikla og sköruglega. Þorkell fór norður og tók klaustrið undir sig, en skyldi vitja ráðahagsins að vori. Ekkjuna grunaði hvað í ráðum var, og hafði hún tal af hinni dönsku stúlku og fékk grun sinn staðfestan. Sagðist stúlkan þó muna önnur orð hirðstjórans en þau að hann mundi gifta sig íslenskum sveini sínum. Fáum dögum síðar dó ekkjan, og hvarf líkið fyrstu nóttina sem það stóð uppi. Nóttina þar á eftir tók danska stúlkan á Bessastöðum meinsemd mikla og dó innan þriggja náttu. Þetta sama haust var kaupamaður af Álftanesi á leið suður og fór einn sér. Hann sá kvenmann koma á móti sér, skrefadrjúga og fasmikla, og þekkti þar ekkjuna. Kvaðst hún ætla að Þingeyrum og mundi ná háttum. Um kvöldið þegar Þorkell gekk til sængur fannst honum eins og gripið utan um sig og fylgdi því hið harðasta tak. Kvaldist hann svo að beinin skröptu í skinninu og þóttust menn oft heyra milli kastanna að hann beiddist vægðar. Við þessi harmkvæli lá hann fram til jóla og andaðist svo. — Í nafnaskrá þjóðsagnanna er skilið svo, að hér sé átt við Þorkel Guðmundsson sýslumann, sem sagður er fæddur “nálægt 1625” (*ÍPÆ* VI 177). Þorkell lést 9. nóv. 1662, og hafði hann haft Þingeyraklaustur frá 1659, er faðir hans lést, en vonarbréf fyrir sýslu og klaustri fékk hann 1644. Þorkell kvæntist 1647, og var kona hans Solveig, dóttir Magnúsar Björnssonar lögmanns (*Íslenzkar æviskrár* V 148).

²⁷ *AMKat.* II 370.

²⁸ *The History of the Cross-Tree down to Christ's Passion*, edited by Mariane Overgaard (Edit. Arnam. B 26, Kh. 1968), bls. xlvi.

beins Grímssonar, og segir á forsiðu fyrir kvæðinu að hann sé 'upp kloradur ad nju 1773 af Joni Suein(ssine)'. (Í þriðja tölustaf 7 er dregið með ritblýi eins og hafi átt að breyta honum í 2.) Aftarlega í þessum hluta er kvæði til konu sem misst hefur mann sinn og er það 'ort af sal(uga) Jone Halldors sine' (Heyrðu núna, hringaslóð). Úr upphafsstöfum erinda má lesa HERDJS ALEXJVSDOTTER. Tvær systur voru með því nafni í Árneshreppi í Strandasýslu og varð sú hin eldri ekkja 1764.²⁹ Til hennar kynni kvæðið að vera ort. Þá fer á eftir sálmur (Herra Jesú, hjálpin manna) þar sem upphafsstafir erinda mynda nafnið HALLGJERDVR. Því næst eru vísur til konu, og við lok þeirra athugasemd skrifara: 'epter atoris hendi upp klorad anno 1781 af Jone Sueinss(ine)'.

Á auða síðu í lok gamla hlutans er m. a. hripað: 'Þessi blod a hofdings kuin(na) Gudrun Gudmundsdotte[r] a Kaldbake'. Guðrún var kona Jóns Sveinbjörnssonar bónda á Kaldbak, Strand. Dóttir þeirra var gift Gísla Sigurðssyni hreppstjóra. Þau fluttust frá Kaldbak 1824 að Bæ á Selströnd.³⁰ Aukablöðin sem bætt er aftan við gamla hlutann í JS 26 8vo eru sum gerð úr umslögum bréfa til Gísla hreppstjóra, sem þá hefur verið kominn að Bæ.

Annað nafnakrot verður ekki rakið út í æsar. Þó má geta þess að á ungu blöðin aftast í handritinu er hripað 'Gisli Gisla son', en það hét sonur Gísla hreppstjóra í Bæ. Þar er einnig nafnið 'Solveig Biarna dottir', og gæti hún verið dótturdóttir Gísla hreppstjóra með því nafni, dóttir Bjarna Ásgeirssonar og Solveigar Gísladóttur. Önnur kona með þessu nafni var Solveig Bjarnadóttir frá Goðdal, barnsmóðir Gísla Gíslasonar frá Bæ, og kæmi hún líka til greina.³¹ Þá er á nokkrum stöðum nafn Ragnildar Þorsteinsdóttur, og er að sjá sem hún hafi verið eigandi. Óvíst er hver hún var, en benda má á að stúlka með þessu nafni var í Sunndal á heimili Jóns Jónssonar bónda, þegar þar var tekið manntal 1845. Annar bóndi í Sunndal var þá Gísli Gíslason frá Bæ.³² Á spássíu í gamla hluta handritsins stendur að því er virðist 'Beniamin Biarnason'. Maður með þessu nafni var í Strandasýslu.³³

²⁹ Jón Guðnason, *Strandamenn*, Rvk. 1955, bls. 527 og 524.

³⁰ Sama rit, bls. 436 og 386.

³¹ Sama rit, bls. 386 og 415.

³² Manntal 1845. Handrit í Þjóðskjalasafni.

³³ Finnur Sigmundsson, *Rímnatal II*, Rvk. 1966, bls. 20.

Af því sem nú hefur verið tínt til má ráða að handritið hafi verið í Strandasýslu snemma á síðustu öld, og mætti búast við skrifaranum þar um slóðir eða í nálægum sveitum, þótt engu sé að treysta í þeim efnum. Nafnið Jón Sveinsson er algengara en svo, að bent verði á einn öðrum fremur með því nafni, sem líklegur sé til að skrifa upp kveðskap í þessum landshluta á áttunda og níunda tug 18. aldar. Trúlega hefst samt upp á skrifaranum, þótt síðar verði, og er rithandarsýni birt hér á bls. 57, þeim til athugunar sem kynnu að þekkja höndina eða finna hana víðar á bókum. Að svo komnu verður aðeins nefnt rímnahandritið Lbs. 2496 4to, sem er með hendi þessa sama manns, og lýkur hann þar uppskrift á Olgeirs rímum með tilmælum til lesara bókarinnar: 'endad dag 20 februari anno 1775 af Jone Sueins sine, vird til goda og vanda ei umm Jfer skór framm þu lesare hvór sem verda kant.' Í vísuerindi sem fer á eftir biður skrifarinn lesara að lesa í málið.

Lbs. 2496 4to er komið í Landsbókasafn 1934 norðan úr Húnavatnssýslu frá Sigurði Jónssyni bónda í Katadal á Vatnnesi. Á þeim slóðum mun handritið hafa verið bundið inn, sem má sjá af ræmum með skrifi á sem límdar eru til styrktar í bandi. Þar bregður fyrir nöfnum bæja í Þverárhreppi í Vestur-Húnavatnssýslu, bæði Ósa, Sigríðarstaða og Kistu, og ártalinu 1848. Einnig má lesa 'befalad fra Þorleifi a Hiall', og er skorið aftan af, en hefur e. t. v. staðið Hjallalandi. Þaðan var Þorleifur Þorleifsson, forfaðir Sigurðar í Katadal.³⁴ Bandið á bókinni er slitið og nokkuð gamalt, sennilega frá öldinni sem leið. Áður en bókin var bundin inn hefur maður að nafni Benedikt Einarsson skrifað viðbæti í 38. Olgeirs rímu, og gæti hann tímans vegna verið Benedikt Einarsson í Hnausakoti í Miðfirði.³⁵ Í sömu opnu, en á annarri blaðsíðu er hripað bæjarnafnið 'Hrýsumm'. Bær með því nafni er í Þorkelshólshreppi í Vestur-Húnavatnssýslu, en samnefndir bæir eru í öðrum sveitum. Að lokum má geta þess að á auða blaðsíðu aftan við Olgeirs rímur hefur verið krabbað: 'Jon Jon sin a Geirmunda stodum' — og er síðasta orðið skrifað uppi yfir og er ekki með öllu öruggt að það sé rétt lesið. Geirmundarstaðir eru til þrír, og er enginn þeirra í Húnavatnssýslu. Hins vegar er bær með þessu nafni í Strandasýslu. Þar bjuggu á fyrri hluta 19. aldar þrír menn, sem hétu allir Jón Jónsson.³⁶ Fyrstur þeirra

³⁴ P. V. G. Kolka, *Föðurtún*, Rvk. 1950, bls. 231–2.

³⁵ Finnur Sigmundsson, *Rímnatal* II 18.

³⁶ Jón Guðnason, *Strandamenn*, bls. 349.

Skráðir Skollagaldur sem eg svo
nefni

Þi napni og Trausti niþta guds
nadar herrans göða og þröða vil
eg þenja þi þi þrag Glessadur
þirer miet þæ i lag allt þeingill
þiöða & gud þadir og sonur þrel
ariñ og þridariñ þelgi andi þia
stande so miet lýse miñi og mál
mitt lag þærz sinni og sál en n
vijsur vandi & þier til þoyz sk
al ä þorm allt orða miña standa
ad vanda þo eg þerde þier ä
streijng og þördum giðz æu
na þueing þaþ þalska þianda
& herran þesus þialþar skial
þlijð þu miñu þuærðe og þræðe
giðzdu ä uýxt orðum þijn apl
og þreysti æaðu miñ og sönar
sæði & þei lagur andz þingad
vend

1000/1000

var sonur séra Jóns Sveinssonar prófests á Stað í Steingrímsfirði, en ganga má úr skugga um það að hönd séra Jóns er ekki á handritinu.³⁶ Síðastur þessara þriggja bænda var Jón, sonur Jóns Jónssonar á Grænanesi, og var móðir hans Helga Jónsdóttir frá Djúpadal, Sveinssonar.³⁷ Aldurs vegna gæti sá Jón Sveinsson verið skrifari handritsins.

Fjandafæla er í JS 26 8vo í gamla hlutanum með hendi Jóns Sveinssonar. Villur eru sýnilega í handritinu, og má leiðrétta sumar með sæmilegu öryggi, en aðrar eru af því tagi að illt er við að gera, nema finnist annað handrit kvæðisins sem hafi réttari texta. Um uppskriftina í JS 26 8vo og meðferð hennar í prentun skal eftirfarandi tekið fram:

Skrifarinn notar ekki greinarmerki. Undantekning er þó komma á eftir 50.3. Og aðgreiningarmerki eru á milli erinda og á milli fyrirsagnar og lagboða. Þau eru táknuð með punkti í prentun.

Í útgáfu er litlum staf í upphafi erindis breytt í stóran, og einnig er settur stór stafur í mannanöfnum, þótt lítill sé í handriti.

R í upphafi orðs er skrifað r, prentað r. Einnig kemur fyrir að skrifað er v og d í upphafi orða, og er hér prentað b, d. ö er venjulega skrifað ó, en stundum er það þó gegnumstrikað og þá dregið stærra og með sveigum til vinstri handar. Þannig er o stundum dregið líka í upphafi orðs. Depla yfir stafi setur skrifarinn að miklu leyti reglubundið, ef frá er skilið ù, sem hann skrifar iðulega fyrir u, auk þess sem það táknar ú. ý táknar jafnan í (ý) eða síðara hluta tvíhljóðsins ei (ey). Undantekning er að það sé sett fyrir i (y): 13.2 výnna, og líklega 17.1 grýttur; etv. einnig 16.4 suýde. Dæmi eru um að sleppt sé deplunum: 6.4 lyf, 46.4 dyrdar, 59.6 kuyde. ä táknar á, en fyrir kemur að það er sett þar sem ætti að vera a: 29.1 Hälz, 37.5 hrátt. ö táknar ó, en dæmi eru um að það sé sett fyrir o: 33.2–3 rötinn, brötinn, 33.6 þrötinn, 50.1 löpt, 56.6 flögje; og fyrir ö: 28.4 gröf.

Vísuorðaskipan kemur ekki fram af handriti. Bragarhátturinn er m. a. kunnur af vísu eignuðum Jóni Arasyni biskupi: Bóndi nokkur bar sig að — sem eru víða prentaðar. (M. a. Bisk. Bmf. II 574–8, 593. Ann. 1400–1800 I 108–9, 114, 117–18. Safn I 93.) Venjulega er erindum skipt í sex vísuorð hverju erindi, en þó kemur fyrir að 2. og 3. vo. eru tekin sem eitt. Með þessum sama brag eru Kátikismusvísur í AM 720 b 4to 14v–15v, sem er handrit á skinni talið frá um 1600. (Kálund, AMKat. II 147.) Upphaf: Upphaf er fyrst orð þitt rétt. Erindum er skipt í vísuorð með greinarmerkjum, og er að öllum jafnaði greint á milli 2. og 3. vo., þó að frá því séu nokkrar undantekningar, og virðist koma glögglega fram að skrifarinn lítur á hvert erindi sem sex vísuorð. Sama kemur fram hjá séra Jóni Arasyni prófasti í Vatnsfirði í uppskrift hans 4. júlí 1646 á vísunum Úr Danmörk höfum vér fengið fregn, sem ortar eru undir sama bragarhætti. (AM 114 fol. Pr. í Sturl., útg. Kálunds, bls. XLIV. Í útg. eru felldar niður kommur sem eru í hand-

³⁶ Sjá hönd hans t. d. á bréfi frá 1789 í Lbs. 28 fol. bls. 165–7.

³⁷ Jón Guðnason, *Strandamenn*, bls. 347.

riti til að greina sundur vísuorð.) Hér verður erindum Fjandafælu skipt í sex vísuorð hverju erindi. Kvæðið Þegjandi dans, sem er lagboði, er til í handritum (sjá tilvísanir í Lbs. skrá III 412), m. a. er það í JS 26 8vo, handriti því sem Fjandafæla er prentuð hér eftir.

Erindatölum er bætt við í útgáfu.

nockrar výsur sem sagt er að küednar sie af Gysla Jons sine lærda vegna Þorkielz Guends sonar. tön sem Þeigande dans

- 1 J nafni og Trausti nýta guds
nädar herrans göða
og fröda
vil eg þennann biria brag
blessadur firer mier *færi i lag
allt þeingill þjöda.
- 2 Gud fadir og sonur frelzarinn
og fridarinn helgi andi
hia stande
so mier lýse minni og mäl
mitt lagfære sinni og säl
enn výsur vandi.
- 3 Þier til lofs skal ä form allt
orda minna standa
ad vanda
þo eg herde hier ä streýng
og hörduumm girde rauna þueing
þann falska fianda.
- 4 Herrann Jesus hialpar skiol
hlýd þu mýnu kuæde
og fræde
giefdu ä vóxt ordümm þýn
afl og hreysti rædu mýn
og sönar sædi.

Undir lagboða neðst á síðu hefur verið skrifað með feitu letri og er ekki skýrt við hvað það á: qvedin Anno 1627. Ofan við kvæðið sjálft efst á næstu síðu er skrifað með finlegri hendi: Kvæðið Skollagaldur sem eg svo nefni. Hvortveggja er síðar skr. en kvæðið og er ekki með hendi sama skrifara.

1 2 nädar herrans] näda fódurs Jón Ólafsson í Add. 3 fol. 5 færi] fär í hndr. Leiðrétt eftir Recensus Páls Vídalíns. Niðurlag vísunnar er utanmáls í Add. 3 fol., sennilega skrifað eftir minni og úr lagi fært.

- 5 Heilagur ande hingad vend
 huggarinn vor hinn mæte
 ä giæti
 ý mitt hiarta Jnn ræt þú
 äst kjarleýka bæn og trú
 med lýtillæti.
- 6 Þrenning dýrdar þier er liost
 þrauta bälid eýna
 eg meýna
 sem ad kiemur sál og lyf
 siertu vertü andar hlýf
 og hialpinn hreyña.
- 7 Þorkiel Güends son þu þad veýst
 þui mä veýkann nefna
 og efna
 þeim ømunar anda tiöns
 oröa þýns velldür þiöns
 þýn hönd mün hefna.
- 8 Volldugur drottinn verde kjar
 vilie þinn hinn göde
 ad möde
 mannsins eýde miskun þýn
 megn þess vonar trúann mýn
 med tära flöde.
- 9 Huadann sem nauda nadra sü
 nýsküst výt er skridinn
 eda lidinn
 flýe hun burtu ött sem ør
 i helvýska kualu kór
 sie keýrd og suidinn.
- 10 Gud himneskur giefte krappt
 gófgugur mýnumm ordumm
 i skordümm
 sa sem aumümm lagde lid

6 4 kiemur] e.t.v. villa fyrir *kremur, og væri þá líklegast að 2 bälid væri mislestur fyrir *bólid.

- og leýste gjórvallt mannkinið
fra fianda fordümm.
- 11 Liúfur drottinn leýfdu mier
ad lastirda þann anda
og fianda
sem vill koma sagða með
salu og lýkama hans i ved
og vestann vanda.
- 12 Sialfur veýstu drottinn dýr
diófullinn hefur hriada
opt þiada
þusund sinnum Þorkielz sál
þar með bruggað sorgar käl
til suika räda.
- 13 Hialpe með þui herra til
helvýskann är výnna
hinn stinna
so ad veýkumm verde frýtt
valldid kome eilýft þitt
til orða minna.
- 14 Sathan Þorkiel sokti ä
sälar krapta barde
hinn harde
grätinn sat hann og girtur þýn
þui götu stiginn upp til þýn
är vondur varde.
- 15 Þetta er hans Jlla art
og nätturann blinda
ad hrinda
þýnumm saudümm þier i fra
þui skal hann i daudanz krä
þýn bölvann binda.
- 16 J skal fliuga ørinn þann
angur og þreinging näüda
með daüda

- eýtur suýde kuólinn kólld
 kuýde brúne heliar hólld
 firer safar snaüda.
- 17 Sinda hündür grýttur grär
 grýta výtis nadra
 ert þadra
 þessumm flýdu þegne frá
 þriotsku nidür i sorgar gia
 og suýk eý adra.
- 18 Madkur výtis meiddur skallt
 marinn barinn sundur
 þinn hündur
 ord drottins þui orka sterk
 øll þýn loge bólvud küerk
 sem tiara og tundur.
- 19 Kiaptur haüs og kuidur þinn
 klofne drafne vidur
 og hridür
 harmür daudans hrýd og bäl
 hlaupa skal ur vitsku mäl
 og øll þýn Jdur.
- 20 Daudans hrýda skarfur skallt
 skammar ärenn smeýkur
 sem eýkur
 naunganumm nauder mýn
 nidur fergiastr i þa þýn
 sem loginn leýkur.
- 21 Kuala výtis kuillinn sär
 kneppe hneppe þig ündir
 þær stundir
 hals sem þu i hiarta ert
 hrak nadra vert marinn og merkt
 vid griot og grundir.
- 22 Friöse brenne i þier allt
 ande fiande hriadur

16 6 safar] þannig í hndr., en e-ð er hér brenglað.

19 Erindið er úr lagi fært.

- vert smadür
 hungra sprýnga hier skallt med
 hliottu verra sorgar gied
 enn sagt er ädur.
- 23 Þu skallt vella meýn semd med
 megn guds ord þig renna
 og brenna
 utann ad þier sem tiara ümm tried
 týfallt meýre skiemd er skied
 sem skalltu kienna.
- 24 *Hiarta Þorkiels nie hollde ý
 huórke skalltu eýga
 nie meiga
 af þier gióra hid minsta meýn
 mel eg þig sem briöte steýn
 þýn fýlann feýga.
- 25 Þig skal brenna bälid raudt
 ad bode drottins fýnu
 sem mýnu
 ande fiande *ragur renn
 þig reke hreke gud og menn
 i glöande pýnu.
- 26 Þu skallt sioda so sem huer
 og sundur losast allür
 giórvallur
 ämen halldest ordenn mýn
 øll þig velle vesta pýn
 og stigda stallur.
- 27 Flýðu blýðu bulldran þüng
 bolvod klækia kiedia
 og ledia
 rötinn füenn róng og skóck
 riettu skiemdar skrædann blóck
 og skiessu edia.

22 5 verra] *skr. ver|rra við línuskil.*

24 1 Hiarta] *Hiartad í hndr. 4 gióra] + ed str. út.*

25 4 ragur] *argur í hndr. Við breytinguna næst fram rétt stuðlasetning.*

- 28 Alldreif skalldu eýga frid
andstigd vestu varga
hin karga
dettu riett i daudans gröf
diöfúll öngva hafdu hier töf
med mädu marga.
- 29 Hälz skalldu af hiarta üt
hraktür naktur ganga
med anga
sündur rifinn so sem *hræ
suei þier greýed æ og æ
ümm eilýfd langa.
- 30 Ærdur særdur ut skall(t)u
öðins leðiann skamma
hin ramma
firer ord gudz eingla her
i helvýte kaste þier
þinn vargur vamma.
- 31 Mestümm vestümm mættu þar
moladur kuólumm straüngum
og laüngumm
beýskast výtis bäl og näüd
brenne þig hid liöta gaüd
med enda *öngumm.
- 32 Þig reke hreke reýde guds
ragur diöfúll ä flötta
med ötta
mitt i výtis kualaa kier
kienn og brenn ümm eýlýfder
til allra sötta.
- 33 Hundur výtis hriadiür skalld
hrifser glefsu rötinn
og brötinn
keýrdur bardür kreýstur nü

28 2 andstigd] + orð str. út.

29 4 hræ] hræ í hndr.

31 6 öngumm] öngvann í hndr.

- kirktur mirtür æ siert þú
ad afle þrötinn.
- 34 Fiande ande fleýgt skal þier
framm i rammann *dauda
til nauða
þu hefür grættann gudz myns þion
grimdarlega eins og lion
þýn skaudinn skaüda.
- 35 Nýsti kreýsti ad þier allt
þad eingla kongurenn skapte
med krapti
himinn Jórdinn siör og sallt
suýde strýde þusund fallt
i þýnümm kiapte.
- 36 Nauder daudans næge þig
nýskur výskur andi
og fiandi
heliar belie harda hrýd
há þier ä er alla týd
þad stóðugt stande.
- 37 Framar lame farid þig
enn fäord spä kann mæla
hin sæla
höndinn drottins hrindi þier
hrätt þangad sem vellande er
bäl og bræla.
- 38 Þu skallt nauða nadra výtst
nidur sioda renna
og brenna
sem i bäle bik eda tin
bólvad výtis grimdar gin
skal naga nenna.
- 39 Flýe ý daudanz fülann pitt

34 2 dauda] daudan í *hndr.*

36 5 ä er] *nánast äer í hndr.*

37 1 farid] *þ.e. fárið.*

39 1 Flýe] ý er *afbrigðilega dregið, fyrst líkast því sem skr. væri e, en á eftir*

- fader gud þig dæmde
og flæmde
þa þú villder i himna hafn
hædstümm gude verda Jafn
sem sýst þier sæmde.
- 40 Huar var allt þitt higgju vit
hreckia andinn mesti
og vesti
lússefer hid liöta föl
þá lifande mistir himna stöl
firer heimsku lesti.
- 41 Villdir ræna drottinn dýrd
diarfur varstu úr mæta
eg Jata
firer það hlaut i daudans dý
drottins völdug höndinn frý
þig limskann læta.
- 42 Hugder þu ad hliota sæmd
himna dýrd og söma
med blöma
enn þu dæmdist þui øllu fra
ofann i midia výtis gia
og daudans dröma.
- 43 Þitt mistokst þier þá ä form
þrauta grimmur armür
þinn garmür
firer glede stadinn þu gista fer
grifu þa sem ecki er
nema hrigd og harmur.
- 44 Hier af mattu hrösa þier
hreckia ande *ormür
ert *gormur

*fer j-laga dráttur, og tveir deplar eru yfir. Til greina kæmi að standa ætti t.d. *Flý,
*Flýdu eða jafnvel *Fyr.*

40 1 þitt] + hörku str. út.

44 2 ormür] armür í hndr. 3 gormur] garmur í hndr. Merkingarlega fær
textinn staðist óbreyttur, en þá yrði að gera ráð fyrir gölluðu endarími sem sjaldsæð

- þier skal ama ä allann hätt
allt huad hefür lýf og mätt
sem stædste stormur.
- 45 Sigur Jesu set eg ä þig
med sýnu magtar vellði
þig felldi
so þu mister dug og däd
drottins guds þier hrinde räd
ad hrigdar elldi.
- 46 Ofsæke þig eilýft lios
allra guddoms däda
og räda
drottins hrinde þier dyrdar söl
dýrust sü sem Maria ol
i bølvan bräda.
- 47 Ofsæke þig eirnra mest
allur güddoms kraptur
oskaptur
blessadur fra bæge nu
so bølvadur komer alldrei þu
vid Þorkiel aptur.
- 48 Ofsæke þig eingla suejt
med öllümm sýnumm mætte
og hætti
alldrei *fir enn armur þu
ert bundinn firer bæn og trü
i bruna þætti.
- 49 Aller kraptar orda guds
ofsæke þig tiedann
ä medann
drottins *býdur dýrdar ølld
dömür hans og magtar vølld
þier hrinde hiedann.

*er í kvæðinu. (Sjá þó 55. er.) Þá má hugsa sér að 2. og 3. vo. í næsta er. á undan
hafi stuðlað að mislestri.*

48 4 fir] fare í hndr.

49 4 býdur] blýdur í hndr.

- 50 Under diup og Jfer löpt
 ofsæki þig medur
 yótn vedür,
 huad sem frómdu fir i ølld
 forelldrar og magtar vølld
 sem frömer fedur.
- 51 Ofsæki þig himinn og Jórd
 og helger dömar aller
 giórvaller
 drottins hiórdinn dýrðarlig
 dæmdann burtu reki þig
 i hrigdar haller.
- 52 Ofsæki þig aller þeir
 sem eilýfur drottinn skapti
 med krapti
 huórt sem eru ä himne eda Jórd
 so herdist ad þier grimdar giórd
 med heliar *hapte.
- 53 Ofsæke þig hæd og dipt
 helvýtanna leyðu
 og breyðu
 blessun Jesu brinie mig
 enn bik og elldür kuelie þig
 nu alla reyðu.
- 54 Þorkiele skalltu flýa fra
 flærdar ande ærdür
 og særdür
 lios þig brenne lýfsins nu
 med leyprtrummm himna vüst skallt þü
 i fiótur færðür.
- 55 Leypturs elldur lýfs guddöms
 loganümm ad þier kindi
 med vindi

51 1 *Stuðlasætninguna mætti laga með því að fella burt annað hvort Ofsæki eða Jórd og setja í staðinn orð sem hefði h í upphafi, t.d. Ofsæki þig himinn og haf.*

52 6 hapte] hætte í hndr.

53 1 *Hér vantar aftur h-stuðul, eins og í 51.1.*

- kraptur mikla Christs sem skýn
kaste þier i vestu þýn
hinn falske fiande.
- 56 Útann umm þig og Jnnann med
elldür výtis logi
sem bogi
friös og brenn þu fir og sýd
fädu nädu daudans hrýd
med feikna flögje.
- 57 Guds þrenning hier gjeft til Já
glöpurenn skalltu renna
og brenna
i elde nidur eins og tin
alldreie sie sü hrýdinn lin
nie hrigdar spennu.
- 58 Þorkiell Guendsson þu skallt laüs
vid þennann výtis anda
og fianda
frelsarinn Jesus firer þier bad
fader himneskur lætur það
Jä stöðugt standa.
- 59 Liössins ande liöme þier
umme lýf og säl med þryde
hinn frýdi
skýrdur i nafne skaparans
firer skiærann dauda laüsnaans
flýe kuól og kuyde.
- 60 Jesus minn vor kongur klär
i kiærleyks digder þýnar
sem skina
eg fel Þorkiel so frelsist nü
firer þa kuól sem þollder þu
lät þrauter duýna.
- 61 Herra Jesús heirdu mig
hiartans liösid göda
ert þiöda
sign þu mýna siuka önd

- so sem eg fel i þýna hönd
med læge liöda.
- 62 Lät nu Þorkielz lýf og säl
lýmast ad þier eýnumm
Jä hreýnumm
enn fra honum rek þu fianda þann
sem fella villdi (ä) hann bann
med grimdar greýnumm.
- 63 Gief ad hann sie frý og frials
fir og sýd af kuilla
þeim Jlla
þu kant allt med þinne magt
þad hefúr þu sialfur sagt
vort strýd ad stilla.
- 64 Legg eg Þorkiels lýf og säl
liufumm þier til handa
ur vanda
læt eg hier sö lausnare minn
liöda smýde i þetta sinn
og stókur standa.
Amen

62 1 Þorkielz] *utanmáls og vísað inn, bæde str. út í texta.* 4 honum] *utanmáls og vísað inn, oss str. út í texta.* 5 ä hann] *eða hann (i).* Í texta er str. út orð, e.t.v. hefur í fyrstu staðið oss i, og er þá oss str. út, en hann skr. ofan í i-ið.

Aftan við kvæðið hefur skrifarinn sett eftirfarandi erindi undir rímnahætti, og er ekki greint frá uppskrift Fjandafælu: enda eg Güendar öðinn frödann mödur og sende küendümm sünnann brag seýnt ö beýnt er vandad lag.

1. mynd. Altaristafla frá Berufjarðarkirkju (Þjms. 4527). Frá seinni hluta 17. aldar. Ljósmynd: Kristján Pétur Guðnason. — *Altar piece from the church at Berufjörður, eastern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 4527). Second half of 17th century.*

ELSA E. GUÐJÓNSSON

SKYLDLEIKI ERLENDRA PRENTMYNDA VIÐ NOKKRAR ÍSLENSKAR HELGIMYNDIR

I

Í ÞJÓÐMINJASAFNI Íslands er máluð altaristafla (Þjms. 4527) frá seinni hluta 17. aldar með mynd Ólafs konungs helga (1. mynd). Er taflan úr Berufjarðarkirkju, gefin henni af Jóni sýslumanni Þorlákssyni biskups Skúlasonar og Sesselju Hallgrímsdóttur. Tafla þessi er merkileg meðal annars fyrir það að Ólafsmýndin er greinilega náskyld tréristu af sama dýrtingi í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519; er myndin þar tvíprentuð, annað skiptið sem formynd (2. mynd).¹ Mun dr. Jakob Jónsson fyrstur manna hafa komið auga á þennan skyldleika og skrifaði um myndirnar í norskt tímarit fyrir um tuttugu árum.²

2. mynd. Formynd í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519. Úr *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964). — *Frontispiece in Breviarium Nidrosiense, printed in Paris 1519.*

Árið 1968 var máluð eftirmynd af töflunni er gefa skyldi Berufjarðarkirkju, og vann listamaðurinn Aage Nielsen-Edwin að því verki í Þjóðminjasafninu. Rifjaðist þá upp skyldleiki töflunnar við tréristuna í Niðarósbænabókinni, og varð mér þá fyrst kunnugt um þessi tengsl myndanna.

II

Í sambandi við rannsókn á íslenskum refilsaumuðum altarisklæðum hafði ég veitt athygli nokkrum smáatriðum á tveimur myndum í lög-bókarhandriti, AM 160 4to, sem talið hefur verið frá seinni hluta 15. aldar,³ er mér fannst hæpið að gætu verið eldri en frá 16. öld. Færði ég aldur þessa handrits í tal við Stefán Karlsson, og tjáði hann mér að hann teldi þetta handrit vera af vestfirskum handritaflokki frá 16. öld miðri, svo sem fram kæmi í grein sem hann hefði skrifað 1970.⁴

3. mynd. Mynd Ólafs helga í lögbókarhandriti, AM 160 4to, 1 v, frá um 1550.
Ljósmynd: Kristján Pétur Guðnason. — *Illumination showing St. Ólafur. From a law manuscript, AM 160 4to, 1 v. About 1550.*

4. mynd. Refilsaumað altarisklæði frá Draflastaðum í Fnjóskadal (Þjms. 3924). Frá 2. fjórðungi 16. aldar. Ljósmynd: Gísli Gestsson. — *Altar frontal from the church at Draflastaðir, northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924). Second quarter of 16th century.*

Að fengnum þessum athyglisverðu upplýsingum, skoðaði ég umræddar tvær myndir í handritinu AM 160 4to á nýjan leik og með breyttu viðhorfi. Flaug mér þá skyndilega í hug að á annarri þeirra væri mynd Ólafs helga sú hin sama og á altarisöflunni frá Berufirði (3. mynd). Við samanburð reyndist svo vera, en raunar var handritsmyndin, þ. e. Ólafsmýndin sjálf án umgerðar, miklum mun líkari tréristunni en málverkinu. Getur ekki farið á milli mála að handritsmyndin sé dregin upp eftir *Breviarium Nidrosiense* eða sams konar mynd og þar er að finna.

Með öðrum orðum, fundið er skýrt, tímasett dæmi um að prentuð mynd hafi, við lok miðalda, verið höfð sem fyrirmynd að handritalýsingu.

III

Eitt þeirra refilsaumsklæða sem fyrrgreind rannsókn mín nær til er altariklæði úr Draflastaðakirkju í Fnjóskadal (Þjms. 3924; 4. mynd). Hefur klæði þetta ýmist verið talið frá 14.–15. öld,⁵ sennilega frá 15. öld,⁶ eða frá um 1390–1403.⁷ Eftir leiðum sem ekki verða greindar hér, en væntanlega birtar síðar í heildarriti um íslenskan refilsaum, hafði ég hins vegar tímasett Draflastaðaklæðið, ásamt nokkrum refilsaumsklæðum öðrum, til fyrri hluta 16. aldar, einna helst til annars fjórðungs aldarinnar.⁸ En eftir að ég kom auga á hin ótvíræðu tengsl milli mynda Ólafs helga í AM 160 4to og *Breviarium Nidrosiense* fór ég að huga að öðrum myndum í síðarnefndri bók, og svo ótrúlegt sem það kann að virðast kom í ljós að þar fannst greinileg fyrirmynd, bein eða óbein, að Maríumyndinni á Draflastaðaklæðinu miðju (5. og 6. mynd).

Við fyrstu sýn var skyldleikinn einkum áberandi í stellingum Jesúbarnsins. En við nánari athugun mátti sjá fleira skylt: uppbyggingu myndarinnar allrar, heildarsvip Maríu meyjar, handaburð hennar, sér í lagi vinstri höndina, handlegginn sem kemur undan skikkjunni og upp-brotið á erminni; einnig engillinn til vinstri, sem leikur á blásturshljóðfæri, og háseti Maríu, þótt hið síðastnefnda sé að vísu talsvert afbakað á klæðinu. Engillinn til hægri á klæðinu virðist í fljótu bragði ólíkur þeim á myndinni, en sé hún spegluð má greina nokkurn skyldleika, t. d. með hægri hendi og handlegg engilsins á myndinni og vinstri á klæðinu.

Enginn vafi virðist á að mynd þessi í *Breviarium Nidrosiense* frá 1519, eða þá önnur mynd frá henni runnin eða henni náskyld, hafi verið fyrirmynd að miðreit Draflastaðaklæðisins. Verður því að ætla að tímasetning klæðisins til annars fjórðungs 16. aldar fái staðist, og jafnframt virðist ljóst að prentuð mynd hefur, þegar undir lok miðalda, verið notuð hér á landi við gerð útsaumsuppráttar.⁹

23.5. 1977

TILVITNANIR

¹ Ljósprentuð útgáfa af *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964) er til í Landsbókasafni Íslands og Stofnun Árna Magnússonar. — Um upplag Niðarósbæna-bókarinnar 1519 er ekki vitað. Árið 1521 var 145 eintökum óráðstafað og fékk

5. mynd. Maríumynd í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519. Úr *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964). — *The Virgin and Child enthroned between two angels. Illustration in Breviarium Nidrosiense, printed in Paris 1519.*

Ögmundur biskup Pálsson 25 eintök með sér til Íslands er hann hvarf heim 1522, sbr. Baltzer M. Børsum, 'Bibliographical Survey', *Appendix to Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964), bls. 200, en tilvitnun hans þar er þannig: 'Kolsrud: N. Boktr. kal. 1919, p. 134–135.' Um landtöku Ögmundar og manna hans er þeir komu úr áðurnefndri för er getið í skýrslu sagðri úr bréfabók biskups: 'komu so með gudz miskunn . . . i Selárdal j Vestfjordum á Jslande með bijholldnu skipe og ollu þvi þeim til heyrde. lofudu þa aller gud og hans Modur junfru Mariam' (*DI IX*, bls. 98–99). Í annarri heimild greinir frá að Ögmundur hafi komið 'út vestra, nærri Bæ á Rauðasandi' og hafi dvalist á Bæ í viku með mönnum sínum áður en hann reið suður í Skálholt ('Biskupa-annálar Jóns Egilssonar,' *Safn til sögu Íslands*, I (Kh., 1856), bls. 63–64). — Eftir Niðarósbænabókinni er sagt að sniðin hafi verið eða prentuð, að undirlagi Jóns biskups Arasonar, bænabók á Hólum, *Breviarium Holense*, 1534 (eða 1535–1537), fyrsta bók sem prentuð var á Íslandi, sbr. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir*, I (Rvk, 1919), bls. 394–405. Átti Hólastóll 1550 'xvij. pappirs brefere prentud hier j landit' skv. Sigurðarregistri (*DI XI*, bls. 852), í upptalningu þeirra peninga og ornamenta sem Jón biskup lagði til dómkirkjunnar. Síðasta eintak *Breviarium Holense* sem vitað er um, var í eigu Árna Magnússonar, en glataðist í brunanum mikla í Kaupmannahöfn 1728, sbr. *ibid.*, bls. 404.

² Nákvæm tilvitnun í grein dr. Jakobs er því miður ekki tiltæk. — Magnús Már Lárusson minnst á þennan skyldleika myndanna í 'Helgener. Island,' *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, VI (Rvk, 1961), d. 335.

6. mynd. Maríumynd á miðreit altarisklæðis frá Draflastöðum í Fnjóskadal (Þjms. 3924). Frá 2. fjórðungi 16. aldar. Ljósmynd: Gísli Gestsson. — *The Virgin and Child enthroned between two angels. Central motif on altar frontal from the church at Draflastaðir, northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924). Second quarter of 16th century.*

³ *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, I (Kh., 1889), bls. 441.

⁴ Stefán Karlsson, 'Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda,' *Opuscula*, IV, *Bibl. Arn.*, XXX (Hafnæ, 1970), bls. 139 og tilvísun 66.

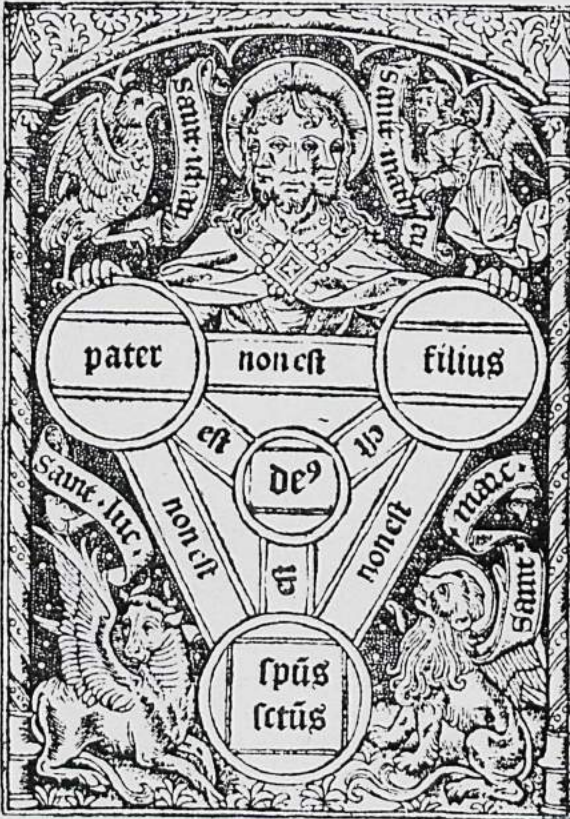
⁵ Matthías Þórðarson, 'Íslands middelalderkunst,' *Nordisk kultur*, XXVII (Kh., 1931), bls. 345.

⁶ Kristján Eldjárn, *Hundrað ár í Þjóðminjasafni* (Rvk, 1962), 32. kafli.

⁷ Selma Jónsdóttir, 'Gömul krossfestingarmynd,' *Skírnir* (Rvk, 1965), bls. 144.

⁸ Elsa E. Guðjónsson, 'Íslenskur refsilsaumur.' Óprentað handrit, 1974; —, 'Íslenskur miðaldaútsaumur. Refsilsaumur,' *Húsfreyjan*, 25: 3: 23, 45, 1975; —, *Saumakver. Íslenskar útsaumsgerðir* (Rvk, 1975), bls. 20–21.

⁹ Tvö önnur dæmi um notkun prentaðra fyrirmynda í íslenskri myndlist að líkindum á fyrri hluta 16. aldar og eitt sem gæti verið frá seinni hluta aldarinnar, jafnvel frá um 1600, skulu tilfærð hér. Er fyrsta dæmið útskorið drykkjarhorn, nú í Grünes Gewölbe í Dresden, en giskað hefur verið á að horn þetta sé frá þessum tíma, sbr. Ellen Marie Magerøy, 'Utskärne drikkehorn fra Island,' *By og*

7. mynd. Mynd af heilagri þrenningu og táknum guðspjallamannanna í *Missale Lundense*, prentuðu í París 1514.

Ljósmynd: Det kongelige bibliotek, København. — *The Holy Trinity and symbols of the four Evangelists. Illustration in Missale Lundense, printed in Paris 1514.*

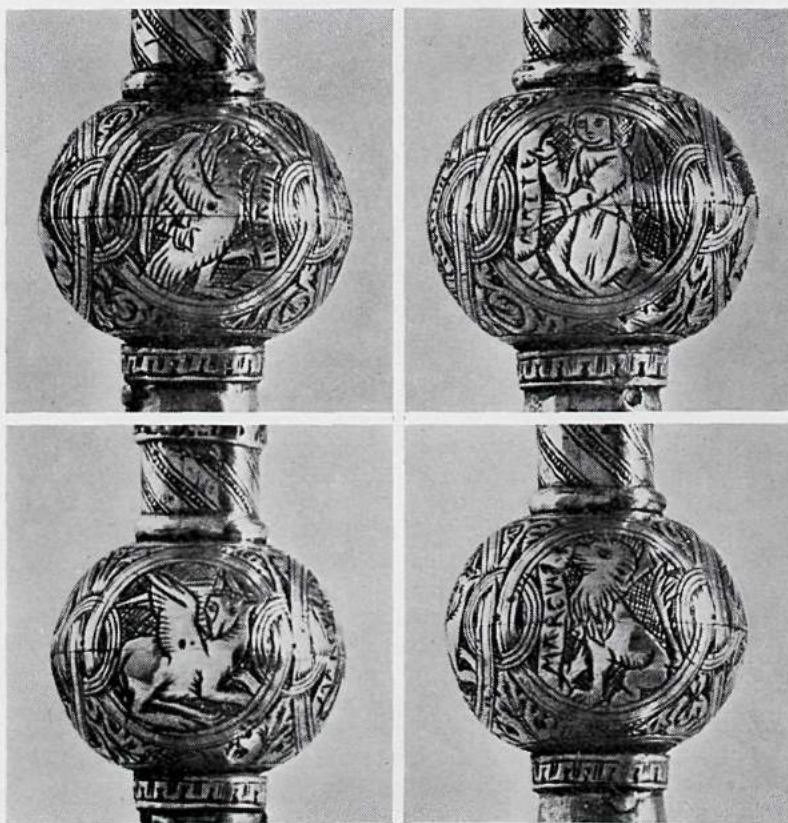
bygd, XXII (Oslo, 1970), bls. 73. Í annarri grein eftir sama höfund, 'En komplett treenighet fra Island,' *Den iconographiske post*, 6: 2–3: 25–35, 1975, segir frá sérstæðri gerð af þrenningarmynd á þessu horni, sem helst virðist mega rekja til mynda í bókum prentuðum í París á árunum frá um 1500 til 1524, þeirra á meðal *Missale Lundense* frá 1514 (7. mynd). Á drykkjarhorninu er enn fremur, að því er segir á bls. 34 í sömu heimild, bekkur með mannamyndum náskyldum fjórum myndum á einni blaðsíðu í *Breviarium Nidrosiense*.

Annað dæmið er silfurkaleikur frá Miklabæ í Blönduhlíð, nú í Þjóðminjasafni Íslands (Þjms. 6168 a; 8. mynd), sem vegna lögunar sinnar hefur verið talinn frá um 1300, sbr. Björn Th. Björnsson, *Íslenskt gullsmíði* (Rvk, 1954), bls. 23, eða varla yngri en frá fyrri hluta 14. aldar, sbr. Matthías Þórðarson, 'Málsmíði fyrr á tímum,' *Iðnsaga Íslands*, II (Rvk, 1943), bls. 294. Á kaleiknum er hnöttóttur hnúður grafinn merkjum guðspjallamannanna (9. mynd). Eru merkin svo lík að gerð táknum guðspjallamannanna í hornreitum hinna fyrrgreindu frönsku þrenningarmynda (sbr. 7. mynd), að vart fer milli mála hvert fyrirmyndirnar voru sóttar.

8. mynd. Silfurkaleikur með gröfnu verki, frá Miklabæ í Blönduhlíð (Þjms. 6168 a). Frá miðöldum. Ljósmynd: Myndiðn. — *Silver chalice from the church at Miklibær in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 6168 a). Mediaeval.*

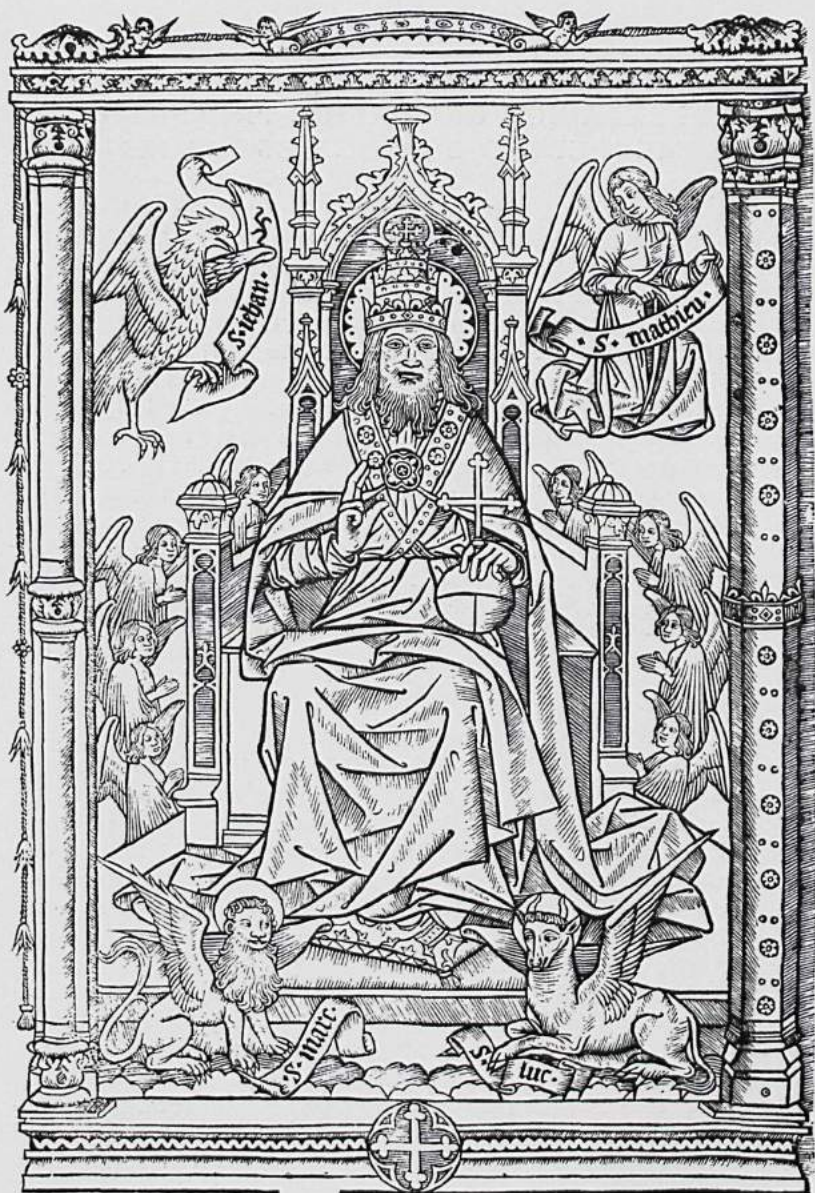
9. mynd. Tákn guðspjallamanna grafin á hnúð kaleiks frá Miklabæ í Blönduhlíð. Frá miðöldum. Ljósmynd: Myndiðn. — *Symbols of the four Evangelists, engraved on the knot of a silver chalice from the church at Miklibær in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 6168 a). Mediaeval.*

10. mynd. Refilsaumað altarisklæði frá óþekktri kirkju íslenzkri, nú í Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Hollandi. Frá seinni hluta 16. aldar (eða um 1600?). Ljósmynd: H. J. Wennink. — *Altar frontal from an unknown church in Iceland, now in Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Holland. Second half of 16th century (or ca. 1600?).*

Þriðja dæmið er refilsaumað altarisklæði, nú í Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Hollandi. Ég hef áður, í greininni 'Íslenzkur dýrgripur í hollenzku safni,' *Andvari* (Reykjavík, 1962), bls. 127–138, bent á (bls. 130) að klæðið gæti varla verið saumað fyrr en um eða eftir 1500, en síðari athuganir mínar benda til að klæðið sé frá seinni hluta 16. aldar eða jafnvel frá um 1600; verða þeim athugunum gerð skil á öðrum vettvangi. Hins vegar virðist einsætt, ef borin eru saman tákn guðspjallamannanna í hornreitum klæðisins (10. mynd) og á mynd í *Missale Lundense* (11. mynd) — þó svo að tákn Markúsar og Lúkasar séu spegluð á klæðinu — að táknin þar hljóta að vera dregin upp með hliðsjón af prentuðu myndinni eða mynd náskyldri henni.

11. mynd. Mynd af drottni í háseti ásamt englum og táknum guðspjallamanna í *Missale Lundense*, prentuðu í París 1514. Ljósmynd: Det kongelige bibliotek, København. — *The Deity enthroned with angels and symbols of the four Evangelists. Illustration in Missale Lundense, printed in Paris 1514.*

THE RELATION OF FOREIGN PRINTS TO SOME ICELANDIC RELIGIOUS IMAGES

I

THE National Museum of Iceland possesses a painted altar piece (Inv. No. 4527) from the last half of the 17th century, with a picture of the sainted Norwegian king Ólafur (Figure 1). The altar piece, which previously belonged to Berufjörður church in eastern Iceland, was presented to the church by the sheriff Jón Þorláksson, son of bishop Þorlákur Skúlason, and his wife Sesselja Hallgrímsdóttir. The altar piece is remarkable among other because the rendering of St. Ólafur is obviously closely related to a woodcut representing the same saint in *Breviarium Nidrosiense*, printed in Paris 1519. There the picture is printed twice; once as the frontispiece (Figure 2).¹ This relationship was first noticed by the Rev. Dr. Jakob Jónsson, who wrote about it in a Norwegian periodical some twenty years ago.²

In 1968 the artist Aage Nielsen-Edwin made a copy of the altar piece to be presented to Berufjörður church. The task was performed at the National Museum, and at that time the relationship between the altar piece and the woodcut was first brought to my attention.

II

In connection with an investigation of Icelandic laid and couched embroideries (mainly altar frontals), I had noticed a few details in two illuminations in an Icelandic law manuscript, AM 160 4to, dated to the second half of the 15th century,³ details which, it seemed to me, could hardly date prior to the 16th century. I mentioned the dating to Stefán Karlsson, manuscript specialist at the Arnarnagæ-an Institute of Iceland, and he informed me that he considered the manuscript one of a group from northwestern Iceland dating from the middle of the 16th century, as he had pointed out in an article 1970.⁴

With this interesting information in mind, I re-examined the two aforementioned illuminations in AM 160 4to, and suddenly I realized that the St. Ólafur picture in one of them closely resembled the one painted on the altar piece from Berufjörður church (Figure 3). Comparing the illumination with the painting this was found to be so, although the illumination, i.e. the rendering of St. Ólafur himself, disregarding the decorative framework surrounding the figure, proved in fact to be much more closely related to the woodcut in *Breviarium Nidrosiense* than to the painting. There can be no doubt that the manuscript illumination is copied from the *Breviarium* or a picture like the one printed there. In other words, a clear, dated example has been found showing that, at the close of the Middle Ages in Iceland, a printed illustration served as a model for a manuscript illumination.

III

One of the laid and couched embroideries included in my investigation mentioned above, is an altar frontal from Draflastaðir church in Fnjóskadalur in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924; Figure 4). This frontal has variously been dated to the 14th–15th centuries,⁵ as probably 15th century,⁶ or from about 1390–1403.⁷ Based on deductions not explained here but most likely to be published later in a detailed study of the Icelandic laid and couched embroideries, I had dated the Draflastaðir frontal, together with some other laid and couched embroideries, to the first half of the 16th century, preferably to the second quarter.⁸ Having observed the ties between the pictures of St. Ólafur in AM 160 4to and *Breviarium Nidrosiense*, I now studied the other illustrations in the latter, and, incredible though it may seem, I found among them a model, direct or indirect, for the picture of the Virgin enthroned, central motif of the Draflastaðir frontal (Figures 5 and 6).

At first glance the relation of these two pictures was most noticeable in the posture of the Child. But after closer observation many more related details became evident: the composition of the picture as a whole, the rendering of the Virgin, the gestures of her hands, especially her left hand and arm as it protrudes from under the cape, and the sleeve cuff; also the angel to the left blowing a pipe, and Mary's throne, although the latter has become quite distorted on the frontal. The angel to the right on the frontal seems, at first glance, different from the one in the woodcut, but when mirrored it shows some relationship, for instance between the right hand and arm of the angel in the woodcut and the left of the angel on the frontal.

There seems no doubt that this woodcut in *Breviarium Nidrosiense* from 1519, or some other picture derived from it or closely related to it, served as a model for the central motif on the Draflastaðir frontal. The dating of the frontal to the second quarter of the 16th century may thus be considered correct, and, besides, it seems evident that as early as towards the end of the Middle Ages a print was used in Iceland as a model for an embroidery design.⁹

NOTES

¹ A photocopy of *Breviarium Nidrosiense* was published in Oslo in 1964.—It is not known how many copies of *Breviarium Nidrosiense* were printed in 1519. In 1521 145 copies had not been disposed of, and bishop Ögmundur Pálsson to Skálholt in southern Iceland is known to have brought 25 copies with him to Iceland in 1522, cf. Baltzer M. Børsum, "Bibliographical Survey," *Appendix to Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964), p. 200. Written sources reveal that the bishop's ship reached land in northwestern Iceland after a difficult crossing.—*Breviarium Nidrosiense* is supposed to have served as a model for *Breviarium Holense*, printed at the bishop's seat at Hólar in northern Iceland, at the instigation of bishop Jón Arason, presumably in 1534 (or 1535–1537), it being the first

book printed in Iceland, cf. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir*, I (Reykjavík, 1919), pp. 394–405. The last known copy of *Breviarium Holense*, belonging to Árni Magnússon, was lost in the great fire in Copenhagen in 1728, cf. *ibid.*, p. 404.

² Unfortunately, the precise reference to this article is not available at present. —Magnús Már Lárússon mentions the relationship in “Helgener. Island,” *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, VI (Reykjavík, 1965), col. 335.

³⁻⁸ Cf. notes in Icelandic text.

⁹ Two other examples where prints served as models in Icelandic pictorial art apparently during the first half of the 16th century shall be mentioned here, together with a third which may date from the second half of the century, even from about 1600. The first example is an Icelandic carved drinking horn now in Grünes Gewölbe in Dresden, tentatively dated to this period, cf. Ellen Marie Magerøy, “Utskærne drikkehorn fra Island,” *By og bygd*, XXII (Oslo, 1970), p. 73. In another article by Ellen Marie Magerøy, “En komplett treenighet fra Island” [“A complete Trinity from Iceland”], *Den iconographiske post*, 6: 2–3: 25–35, 1975, the author discusses an unusual type of rendering of the Trinity carved on this horn, which she traces to illustrations in books printed in Paris from about 1500 to 1524, among them *Missale Lundense* from 1514 (Figure 7). On the drinking horn is carved, besides, as the author points out on p. 34 in the article, a band with human figures closely related to four pictures on a page in *Breviarium Nidrosiense*.

The second example is a silver chalice from the church at Miklibær in Blönduhlíð in northern Iceland, now in the National Museum of Iceland (Inv. No. 6168 a; Figure 8), which because of its shape has been dated to about 1300, cf. Björn Th. Björnsson, *Íslenzkt gullsmíði* (Reykjavík, 1954), p. 23, or hardly later than from the first half of the 14th century, cf. Matthías Þórðarson, “Málmsmíði fyrr á tímum,” *Iðnsaga Íslands*, II (Reykjavík, 1943), p. 294. The chalice has a spherical knot engraved with the symbols of the Evangelists (Figure 9). The symbols so closely resemble those found in the corners surrounding the above mentioned French renderings of the Trinity (cf. Figure 7), that there seems to be little doubt as to from where the engraver obtained his models.

The third example is a laid and couched altar frontal of Icelandic origin, now in the Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Holland. I have previously, in the article “Íslenzkur dýrgripur í hollenzku safni,” *Andvari* (Reykjavík, 1962), pp. 127–138, stated (on p. 130) that the frontal could hardly have been worked prior to 1500, while more recent research, the results of which will be published elsewhere, points to a dating from the second half of the 16th century or even about 1600. It seems evident, however, when comparing the symbols of the Evangelists in the corner triangles of the frontal (Figure 10) with those found in an illustration in the above mentioned *Missale Lundense* (Figure 11)—even though the symbols of St. Mark and St. Luke are mirrored on the frontal—that the symbols in the illustration or some closely related rendering must have served as a model for those on the frontal.

SVEINBJÖRN RAFNSSON

HEIMILD UM HEIÐARVÍGA SÖGU

HÉR á eftir verður prentuð óútgefin og lítt þekkt heimild um Heiðarvíga sögu. Í upphafi er rétt að rifja upp alkunnar staðreyndir um varðveislu Heiðarvíga sögu til glöggvunar. Heiðarvíga saga virðist einungis hafa verið til í einu skinnhandriti hér á Íslandi á síðari hluta 17. aldar. Um 1683 flytur Jón Eggertsson handritið út til Svíþjóðar, þar sem hluti af því er enn varðveittur í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, Perg. 4to, nr. 18. Eftir það virðast engin handrit sögunnar vera til á Íslandi. Um 1691 hefur Árne Magnússon komist á snoðir um Heiðarvígasöguhandritið í Stokkhólmi og virðist hafa fengið lánaðan frumpart af því (2 kver með 12 skinnblöðum) til Kaupmannahafnar 1725. Jón Ólafsson skrifaði þennan part upp veturinn 1727–28. Í bruna Kaupmannahafnar 1728 brann hvort tveggja skinnblöðin og uppskrift Jóns af þeim, og er sá skaði óbætanlegur.¹

Viðbrögð Árna Magnússonar við þessum missi hafa líklega í fyrsta lagi verið að fá Jón Ólafsson til að skrifa upp eftir minni það sem á blöðunum hafði staðið. Þau skrif Jóns eru nú jafnan prentuð með texta þeirra skinnblaða sem eftir eru af sögunni. Rit Jóns Ólafssonar greinir mest frá Víga-Styr og vígi hans.

Í öðru lagi hefur Árne komið orðsendingu til Jóns Halldórssonar í Hítardal með Finni syni hans. Í prómemóríu Finns 1729 biður Árne að Jón láti skrifa upp og senda sér m. a. 'Relationes um Vigastyr, eins og það sem hann mier fyrrum sendt hefur. Þetta er hiá mier uppbrunned og eydelagt, ásamt mörgu öðru, sem eg frá velnefndum prófastenum

¹ Um þetta má vísa almennt til Heiðarvíga sögu, udg. Kr. Kålund, København 1904, Fortale; Heiðarvíga saga, ritdómur eftir Björn M. Ólsen, Skírnir 1905, bls. 186–90; Jón Helgason, Jón Ólafsson frá Grunnavík, Kaupmannahöfn 1926, (Safn Fræðafjelagsins V), bls. 42–4; Björn M. Ólsen, Um Íslendingasögur, Reykjavík 1937–9, (Safn til sögu Íslands VI), bls. 178–215; Sigurður Nordal, Borgfirðinga sögur, Reykjavík 1938, (Íslenzk fornrit III), bls. XCVIII–CXLVII.

fyrirum feinged hefe.² Í svarbréfi Jóns til Árna, 30. september 1729, er að sjá sem Jón sendi þessar 'relationes' ekki að sinni, hann fyrirverður sig fyrir að senda þær, 'relationes um Vyga Styr eru þess ei verdugar, þó eru þær ecke undanteliande og skulu medfylgia.'³ Líklegast er að Jón hafi aldrei sent Árna þær aftur enda dó Árni í janúar 1730.

Í Lbs. 132, 4to III er varðveitt 'Lýtid Supplementum yfer þattenn af Vyga Stir' á tveimur snjáðum blöðum með hendi Jóns Halldórssonar í Hítardal. Þetta ritkorn er að líkindum hið sama og Árni falaði af Jóni 1729. Frásögnin er soðin upp úr Eyrbyggju, Njálu og Grettlu eins og nánar mun gerð grein fyrir hér á eftir, en auk þess er hún heimild um efni Heiðarvíga sögu óháð þessum ritum. Í fyrirsögn er talað um þáttinn af Víga Styr og hlýtur höfundur ritsins þá að hafa haft spurnir af að slíkt rit væri til. Gæti verið að þá vitneskju hafi Jón Halldórsson haft frá Árna Magnússyni þótt allt sé það óvíst. Árni vissi um 'Heidarvíga og Vigastirs sögur' hjá Svíum þegar 1691.⁴ Sumarið 1707 kom Árni Magnússon í Hítardal til Jóns og má sjá af bréfaskiptum þeirra eftir það að Íslendinga sögur hefur þá borið á góma. Meðal annars kemur þar fram áhugi Árna á staðfræði sagnanna, biður hann Jón t. d. um 'commentarium chorographicum' við Bjarnar sögu Hítadælakappa.⁵

Ritkorn Jóns Halldórssonar er líklega frá fyrstu áratugum átjándu aldar. Það er varðveitt í Lbs. 132, 4to eins og áður segir en handrit þau sem að öðru leyti eru varðveitt undir því númeri eru uppskriftir Hannesar Finnssonar af Heiðarvíga sögu. Ljóst er að ritkornið hefur verið notað í kirkjusögu Finns Jónssonar.⁶

Ritaðar heimildir Jóns eru einkum Eyrbyggja, Njála og Grettla eins og áður er á minnst. Eyrbyggja er notuð talsvert frjálslega, en þó virðist orðalagi fylgt allnákvæmlega á stundum. Eyrbyggja er mest notuð allra ritaðra heimilda í ritkorninu eða á eftirfarandi stöðum samanborið við Eyrbyggjuútgáfuna 1864:

² Arne Magnussons Private Brevveksling, København 1920, bls. 238.

³ Arne Magnussons Private Brevveksling, bls. 197.

⁴ Arne Magnussons Private Brevveksling, bls. 242.

⁵ Arne Magnussons Private Brevveksling, bls. 184. Staðfræðilegar athugasemdir Jóns Halldórssonar við Bjarnar sögu eru með hendi hans á spássium í AM 488, 4to.

⁶ Finni Johannæi, Historia ecclesiastica Islandiæ II, Havnæ 1774, bls. 372-3.

JH:	Eyrbyggja 1864:
² Biörn — ²² liet giora	bls. 7–8, 14, 21 og 92
⁵⁰ Jorfa i Flýsiuhverfe	bls. 103
⁶⁸ tök um hana midia	bls. 103
⁷² Snorre gode . . . i dýngiuna	bls. 103
⁸⁵ Þetta sama — ⁹⁷ Brandsson	bls. 103
¹⁰² þo var — ¹⁰⁴ výgunum unnid	bls. 105

Erfitt er að fullyrða hvaða Eyrbyggjuhandrit Jón Halldórsson hefur notað vegna þess hve frjállega hann fer stundum með textann. Ólíklegt er að hann hafi notað Melabókarhandritið, AM 445b, 4to, eða afkomendur þess, að því er ráðið verður af leshættinum, . . . hvatle menn þad *mióg* til Kirkiugiórdar . . . , þar hefur Melabók *meist*.⁷ Líklega hefur Jón stuðst við Lbs. 35, fol., en þar er Eyrbyggjuhandrit ritað um 1700 og í sömu bók kemur á tveimur stöðum fram rithönd sem líkist mjög hönd Jóns Halldórssonar (bl. 18^v–19^r í Vatnsdælu og bl. 124^v–128^r í Laxdælu). Eyrbyggjuhandrit þetta er náskykt AM 126, fol., pappírshandriti með rithönd Jóns Gissurarsonar skrifuðu fyrir 1643. Það eru einkum þessir leshættir rits Jóns Halldórssonar sem benda til skyldleika við Lbs. 35, fol:

JH, 21.–22. línu:	Lbs. 35, fol. bl. 250r:
. . . monnum eiga heimillt	. . . <i>monnum</i> eiga heimilltt
inn i Himnarýke, sem	Inn i Himerýke, sem
standa mættu i þeirre	standa mætti I þeirre
Kirkiu . . .	Kirkiu . . .

Flest önnur handrit hafa 'rúm í himnaríki' og 'í kirkju þeirri'. Örnefni hefur Jón fært til þess sem venjulegt var á hans tíma, t. d. er Flyssuhverfi Eyrbyggju breytt í Flysjuhverfi til samræmis við Flysjustaði⁸ og Haugsvað Eyrbyggju verður hjá Jóni í Hítardal Haugsendavað eins og hjá Jóni Grunnvíkingi.⁹

Njála er notuð í ⁹⁸Næsta Sumar — ¹⁰²Brennu Nials Sögu. Þar sýnir

⁷ Eyrbyggja saga herausgegeben von Guðbrandr Vigfusson, Leipzig 1864, bls. 92.

⁸ Sbr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V, Kaupmannahöfn 1931–3, bls. 11.

⁹ Heiðarvíga saga, udg. Kr. Kálund, bls. 34, sbr. Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1886, bls. 27.

leshátturinn, . . . kvad sier *veita* þungt mälaferlin . . . , að Kálfalækjarbók, AM 133, fol., hefur verið notuð eða uppskrift frá henni runnin. Vel er kunnugt um kynni Jóns í Hítardal af Kálfalækjarbók Njálu.¹⁰

Grettla er notuð í ¹⁰⁴Sonur þessa — ¹⁰⁶Grettis Sögu, en ekki er þar tekið neitt orðrétt upp svo að ekki verður séð hvaða handrit Grettis sögu Jón notar.¹¹ Tímatal Jóns getur verið frá ýmsum heimildum runnið og vísast að fullyrða ekkert um þær.

Af þessu er ljóst að það er helst miðbik ritkornsins sem ekki á sér ritaðar heimildir sem enn eru til, þ. e. einkum frá 22. línu til 85. línu.

Nú er vitað að Heiðarvíga saga var hér á landi áður en hún fór til Svíþjóðar 1683. Björn M. Ólsen hefur haldið því fram að Þórður Jónsson eldri (d. 1670) í Hítardal hafi þekkt Heiðarvíga sögu.¹² Í Þórðarbók Landnámu er orðunum 'sem ritad er i sögu Vijgabarda' bætt við Skarðsárþókartexta, en vandséð er hvort þau eru frá Þórði sjálfum komin eða Melabók Landnámu.¹³ Svo virðist sem kunnugleika á Heiðarvíga sögu gæti í spássíugrein í Skarðsárþókartexta og er raunar sennilegt að Björn Jónsson á Skarðsá hafi þekkt söguna eða haft af henni spurnir.¹⁴ Sést af þessu að litlu hefur munað að sagan hafi varðveist heilli til vorra daga.

Eins og fyrr segir er það endursögn Jóns Ólafssonar Grunnvíkings sem nú er aðalheimildin um hinn glataða fyrri hluta Heiðarvíga sögu. Kr. Kálund og Björn M. Ólsen hafa bent á það að Jón Ólafsson hafi notað Eyrbyggju til þess að hressa upp á minnið við samningu rits síns með efninu úr Heiðarvíga sögu.¹⁵ Í rauninni hefur rit Jóns Ólafssonar aldrei verið beitt heimildagagnrýni til hlítar; aðeins hefur verið bent á fáeinar heimildir hans og öðrum þræði gert mikið úr minni hans. Hér mun heldur ekki mikið að unnið enda um að ræða mjög flókið vanda-

¹⁰ Njála I, Kjöbenhavn 1875, bls. 610, sbr. Njála II, Köbenhavn 1889, bls. 668–76.

¹¹ Þessi kafli um Gísla Þorsteinsson er í Grettis sögu Ásmundarsonar, Guðni Jónsson gaf út, Reykjavík 1934, (Íslensk fornrit VII), bls. 188–94.

¹² Björn M. Ólsen, Um Íslendingasögur, bls. 199 nm.

¹³ Skarðsárþókartexta, Jakob Benediktsson gaf út, Reykjavík 1958, bls. 30. Jón Jóhannesson, Gerðir Landnámabókar, Reykjavík 1941, bls. 30 telur að Þórður hafi haft Heiðarvíga sögu.

¹⁴ Skarðsárþókartexta, Jakob Benediktsson gaf út, bls. 98sp.

¹⁵ Heiðarvíga saga, udg. Kr. Kálund, bls. VII, Björn M. Ólsen, Um Íslendingasögur, bls. 183–4.

mál frá sjónarmiði heimildagagnrýni. Aðeins skal stiklað á örfáum atriðum.

Jón Ólafsson kallar endursögn sína á sögunni *Breviarium* eða *Inntak sögubrotsins af Víga Styr*. Það er samið 1729 eða að minnsta kosti rúmu ári síðar en Jón las handritið. Þegar Jón las það skrifaði hann hjá sér jafnóðum fornlegt og sjaldgæflegt orðalag, 'Archaismi et loqvendi modi rariores', og er það ein aðalheimild hans við samningu inntaksins.¹⁶ Árið 1730 gekk Jón frá ritverkinu og skrifaði inngang og samanburðargreinar við aðrar sögur, þær greinar eru prentaðar í efri neðanmálgreinum í útgáfu Kálunds af *Heiðarvíga sögu*. Í þessum neðanmálgreinum koma eftirtaldar heimildir við sögu:

Landnámabók (prentuð 1688)
 Eyrbyggja saga
 Grettis saga
 Þórðar saga hreðu
 Kristni saga (prentuð 1688)
 Laxdæla saga
 Vatnsdæla saga
 Edda Magnúsar Ólafssonar eða Laufás-Edda
 Bandamanna saga
 Kormáks saga

Ekki er ástæða til að ætla að Jón Ólafsson hafi lesið öll þessi rit í fyrsta skipti á tímabilinu milli þess sem hann samdi inntakið og samanburðargreinarnar. Hitt er líklegra að hann hafi kynnt sér þau áður en til samningar inntaksins kom. Samanburðargreinarnar sýna glöggð að Jón hefur verið vel lærður í fornsögum og það hlýtur að rýra tiltrú manna til þess að allt það sem í inntakinu stendur hafi verið í brotinu af *Heiðarvíga sögu*. Í stuttu máli má orða þessar krítsku afstæður heimildanna þannig:

- 1) Ef atriði í inntakinu er ekki að finna í ofangreindum heimildum hefur það efni líklega verið í brotinu af *Heiðarvíga sögu*. Allt það sem tekið er úr 'Archaismi' hefur auðvitað verið í brotinu.
- 2) Ef atriði í inntakinu eru samhljóða ofangreindum heimildum verður tilvist þeirra í brotinu vafa undirorpin. Það þýðir að þar þarf að prófa texta og samsetningu frásagnar Jóns nákvæmlega.

¹⁶ Um 'Archaismi', sjá *Heiðarvíga saga*, ud. Kr. Kálund, bls. XXVII–XXXII.

Líklegt er að í sumum þeirra heimilda sem Jón vitnar til sé Heiðarvíga saga notuð sem heimild, svo er t. d. um Eyrbyggju og Grettlu og hugsanlega Laxdælu og Kormáks sögu og einfaldar það ekki málið.¹⁷

Víkjum nú aftur að ritkorni Jóns Halldórssonar í Hítardal. Sýnt er að þeir nafnarnir Jón Halldórsson og Jón Ólafsson hafa að sumu leyti beitt svipuðum aðferðum, því að báðir grípa þeir til fornsagnaþekkingar sinnar, einkum Eyrbyggjuþekkingar, við þessa sagnaritun sína. En þó er munur á vinnubrögðum þeirra. Líklegt verður að telja að Jón Ólafsson reyni eftir minni að fylgja því sem hann telur að hafi staðið í Heiðarvíga sögu. Samt sem áður notar hann ritheimildir þær sem honum eru handbærar (Eyrbyggju o. fl.) en vitnar sjaldan orðrétt í annað en 'Archaismi'. Jón Halldórsson reiðir sig hins vegar ekki eins mikið á minnið, hann hikar ekki við að vitna beint í ritheimildir sínar, þannig að Eyrbyggju- eða Njáluorðalag er alls ekki ógreinilegt hjá honum. Heimildaefni Jóns Halldórssonar er einnig munnlegar sagnir: örnefnasögur, fyrirburðasögur og draugasögur, sem þó eru líklega komnar frá Heiðarvíga sögu að einhverju leyti.¹⁸ Þar kemur því fram sjálfstæður frásagnarmáti Jóns í Hítardal.

Enn hefur þó ekki komið skýrt fram eitt af aðalatriðunum varðandi þetta ritkorn Jóns í Hítardal. Spyrja má hverjar afstæður séu milli rita þeirra nafnanna. Af því sem að framan greinir má sjá að rit Jóns í Hítardal hefur verið í eigu Árna Magnússonar fyrir brunann 1728. Það er því eldra en endursögn Jóns Ólafssonar. Hefur Jón Ólafsson þá þekkt ritkorn Jóns í Hítardal áður en hann skrifaði endursögnina? Víst er að hann hefur ekki haft það í höndum þegar hann vann að endursögninni, Árni hefði ekki beðið Jón í Hítardal um það aftur ef svo hefði verið. En þó er eitt atriði sem bendir ótvírætt til þess að Jón Ólafsson hafi einhvern tíma komist í kynni við ritkornið áður en hann skrifaði endursögnina og það er athugasemd hans um vísuna sem Styr átti að kveða dauður:

það var stírdt qveden og æde draugaleg dröttqveden visa, alls ölik þessare sem menn hafa um hönd: horfin er fagur farfi etc. enn þö

¹⁷ Björn M. Ólsen, Um Íslendingasögur, bls. 201–4.

¹⁸ Augljóst er að munnmæli hafa gengið um Víga Styr varðandi bæinn Eiðihús, sbr. ritkorn Jóns í Hítardal, 78. línu og Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V, bls. 63, ennfremur Heiðarvíga saga, udg. Kr. Kälund, bls. 28.

var sama meining fyrst i henne, og var þar nefndur litur enn eigi farfi, nefndi þar i blæiu heim, edur þvilikt, og eige byður hann henne þar i ad kyssa sig, helldur seger, ad hún mune innan skams byggja med sier molldbúaheim, edur þvilikt, það var seinast i henne.¹⁹

Ritkorn Jóns í Hítardal er elsta heimild sem þekkt er um vísuna, Horfinn er fagur farfi. Jón Ólafsson tilfærir vísuna einnig í orðabók sinni, AM 433, fol., á undan stafnum T, og er hún þar eins og hjá Jóni í Hítardal nema hvað leshátturinn *käm* er í stað *kär*. Segir Jón Grunnvíkingur þar að vísan sé sögð úr sögu Víga Styr en svo sé ekki, hún sé yngri.²⁰ Virðist sem vísan hafi eftir daga þeirra nafna verið lengd um fjögur visuorð, þannig er hún í Þjóðsögum Jóns Árnasonar og Heiðarvíga sögu barnaðri af Jóni Hjaltalín (AM 278, 8vo).²¹

Ritkorn Jóns í Hítardal fyllir þann flokk rita sem Jón Ólafsson kann að hafa stuðst við þegar hann skrifaði endursögn sína af broti úr Heiðarvíga sögu.

Textinn er hér prentaður stafréttur eftir Lbs. 132, 4to III, eyður vegna skemmda handrits eru fylltar með ágiskunum en ágiskanir til eyðufyllinga eru í hornklofum. Leyst er úr böndum og skammstöfum, þar sem úr er leyst er skáletrað. Orð sem fallið hefur niður fyrir vangá skrifara er í oddklofum.

¹Lýted Supplementum yfer þattenn af Vyga Stir . . of . . sogn . . * | ²Biörn hinn austræne sonur Ketels Flatnefs nam land vid Brei[da] | ³fiórd og biö i Biarnarhöfn, hanns Sonur var Kiallakur hinn gamle | ⁴enn sonur Kiallaks var Þorgrýmur, og biuggu þeir fedgar i Biarn[ar] | ⁵höfn hvör eftter annann. Syner Þorgrýmz voru þessir Brandur [i] | ⁶Kroßnese, Arngrýmur og Vermundur hinn Miöe. Arngrýmur | ⁷ var mikill madur og sterkur, nefmikill og storbeinottur i andl[ite] | ⁸ ofstopa og ojaxnadar madur mikill og fyrir því var hann Stir kalladur. [Hann] | ⁹drap marga menn og oftt fyrir litlar edur óngvar tilgiórder og [bætte] | ¹⁰ongva af þeim *hvad hann reiknadi sier til fremdar og stormennsku og þar af

¹⁹ Heiðarvíga saga, udg. Kr. Kålund, bls. 27.

²⁰ Jakob Benediktsson hefur bent mér á þennan stað og kann ég honum bestu þakkir fyrir.

²¹ Sbr. Heiðarvíga saga, udg. Kr. Kålund, bls. 27.

* hér eru ólæsilegir stafir jafnmargir punktunum

var h[ann]* auknefndur [Vyga] | ¹¹Stir og ätte hann því vjða mióg sók-
 ött, so sem seigir i Eirbýggju | ¹²og hafde jafnan fiólmenne um sig, hvort
 helldur hann var heima | ¹³edur för ad heiman, hanns dotter var Asdýs,
 hana ätte | ¹⁴Snorre Gode Þorgrymþon ä Helgafelle, hann flutte mest
 vid | ¹⁵Vestfyrðinga, ad vid Christne være tekid, þa er þeir Gyður
 Hvýti og | ¹⁶Hiallte Skieggason bodudu hana ä Alþinge Anno 1000 og
 var hun þa | ¹⁷þar lógtekin liet Snorre strax þegar þinge var lokid gióra
 | ¹⁸Kirkiu ä Helgafelle, og Stir mägur hans adra a bæ sýnum un[der] |
¹⁹Hraune (þad heiter nu Berserkia Hraun) hvatte menn þad mióg | ²⁰til
 Kirkiugiórdar ad þad var fyrirheit Kennemanna, ad madur | ²¹skyllde
 jafnmörgum monnum eiga heimillt inn i Himnarýke, sem standa mæ|
²²ttu i þeirre Kirkiu, er hann liet giora. Nu þo ad Stir hefdi vid |
²³Christne tekid, samt er þeß ecke gietid, ad hann hafe lätid af | ²⁴ofsa
 og ýfergange, meingiórdum edur manndröpum vid adra | ²⁵[ef honum]
 giorde so vid ad horfa. Anno 1008 um haustid | ²⁶[edur ä ón]dverdum
 vetre ätte hann ferd sudur ä Sveiter reid hann sem | ²⁷[hann var] jafnan
 vanur med alvæpni og fylgdarmenn hanns [reid] || ²⁸[li]did sudur lóngu
 fiorur var vedur mióg vott um dagen og [med] | ²⁹regne og þoku. hafde
 Stir regnkufll ýtst Klæda og fylgdar | ³⁰menn hannz, hann hafde og
 häfann Hótt ä hofde sier ýfer Hialmenum | ³¹þar mæter honum madur
 nockur alldre vorpinn rydande svortu hroße | ³²helldur Skuggalegur ad
 Svip og buninge, enn þo malreitinn, þeßi spyr | ³³Stir ad heite? hann
 greiner honum nafn sitt, hinn spyr frammar, hvort hann | ³⁴[sic] ecke
 Vyga Stir, hann jätar, ad svo auknefne sig nockrer. Karl dä|³⁵[dist a]d
 bædi ad hans lykamdvekte og stormennsku, so og þrekverkum | ³⁶og
 fellur Stir þetta vel i skap, ad lýktum spyr Karl, hvórsu morg | ³⁷vyg
 hann hafe unnid. Styr svaradi, nýtian, og eckert af þeim bætt? | ³⁸seiger
 Karl. Stir kvad so vera. Karl mællti, ecki væri ofsógum sagt | ³⁹af mikel-
 mennsku hanns og hardfeinge, og munud þier snart fylla tugin | ⁴⁰þetta
 þocknadist Stir vel, og tók so ord hinz, ad skamt munde til þeß | ⁴¹ad
 hann fremde nockurt frægdarverk, og vinne vyg eitthvórt. Ad lýktum |
⁴²seiger Karl, vid munum snart hittast afttur, og far vel häfe Hattur, |
⁴³rydur sydan leid sýna. Nu af því Stir hófdu þangad til so fallid ord
 Karls | ⁴⁴vel i gied ihugade hann þaug ei so skiott, enn strax litlu sýdar |
⁴⁵snýst ged hans til reidi og hefndar, tók þaug fyrir gis og gabb, snere

- skrifad milli upphaflegra lína; útstrikad: og af var hann Viga Stir almennt

hann | ⁴⁶skiött vid heste sýnum, brä sverdenu, reidde til hóggz eftter Karle og | ⁴⁷sagde, far vel Háfe Hattur, enn hinn var þa allur horfinn, og hallda menn | ⁴⁸verid hafe forýnia Stirs, sem bodadi honum feigd og brádann dauda | ⁴⁹Stir reid sudur yfer fíorur um dagenn, og tok sier um kvoldid [hus] | ⁵⁰ä Jorfa i Flýsiuhverfe, er so kallast af Flýsiustóðum (þ[ad er ut] | ⁵¹Jórd fra Kroðhollte og Selstada) feck hann þar godar vidtok[ur, var] | ⁵²[kveiktur] upp elldur for hann og fylgiarar han[s a]f vosklæðum [og] || ⁵³[lógdust til] hvýlu, því þeir voru mióg dasader, pilltar tveir brædur fra Snorra | ⁵⁴stóðum lógdu mesta ästundan ä ad þiona þeim til sængur, þurka klædi | ⁵⁵þeirra og báru þaug sýðan ad hvylurumunum þeirra þurr og vel til reidd og var | ⁵⁶mióg lidid ä nött ädur enn því starfe var lokid, ad lýktum sneru þeir um | ⁵⁷annarre Ermenne, og annarre brókar skalminne ä fate hvoriu. þa sómu | ⁵⁸nött, er aller voru fallner i fastan svefn, var Stir veiginn, enn Sveinarner | ⁵⁹horfnir i burt, hafde Stir ädur drepid fóður þeirra fyrir litla edur ongva | ⁶⁰sók, enn ongva bætt fludu þeir sudur til Borgarfiardar og tók vid þeim Þor | ⁶¹steinn Gislason i Bæ. Jafnsnart sem Snorre gode friette vestur | ⁶²drap Stirz mægz sýnz, för hann med fylgdarlíde sýnu sudur til Jórfa eftter lykenu | ⁶³og flutti það vestur ä leid, var hann nättstaddur i Hroðholhti i Eyiahrepp enn lyk | ⁶⁴var sett i utebur. Bonda dottur þar var stór fýsn ä, ad siä Výga Stir | hvór og hvilýkur hanz yferlitur og andlitzvóxtur hefdi verid, af hvorium hun | ⁶⁶hafdi heyrð so margar stormensku fregner, för hun því til um nöttena sprette | ⁶⁷hiüpenum af hófde hans og villdi giórliga skoda hanz voxt og vænleik, enn hann | ⁶⁸settist Jafnskiött upp, tók um hana midia, og baud henne ad kýða sig hun braust | ⁶⁹um fast villde losast af hanz fadmlógum, því henne ofbaud og lä vid vitfirrin | ⁷⁰gu, hann kvad þa výsu þessa. Horfenn er fagur farve, forviten siädu | ⁷¹litenn. Kär er i kampe vorum, kýstu mær ef þig lýster. Ei villdi hann sleppa | ⁷²henne, fyrr enn Snorre gode kom til i dýngiuna og setti hann nidur afttur. | ⁷³þadan för Snorre med lýk Stirz vestur eftter Miklaholltzhrepp til þeß hann | ⁷⁴kom ä Länghollt, þar þreyttust eykerner under lykinu, og var það disiad | ⁷⁵þar ä holltenu vid almenningz veginn, og heiter þar sydan Stirzvarda, sem enn [nu] | ⁷⁶stendur þar ä holltenu. bær nockur stöd er hiet Borger skamt fra hann lagdist i ei[di] | ⁷⁷vegna reimleika og önäda, þar eftter var bærinn færður leingra sudur m[ed] | ⁷⁸[L]änghollte gegnt Faskrudarbacka og heiter nu sydan ä Eidhusum || ⁷⁹[En]n um vorid strax sem þele var ur

Jórdur fór Snorre gode *med fylg[dar]* | ⁸⁰*mónnum* synum sudur ä Läng-
 hollt og tok lýk Stirs ur Jordu afttur og villdi færa | ⁸¹til Kyrkiu annad
 (hvort) ä Helgafelli *edur* under Hraune. *Enn* sem Eikerner komu ä |
⁸²midt Kerlingar Skard hvar fyrst hallar vestur af fiallenu gätu þeir ecki
 | ⁸³fært lýkid leingra, riedest það af, ad þar var vorpinn haugur ad því |
⁸⁴vid sialfa gotuna, og heiter þar Stirsleidi syðan sem *enn* nu | ⁸⁵er
 augsynelegt. Þetta sama vor för Snorre vid iiij hundrud manna | ⁸⁶*sudur*
 til Borgarfiardar i mäla tilbunad eftter vygid. voru þar *med honum* |
⁸⁷frændur Stirz, Vermundur hinn Miöe broder hanz, er þa biö i Vatnz-
 fyrði, þor⁸⁸leikur Brandsson ur Kroßnesi brodurson hanz, Steinþor af
 Eyre, og fleire | ⁸⁹adrir virðingamenn. komst Snorre ei leingra *enn sudur*
 ad Hau[gs]endavade | ⁹⁰ä Hvýtä, gegnt Bæ, því Borgfyrðingar voru þar
 fyrir sunnan äna *med v c manna* | ⁹¹Illhuga Svarte, Klepiarn hinn gamle,
 Þorsteinn Gislason, Gunnlaugur Ormztunga | ⁹²og fleire adrer virðinga-
 menn, Snorre näde ei ad rýða yfer äna og | ⁹³hafde þar framme malen,
 er hann kom framast og þeim var ohætt, og stefn⁹⁴de mälunum um vyg
 Stirz, *enn* þaug mäl onytti fyrir *honum* þorsteinn Gislason ä | ⁹⁵alþinge
 um Sumarid. *Enn* um haustid reid Snorre gode vid xv^{da} mann | ⁹⁶afttur
sudur til Borgarfiardar, og tok af lýfe Þorstein Gislason og Gunnar |
⁹⁷Son hanz, voru þa *enn* i för *med honum* Steinþor af Eire og þorleifur
 Brandsson | ⁹⁸Næsta Sumar eftter, sem var A^o 1010 a alþinge taldist
 Snorre Gode | ⁹⁹undan ad ganga i flokk *med* Nialz sonum til doma
 eftter vyg Hoskulldar Hvyta¹⁰⁰neß Goda, því *enn* var ei komid sättum
 ä þeði mäl, kvad sier veita | ¹⁰¹þungt mälaferlen, því marger drægest
 fram ä moti sier, so sem seiger i | ¹⁰²Brennu Nials Sögu. þo var ä því
 sama alþinge sætst ä vyged þorsteinz | ¹⁰³Gislasonar og Gunnarz sonar
 hanz, og þeim *mónnum* rádid til utanferdar, sem helst | ¹⁰⁴hofdu ad
 vjúgunum unnid. Sonur þeða Magnusar* Gyslasonar var Gisl sem |
¹⁰⁵[f]jeckst vid Gretter hinn sterka Asmundar son under Fagra skogar
 fialli og va[r] | |¹⁰⁶[af] *honum* glettilega utleikinn sem getur um i Grettis
 Sögu.

* ritvilla fyrir: Þorsteins

SUMMARY

HEIÐARVÍGA SAGA is supposed to be among the oldest family sagas. The only known manuscript was brought to Sweden around 1683. From that time the saga was only known in Iceland from references in other works; see also on Jón Halldórsson below.

Árni Magnússon got the manuscript in question on loan in 1725. However, owing to some misunderstanding in Stockholm he only received the first part of the manuscript, 2 quires consisting of 12 leaves. His secretary, Jón Ólafsson, transcribed the manuscript in 1727–28, making at the same time some annotations on old and rare words in the saga. In October 1728 the fire of Copenhagen destroyed both the manuscript and the transcription.

To make up for the loss Árni Magnússon made two provisions.

Firstly, Jón Ólafsson wrote down the lost part of the saga as he remembered it, 'Breviarium' of the saga of Víga-Styr, making use of his annotations on old and rare words. Obviously he used other sources as well.

Secondly, Árni Magnússon wrote to Jón Halldórsson of Hítardalur asking for a new copy of the latter's relations on Víga-Styr, the first having been destroyed in 1728. Apparently Jón Halldórsson never complied with this wish. But a copy of this work in his hand is preserved in Landsbókasafn. In this relation the author makes use of various works, but the central part of the narrative is obviously based upon whatever had been preserved in memory of *Heiðarvíga saga* in the vicinity of Hítardalur. This relation is published here for the first time.

Jón Ólafsson's reconstruction of the first part of *Heiðarvíga saga* and his sources have been the subject of much speculation in the past. It is argued here that one additional source has to be taken into consideration, namely Jón Halldórsson's relation. This Jón Ólafsson had evidently read before October 1728 and it is possible that he was considerably influenced by it in some parts of his reconstruction.

PETER A. JORGENSEN

ÞJÓSTÓLFS SAGA HAMRAMMA

The Case for Forgery

IN the twelve-volume edition of Icelandic sagas published by Guðni Jónsson in 1946, is to be found an entertaining adventure entitled *Þjóstólfs saga hamramma*.¹ Numerous tales attested only in younger paper manuscripts are included there, for the unbroken scribal continuity in Iceland often preserved now-lost medieval sagas or parts thereof. Until recently, there has been no reason to believe that *Þjóstólfs saga* was not an important link to the past, if only as part of a long literary tradition based on older oral material.²

Between the Middle Ages and modern times, however, the author grew in stature, and slavish imitation could be relabelled plagiarism. It is the thesis of this paper that in post-Renaissance Denmark, especially eighteenth-century Denmark, with its emphasis on the authenticity of sources and the value of the sagas as historical repositories, the re-arrangement of a well-known saga's plot (which we would now call plagiarism), sold to a historian as genuine, constituted forgery.³ This is not to say that the saga must be without literary merit, but even if the element of fraud is subtracted and original authorship established, one is left, at best, with post-medieval unoriginality. The primary value of

¹ *Íslendinga sögur* (Reykjavík, reprint 1953), VIII, 361–397. To Jónas Kristjánsson go my thanks for his help and the many useful suggestions which he has made to me, as well as to Stefán Karlsson for putting at my disposal his expertise in the still to be adequately described history of post-sixteenth-century Icelandic.

² Cf., for example, *Ísl. sögur*, I, xxvi: "Í safn þetta höfum vér tekið upp allmargar ungar Íslendinga sögur, jafnvel frá 19. öld. . . . Þær eru í sjálfu sér engu ómerkari en sumar af sögunum frá 14. öld og samdar með sömu aðferðum sem þær. Þær eru ritaðar í anda og stíl Íslendinga sagna."

³ This view was also held in 18th-century England: "Forgery, or the *crimen falsi* is . . . 'the fraudulent making or alteration of a writing to the prejudice of another man's right,'" William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England* (Oxford, 1769; reprint Brussels, 1966), IV, 245.

Þjóstólfs saga, it would appear, lies in the insight it affords into the scholastic milieu of eighteenth-century Denmark.

Two manuscripts of the saga are extant. The older manuscript, *Add. 376, 4to* in the Royal Library in Copenhagen, has been dated to the second half of the eighteenth century.⁴ The younger manuscript, *JS. 225, 4to* in the National Library in Reykjavík, was made by Jón Sigurðsson in the nineteenth century.⁵ It was used as the basis for Guðni Jónsson's edition, but since it is a copy of *Add. 376, 4to*, the manuscript cannot be used to triangulate back to an older, common source.

The hand on the older manuscript has been said to resemble that of Guðmundur Helgason Isfold, an Icelandic student who enrolled in the University of Copenhagen in 1755.⁶ However, an inspection of most of the 81 manuscripts in Copenhagen and Iceland attributed to him has shown that it cannot be his work. The hand has been found to belong, rather, to Þorleifur Arason Adeldahl, born ca. 1749 to Ari Þorleifsson and Helga Þórðardóttir. He was a student in Copenhagen from 1771 and received a baccalaureate degree on August 6, 1774, but his further studies were not completed due to his heavy drinking. For a short time he served as a non-commissioned officer in the king's body-guard, but lost the position due to negligence and became, in 1777, a common soldier. It was reported by Bishop Hannes Finnsson, however, that although irresponsible, Adeldahl possessed a quick, sharp mind.⁷

There is considerable evidence to indicate that *Þjóstólfs saga* is no older than 1771, having been composed by Adeldahl and sold as a copy of a medieval Icelandic work. First of all, it is noteworthy that no other manuscript has ever been known to exist, nor does the saga seem to have ever been mentioned in older sources. In addition, the language evidences numerous modern forms, such as *bangsi* 377,25; 384,13 for *björn* 'bear', the loanwords *mumli* 369,14 from Danish *mumle* 'mumble', *svoddan* 388,12 Danish *sådan* 'in that way', *lyst* 396,5 Danish *lyst* 'desire', the loan phrases *enn nú* 390,16 from Danish *endnu* 'still',

⁴ Kr. Kålund, *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket* (København, 1900), p. 446.

⁵ *Ísl. sögur*, VIII, xii. Páll Eggert Ólason and Jón Guðnason, *Íslenzkar æviskrár*, 6 vols. (Reykjavík, 1948-76), III, 266-268. Bjarni Jónsson, *Íslenzkir Hafnarstúdentar* (Akureyri, 1949), p. 174.

⁶ *Ísl. sögur*, VIII, xii. *Íslenzkar æviskrár*, II, 153.

⁷ *Íslenzkar æviskrár*, V, 171-172. *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, p. 119.

hafa nokkut upp á sik 375,11 Danish *have noget på sig* 'to count for something', the neologism *brúkyrði* 388,25 'boasting', presupposing Danish *bruge* (also borrowed as *brúka* 388,8) 'use', and the form of article in *þeirra stærstu manna* 365,12.⁸ Even the title seems to be a modernism, for the epithet *hamrammi* in Old Icelandic should indicate someone who is capable of changing his shape or going berserk, which Þjóstólfr never does. The modern Icelandic *hamrammur*, on the other hand, is used to mean someone who is incredibly or supernaturally strong, and the saga obviously intends this usage. After Þjóstólfr has brought Þiðrandi's runaway horse to a standstill by grabbing its tail, the owner says, "You are a strong man, Þjóstólfr, and I will now lengthen your name and call you Þjóstólfr hamrammi" (365,30–366,2).

Adeldahl was certainly an accomplished scribe, known to have written at least 36 additional works comprising over eleven thousand pages. Most of these are copies of manuscripts housed in the Arnarnæan collection and were made for P. F. Suhm. It is obvious that Adeldahl, like other Icelandic students at that time, earned money through scribal work for the noted Danish historian and bibliophile.

Several features of Adeldahl's transcriptions are of importance. Of the 36 manuscripts, at least 35 seem to have been written for Suhm, for they either contain his own marginal notes or have been traced to his personal collection by Kålund.⁹ In 33 of the works, the exact source of the copy is stated on the title page. Furthermore, Adeldahl signed his own name to 32 of his transcriptions. On the other hand, *Add. 376, 4to*, the manuscript of *Þjóstólfs saga*, is unsigned, has no source stated, and does not appear to have been owned or checked by Suhm. Based on the 36-manuscript group, the chances of this happening by accident are one in almost four thousand.

In support of the assumption that important information about the copy was often omitted when deception was involved, it should be noted that *Nks. 1886, 4to* is the only manuscript of the 36 which contains

⁸ Less conclusive, but noteworthy in the aggregate are: *til oss* 377,9 for *til vár*, *rinni* 385,9 for *renndi*, *gaardi* 367,26 for *garði*, *os* 369,11 for *oss*, and *vila* 381,29 for *vilja* (also a possible incorrect archaization based on Old Icelandic *vili* as opposed to modern *vilji*). For convenience, all page and line references are to the edition, not to the manuscript.

⁹ *Op. cit.*, *passim*.

neither a signature nor a source quotation. The contents of this volume comprise a treatise on runes by Björn Jónsson á Skarðsá (1642), a *Ráðning Brynhildarljóða*, and a commentary on the *Völuspá*. Evidently the source manuscript disappeared sometime before the end of the nineteenth century, for it was not recorded by Kålund in his catalogues of Icelandic manuscripts in Copenhagen.¹⁰ Whether this loss or misplacement was due to Adeldahl cannot be stated with certainty, but the connection arouses suspicion. Moreover, in *Nks. 1778b, 4to*, from the same group, three out of the four sagas there have no source given, and it is known that all three also disappeared from the source manuscript *AM 109a, 8vo*.¹¹ This latter manuscript was once handled by Adeldahl, for he copied *Hálfðánar saga Eysteinnssonar* from it as *Nks. 1756, 4to*.

Two additional manuscripts have not been included in the above 36-member control group because they are so problematic. The first, *Nks. 1585, 4to*, does not quote a manuscript source, and the flyleaf states that the original was not from the Arnamagnæan collection, but rather "et til laans bekommet Manuscript fra Island in 4to" ("a manuscript in quarto on loan from Iceland"). Although all but five pages are written in Adeldahl's hand, the title page bears the name M. Magnusen! The signature is identical to that found on many manuscripts housed in the Royal Library and most likely belongs to Markús Magnússon, an Icelandic student in Copenhagen at the same time as Adeldahl (1771–1779).¹² The hand not by Adeldahl deviates somewhat from Magnusen's usual orthography, although it very probably represents his hasty cursive, a variety of which appears on *Nks. 1789, 4to*, *Nks. 1790, 4to*, and slightly less hurried on *Nks. 1776, 4to*.

The second problematic manuscript, *AM 839, 4to*, has been attri-

¹⁰ In Kr. Kålund, *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling*, 2 vols. (København, 1889–94), II, 571 is listed a *Tractatus um Runer*, ms. *Steph. 21*, from the first half of the 18th century, and in 1963 a fragmentary commentary by Björn Jónsson á Skarðsá on *Heiðreks saga*, a versified riddle, a *Radning Brynhildar lioda* and *Vr Harbardz liödum* were transferred from *AM 164, 8vo* to their original, late 17th-century *AM 167a–b, 8vo*. If the latter manuscript was the source of *Nks. 1886, 4to*, it should be noted that much of *AM 167a–b, 8vo* was copied as *Nks. 1891, 4to* by Þorlákur Magnússon Isfiord around the same time.

¹¹ *Ibid.*, II, 397.

¹² *Íslenzkar aviskrár*, III, 472–473. *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, p. 118.

buted to Adeldahl by both Kålund and an unidentified hand, too distinct to necessarily be Suhm's.¹³ This would make the work the only one by Adeldahl in the Arnamagnæan collection. What is most interesting is that the manuscript appears *in place of* the original, which must have been removed almost coevally with the transcription. Kålund states that a later hand has added to the manuscript description in the old catalogue: "is a copy recently turned in for a number, since lost, from which it is written."¹⁴ The most plausible explanation is that the copyist lost or sold the original immediately after copying it (otherwise there would have been more information about the source), and had to supply a replacement. Although there is neither source designation nor original signature on the copy, the later addition of Adeldahl's signature by someone else would indicate that Adeldahl might have been blamed for the loss of the original. He had evidently used the lost manuscript, for a different transcription in his hand, *Chronica*, now *Nks. 875, 4to*, is stated by Adeldahl to be a copy of "a paper original, No. 839 in quarto from the Arnamagnæan library." This transcription by Adeldahl once belonged to P. F. Suhm, numbered 37, 4to in his collection.¹⁵ It would appear that Suhm received the copy he had contracted for and that the current *AM 839, 4to* is the replacement Adeldahl had to supply. However, the hand on the replacement, contrary to the opinions of the unknown person who attributed it to Adeldahl and of Kålund as well, appears to me to be the work again of M. Magnusen. It is possible that Magnusen lost the original after making his own copy, but if Adeldahl bore the blame for the loss, as the later ascription makes appear likely, Magnusen's work must have very soon followed Adeldahl's. The previously discussed *Nks. 1585, 4to*, signed by Magnusen but written chiefly by Adeldahl, shows that the two men worked closely together, and the possibility exists that Magnusen's replacement was made from Adeldahl's copy.

The single signature on *Nks. 1585, 4to* could mean that Adeldahl

¹³ Kålund's Arnamagnæan catalog, II, 229.

¹⁴ In this case the old catalog meant is neither *AM 456, fol.* nor *AM 384, fol.*, but *AM 477, fol.* It was not written by Jón Ólafsson as Kålund states, but rather by Jón Þorkelsson, *Íslenzkar æviskrár*, III, 289-290 (personal communication from Jón Helgason).

¹⁵ Kålund's Royal Library catalogue, p. 411.

had become a *persona non grata* as a copyist, being forced to sell his transcriptions with the aid of Magnúsen. The former seems to have fallen out of favor with Suhm, for the Dane appended to a note on the flyleaf of *Nks. 254, fol.*: “Den er ellers meget ilde af skrevet, ligesom alt med Adeldahl” (“Otherwise it is very poorly copied, just like everything by Adeldahl”). In addition to the problematic *AM 839, 4to*, there are other source manuscripts which may be missing leaves due to Adeldahl’s negligence, a flyleaf correctly copied in *Nks. 1021, fol.* but now missing in *AM 308, 4to*, and leaves gone from *AM 587e, 4to* and *AM 669c, 4to*, other parts of which Adeldahl used for *Nks. 1760, 4to* and *Nks. 1598, 4to*.

If the missing manuscripts or portions thereof had made Adeldahl’s presence undesired either at the Arnarnagnæan collection or as Suhm’s scribe, it would be significant if *Þjóóstólfs saga* turned out to be neither a copy of an Arnarnagnæan manuscript nor sold to Suhm. It certainly does not seem that the saga was extant in Copenhagen (or elsewhere) at the time Adeldahl was there. There was a plethora of *Grettis saga* manuscripts, however, and the events in *Þjóóstólfs saga* are sufficiently close to arouse the suspicion that the former was the donor. Þjóóstólfr, like Grettir, has an unpromising childhood and kills a man at age 14. After a neighbor has lost sheep and had his shepherd murdered, Þjóóstólfr takes the job and chases down the troll. There ensues an episode where the troll is induced to help the hero slay her relatives in a cave, similar to common folktale versions, cf. *Hálfðanar saga Brönuþóstra*, *Hjálmþés saga ok Ölvis*. Þjóóstólfr then breaks into the grave of Karl the Red and takes a sword and treasure (but the battle with the barrow dweller has been replaced by a conversation—in verse). His host helps him prepare for a voyage abroad and gives him a sword (plus a shield, a blue cloak and gloves embroidered with gold). Þjóóstólfr then meets Earl Hákon, who is displeased with him because the hero had killed a member of his court, and Þjóóstólfr is forced to fight with a polar bear. (The actual battle, however, resembles more closely that in *Finnboga saga ramma* or in *Vilmundar saga viðutan* than Grettir’s battle with the bear in the cave). Then, in a passage reminiscent of *Auðunar þáttur vestfirzka*, the earl first asks to buy, then asks to receive as a gift the hero’s marvelous gloves, but the latter replies that they are for someone else. After leaving the court, Þjóóstólfr meets a group of vikings, defeats

the leader in various sports (cf. perhaps Grettir's encounter with Björn Hítðalakappi) and then reluctantly kills him in battle. On the hero's subsequent trip to Denmark, he gives the gloves to King Harald and is well rewarded, before returning to Earl Hákon (cf. *Auðunar þátr*). While at the latter's court, Þjóstólfr is baited by Már and they part after having words (cf. Björn and Grettir at Þorkell's farm). Þjóstólfr takes a wife (unlike Grettir) before engaging in a troll episode similar to that at Sandhaugar. He then visits King Ólaf Tryggvason and is baptized, an event which proceeds much more smoothly than does Grettir's baptism. Both sagas end with a tour of duty in the Varangian guard in Miklagarð.

It is obvious both that *Þjóstólfs saga* has borrowed from *Grettis saga* and that Adeldahl was familiar with the story. He copied in *Nks. 1134, fol.* from *AM 614a-b, 4to* Jón Guðmundsson's versified version of the saga, not yet edited: "Litid Inntak Grettirs Saugo í rímur snuid." *Auðunar þátr* was also known to Adeldahl, for he copied it from *AM 217c, fol.* as *Nks. 1702, 4to*. Even the aquatic battle with the bear can be found in a manuscript (*AM 162c, fol.*) transcribed by Adeldahl as *Nks. 1785, 4to*. Although he did not copy *Finnboga saga ramma*, itself, it is probable that he at least knew the title, which could well have suggested the epithet in the title of his own work. The corresponding aquatic battle in *Vilmundar saga* was also known to Adeldahl's colleague, M. Magnusen, who knew the story from two manuscripts, copying it once from *AM 586, 4to* as *Nks. 1250, fol.*

Since Suhm has made no comments on the *Þjóstólfs saga* manuscript, and since Kålund has not attributed it to Suhm's library, it is probable that a different collector purchased the bogus work. Assuming only one copy of the forgery was ever produced, practically the only possible candidate can be Professor Bernhard Møllmann, head librarian of the Royal Library in Copenhagen from 1748 to his death on July 25, 1778. The auction catalog of Møllmann's personal library lists among the 850 manuscripts the "Saga af Þióskolfi Hamrama Svarfdælskum."¹⁶ The fact that Møllmann was half blind in his later years and that he possessed a reputed soft spot in his heart for needy students certainly made him an ideal person to be deceived by the hoax.¹⁷ Furthermore,

¹⁶ *Recensio Librorum quos relinquebat moriens Bernh. Møllemanus* (Havniæ, 1783), Manuscripta, p. 55 (no. 441).

it looks as if he had been misled on at least one other occasion into buying a saga forgery, namely *Hafgeirs saga Flateyings*, written between 1774 and the fall of 1776.¹⁸

It is almost a certainty that Adeldahl and the forger of *Hafgeirs saga*, Þorlákur Magnússon Isfiord,¹⁹ were more than acquaintances. Besides being members of the Icelandic community in Copenhagen for over five years together, they both enrolled at the university there on the same day (December 24, 1771), both had the same preceptor (Wadskiær), both often used manuscripts from the Arnamagnæan collection for their copies and both did most of their work for the same man, P. F. Suhm. Although their works appear to be independent, there is a reasonable probability that the idea of a forgery and the choice of a victim were not.

Of the two forgers, Adeldahl seems to have had a poetic bent. In his transcription of *Grettis rímur* he even made a gratuitous marginal note drawing attention to a strophe in only two lines.²⁰ Several occasional verses of his are preserved in a large volume with over two hundred contributors, now housed in the National Library in Reykjavik.²¹ Adeldahl's literary pursuits, whatever their motivation, were evidently unsuccessful, most certainly from a financial point of view, and he is said to have died in Copenhagen, poverty stricken.²²

The available evidence indicates that *Þjóóstólf's saga hamramma* was composed by an Icelandic student in Copenhagen, Þorleifur Arason Adeldahl, between 1772 (more likely ca. 1774) and the middle of 1778 (but probably 1777). It was evidently a forgery, with the primary model being *Grettis saga Ásmundarsonar*, apparently in *rímur* form, and the victim of the deception was the well-known Danish historian and librarian, Bernhard Møllmann.

University of Georgia

¹⁷ *Dansk Biografisk Leksikon*, Povl Engelstoft and Svend Dahl, edd., 27 vols (København, 1933-44), XVI, 468-469.

¹⁸ "Hafgeirs saga Flateyings: An Eighteenth-Century Forgery," *Journal of English and Germanic Philology* (April, 1977), pp. 155-164.

¹⁹ *Íslenzkar æviskrár*, V, 160. *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, p. 119.

²⁰ "N.B. her er en Strophe i 2. linier," *Nks. 1134, fol.*, p. 145.

²¹ *Lbs. 852, 4to* and a copy, *Lbs. 269, 4to*. Cf. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, Páll Eggert Ólason, 3 vols. (Reykjavík, 1918-37).

²² *Íslenzkar æviskrár*, V, 172. *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, p. 119.

FIMM HUNDRUÐ ÁRA DÓMUR EÐA FALS?

Í ÍSLENZKU fornbréfasafni (DI) VI (Rv. 1900–04), nr. 78, er prentað bréf í tveimur gerðum, A og B. Samkvæmt texta sínum er bréfið dómur kveðinn upp að Skarði á Landi 25. júní 1476 af sex mönnum til nefndum af umboðsmanni sýslumannsins í Rangárþingi um það hvort Þjórsártungur, landsvæðið norðan Tungnaár, austan Þjórsár og sunnan Sprengisands, væri 'eign eður almenningur eður afréttur þeirra manna er í Landmannahrepp búa'.

Þetta bréf á sér nokkra sérstöðu meðal íslenskra fornbréfa. Það er ekki varðveitt í frumriti fremur en svo mörg önnur íslensk miðaldabréf, en óvenjulegt um varðveislu þess er að það er ekki kunnugt í eldri uppskriftum en frá 19. öld. Þó hafa fleiri uppskriftir komið í leitirnar en þær sem Jóni Þorkelssyni voru kunnar þegar hann gaf bréfið út í Fornbréfasafni.

Árið 1885 komst á kreik fölsuð gerð þessa dóms, sem Sigurður Vigfússon vitnaði til í góðri trú í skrifum sínum um staðfræði Njálu (Ísafold XII (Rv. 1885), 76 og 154). Auk A-gerðar dómsins, sem Jón Þorkelsson prentaði án þes að draga traustleika hennar í efa, prentaði hann einnig þessa afbökðu gerð, B, og sýndi fram á að hún væri fölsuð.

Efnis vegna hefur skjal þetta vakið meiri athygli á síðustu árum en þorri annara dóma frá 15. öld, því að í skjalinu er fjallað um réttindi til óbyggðs lands, sem áhugi hefur aukist stórum á að undanfögnu vegna veiði — en þó einkum vegna virkjana. Um landsréttindi í Þjórsártungum hefur verið fjallað fyrir dómstólum, sbr. Hæstaréttardóma XXVI (Rv. 1955), bls. 108–33, og enn munu standa deilur um þau. Í þessum málaferlum hefur áður verið að því spurt hvert gildi skjalið um Þjórsártungur kynni að hafa, og í janúar 1973 vorum við Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson til þess settir með dómkvaðningu á aukþingi Rangárvallasýslu um málið nr. 15/1971 að rannsaka heimildargildi dóms-

bréfsins 1476. Athugun okkar var bundin við textafræðilega og skjalfræðilega hlið málsins, og var henni skilað í janúar 1974.

Formeinkenni íslenskra miðaldabréfa hafa ekki verið könnuð svo að nokkru nemi, og þess vegna birtum við hér þessa takmörkuðu athugun okkar óbreytta í von um að hún kunni að ýta undir rækilegri og víðtækari rannsóknir á skipan og orðfæri bréfanna. Slíkar rannsóknir gætu m. a. orðið til þess að auðveldara yrði en áður að greina falsaða texta frá ófölsuðum, en auk þess kynnu þær að varpa ljósi á leiðir erlendra formáhrifa og hugsanlega staðbundin eða einstaklingsbundin afbrigði hér innan lands. Þekking á slíkum afbrigðum gæti í sumum tilvikum gefið vísbendingu um það undan hverra rótum tilteknar bréfagerðir væru runnar umfram það sem ráða má af sjálfu efni bréfanna.

Á undan greinargerð okkar birtum við hér texta þeirrar uppskriftar sem nefnd er A, og er hann stafréttur eftir föngum, en skriftin er sums staðar svo máð að vafi getur leikið á broddum og nefhljóðaböndum og á stöku stað hefur pappírinn rifnað. Í greinargerðinni er tilvísun til lína í þessari prentun bætt við í hornklofum á eftir tilvísun til lína í Fornbréfasafni.

Neðanmáls við greinargerðina eru þrjár síðari viðbætur.

TEXTI

Dómur umm Holttamanna og Landmanna Afriett.

Það giörum vier: Oddur Asmundzson/ Örnólfr Oddsson/ Biörn Jóns-
 3 son/ Þorsteirn Þordarson/ Sigurdur Eireksson/ og Sigurdur Haflida-
 son/ Góðum mönnum kun(n)ugt/ med þeszu voru opnu brefi: Anno
 Domini 1476. þridiudaginn nærstann eptir Jónsmeszu Babtista/ ad
 6 Skardi á Landi/ á þingstad riettum/ vórum vier i Dóm nefndir/ af
 Þorsteini Pálssyni/ er þá hafdi Syslu og ummbod af Ellendi Ellendssyni
 i Rángar þingi/ ad meta og skoda umm afriett þann er heita Þiótz ár
 9 Túngur/ og liggur fyrir Landmanna Repp/ millum Tún ár/ og
 Sprengi-Sands/ hvort það væri éign edr Almenníngur edur afriett
 þeirra manna er í Landmanna Repp búá/ og þar veittu akiæru umm.
 12 Var og svarid fyrir osz af tveimr mönnum/ Tomase Illugasyni og Sig-
 urdi Øgmundssyni/ ad þeszi afriettur þiótzar Túngur hafi verid h[a]fdr

13 afréttur] + hafi verid, en strikað út.

og halldinn til Lambareksturs/ og Elldra fiár/ af þeszumm tveimr
 15 hreppumm/ Landi og Holltum/ [so leingi] sem þeir mundu til/ og ej
 vissu þeir annad sannara/ en það væri þeirra Eign. Þvj eptir þeim
 Eydi og so profudu máli sem fyrr skrifad er: Dæmdumm vier fyrr
 18 skrifadir Dómsmenn/ þeirra Eign og Afriett/ sem haft og halldid hafa
 i Holltum og á Landi/ sem eru og verid hafa til fra Tún á og til
 Spreingi-Sands og vestur i Þiótz á og allt austur i fiallgard/ so langt
 21 sem vótn renna til og frá Hierada á millumm/ ad riettri tiltólu. Og
 aungver menn adrer meiga í þeszumm Afriett Fugla veida/ Gròs lesa/
 Rótagróft hafa/ *ędur* øn(n)ur Giædi/ fyrir utan þeirra leiði er fyrrskrif-
 24 [adj]ir eru/ nema þeir hafi skilvís vitni edr brief er í fara/ *ędur* sier
 kalla/ nema þeir menn er í Hreppumm bua hafi samreid vid þá er úr
 Holltum og af Landi fara til Fuglvei[d]ar og Gròs ad tǵna badum
 27 megin Þiótz ær/ sem ad fornu hefr verid/ og þeim hefr samid sǵn á
 millum/ etc(etera).

Til sanninda hier um setium vier fyrrnefndir Dómsmenn vor Innzigli
 30 fyrir þe[tt]ad Dóms-Brief. Sk[r]ifad a Ytri Vóllumm/ á sama Ári
 sem fyrr seigir.

GREINARGERÐ

I

Í Þjóðskjalasafni Íslands (Jarðaskjöl, Rangárvallasýsla, Þjórsártungur, Holtá- og Landmannafréttur) er að finna 5 eintök af téðu bréfi í A-gerð:

- A: Uppskrift sú sem útgefandi DI VI, Jón Þorkelsson, eignar Oddi Erlendssyni í Þúfu á Landi.
- X: Uppskrift afhent úr Landsbókasafni (Lbs. 412 4to) 30.3. 1901 með hendi Jóns Árnasonar.
- Y: Eftirrit lagt fram á lögregluþingi að Stórolfshvoli 21.8. 1858.
- Z: Uppskriftarslitur í arkarbroti með hendi frá 19. öld.
- Þ: Uppskrift komin frá Sæmundi Guðmundssyni á Þingskálum 26. 11. 1900.

Í Landsbókasafni Íslands er eitt eintak A-gerðar bréfsins:

- Æ: Lbs. 232 8vo, slitur af hreppsþók Holtamannahrepps (að því er virðist) frá árunum 1830-32(33). Til dómsins er vitnað þar í afriti af bréfi dags. 11.12. 1832 og texti hans tekinn upp í framhaldi af því.

Handrit *B*-gerðar, texta Vilhelms Frímanns Jónssonar, er að finna í Lbs. 1313 4to.

A höfum við borið saman við Lbs. 1727 8vo, sem er skrifað af Oddi Erlendssyni, að nokkru leyti 1835. Hvorttveggja er með gamallegu sett-letri og örugglega skrifað af sama manni.

X er að vitnisburði skrifara gerð “eptir annari, sem Jón Þorsteinsson á Vindási á Landi hafði undir hendi”, og ber *X* þess glögg merki að vera skrifuð beint eftir *A*: Annars vegar er stafsetning og bönd að heita má allt að einu, og hins vegar eru settir punktar á tveim stöðum í *X*, þar sem *A* er sködduð og verður ekki lesin með vissu.

Y fylgir eftirfarandi vitnisburður: “Að þetta framanskriafaða eptirrit af dómi um Holtamanna og Landmanna-afsjett, sé samhljóða öðru mér sýndu eptirriti, sem töluverðt var farið að mást en þó ennþá var læsilegt það votta eg hérmeð. Vatnsdal. 20. d. ágústm. 1858. St. Thordersen settur”. Enda þótt *Y* fylgi ekki stafsetningu *A* af jafnmikilli smásmygli og *X*, leikur þó enginn vafi á að *Y* er einnig skrifuð eftir *A*, en *A* hefur þá ekki verið eins sködduð og þegar *X* var gerð.

B fylgir einnig *A* þar sem *A* og aðrar uppskriftir *A*-gerðar greinir á. *B* á því ugglaust rætur að rekja beint til *A* að svo miklu leyti sem *B* er uppskrift en ekki fals.

Z, *P* og *Æ* skipa sér saman í flokk hvað texta snertir, þ. e. a. s. hafa nokkur sameiginleg frávík frá texta *A* (og um leið *X* og *Y*), sem þó eru öll óveruleg og breyta engu efnislega. Sum sameiginleg lesbrigði *Z*, *P* og *Æ* gagnvart *A* kynnu að vera upphaflegri og benda til sameiginlegs forrits sem verið hefði systurrit eða hugsanlega móðurrit *A*, en með því að sameiginlegu frávikin eru svo óveruleg, eins og áður segir, er ekki loku fyrir það skotið, að sameiginlegt forrit *Z*, *P* og *Æ* hafi verið dótturrit *A*. Um þessa þrjá texta skal það að öðru leyti tekið fram, að *Z* og *P* hafa hvor um sig æðimargar sérvillur sem girða fyrir að annaðhvort þessara handrita væri af hinu komið, en á hinn bóginn er *Æ* náskylt *Z*, og hefði jafnvel mátt ætla að *Æ* væri skrifað eftir *Z*, ef *Z* væri ekki að öllum líkindum yngra handrit en *Æ*.

Samkvæmt framansögðu virðast eftirfarandi kostir trúlegastir, að því er varðar samband textanna:

$$\begin{array}{l}
 1) \quad \begin{array}{c} \text{*O} \\ \hline \text{A} \quad \text{C*} \\ \hline \text{X} \quad \text{Y} \quad \text{*D} \quad \text{P} \\ \hline \text{Z} \quad \text{Æ} \end{array} \quad 2) \quad \begin{array}{c} \text{*O} \\ \hline \text{A} \quad \text{*D} \quad \text{P} \\ \hline \text{X} \quad \text{Y} \quad \text{Z} \quad \text{Æ} \end{array} \quad 3) \quad \begin{array}{c} \text{A} \\ \hline \text{X} \quad \text{Y} \quad \text{*C} \\ \hline \text{*D} \quad \text{P} \\ \hline \text{Z} \quad \text{Æ} \end{array}
 \end{array}$$

(Stjórnumerkir stafir tákna glötuð handrit.)

Rétt er að taka það fram, að enda þótt stemma 1) eða 2) gildi, hefur *O varla verið frumrit dómsins, þar sem Z, Æ og P hafa fyrirsögn eins og er í A, en í frumbréfi frá þessum tíma hefur ekki verið fyrirsögn (nema hugsanlega á bakhlið bréfsins). *O ætti því fremur að hafa verið texti bréfabókar en frumrits.¹

Hér á eftir eru talin upp sameiginleg frávík Z, Æ og P frá texta A. Þessir leshættir eru hugsanlega upphaflegri en samsvarandi leshættir A, ef stemma 1) gildir, og trúlega, ef stemma 2) gildir, sem kannske er ólíklegast. Gildi stemma 3) eru þeir að sjálfsögðu marklausir, komnir upp í *C. (Tölurnar [án hornklofa] vísa til lína í DI VI nr. 78A.)

1 [1] -manna¹] ÷
 21 [17] fyrr¹] fyrir
 Dæmdumm] dæmum
 33 [28] etc] enn

Á síðast nefnda staðnum er óhugsandi að *etc* hafi staðið í frumriti

¹ Að óreyndu mætti ætla að meiri notkun á böndum og engilsaxnesku *f-i* í A en almennt tíðkast á 19. öld væri vísbending um að skrifað væri eftir eldra forriti. Svo er þó ekki, því að ritvenjur eru að þessu leyti mjög áþekkar í Lbs. 1727 8vo, þar sem Oddur Erlendsson hefur skrifað unga texta.

Eitt band í A verður þó ekki í fljótu bragði fundið í 1727, en það er *g* með krók-*r-i* (*r* rotunda) yfir línu, sem stendur fyrir 'eður' í 10., 23., og 24. l. í A. Þetta kynni að vera úr eldra forriti.

Í stafsetningu vikur A frá 1727 í einni grein, því að í A er ritað *lld* (fyrir gamalt 'ld') og *llt*, en í 1727 *ld* og *lt* a. m. k. að öllum jafnaði. Upp úr miðri 17. öld hverfur á Suðurlandi (og heldur síðar fyrir norðan) sá greinarmunur sem áður hafði verið gerður á *lld* og *ld* í riti (sbr. Jakob Benediktsson í Íslenzkri tungu 2 (Rv. 1960), 44).

Loks má nefna ritháttinn *Þjótsá* á í A fyrir 'Þjórsá'. Slíkan rithátt með *tz* má finna í Skálholtshandriti frá biskupstíð Odds Einarssonar (1589–1630), AM 59 8vo, bls. 85, en síðar í sama texta (bls. 90) er örnefnið tvisvar skrifað með *ss*, enda er nafnmyndin 'Þjótsá' vafalítið upp komin sem skýringartilraun á framburðarmyndinni 'Þjóssá' eftir að hljóðasamböndin 'rs' og 'ts' höfðu bæði fengið framburðinn 'ss' á 16. öld.

Öll þessi atriði kæmu vel heim við að forrit A hefði verið frá 16. eða 17. öld.

frá 15. öld; þar hefði væntanlega staðið *Ok*, e. t. v. bundið með *et*-bandi og því verið mislesið sem band fyrir *etc*(*etera*). (Rétt er að nefna, að *etc* er oft notað — á seinni hluta 16. aldar og síðar — sem eins konar greinarmerki við greinaskil, þannig að *etc* er hér ekki vísbending um að texti hafi verið felldur niður í uppskrift.) — Varðandi lesbrigðið 21 *fyrir* 1) *fyrir* skal það tekið fram að á tveim öðrum stöðum (aftar í l. 21 og í l. 28 [23]) hefur *P* eitt sama lesbrigði, og kynnu þessi frávik að eiga rætur til þess að rekja, að orðin *fyrir* og *fyrir* hefðu verið bundin á sama hátt í forriti.

Við höfum borið útgáfu textanna *A* og *B* saman við þau handrit sem prentað er eftir, og hefur sá samanburður leitt í ljós æðimikla ónákvæmni í stafsetningu útgáfunnar, en ekki aðrar villur nema á einum stað í *A*: Í l. 20 [16] á að standa þeim í stað þessum, og aftar í línunni [17] hefur útgefandi bætt við (*að*) að óþörfu. — Í *B* stendur ekki á (Skarði) í l. 6, heldur *ad* eins og í *A*.

II

Við höfum kynnt okkur álit það á bréfinu DI VI nr. 78, sem kemur fram í Dómi aukadómþings Rangárvallasýslu 15. júní 1953 og prentað er í Hæstaréttardómum 1955, bls. 119, 10. l. a. n. til bls. 120, 13. l. a. n., og tökum við undir það álit í hvívetna.

II A

Frá tímabilinu 1451–1500 eru aðeins varðveittir í frumriti tveir dómar sem gengið hafa í Rangárvallasýslu, DI V nr. 402 og DI VI nr. 372. Fyrirnefndi dómurinn, sem nefndur er í Hæstaréttardómum 1955, bls. 120 (þar sem nr. 402 er misprentað nr. 40), gekk einnig í Skarði á Landi (1465), og þar eru dómsmenn að nokkru leyti þeir sömu og í DI VI nr. 78. Það er því sérstaklega forvitnilegt að bera saman form þessara tveggja dóma og orðalag að svo miklu leyti sem þeir eru sambærilegir efnis vegna. (Tilvitnanir eru hér teknar upp með nútímastafsetningu.):

1) Bréfsupphafið í DI VI nr. 78A er þannig: *Það gerum vér . . . góðum mönnum kunnugt með þessu voru opnu bréfi . . .* Bréfsupphaf af þessu tagi er mjög algengt á 15. öld, en hvergi nærri einrátt, og sams konar upphaf er á DI V nr. 402 með tveim frávikum í orðalagi, *kunnugt*] *viturlegt* og *opnu bréfi*] *bréfi*. Hvorugt þessara frávika gerir DI

VI nr. 78A tortryggilegt, því að orðalag þess er ekki síður algengt en hitt: Af 15 frumbréfum frá árinu 1476 með sams konar upphafi hafa 8 kunnugt, en 7 viturlegt, og 7 hafa opnu bréfi, en 8 bréfi.

2) Tíma- og staðsetning er þannig í DI VI nr. 78A í framhaldi af bréfsupphafinu: *anno domini 1476 þriðjudaginn næstan efter Jóns messu baptista að Skarði á Landi á þingstað réttum*. Sama form er á DI V nr. 402: *anno domini m^o cd^o lx^o quinto miðvikudag næstan fyrir Cesselíu messu í Skarði í Landmannahrepp á þingstað réttum*. Hér er rétt að víkja nánar að nokkrum atriðum: a) Venja er í bréfum, að í upphafi tíma- og staðsetningar sé samtengingin *að*, enda á hún að vera þar að réttu máli (*Það gerum vér . . . kunnugt . . . að . . . vorum vér í dóm nefndir . . .*), en *að* er stundum sleppt, og svo er gert í báðum þessum Skarðsbréfum og þrem öðrum rangæskum bréfum frá seinni hluta 15. aldar, DI V nr. 410 (í Klofa í Landmannahrepp 1466), DI VI nr. 271 (á Keldum í Áverjahrepp 1480) og DI VII nr. 368 (á Eystrum-Völlum á Landi 1497). — b) *anno domini* er með algengasta orðalagi á undan ártali. Algengara í frumbréfum frá 8. tugi 15. aldar er þó orðalagið *þá (er) liðið var frá hingaðburði vors herra Jesu Christi* eða afbrigði af því, en öll 6 frumbréf úr Rangárvallasýslu frá þessum áratugi hafa orðalagið *anno domini*. — c) Ártöl í bréfum frá 15. öld eru einlægt tilgreind með rómverskum tölum eða með töluorðum latneskum eða íslenskum, en algengt er í uppskriftum frá síðari öldum að snúa rómverskum tölum í arabískar. — d) Dagsetningin er algjörlega í samræmi við siðvenju greinds tíma. — e) *að Skarði á Landi] í Skarði í Landmannahrepp* : Eina frumbréfið frá seinni hluta 15. aldar auk DI V nr. 402, sem nefnir Skarð (DI V nr. 186), hefur einnig síðarnefnda orðalagið. Vera má að *að* sé villa í uppskrift, en *á Landi* á sér hliðstæður á þessum tíma, t. a. m. í DI V nr. 139 (1457), *í Klofa á Landi í Landmannahrepp*. — f) Í báðum bréfunum er *á þingstað réttum* bætt við staðarákvörðun, eins og algengt er í bréfum frá þessum tíma, t. d. DI V nr. 381 (1464) og nr. 460 (1468).

II B

Ef litið er á frávik í formi bréfanna DI VI nr. 78A og DI V nr. 402 að svo miklu leyti sem það er sambærilegt, má sums staðar benda á hliðstæður við orðalag fyrrnefnda bréfsins í öðrum bréfum frá svipuðum tíma:

1) 7 [6] *vorum vér í dóm nefndir . . .*: Hér hefur DI V nr. 402 *til nefndir* í stað *í dóm nefndir*, en orðalag DI VI nr. 78A er mjög algengt í frumbréfum, sjá t. d. DI V nr. 575, nr. 597, nr. 602, nr. 623, nr. 629, nr. 654, nr. 670 og nr. 689 frá árunum 1471–75.

2) 9 [8] *meta og skoða] dæma* (DI V nr. 402): Síðara orðalagið er langalgengast, og orðalagið *meta og skoða* virðist ekki koma fyrir í dómsbréfum sem prentuð eru í DI V, en hins vegar *skoða og dæma* í DI V nr. 670, frumbréfi frá 1474.²

3) 20–21 [16–17] *Því eftir þeim eiði og svo prófuðu máli sem fyrir skrifað er dæmdum vér . . .*: Til þessa svarar aðeins *Því dæmdum vér* í DI V nr. 402, sem er mjög algengt. Algjöra hliðstæðu orðalagsins í DI VI nr. 78A höfum við ekki fundið í DI V, en hliðstæður að nokkru leyti eru t. a. m. í DI V nr. 122, *en að eiðinum unnum dæmdum vér . . .* (1456, AM apogr.), nr. 460, *Því fyrir áður skrifaðar greinir dæmdum vér . . . að svo prófuðu . . .* (1468, transskr. frá sama ári), nr. 654, *Því eftir þessum öllum gögnum og vitnum, hefðum og prófum, sem hér hefir verið svarið fyrir oss . . . dæmdum vér . . .* (frbr. 1474), og nr. 698, *Því að heilags anda náð til kallaðri að svo prófuðu og fyrir mig komnu segi eg . . .* (frbr. 1475).

4) Innsíglunarformálinn 34–35 [29–30] *⟨Og⟩ til sanninda hér um setjum vér fyrrnefndir dómsmenn vor innsigli fyrir þetta dómsbréf* er frábrugðinn í DI V nr. 402, og formið þar (þar sem tekið er fram um innsíglun dómnefnanda), eða afbrigði af því, mun vera algengara um þetta leyti, a. m. k. í dómum sem sýslumenn eða lögmenn hafa nefnt í. Þó eru hliðstæður við texta DI VI nr. 78A t. d. í DI V nr. 381 (frbr. 1464), nr. 460 (1468, transskr. frá sama ári), VI nr. 134 (1478, AM apogr.) og nr. 417 (1483, transskr. frá næsta ári). Í þrem fyrstnefndu dómum eru dómsmenn nefndir af sýslumanni og í þeim síðastnefnda af hirðstjóra. Hliðstæður eru í fleiri dómum leikmanna frá þessu skeiði, sem lakar eru varðveittir, og auk þess í prestadómum. Loks má nefna að innsíglunarformáli DI VI nr. 78A á sér ótal hliðstæður í frumritum vitnisburða um jarðakaup og fleira, en í slíkum bréfum er þó að sjálf-sögðu *menn* eða *prestar* í stað *dómsmenn* og *bréf* í stað *dómsbréf*, eins og stundum í dómsbréfunum sjálfum.

² Athyglisvert er að dómnefnandi í þessu bréfi er Oddur lögmaður Ásmundsson, sem er nefndur fyrstur dómsmanna í DI VI nr. 78A.

5) Í staðar og tímasetningu bréfritunar vantar sjálfa dagsetninguna í DI VI nr. 78A, og hefur fallið niður annað hvort í uppskrift eða jafnvel frumriti 1) tilgreining á ritunardegi, 2) tilgreining á hve mörgum dögum síðar en fyrr segir dómsbréfið var skrifað eða 3) *degi og á undan ári*, ef bréfið hefur verið skrifað sama dag og dómurinn gekk.

II C

Ýmislegt fleira í orðalagi bréfsins DI VI nr. 78A á sér samsvörun í öðrum dómsbréfum frá svipuðum tíma:

1) 14 [12] *Var og svarið fyrir oss af tveimur mönnum á sér hliðstæður í ýmsum bréfum, t. a. m. DI V nr. 114 (frbr. 1454), nr. 319 (frbr. 1462), nr. 372 (frbr. 1464), nr. 654 (frbr. 1474) og nr. 689 (frbr. 1475). Í engu þessara bréfa stendur þó mönnum heldur prestum, vottum eða skilríkum vottum.*

2) Orðasambandið *hafa og halda*, sem kemur fyrir í 16. [13.–14.] og 22. [18.] l., er einnig að finna í mörgum frumbréfum frá 7. og 8. tug 15. aldar, t. a. m. DI V nr. 319, nr. 602, nr. 604 og nr. 654 (1462–1474), og oftar en einu sinni í sumum þeirra.

3) Orðalagið 23 [19] *sem eru og verið hafa til* er tortryggilegt og kynni að vera afbakið. En ef þarna ætti að standa *vera og verið hafa* væri það í samræmi við dómsúrskurði í DI V nr. 319, . . . *dæmdum vér fyrrnefndir prestar títtnefnda Drangey . . . vera og verið hafa óbrigðilega eign . . . Hólakirkju . . .* (frbr. 1462), og nr. 654, . . . *dæmdum vér fyrrskrifaðir 12 prestar þráttnefndan teig eign jarðarinnar í Hólum vera og verið hafa . . .* (frbr. 1474).

II D

Á tveimur stöðum í bréfinu virðist vera um að ræða bergmál frá orðalagi Jónsbókar:

1) 11 [10] . . . *hvort það væri eign eður almennigur eður afréttur . . .* : Sbr. Landsleigubálk, kap. 52.

2) 24–25 [20–21] *austur í fjallgarð svo langt sem vötn renna til og frá héraða á millum* : Sbr. Landsbrigðabálk, kap. 6.

III

Niðurstaða okkar af þeirri athugun texta DI VI nr. 78A, sem hér hefur verið lýst, er sú, að vegna náninna formlíkinda við önnur dómsbréf frá síðari hluta 15. aldar, sem varðveitt eru í frumriti, transskriftum eða uppskriftum gerðum fyrir Árna Magnússon eftir frumbréfum, sé óhugsandi að umrætt bréf hafi verið falsað frá grunni á síðari öldum. (Í þessu efni gegnir allt öðru máli um DI V nr. 706, sem að er vikið í Hæstaréttardómum 1955, bls. 120, þar sem mýmörg atriði í formi og orðfæri girða fyrir að um gamlan texta geti verið að ræða.)

Að okkar mati hlýtur bréfið því að vera gamalt, a. m. k. að stofni til, og við höfum ekki fundið nein einstök atriði í formi þess eða orðalagi, sem benda til þess að þau hafi verið fölsuð, en sum minni háttar frávik frá venjulegu formi dóma frá þessum tíma kynnu að stafa af afbökun í uppskriftum ellegar af óvana þeirra sem að gerð bréfsins stóðu, og í því sambandi má minna á að það er umboðsmaður sýslumanns, en ekki sýslumaður sjálfur, sem samkvæmt bréfinu nefnir dómsmenn.³

Enda þótt bréfstextinn hljóti að vera gamall, a. m. k. að stofni til, þarf að sjálfsögðu ekki að felast í því, að bréfið hafi í öndverðu verið lögmætt skjal, þ. e. a. s. að dómur hafi gengið, eins og hér er lýst, og hafi verið innsiglaður af öllum tilgreindum dómsmönnum. Í því efni á þessi texti sammerkt við fjölmörg bréf önnur frá fyrri öldum, sem samkvæmt eigin orðum hafa verið innsigluð, en eru aðeins varðveitt í uppskriftum — oft í bréfabókum —, sem ekki er staðfest að gerðar séu eftir frumriti eða vottfestri uppskrift (transskrift), en það að þetta bréf er aðeins varðveitt í óvenjulega ungum uppskriftum og að það hefur verið notað til greinilegrar fölsunar á 19. öld (DI VI nr. 78B og trúlega DI V nr. 706) gerir það þó ekki tortryggilegra en aðrar óstaðfestar bréfauppskriftir almennt, þar sem form bréfsins og orðfæri virðist girða fyrir unga fölsun, eins og áður segir.

Að lokum teljum við rétt að minna á, að bréf sem samkvæmt eigin texta og frágangi ættu að vera frumbréf, geta verið fölsuð á fleiri vegu en einn. Í sumum tilvikum hafa heil bréf verið fölsuð og þá stundum skrifuð á uppskafninga með gömlum innsiglium (sbr. dæmi í Islandske originaldiplomer indtil 1450, Kmh. 1963, bls. xxvii–xxxvi), og þá getur

³ Síðarnefnda skýringin er haldlítill þar sem sjálfur lögmaðurinn er meðal dómsmanna (sbr. 2. nmgr.).

verið undir mismun á sögðum og raunverulegum aldri bréfsins komið, hvort það verður einungis véfengt á grundvelli skriftar og stafsetningar ellegar hvort form og orðfæri hjálpar upp á sakirnar. Í öðrum tilvikum getur verið um að ræða fyrirferðarminni falsanir, þar sem fáein orð hafa verið skafin út og önnur sett í staðinn (sbr. dæmi í Isl. originaldipl., bls. xxxviii), og enda þótt slíkar falsanir geti breytt efni bréfs í verulegum greinum, getur verið ómögulegt að benda á þær, ef frumbréfið sjálft með fölsuninni er ekki varðveitt, heldur einungis uppskriftir.

Í stuttu máli sagt er það samdóma álit undirritaðra, að ekkert girði fyrir að DI VI nr. 78A hafi að geyma texta lögmæts frumbréfs frá 1476 með óverulegum uppskriftarvillum, en á hinn bóginn ósannanlegt að um ófalsað skjal sé að ræða.

STEFÁN KARLSSON

ÞORP

Hrærnar þæll
sv er stendr þorpi á
*hlyrat henne bærcr ne bar.
sva er maþr
sa er mangi an
hvat scal hann lengi lifa.¹

Svo er 50. erindi Hávamála (en að sjálfsögðu án skiptingar í vísuorð og með villunni “hlyrar” fyrir “hlyrat” í 3. vo.) í Konungsbók eddukvæða, eina handriti Hávamála sem textagildi hefur.

Hér fer ekki á milli mála að verið er að lýsa vesöld þess sem er einn og einmana, þannig að í 2. vo., ‘sú er stendr þorpi á’, hlýtur að felast hugsunin “sú sem stendur ein sér”. En hvað merkir ‘þorp’ í þessu sambandi?

Í Edduútgáfu Árnanevndar 1828, þar sem texti Konungsbókar komst í fyrsta skipti á prent með skýringum, er vísuorðið þýtt “Quæ in vico stat”, en neðanmáls er athugasemd eftir Jón Johnsonius þar sem tekið er fram að ‘þorp’ virðist hér hafa víðtækari merkingu en í nútímamáli og merkja “bersvæði”.²

Hermann Lüning mun fyrstur hafa tengt “þorp” í Hávamálum við gotneska orðið ‘þaúrþ’, sem er þýðing á ‘ἀγρός’ (“akur”) á grísku, en

¹ *Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling*, útg. Ludv. F. A. Wimmer og Finnur Jónsson (Kh. 1891), 7–8.

² *Edda Sæmundar hins fróða III* (Kh. 1828), 90: “Þorp hic late extendi videtur, præter usum hodiernum, ad quemlibet locum propatulum, quod quam recte fiat, ratio vertitur in etymologia.” — Í orðasafni bindisins (259) stendur: “Þorp n. vicus (hic forte locus propatulus; tumulus elevatus**) in medio vel vicinia vici) H. 50 . . .” (Nmgr.: “**) Tum verisimiliter vocabulum hocce derivandum foret ab adj. þvrr, torridus, aridus — quum tumuli & loca elevata ab aqvarum dominio maxime immunes evadant. Talem fundum novi vici veteres coloni frequenter elegerunt.”)

gerir þó ráð fyrir ofurlítið frábrugðinni merkingu og ákveðinni merk-ingarþróun: “þorp ist in der älteren sprache (wie auch das goth. þaurp) noch nicht “dorf”, sondern es bezeichnet einen baumlosen, steinigten bergplatz. Auf solchen baut der nordische landmann noch heutzutage gern sein gehöft, um das gute land für den acker zu sparen, und daraus entwickelt sich denn die bedeutung “wohnplatz” (Vafþ. 49), und bildet den übergang zu der bedeutung des agls. þorp, ahd. dorf (villa, vicus).”³

Undir skýringu Lünings tók t. a. m. Konráð Gíslason, sem segir að ‘þorp’ í Hávamálum merki “(nærmest en skovlös, men dertil i det hele) en åben plads uden ly og læ”.⁴

Í Lexicon poeticum þýðir Sveinbjörn Egilsson ‘þorp’ sem “locus editor, collis” með tilvísun til Hávamála (“arbor in colle sita”) og vísu í Ragnars sögu loðbrókar, sem síðar verður vikið að, þar sem hann telur að ‘þorp’ sé notað um haug (“de tumulo”).⁵

Guðbrandur Vigfússon hefur í orðabók sinni langt mál um ‘þorp’ og segir um Hávamál: “here ‘þorp’ seems to mean a field, fenced place, or garden as opp. to the ‘wood’”⁶; í samræmi við það þýðir hann 2. vo. “in a court”.⁷

Í eddukvæðaorðabók sinni þýðir Gering ‘þorp’ í Hávamálum “freier ungeschützter platz, kahler hügel” og vísar til stuðnings þeirri þýðingu til vísu í Hálfis sögu, þar sem ‘þorp’ sé í merkingunni “grabhügel”.⁸ Að þeirri vísu verður komið síðar.

Á líkan hátt skýrir Finnur Jónsson í Lexicon poeticum 1916 ‘þorp’ í Hávamálum, “höj, bestående af sten (stengrund)”, og í Ragnars sögu (“om en gravhøj”); þessar skýringar eru hinar sömu í útgáfunni 1931.⁹

Milli útgáfna Finns á Lexicon poeticum birtust þó skýringar hans á

³ Die Edda (Zürich 1859), 272.

⁴ Njála II (Kh. 1889), 43.

⁵ Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis (Kh. 1860), 915.

⁶ An Icelandic-English Dictionary (Oxford 1874), 742.

⁷ Corpus poeticum boreale (Oxford 1883), 6.

⁸ Vollständiges wörterbuch zu den liedern der Edda (Halle a.S. 1903), 1208. — Að vísunni í Hálfis sögu (og svipaðri vísu í Ragnars sögu loðbrókar, sem Sveinbjörn Egilsson vísaði til) er vikið nánar í *Kommentar zu den liedern der Edda von Hugo Gering*, útg. B. Sijmons (Halle a.S. 1927), 101.

⁹ Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog (Kh. 1913–16), 642. — 2. útg. (Kh. 1931), 643.

Hávamálum, og þar leitaðist hann við að meta eldri skýringar og komst að annari niðurstöðu. Þar sem mér er ekki kunnugt um að síðar hafi komið fram nýjar skýringar, skulu ummæli Finns tekin hér upp í heild:

“þorpi á har været genstand for forskellig tolkning. Den almindelige betydn. passer ikke, ti da måtte det hedde *þorpi í*; præp. á viser, at *þorp* må være ‘grunden’, hvorpå træet står, men hvilken grund? Man er dels gået ud fra *þaúrp* i got., der oversætter gr. ἀγρός ‘mark, ager’; den betydn. vilde passe godt; det skal dog bemærkes, at det ikke er grundens art, det kommer an på her, men træets enestilletthed, manglen på andre træer omkring det. Derfor er der ingen grund til at antage en betydn. som ‘klippegrund’ (Lüning), eller ‘nøgen høj’ (“kahler hügel” Gering). Dette sidste slutter sig måske til forekomsten af *þorp* i et vers brugt om en gravhøj (*þá varð ek þessa þorps ráðandi*, Skj. digtn. II, 261). K. Gíslason gengiver ordet (Njála II, 43) ved “en åben plads uden ly og læ”. I nyno. bet. *torp* ‘en liden gård, en plads’ (Aasen). Denne betydning kan man næppe se bort fra (jfr. *torp* i de andre sprog = landsby), men der kan dog også være bevaret noget af den oprl. betydn., som got. viser, dette fremgår som sagt af præp. á. Spørgsmålet er blot, om man udelukkende skal tænke på en åben mark eller en med nogle huse bebygget sådan. Jeg er mest tilbøjelig til at antage det sidste og mene, at der er tale om en fyrr, der er plantet ved et hus — hvor den ikke har læ af andre træer; fordi den ikke står i skoven (en lund) vil den visne, udsat som den er for vind og vejr, ti den bark eller de nåle, den har, er ikke i længden i stand til at beskytte den. Dette svarer omtr. til I. Lindqvists opfattelse i *Ver sacrum* s. 129 f.: “Den tall tvinar som står i en klunga hus [dette mener jeg er mindre heldig gengivelse] d. v. s. ibland hus, på husgrund” [kun dette sidste er rigtigt], og han tilføjer: “Det är en känd sak att tallen er kulturskygg, inte trivs i enstaka exemplar i närheten af boningshus”.¹⁰

Eins og rakið hefur verið má greina á milli þriggja skýringakosta á orðinu ‘þorp’ í Hávamálum, 1) “bersvæði”, 2) “(grýtt) trjálaus hæð” og 3) “svæði milli húsa”. Þessir kostir renna að nokkru leyti saman hjá

¹⁰ *Hávamál tolket af Finnur Jónsson* (Kh. 1924), 57–58.

sumum skýrendum, en nú skal vikið ögn nánar að grundvelli þeirra, fyrst 1) og 3).

Grundvöllur merkingarinnar “bersvæði” er gotneska orðið ‘paúrp’, enda þótt þýðingin sé eldri en sá rökstuðningur sem hún hlaut af gotneska orðinu. Þetta orð kemur einu sinni fyrir í gotnesku biblíubrotunum og þá sem þýðing á gríska orðinu ‘ἀγρός’ (Nehem. 5.16). Venjulega er ‘ἀγρός’ þýtt á gotnesku með ‘akrs’, og það er því alls ekki víst að ‘paúrp’ hafi einmitt merkinguna “akur”; t. a. m. hefur Wilhelm Streitberg þýðinguna “*bebautes Land, Acker*”.¹¹ Í annan stað er sú merkingarþróun sem Lüning gerði ráð fyrir harla vafasöm.¹² T. a. m. segir Sigmund Feist í orðsifjabók sinni: “Die grundbedeutung des germ. st. **þurpa*- ist nicht sicher zu ermitteln, ob “dorf” oder “schar””, og í 2. útgáfu tekur hann enn ákveðnar til orða: “Grundbedeutung von germ. St. *þurpa*- ist Schar”.¹³

Varðandi skýringuna “svæði milli húsa” er þess að geta að því fer fjarri að merkingin “en liden gård, en plads” í orðinu ‘torp’ sé einráð í nýnorsku; hún er aðeins til í sumum mállýskum. Á undan henni nefnir Alf Torp í orðsifjabók sinni merkingarnar “skare, flok av ringe mennesker, pak . . . (ogsaa sammenstimlet flok kreatur); samling av uanseelige hus” úr ýmsum mállýskum.¹⁴ Trúlegt virðist því að sú merking orðsins ‘torp’ í nýnorsku, sem Finnur vísaði til, sé afleidd, og því er hæpið að nota hana til skýringar á orðinu ‘þorp’ í Hávamálum. Þar að auki væri heldur ólíklegt að í Hávamálaerindinu væri skírskotað til slæmra vaxtarskilyrða furu heima við hús, því að mergurinn málsins í samlíkingu erindisins hlýtur að vera sá að þöllin standi ein sér.

Þá er að víkja að vísu þeirri í Ragnars sögu og Hálfis sögu, sem til hefur verið vísað til stuðnings því að ‘þorp’ í Hávamálum merkti “hæð”.¹⁵ Þessi vísa er afbökud í báðum sögunum, en hljóðar svo:

¹¹ *Die gotische Bibel. Zweiter Teil: Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch* (2. útg., Heidelberg 1928), 147.

¹² Sbr. mismunandi skýringar hjá Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (2. útg., Leiden 1962), 617–18.

¹³ *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache* (Halle a.S. 1909), 273. — 2. útg. (Halle a.S. 1923), 372.

¹⁴ *Nynorsk etymologisk ordbok* (1919; ljóspr. Ósló 1963), 797.

¹⁵ Grjótið sem Lüning tróð inn í sína skýringu og fylgdi með í skýringu Finns í *Lexicon poeticum* og hjá sumum síðari skýrendum (t. d. *Eddukvæði*, útg. Ólafur Briem (Rv. 1968), 104) á sér enga stoð.

[Ragnars saga]

Þat var fyrir launghv.
er í leið meghir
heklings foru.
hlumtvnghvm
fram. vm sallta
slod birtinga.
Þa varð ek þessa
þorfs fadandhe¹⁶

[Hálfs saga]

Þat var fyrir laungu
er leið helldu
helldr hundmarger
hæklings feru
Sigldu um sallta
slod birtinga
þa uard eg þessa
þorfs radandi¹⁷

Undarlegt er að á báðum stöðunum skuli standa *þorfs*,¹⁸ en varla getur verið um aðra orðmynd að ræða en 'þorps'. Skýring á ritmyndinni *þorfs* er þá annað hvort samfall hljóðasambandanna 'fs' og 'ps' í framburði, sem reyndar kemur sjaldan fram í ritmáli þegar 's' er beygingarending, eða mislestur á forriti þar sem stafirnir *f* og *p* hafa verið líkir. Síðasta orðið í Ragnars sögu textanum hlýtur að vera afbökun á 'ráð-andi'; sítt *r* eða hásteflings-*r* hefur verið mislesið sem engilsaxneskt *f*.

Fyrri hluti vísunnar er spilltur í báðum gerðum. Vit má fá í texta Hálfs sögu með því að breyta *helldu* í 'höldar' og *feru* í 'fóru', eins og Sophus Bugge gerði,¹⁹ eða breyta aðeins *feru* í 'firar', eins og gert er í útgáfunni í Saga-Bibliothek,²⁰ en Finnur Jónsson kaus að bræða saman textana:

Þat var fyr löngu,
er í leið megir

¹⁶ NkS 1824 b 4to, f. 76v. Sbr. *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*, útg. Magnus Olsen (Kh. 1906–08), 174; *Den norsk-islandske skjaldedigtning II A*, útg. Finnur Jónsson (Kh. 1915), 241. — Magnus Olsen las *hlumtvnghvm* og *fadandhe* (eða *radandhe*) og virðist það vera rétt; þó er líkt því að einn stafur standi á eftir síðara orðinu.

¹⁷ *The Saga Manuscript 2845 4to in the Old Royal Collection in the Royal Library of Copenhagen* (Manuscripta Islandica 2, útg. Jón Helgason, Kh. 1955), f. 32v.

¹⁸ Finnur Jónsson las *þorps* í 2845, sbr. *Den norsk-islandske skjaldedigtning II A*, 241, en Hubert Seelow hefur bent mér á að þar standi einnig *þorfs*. Þannig las Sophus Bugge með réttu í útgáfu sinni (*Norröne Skrifter af sagnhistorisk Indhold* (Chria 1864–73), 5).

¹⁹ *Norröne Skrifter af sagnhistorisk Indhold*, 4–5.

²⁰ *Hálfs saga ok Hálfsrekka*, útg. A. Le Roy Andrews (Altnordische Saga-Bibliothek 14, Halle a.S. 1909), 74.

heldr hundmargir
Hæklinga fóru.²¹

Upphaflegur texti víshelmingisins verður seint endurgerður með vissu, en sameiginlegur texti gerðanna ásamt 5. og 6. vo. hrekkur til þess að unnt sé að fullyrða að þar er lýst för manna á sjó. Óvíst er hvort 'Hæklingr' ('Hæklingr'²² eða 'Heklingr'²³) hefur upphaflega verið nafn á ákveðnum manni í vísunni ellegar sækunungsheiti eins og 'Hæklingr' ('Hæklingr' eða 'Heklingr'),²⁴ sem trúlega er af sama stofni. Í Hálfis sögu er Hæklingur sagður hafa verið víkingur sem hafi farið með her á hendur Ögvaldi konungi og fellt hann, og Ögvaldur konungur er látinn kveða umrædda vísu í haugi sínum. Í samræmi við það þýddi A. Le Roy Andrews 'þorp' "kahler hügel" með tilvísun til Geringa,²⁵ og Finnur Jónsson þýddi tvö síðustu vísuorðin "da kom jeg i besiddelse af dette torp (stengrund?)"²⁶

Í Ragnars sögu er vísan hins vegar lögð í munn ónefndum trémanni, og í beinu framhaldi af henni eru tvær vísur, sem eru ekki í Hálfis sögu, þar sem trémaðurinn segist hafa verið settur niður á ströndinni af sonum Loðbrókar, verið blótinn til bana mönnum og beðinn að standa þar 'meðan strönd þolir'.²⁷ Þar er engum haugi til að dreifa, sem trémaðurinn ræður fyrir, þannig að niðurlagsorð fyrstu vísunnar verða merkingarleysa, ef þeim er gefið það inntak sem þeim hefur verið fengið í Hálfis sögu, enda hefur verið gert ráð fyrir því að höfundur Ragnars sögu hafi fengið vísuna að láni og skeytt henni framan við hinar vísurnar tvær.²⁸ Þetta er þó harla vafasamt, því að vísurnar þrjár í Ragnars sögu tengjast 49. og 50. erindi Hávamála. Í fyrstu vísunni er reyndar ekki annað sameigið Hávamálum en orðið 'þorp', en í þeirri síðustu

²¹ *Den norsk-islandske skjaldedigtning* II B (Kh. 1915), 260–61.

²² *Lexicon poeticum* (1931), 307.

²³ E. H. Lind, *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden* (Upps. 1905–15), 506.

²⁴ *Den norsk-islandske skjaldedigtning* I A, útg. Finnur Jónsson (Kh. 1912), 651; I B (Kh. 1912), 657. — Sbr. einnig rit sem vísað er til í 22. og 23. nmgr.

²⁵ *Hálfs saga ok Hálfsrekka* (1909), 73–74.

²⁶ *Den norsk-islandske skjaldedigtning* II B (1915), 261.

²⁷ *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar* (1906–08), 174–75.

²⁸ Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* II.1 (Kh. 1898), 143. — *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar* (1906–08), 221–22. (Hér þýðir Magnus Olsen tvö síðustu vísuorðin "da fik jeg denne bolig at eie".)

er einmitt lýst skjólleysi og vesöld trémanns líkt og gert er í 49. erindi Hávamála:

[Ragnars saga]	[Hávamál]
Þar báðu standa	Váðir mínar
meðan strönd þolir	gaf ek velli at
mann hjá þyrni	tveim trémönnum;
ok mosa vaxinn.	rekkar þat þóttusk
Nú skýtr á mik	er þeir rift hofðu;
skýja gráti;	neiss er nøkkviðr halr. ³⁰
hlýr hvárki mér	
hold né klæði. ²⁹	

Auk þess birtir Ragnars sögu vísan áþekka mynd þeirri sem dregin er upp af skjólleysi og einmanaleik þallarinnar í 50. erindi Hávamála.³¹

Þá er þess að gæta að eðlilegra virtist að 'þessa þorps' vísaði til einhvers sem áður hefði verið nefnt í vísunni en að það vísaði út fyrir hana. Grunur vaknar því á að formáli vísunnar í Hálfis sögu sé sprottinn af misskilningi á henni eða rangtúlkun, en 'Hæklings firar/höfðar/megir' hafi í öndverðu verið kenning um víkinga og 'þessa þorps' hafi vísað til þeirra. Þá hefði 'þorp' merkinguna "hópur, flokkur, lið", sbr. skilgreiningu Eddu, þar sem talin eru ýmis orð um hópa, "þorp [heitir], ef iii. ro".³² Sú merking kæmi einnig vel heim við trúlega frummerkingu orðsins og algengar merkingar í nýnorsku.³³ Í vísunni væri þá sá sem hún er lögð í munn að segja frá glæstri fortíð sinni, þegar hann hefði orðið foringi víkingaflokks sem sigldi um höf.³⁴

²⁹ *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar* (1906–08), 175. — Stafsetning samræmd hér.

³⁰ *Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling* (Kh. 1891), 7. — Stafsetning samræmd hér ('ek' er tvítekið við línuskipti í handritinu).

³¹ Sbr. *Kommentar zu den liedern der Edda von Hugo Gering* (1927), 101, þar sem trémaður Ragnars sögu er talinn rekja raunir sínar "mit deutlicher anspielung auf diese zeile" (þ. e. 3. vo. 50. er. Hávamála).

³² *Edda Snorra Sturlusonar*, útg. Finnur Jónsson (Kh. 1931), 188. — Sbr. einnig sögnina 'þyrpask' í fornu máli.

³³ Sbr. hér að framan og tilvísanir í 13. og 14. nmgr.

³⁴ Varðandi orðalag má t. a. m. vísa til hliðstæðna í Sigurðar kviðu skamma, 'meðan fjórir vér folki rǫðum' (*De gamle Eddadigte*, útg. Finnur Jónsson (Kh. 1932), 272), og Njáls sögu, 'liðs ráðandi' (*Brennu-Njáls saga*, útg. Einar Ól. Sveinsson (Íslensk fornrit XII, Rv. 1954), 477).

En hvað verður um fyrri skýringar á orðinu 'þorp' í 50. erindi Hávamála, ef þær missa stuðning af merkingu orðsins 'þaurp' í gotnesku, síðari merkingu í norsku og merkingu orðsins í vísunni í Hálfs sögu og Ragnars sögu? Hvorki hlýr þeim börkur né barr.

Minnsta hugsanlega villa í texta Konungsbókar væri sú að nefhljóðsstrík hefði fallið niður yfir á í 2. vo.³⁵, þannig að upphaf erindisins ætti að vera:

Hrærnar þall

sv er stendr þorpi á(n).

'Þorp' væri þá hér í merkingunni "trjáþyrping", sem væri hliðstæð merkingunum "mannþyrping" og "húsþyrping", sem orðið hefur sannanlega haft í fornu máli.³⁶ Ef þöllin er sögð standa 'án þorpi', yrði reyndar að gera ráð fyrir að 'þorp' væri hér "þyrping skjóltrjáa", þ. e. a. s. trjáþyrping sem ekki væri litið á þöllina sem hluta af (við ákjósanleg skilyrði). Hliðstæð er staða höfðingjans gagnvart sínu 'þorpi' (= "liði") í vísunni í Hálfs sögu og Ragnars sögu, ef hún er rétt skýrð hér að framan.

Forsetningin 'án' stjórnar sem kunnugt er ekki síður þágufalli en þolfalli og eignarfalli í fornu máli, og varðandi stöðu forsetningarinnar á eftir orðinu sem hún stýrir má vísa til ákvæðis í kristinrétti Jóns erkebiskups: "Eru þessar helganir, skírn ok ferming, svá samtengðar at hvárgi má annarrar án, nema dauði komi í millum."³⁷ Hér kynnu orðin 'hvárgi má annarrar án' að vera gamalt stuðlað orðtak ellegar jafnvel

³⁵ Endranær (þrisvar) er forsetningin 'án' skrifuð fullum stöfum án í Konungsbók (sbr. Gering, *Vollständiges wörterbuch zu den liedern der Edda*), en á einum stað (Hávamál 33) stakk Bugge upp á að "nema" kynni að vera misritun fyrir "ne an". Ef svo er, mætti ætla að skrifara hafi verið ókunnuglegt að binda forsetninguna og því hafi verið hætta á textaspjllum þegar svo var gert í forriti.

³⁶ Sbr. einnig nýnorsku merkinguna "sammenstimlet flok kreatur", sbr. 14. nmgr. — Ekki virðist ólíklegt að 'þorp' hafi í fornu máli verið notað um hóp eða samsafn af hverju sem var. Síðar hefur merkingin "húsþyrping" orðið einráð í íslensku, en 'þyrping' (sem ekki eru kunn dæmi um í fornu máli) tekið við hlutverki 'þorps' í víðtækari merkingu.

³⁷ *Norges gamle Love indtil 1387* II, útg. R. Keyser og P. A. Munch (Chria 1848), 344. Stafsetning er samræmd hér. Þessi texti er einnig í kristinrétti Árna biskups (*Norges gamle Love indtil 1387* V, útg. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg (Chria 1895), 22), en þar hefur 'vera' verið bætt við á eftir 'án'. — Sbr. einnig hliðstæðu í færeysku, Jóhan Hendrik W. Poulsen, 'Ón', *Sjötiu ritgerðir* (Rv. 1977), 656.

vísuorð úr ljóðahætti, sem bæði að efni og orðfæri minnir á 50. erindi Hávamála.

Sú breyting á texta Hávamála sem hér er stungið upp á getur með engu móti talist örugg fremur en fjöldi annarra breytinga á miðalda-textum sem skýrendur síðustu alda hafa lagt til, en breytingin hefur þann kost að ekki þarf lengur að gefa orðinu 'þorp' sérstaka og vafasama merkingu. Auk þess verður sú samlíking við vinasnauðan mann, sem hlýtur að felast í þeirri mynd sem dregin er upp af þöllinni í fyrri hluta erindisins, enn hnitmiðaðri en hún er samkvæmt fyrri skýringum, ef þöllin hefur verið sögð standa 'þorpi án', án samfélags við önnur tré, án þess styrks og skjóls sem þau veita.

SUMMARY

IN the article there is an examination of earlier interpretations of the word *þorp* in verse 50 of *Hávamál*:

Hrørnar þöll | sú er stendr þorpi á.

The word *þorp* is known in Old Icelandic in the sense of 'group (of people)' and 'cluster of houses', and similar usage is found in related languages, but neither sense has been thought appropriate in this instance.

The interpretation 'open space' is based on the supposition that the Gothic word *þairp*, which is recorded once as a translation of ἀγρός, shows a meaning that is more original than the first two considered, but it is more likely that the Gothic word here itself carries a secondary sense.

The interpretation 'open space between houses' is derived from the meaning of the word *torp* in some dialects of Modern Norwegian, but this sense is probably also secondary.

The interpretation 'rise/eminence' is based on a verse in *Hálfs saga ok Hálfsrekka* and *Ragnars saga loðbrókar* which ends with the lines

Þá varð ek þessa | þorps ráðandi.

Here *þorp* has been interpreted as meaning 'burial mound', but it is possible that it signifies 'group (of warriors)'.

When all earlier explanations of *þorp* in its context in *Hávamál* have been brought in question the emendation *án* for *á* is conjectured, thus:

Hrørnar þöll | sú er stendr þorpi á(n).

In this amended text *þorp* comes to mean 'cluster (of trees)': the young fir withers that does not stand in a clump—that stands alone without the support and shelter of other trees.

STEFÁN KARLSSON

SKINNÆMUR ÚR SKÁLHOLTSBÓK (AM 351 FOL.)

JÓNSBÓKARHANDRITIÐ Skálholtsbók eldri (AM 351 fol.) var gefið út ljósprentað 1971 með rækilegum inngangi eftir Chr. Westergård-Nielsen,¹ og í ritdómi í Skírni² reyndi sá sem þetta ritar að fylla þá mynd sem útgefandi brá upp af bókinni. AM 351 fol. var afhent Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi til varðveislu í nóvember 1975, og við móttöku hennar gafst þess kostur að huga nánar að fáeinum atriðum sem höfðu vakið forvitni við samningu ritdómsins. Hér er ætlunin að leiðrétta eina falskenningu sem þar er sett fram.

Í ljósprentinu eru birtar myndir af sex skinnræmum sem hafa legið þvert um kjöl bókarinnar til styrktar bandinu, og þess er getið í innganginum (28.–29. bls.) að tvær þeirra séu brot úr kaþólskri messusöngbók, en fjórar “with some Icelandic text”. Í ritdóminum (200. bls.) er þetta íslenska krot talið frá 15. öld, og því eru gerðir skórnir að skrifað hafi verið á þessar ræmur um leið og þær hefðu verið settar upphaflegu bandi til styrktar. Þetta er rangt.

Sneplarnir vóru teknir úr bandinu vegna ljósprentunarinnar, og þeir hafa ekki verið settir í það aftur. Þegar ræmurnar fjórar eru skoðaðar sjálfar reynist unnt að lesa betur en í ljósprentinu það sem á þeim stendur, en jafnframt kemur í ljós að þær eru allar skornar úr sama blaði, og göt á öðrum jaðri þriggja ræmanna sýna að þetta blað hefur verið skorið úr bók. Á milli þessara gata eru 6 mm. að jafnaði, en meðalbil á milli línustrika í 351 er 6,2–6,3 mm., svo að nærtækt er að ætla að ræmurnar fjórar séu úr blaði úr handritinu sjálfu.³

Sú hugmynd fær stuðning af því, að í síðasta kveri bókarinnar eru

¹ *Skálholtsbók eldri* (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile IX, Kh. 1971).

² *Skírni* 146 (Rv. 1972), 198–204.

³ Skýringin á heldur styttri bilum á milli jaðargata á ræmunum væri þá sú, að skinnið í þeim hefði hlaupið ögn, enda hefur það velkst meira en skinnið í þeim blöðum bókarinnar sem eru á sínum stað.

aðeins 7 blöð (ff. 127–133), en 8 í flestum hinna. F. 127 er stakt, og Westergård-Nielsen taldi að þetta síðasta kver hefði í öndverðu verið 8 blaða kver, en aftasta blaðið hefði verið skorið úr því áður en bókin var bundin (inng., 29. bls.). Þetta er án efa rétt, því að innri spássía á f. 127 er mun mjórri en á öðrum blöðum bókarinnar, en svo væri varla ef blaðið hefði í upphafi átt að vera stakt.

Texta handritsins þrýtur efst í síðari dálki f. 133v, og blað á eftir því hefði verið autt og mátt krabba á það ekki síður en í auða dálkinn á f. 133.⁴

Enn er þess að geta að á blaðinu sem ræmurnar eru skornar úr er bilið frá blaðjaðri að ofan (ef blaðið hefur snúið eins og hér er gert ráð fyrir á eftir og ekkert vantar ofan á það) og niður að efsta gati rétt það sama og í 351. Hins vegar er bilið frá blaðjaðri á hlið og inn að götunum breiðara en á flestum blöðum handritsins, en sýnilegt er að bókin hefur verið skorin að framan og að neðan, trúlega þegar hún var bundin undir lok 17. aldar (sbr. inngang Westergård-Nielsens, 27.–30. bls.)

Myndasíðurnar með ræmunum fjórum eru í ljósprentinu merktar C og D, og sneplarnir verða hér tölusettir ofanfrá, sumpart eins og þeir raðast saman og þeim er raðað á myndasíðurnar. Við þessa röðun er gert ráð fyrir að lesmálið á blaðinu, sem ræmurnar eru skornar úr, hafi snúið eins og í bókinni en ekki allt staðið á höfði:

r1 = C4	v1 = D4
r2 = D3	v2 = C3
r3 = D2	v3 = C2
r4 = D1	v4 = C1 ⁵

Mest af lesmálinu á ræmunum er af aftari blaðsíðu, ef blaðið hefur snúið eins og hér er gert ráð fyrir, en ofarlega á fremri blaðsíðu (r1) er stafrófið, a–t, með hendi frá 15. öld eða e. t. v. þeirri 16. Víðar á þessari blaðsíðu sjást einstakir stafir eða orð, en ekkert heilt orð verður

⁴ Ekki hefur tekist sem skyldi að lesa skrif á íslensku neðst í þessum dálki, sbr. ritdóminn (204. bls.). Vafasamt er að þar sé nefnd bók og einhver Hannesson, en af vísunni hefur tekist að lesa þetta: “. . . er liot ok mogur ok lagit er eigi a neinu eigi loot ec audgrund fogur . . .” Skriftnin á þessu er frá ofanverðri 15. öld eða fyrir hluta 16. aldar.

⁵ Þessi ræma hefur dottið í þrjá hluta, og á myndunum í ljósprentinu hafa endabútarnir víxlast og standa báðir á höfði, en síðar hafa partarnir verið festir saman á réttan hátt.

þar lesið. Stafagerð bendir sums staðar til 16. aldar og annars staðar til 17. aldar.

Á aftari blaðsíðunni er einnig ofurlítið ólæsilegt krabb, m. a. klesstur línustúfur á v2, en allt sem lesið verður virðist vera frá 15. öld.

v2: “[P]essi bod uoru [s]ett [a]f he[r]ra Mag[nuse]” — “[P]essi bod⁶ voro sett af⁷”. Þetta á að öllum líkindum við skriftaboð þau sem standa á f. 95 í 351 með fyrirsögninni “Þetta eru bod herra magnus byskups” og upphafinu “Boð þessi woro sett af herra magnusi byskupi . . .”⁸

v3: “kxyhs clmxs rþm x nlh yci nxgy rlx nlh”. Nokkrir stafanna eru skertir eða óskýrir af öðrum sökum, en það sem séð verður kemur vel heim við það sem hér er prentað. Þó virðist 3. stafur í 1. orði, sem hér er lesinn “y”, vera fullt eins líkur “r” eða “n”, og í 3. orði er óvíst hvort 2. stafur er “þ” eða “p”. Þetta er greinilega villuletur, og sé rétt lesið leikur enginn vafi á hvernig ráða skal: “haukr einar son a mik uel mattu sia mik”.⁹

v4: “nu gefur vel pennen seiger havkr bonde ok er þo jlla skrifath sem¹⁰”. Vera má að handaskil séu á eftir “bonde”, og hugsanlegt er að orðin þar á eftir séu með sömu hendi og villuletrið ofan við. Öruggt má telja að þessi skrift sé frá 15. öld, og ok-bandið, sem líkist tölunni 3 og nær niður fyrir línu bendir fremur til miðbiks aldarinnar eða síðari hluta en til fyrsta þriðjungs.¹¹

⁶ Þetta var mislesið “bond” í ritdóminum og sama orð á fyrri staðnum prentað “bo[n]d”. Af því spratt sú ranga hugmynd að á sneplana hefði verið skrifað um leið og þeir voru settir sem “bönd” í band bókarinnar.

⁷ Fyrri stafurinn er óskýr og sá síðari skorinn.

⁸ Upphafið er ‘Þessi boð voru sett . . .’ í mörgum öðrum uppskriftum textans, sbr. *Íslenzkt fornbréfasafn I* (Kh. 1857–76), 435–63.

⁹ c = e; g = t; h = k; i = l; k = h; l = i; m = n; n = m; þ (eða p) = o; r = s; s = r; x = a; y = u. (Sbr. *Ole Worm’s Correspondence with Icelanders*, útg. Jakob Benediktsson (Bibliotheca Arnamagnæana, Kh. 1948), 221–22 og 459–60.) Væri 1. orðið “kxrhs” eða “kxnhs”, ætti að lesa “haskr” eða “hamkr”, sem er ótækt, en 3. orð má lesa “son” hvort sem heldur stendur “rþm” eða “rþm”.

¹⁰ Hér á eftir fer einn skorinn stafur, e. t. v. “v”.

¹¹ Elstu dæmi í bréfum um þessa gerð ok-bands má sjá í *Íslandske originaldiplomer indtil 1450, faksimiler* (Editiones Arnamagnæanæ, Suppl. 1, Kh. 1963), nr. 247 og 250 (Reykholti 1434), 267 (Munkaþverá 1439) og 295 og 296 (Skálholti 1443), en eftir miðja öldina verður þessarar bandgerðar oftart, einkum í norð-lenskum bréfum.

Að öllum líkindum er átt við sama Hauk í báðum línunum, en á 15. öld er Hauksnafn svo fátítt, að eftir 1450 kemur aðeins einn Haukur við heimildir, og hann hefur það sér til ágætis að vera Einarsson og bera virðingartilinn 'bóndi' í öðru þeirra tveggja bréfa sem hann kemur við. 1461 á bóndinn Haukur jarðakaup við Björn bónda Þorleifsson og selur honum þrjár jarðir fyrir vestan, en fær í staðinn jarðir fyrir sunnan. Kaupin fóru fram í Skálholti, en kaupbréfið er skrifað í Ási í Holtamannahreppi.¹² Í hinu bréfinu er Haukur Einarsson meðal votta við samning Þorleifs Björnssonar [Þorleifssonar] við Stefán nokkurn Jónsson; þessi samningur var gerður 1462 í Hruna í Hrunamannahreppi og bréfið skrifað þar.¹³

Í registri við 5. bindi Fornbréfasafns hefur Steinn Dofri¹⁴ talið Hauk son Einars prests Haukssonar (d. 1430), sem var ráðsmaður Skálholtsstóls á átjándá ári,¹⁵ en ekki þekki ég rök fyrir þeirri ættfærslu önnur en þau líkindi nafnanna sem við blasa. Hvað sem ætterninu líður væri í sjálfu sér ekkert athugavert við það að sunnlensks virðingarmanns og jarðeiganda væri getið í krabbi á lögbók Skálholtsstóls, en hitt kann að virðast með meiri ólíkindum að Hauki skuli vera eignuð bókin, eins og gert er í villuletursklausunni. Það er raunar ekki öldungis víst að ræmurnar úr bandi 351 séu einmitt úr blaði úr því handriti, þannig að Hauki Einarssyni kynni hér að vera eignuð önnur bók, en meiri líkur eru þó á því að það sé Skálholtsbók sem villuletursorðin eiga við. Þau veikja því röksemdir fyrir því að bókin hafi verið í eigu Skálholtsstóls frá því að hún var skrifuð (sbr. inngang Westergård-Nielsens, 26.–27. bls.)

Önnur rök hafa fundist sem mæla gegn því að 351 hafi verið skrifuð í Skálholti og benda jafnframt til þess að bókin sé nokkru yngri en talið hefur verið. Þeim verður vonandi unnt að koma á framfæri í síðari Griplugrein eftir að þau hafa verið könnuð nánar.

¹² *Íslenskt fornbréfasafn V* (Kh. og Rv. 1899–1902), nr. 229.

¹³ *Íslenskt fornbréfasafn V*, nr. 321.

¹⁴ “. . . Jósafat ættfræðingr Jónasson hefir safnað öllu til manna og staðanafna-registrsins, og ættfært ótæpt og rökvislega bæði í registrinu sjálfu og neðanmáls við það . . .” segir útgefandi, Jón Þorkelsson, í formála, iv. bls.

¹⁵ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Kria 1888), 295.

GUÐNI KOLBEINSSON OG JÓNAS KRISTJÁNSSON

GERÐIR GÍSLASÖGU

VARÐVEISLA OG ÚTGÁFUR

GÍSLASAGA er varðveitt í þremur miðaldahandritum eða ígildum þeirra, heilleg í tveimur, brot í hinu þriðja. Handritin eru þessi, talin í aldursröð skinnbóka:

S: Sögubók sem um skeið var í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn, en mun hafa glatast seint á 18. öld. Áður en hún týndist höfðu verið gerð eftirrit á pappír sem varðveist hafa. Þá var eyða framarlega í Gíslasögu; samkvæmt vitnisburði eftirritara vantaði fjögur blöð í skinnbókina sem geymt höfðu um það bil sjöttung sögunnar. Eftir uppskriftunum hefur S-gerðin verið prentuð tvívegis:

Tvær sögur af Gísla Súrssyni, Kbh. 1849, bls. 75–160 (útg. Konráð Gíslason).

Membrana Regia Deperdita, Kbh. 1960, bls. 1–80 (útg. Agnete Loth).

Upphaf sögunnar aftur í 10. kapítula hefur auk þess verið prentað tvisvar:

Gísla saga Súrssonar, Kbh. 1929, bls. 74–83 (útg. Finnur Jónsson).

Íslenzk fornrit VI. Vestfirðinga sögur, Rvík 1943, bls. 1–38 (neðri texti, útg. Björn K. Þórólfsson).

Í báðum heildarútgáfunum er lagt til grundvallar eftirrit Ásgeirs Jónssonar, *AM 149 fol.* (kallað A¹ í útg. A.L.). Auk þess hefur Agnete Loth kannað önnur eftirrit skinnbókarinnar og prentar fullkominn orðamun úr tveimur þeirra. *AM 482 4to* (A²) er raunar eftirrit eftir 149 og hefur því ekkert sjálfstætt gildi. En *Ny kgl. sml. 1181 fol.*, sem skrifað hefur Jón Johnsonius (kallað J í útg. A.L.), er sjálfstætt eftirrit skinnbókarinnar. Finnur Jónsson segir um uppskrift Johnsoniusar (útg. Gíslasögu 1929, bls. v): 'Sammenligner man nu denne afskrift med Ásgeirs, opdages det hurtigt, at den står langt over dennes i nøjagtighed.' Samkvæmt því prentar Finnur söguupphafið eftir 1181 (og sömuleiðis Björn K. Þórólfsson í *Vestfirðinga sögum*). Agnete Loth viður-

kennir einnig að textinn í 1181 sé 'uden tvivl nogle steder . . . rigtigere end texten i A¹⁻².' Þó leggur hún 149 til grundvallar í útgáfu sinni. 'Når dette . . . er sket,' segir hún, 'skyldes det først og fremmest det forhold, at retskrivningen i J er nogenlunde systematisk normaliseret, medens den i A¹⁻² er mere uregelmæssig og derfor for så vidt må antages at stå den tabte membran nærmere, skønt den dog på den anden side næppe er bogstavret.'

Meðan sögutextinn hefur ekki verið prentaður í heild sinni eftir 1181, þurfa menn því að gæta vel orðamunarins sem Agnete Loth prentar neðanmáls í útgáfu sinni. Og í nýrri samræmdri útgáfu ætti líklega að leggja J til grundvallar.

Texti vísanna er blandaður eða leiðréttur eftir M bæði í 149 og 1181. En Árni Magnússon hefur skrifað vísurnar ómengaðar eftir skinnbókinni, og er sú uppskrift í *AM 761 b 4to*. Johnsonius segir um vísurnar í bréfi til Suhms (Membr. Reg. Dep., bls. xxiv): 'Viserne kom meget overeens i begge Membranis, ere bedre i Regio, men kan dog ikke forstaaes, uden man hielper sig med begge.' Agnete Loth prentar vísurnar að sjálfsgöðu eftir uppskrift Árna Magnússonar.

Agnete Loth ræður það af stafsetningu eftirritanna að skinnbókin hafi í síðasta lagi verið rituð um miðja 14. öld (Membr. Reg. Dep., bls. lxxxvi–lxxxviii).

B: AM 445 c 1 4to, leifar af sögubók sem glötuð er að öðru leyti, eitt blað úr Víga-Glúmssögu og fjögur úr Gíslasögu, öll talsvert skert. Handritið er talið skrifað í upphafi 15. aldar.¹ Gíslasögubrotið hefur tvisvar verið prentað:

Gísla saga Súrssonar 1929 (sjá fyrr), bls. 84–95.

Håndskriftet AM 445c, I, 4to. Brudstykker af Víga-Glúms saga og Gísla saga Súrssonar, Kbh. 1956, bls. 33–70 (útg. Jón Helgason).

M: AM 556 a 4to, sögubók talin rituð á síðasta fjórðungi 15. aldar.² Þetta handrit hefur verið lagt til grundvallar flestum útgáfum Gíslasögu og þá jafnframt verið undirstaða undir rannsóknum á sögunni og þýðingum á erlend mál. Margar útgáfurnar eru að sjálfsgöðu eftir-

¹ Sjá *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling I*, 642. Síðari fræðimenn fallast á þessa aldursákvörðun, meðal annarra Finnur Jónsson og Jón Helgason í útgáfum sínum.

² *Harðar saga* utgiven av Sture Hast, Kbh. 1960, inngangur, bls. 82–86.

prentanir, en hér skulu nefndar fimm sem allar munu byggðar á sjálfu handritinu:

Tvær sögur af Gísla Súrssyni (sjá fyrr), bls. 1–74.

Altnordische Saga-Bibliothek 10. Gísla saga Súrssonar, Halle a.d. S. 1903 (útg. Finnur Jónsson), bls. 1–100.

Gísla saga Súrssonar 1929 (sjá fyrr), bls. 1–73.

Íslensk fornrit VI (sjá fyrr), bls. 1–118.

Gísla saga Súrssonar, Kbh. 1956 (útg. Agnete Loth), bls. 1–68.

Útgáfan frá 1929 (F.J.) er eina stafrétta prentun þessa handrits og eina útgáfa Gíslasögu sem á að heita með fullkomnum orðamun úr S og B; en raunar vantar þar mörg lesbrigði sem máli skipta og sum önnur eru skakkt prentuð. B er þar einnig prentað sjálfstætt, en því miður aðeins upphafið úr S, eins og fyrr segir; munur gerðanna er sumsstaðar svo mikill að hann verður ekki haminn í venjulegum orðamun.

Tákn handritanna, S, B og M, sem fengið hafa á sig nokkra hefð, eru dregin af lengd sögunnar eða ástandi í handritunum. Í formála útgáfu sinnar segir Konráð Gíslason að sögurnar eigi að réttu lagi að nefnast 'Saga Gísla Súrssonar (hin) minni' og 'Saga Gísla Súrssonar (hin) meiri'. Í bókmenntasögu sinni³ þýðir Finnur Jónsson þetta á dönsku: 'den mindre' og 'den större', og kallar sögugerðirnar — og síðan handritin — samkvæmt því M og S. En B er hinsvegar skammstöfun fyrir 'brudstykket' eða 'brotið'.

Í Vestfirðinga sögum er minni sögugerðin kölluð E, þ. e. 'eldri' gerð, en stærri gerðin er nefnd Y, þ. e. 'yngri' gerð. Nú er eftir að vita hvort þessi heiti Björns K. Þórólfssonar eru réttnefni í raun og veru.

Svo er talið að öll handrit Gíslasögu séu runnin frá þeim þremur sem nú hafa verið nefnd. Flest eiga rætur að rekja til M beint eða óbeint. En því miður hefur ekki varðveist neitt eftirrit eftir B meðan það var heillegra heldur en nú.

KÖNNUN HANDRITA

ELDRA MAT

Konráð Gíslason leggur engan dóm á sögugerðirnar tvær í útgáfu sinni. Þótt hann prenti M á undan, felst ekki í því annað en það að sú gerð er varðveitt í skinnhandriti frá miðöldum, en S er aðeins til í síðalda

³ Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie² II, 451.

pappírsuppskriftum, eins og fyrr segir. En í inngangi Sturlunguútgáfu sinnar (1878, bls. lii) kveður Guðbrandur Vigfússon upp þann dóm að lengri gerðin sé 'late, wordy, and amplified, especially the beginning, which is quite rewritten and stuffed up by a person ignorant of the topography of Norway.'

Sá sem fyrst fjallaði ítarlega um söguna var Finnur Jónsson í fyrri útgáfu bókmenntasögu sinnar (II, 1898, bls. 458 o. áfr., sbr. 2. útg., II, bls. 451 o. áfr.). Hann telur ekki rétt að tala um 'tvær sögur af Gísla Súrssyni', eins og Konráð Gíslason hafði gert:

Således er det nu imidlertid ikke. Ser man nærmere på forholdet, viser det sig hurtigt, at vi her, som altid, kun har med én eneste saga at gøre, når man ser bort fra de sædvanlige afskriverændringer, der er uden betydning for dette spørgsmål, samt fra sagaens begyndelse. Hvad denne angår, har vi i virkeligheden med to bearbejdelser at gøre; med andre ord, der er to begyndelser, hver af sin forfatter. Fra og med k. 4 (s. 8; s. 90₁₈) er det derimod en og samme saga.

Finnur taldi að sögubyrjunin í M væri upprunaleg, en S væri þannig til komin að um 1300 hefði einhver átt handrit sögunnar þar sem upphafið vantaði, og hefði hann þá sjálfur búið til nýtt upphaf eftir gömlum, en bliknuðum sögnum og minningum, enda að líkindum bætt við ýmsum atburðum frá eigin brjósti. Þessa skýringu endurtók Finnur síðan í formálum að útgáfum sögunnar 1903 og 1929.

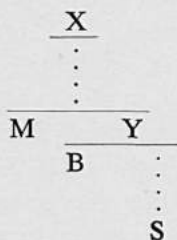
Allir síðari fræðimenn hafa fallist á þá skoðun Guðbrands og Finns að sögubyrjunin sé upprunalegri í M, breytt og aukin í S. Ekki vilja menn þó fallast að öllu leyti á skýringar Finns á mismun sögugerðanna. Guðbrandur fjallar ítarlegar um söguna í *Origines Islandicae* (1905, bls. 188 o. áfr.) og gerir ráð fyrir því að ritari lengri gerðar hafi aukið og endurmótað efni sitt af ásettu ráði. 'He accordingly manufactures names, events, and scenes; he also brings in pieces from the Kings' Lives which have really nothing to do with Gisle's Saga.' Björn M. Ólsen hyggur eins og Finnur að upphafið hafi vantað í það handrit sem höfundur S hafði fyrir sér, og hafi hann fyllt eyðuna frá eigin brjósti. Þó telur Björn ólíklegt að höfundur S hafi stuðst við samtíða munnmælasagnir, heldur muni ósamræmið stafa af misminni hans.⁴ En Björn

⁴ *Um Íslendingasögur*, Safn til sögu Íslands VI, Rvík 1937–1939, bls. 120.

K. Þórólfsson⁵ og flestir síðari fræðimenn hallast að því að yngri höfundurinn hafi haft frumsöguna fyrir sér og breytt henni af ásettu ráði.

Finnur Jónsson leggur M til grundvallar í útgáfum sínum, og má það teljast eðlileg aðferð miðað við skoðun hans á upphafi sögunnar. En í bókmenntasögunni nefnir hann nokkur dæmi um betri lesháttu í S og niðurstaða hans er þessi (2. útg., II, bls. 454 nm.): 'Der må tages lige-meget hensyn til bægge håndskrifter. M kan være og er på sine steder ændret af afskrivere.' Allt annað sjónarmið kemur fram í formála og skýringum Vestfirðinga sagna. Hugmyndin um 'yngri gerð' mótar allt viðhorf útgefanda, Björns K. Þórólfssonar. Eftir tilfinningu sinni úrskurðar hann að leshættir M séu betri og fornlegri, Y sé yfirleitt langorðara og víki 'oft frá góðum sögustíl að því leyti.' Aðeins stöku sinnum viðurkennir hann að leshættir S muni upprunalegri — en þegar þeir virðast betri gerir hann stundum ráð fyrir endurbótum í S.

Því fer fjarri að Björn sé einn um þetta sjónarmið. Í reynd setur Finnur Jónsson líka M skör hærra en S, þrátt fyrir ummæli sín sem áður var til vitnað. Þetta kemur fram í útgáfunni í Saga-Bibliothek, bls. xxv–xxvi, og einnig þegar hann flokkar handritin eftir skyldleika í textaútgáfunni (1929). Hann viðurkennir raunar að S og B hafi 'en del, der åbenbart er mere ægte end hvad M byder,' en segir þó að það sé 'på den anden side klart, at S og B er indbyrdes meget nærbeslægtede, hvad jo noterne på det klareste viser.' Samkvæmt því setur hann upp svofellda ættartöflu handritanna (bls. vii):

Í útgáfu sögubrotsins (bls. 8) bendir Jón Helgason á það að Finnur hafi ekki fært greinileg rök fyrir tilvist Y:

⁵ *Vestfirðinga sögur*, bls. xlv.

Såvidt jeg kan se, har han overvurderet M og er gået ud fra, at de mange overensstemmelser over for dette, som B og S har, måtte være sekundære. Men sådanne overensstemmelser kan ligeså godt forklares ved at B og S har bevaret sagaens oprindelige tekst, medens M har ændret den. Flg. stemma kan ikke uden videre afvises:

X		
·	·	·
·	·	·
·	·	·
·	·	·
M	B	S

Jón Helgason kveðst aðeins hafa fundið tvo staði til stuðnings við Y í ættartölu Finns Jónssonar. Í 17. vísu í M stendur 'Vald eigi þú vígi' sem virðist réttari texti en 'Vald eigi þú *valdi*' í S og B. Í öðru lagi er í S og B tiltekið hve Gísli hafi verið lengi í sekt sinni (17 vetur B, 18 vetur S), en í M er þessi fróðleikur ekki, enda hafa menn reiknað svo að sagan geri ráð fyrir 13 ára útleigðartíma Gísla (Safn til sögu Íslands I, bls. 364; Ísl. forn. VI, bls. xlii). En eins og Jón Helgason bendir á er lítið að marka þessa tvo staði í handritunum. Í vísu Gíslasögu eru margar villur, og ber þá handritum stundum saman af hreinni tilviljun. Finna má dæmi um sameiginlegar villur í MS gegn B og MB gegn S. Í sögunni má telja saman 6 útleigðarár og síðan 7, en ef að er gáð virðist þar á milli vera ótiltekinn árafjöldi. Má þá vel vera að vitneskjan um 17 eða 18 sektarár hafi verið í sögunni frá upphafi.

Við höfum borið handritin saman á nýjan leik, en ekki fundið mikið til viðbótar við það sem Jón Helgason nefnir. Það er hvorttveggja að torvelt er að skera úr því með vissu hvaða texti sé réttastur, enda getur þá á einstökum stöðum verið um að ræða villu eða klaufalegt orðalag í sameiginlegu forriti sem leiðrétt sé í einu handriti, en ekki í hinum tveimur. Útgefendur sögunnar, Finnur Jónsson og Björn K. Þórólfsson, sem báðir leggja M til grundvallar eins og fyrr segir, hafa fellt brott úr prenttexta allmargar smágreinar í M eða skipt á þeim og öðrum lesháttum í S(B). Einnig leggja þeir, einkum Björn, stundum mat á lesháttu, velja og hafna og kveða upp sinn dóm. Leiðarljós þeirra er vitanlega sú hugmynd Finns að S og B hafi átt sérstakt forrit, en að öðru leyti fara þeir aðeins eftir hyggjuviti sínu eða hugmyndum um það hvernig góður sögutexti eigi að vera.

Hér á eftir skulu taldir helstu staðir þar sem Finnur Jónsson og/eða Björn K. Þórólfsson telja lakari texta í tveimur samhljóða handritum og taka texta þriðja handritsins fram yfir. Sé þetta rétt mat er það vitanlega bending til þess að hin samstæðu handrit hafi átt sérstakt forrit þar sem villan hafi komist inn. Ef Jón Helgason bendir á sömu dæmi eru þau sérstaklega auðkennd í svigum. Miðað er við útgáfu Finns Jónssonar frá 1929, en texti S tekinn eftir Membrana Regia og texti B eftir útgáfu Jóns Helgasonar 1956.

1) Lakari texti talinn í SB:

- 33,9 -fastrar M] -fastar SB
 38,15 -deilandi M] -deilandar S, deilendr B
 41,13 vígi M] valdi SB (J.H.)
 48,3 Skutileyjar M] Stykkiseyjar S, Stinkiseyjar B (óljóst)

Allir eru þessir staðir léttvægir. Á bls. 38,15 og 41,13 er um að ræða lesháttu í vísum, og má minna á ummæli Jóns Helgasonar, studd með dæmum, að 'isolerede læsemåder i Gisles vers ikke giver sikker vejledning, når et stemma skal konstrueres.' 'Skutileyjar munu vera sömu eyjar sem nú eru kallaðar Skjaldmeyjareyjar eða stundum Skutiley (et.), svo sem hálfá sjómílu í útsuður af Hergilsey,' segir Björn K. Þórólfsson (Vestf.s., bls. 81 nm.). Telur hann að leshátturinn *Stykkiseyjar* geti ekki verið réttur, því að þær séu langt úr leið þegar siglt sé sunnan yfir Breiðafjörð. En það má nú vera að Stykkiseyjar sé upphaflegur texti, og komi þarna fram ófullkomin staðþekking söguhöfundar, enda viðurkennir Björn að höfundi fatist staðfræðin að nokkru leyti í Hergilsey (Vestf.s., bls. xxix). Væri þá tvennt til: að lagfært hafi verið í M eða að nafnið Skutiley, sem stundum er að sögn B.K.Þ. haft um Skjaldmeyjareyjar, sé gefið eftir að M-texti Gíslasögu varð kunnur á 19. öld.

2) Lakari texti talinn í MB:

- 34,7 á þeim bæ er í Hólum heitir S] á einum bæ litlum, ok nefndi bæinn M, á bæ einum B. — Björn K. Þórólfsson sem trúir á handritaflokkun Finns Jónssonar, gerir ráð fyrir að lesháttur S hljóti að vera leiðrétting, — 'en hún virðist vera rétt.'
 41,3 veðrs S] veðr MB
 41,9 fleyja S] fleina M, fleinar B
 49,1 hys] hlyrs M, hlys B

Þessir leshættir eru einnig léttvægir. En öðru máli gegnir um frásagnir af málatilbúnaði á hendur Gísla, heimanbúnaði hans og förinni til Geirþjófsfjarðar, og skulu nú sýndir hliðstæðir textar:

34,15

S

M

B

Gísli spyr Þorkel . . .

Nú er þar til máls at taka at Þorkr býr mál til Þórsnessþings á hendr Gísla um víg Þorgríms. Á þeiri stundu selr Gísli land sitt Þorkeli Eiríkssyni ok tók við lausafé. Þat var honum mjök innan handar. Hann spyr Þorkel . . .

En nú er at segja frá Berki at hann býr málit á hendr Gísla ok býr til Þórsnessþings. En á þeiri stundu seldi (Gísli) land sitt Þorkeli Eiríkssyni ok tók fyrir lausafé. En nú spyr Gísli Þorkel . . .

36,15

S

M

B

ok búa mál til á hendr honum, því at nú váru brýn málaefni, ok þurfti nú eigi getsakir at sækja.

ok búa nú mál til á hendr Gísla um víg Þorgríms.

ok búa nú mál til.

36,18–37,11

S

M

B

á bœnum, ok sér hann þaðan öll tíðendi. Síðan snýr hann heim til bæjarins er þeir fara brott, býr síðan ferð sína í brott af Hóli með allt sitt. Hann selr landit Þorkeli Eiríkssyni ór Keldudal ok tók fyrir lausafé þat er honum var mjök innan handar. Hann fær sér skip ok flytr fé sitt ok búferli brott þaðan. Kona hans ferr með honum. Þá fara þau út eptir Dýrafirði ok svá vestr fyrir Sléttanes ok síðan inn til Arnarfjarðar. Bar hann vestr at

á bœnum. Ok er þeir váru á burtu fór Gísli heim ok býr þegar ferð sína.

ok fær sér skip ok flytr þangat á mikinn fjárhlut, ok ferr Auðr kona hans með honum ok Guðríför fóstra hans ok út til Húsaness ok koma þar við land. Gísli gengr þar upp til

á bœnum, en snýr þegar heim er þeir eru í brautu. Nú býr hann ferð sína

ok fær sér skip ok flytr fé sitt ok konu ok Guðríði, fara nú út til

S

Laugabólshlíð ok gekk þar á land ok hittir smalamann. Hann spyr hvern hann væri, en hann segir slíkt er honum sýndisk ok eigi sem var. Gísli fær sér hall einn ok kastaði út í skerit er lá fyrir landi, og røri til sjálfr at forvitnask um, ok fundu þar hallinn sem niðr hafði komit. Gísli bað þar bóndason eptir gera þá er hann kæmi heim, — 'ok mun hann þá vita þykkjask hvern maðrinn verit hefir,' — því at þetta var einkis manns kast annars, því at hann var betr búinn at íþróttum en flestir menn aðrir. Gísli stígr nú á skip ok rær út fyrir Langanes ok inn á fjorð þann er Geirþjófsfjorðr heitir. Hann gengr af Arnarfirði. Býsk hann þar um.

M

bæjarins ok hittir þar mann, ok spyr sá hvern hann væri, en Gísli sagði til slíkt er honum sýndisk, en ekki þat sem var. Gísli tekr upp stein einn ok kastar út í hólum þann er þar var fyrir landi, ok bað þar bónda-

son eptir gera þá er hann kæmi heim, ok kvað hann þá vita mundu hvern maðrinn þar hefði komit. En þat var einskis manns at inna, ok kom þar þá enn þat fram at Gísli var betr at íþróttum búinn en flestir menn aðrir. Eptir þat gengr hann á bátinn ok rær út yfir nesit ok yfir Arnarfjorð ok yfir fjorð þann er gengr inn af Arnarfirði er heitir Geirþjófsfjorðr, ok býsk hann þar um . . .

B

bæjar nokkurs, ok gengr hann til húss ok hittir mann einn, en hann spurði hvern hann væri, en hann sagði slíkt til sem honum líkaði. Hann fær sér stein einn ok kastar í hólminn út er lá fyrir landinu ok bað þar

son bónda eptir gera er hann kæmi heim, — 'ok mun hann þá vita hvern verit hefir.' Síðan

stígr hann á skip ok rær út fyrir nesit ok yfir Arnarfjorð ok inn í fjorð þann er heitir Geirþjófsfjorðr er gengr af Arnarfirði ok býsk þar um enn á nýjaleik.

Á fyrsta staðnum (34,15) tekur Finnur Jónsson texta S fram yfir MB og sleppir klausunum sem standa í MB. Ástæðan er vafalaust sú að sömu klausur eða svipaðar koma síðar, að nokkru leyti í M, sbr. og S og B (36,15), að nokkru leyti aðeins í S (36,19–20). Og Björn K. Þórólfsson segir (Vestf.s. 64 nm.): 'Að svo miklu leyti sem þessi staður er eins í E og 445, hlýtur hann að stafa frá handriti, sem báðar gerðir Gísla sögu eru komnar frá, en jafnvíst er hitt, að hann er ekki upphaflegur þar í sögunni, sem hann er settur í E, 445, heldur á efni hans betur heima nokkuru síðar.' Síðan vísar hann aftur á bls. 66, þar sem klausan um málatilbúnaðinn er prentuð í meginmáli eftir M (= E hjá B.K.Þ.), og klausan um landsöluna til Þorkels Eiríkssonar er prentuð neðanmáls eftir S (= Y hjá B.K.Þ.). Um síðari klausuna segir B.K.Þ.: 'Það, sem hér stendur, hefur sá, er samdi gerðina Y, flutt til.'

Björn er svo rígbundinn af hugmyndum Finns um sérstakt forrit fyrir S og B að hann leitar hér harla langsóttar skýringar: Fyrst á textinn að hafa afbakast í forriti allra þriggja handrita, en síðan á sá er samdi S-gerðina að hafa lagfært — og þá líklega hitt á hið rétta. En ef við sleppum öllum fyrirfram gefnum hugmyndum um skyldleika handritanna, þá liggur vitanlega miklu nær að gera ráð fyrir að hér sé aðeins um að ræða afbökun í M og B.

3) Lakari texti talinn í SM:

40,23 Egða B] Agða SM (J.H.)

41,25–26 ok segir þat monnum Eyjólfis er á milli fara at hann leiti eptir honum B] biðr hann nú eptir leita S] ok sendir Borkr mann at leita M

44,21 hefi ek enn B] hefi ek SM (J.H.)

Auk þeirra staða sem Jón Helgason nefnir hefur, svo sem sjá má, aðeins fundist eitt dæmi þess að Finnur Jónsson og Björn K. Þórólfs-son taki upp í aðaltexta leshátt úr B. En þar eru S og M ekki samhljóða, svo að þetta er engin bending um sérstakt forrit þeirra.

NÝ FLOKKUN

Þau dæmi sem nú hafa verið talin um hugsanlegar villur í tveimur handritum gegn einu eru fá og fremur léttvæg. Einna grunsamlegust er samstaða MB gegn S í frásögnum af för Gísla til Geirþjófsfjarðar, en hún bendir til sérstaks forrits þeirra. Mun nú ráð að kanna hvort fleira kunni að benda í sömu átt, en þá verður að beita öðrum aðferðum.

Eins og fyrir segir mótast ættartafla Finns Jónssonar af þeirri hugmynd að S sé lengd frá frumgerð sögunnar sem best sé varðveitt í M. En þótt allir hafi verið sammála um að S sé lengd, þá hafa sömu menn hinsvegar verið eins hugar um að B sé styttr. M er þannig talin standa á traustum grunni mitt á milli S og B. Frumtextinn á að vera teygður í S en stýfður í B. Þegar S hefur lengri texta en M er gert ráð fyrir að S sé lengd (frumtexti í M). En þegar S hefur lengri texta en B er gert ráð fyrir að B sé styttr (frumtexti í SM). Það er að segja, hér snúa menn blaðinu við eftir geðþótta sínum og gefnum hugmyndum um gildi handritanna.

En ef við gleymum um sinn hinni gömlu kenningu og leyfum handritunum að tala hleypidómalaust, verður niðurstaðan önnur. Þá kemur í ljós að margt bendir til þess að eitt megi ganga yfir M og B:

1) Mjög er algengt að þau hafi sameiginlega styttri og gagnorðari texta en S. Fjölmörg dæmi þessa eru auðfundin í orðamun Finns Jónssonar, til dæmis þar sem leshættir eru auðkenndir 'tf. S'. Endranær þegar B er sér um styttri texta gera menn ráð fyrir að það sé stytt, eins og fyrr segir. Beint liggur við að hér gegni sama máli — en af því leiðir að *M er einnig stytt á þessum stöðum* miðað við lengri og upprunalegri texta í S.

2) 'Viðaukarnir' í S miðað við M eru alveg sambærilegir við 'frumtextann' í S þar sem B er talin stytt. Skulu nú sýnd dæmi um þetta, fyrst um lengri texta í SB miðað við M, síðan um lengri texta í SM miðað við B:

a) SB] M

- 25,15–16 Um kveldit var á útsynningsveðr ok snæfall mikit, ok er náttar fellr í logn, og drífr í stígu alla S, Útsynningsveðr var á ok snæfall mikit, ok lygnir um aptaninn, en drifit var í stíga alla B] Ok þykknar veðrit, gerir þá logndrífur um kveldit ok hylr stígu alla M
- 28,1 ok gerði þat Þorkr bróðir hans S, [kippti] Þorkr braut s[pjótinu] B] ÷ M
- 31,19 fám nóttum síðar] ÷ M
- 32,6 ok ætlar nú at skipa til bús síns þar ok fá þar til þess er þurfti at hafa S, ok ætlar at skipa til bús síns ok fá þar til þat er þarf til at bús (!) hafa B] ok skipar til bús síns ok at setja ráð sitt M
- 32,17 þar sem Gísli játti sjálfr í vísunni S, at því sem hann játti sjálfr B] ÷ M
- 32,19 ok er nú ráð at dvelja (dvala B) ekki við] ÷ M
- 34,13 hon gerði eptir því sem Þorkell beiddi S, nú gerði hon eptir því sem hann beiddi B] ÷ M
- 36,2 ok kenna nú hverr er] ÷ M
- 39,21 xvij vetr segja flestir menn at Gísli hafi verit í sektinni S, xvii vetr kalla fróðir menn at hann hafi í sekt verit B] ÷ M
- 44,32 ok kemr hann þar í lýsing S, ok kemr í lýsing B] ÷ M

- 44,33 í glugg einn er á var húsinu S, í glugg þann er á húsinu var B] ÷ M
- 48,5-6 'Þar sé ek þá sýn er mér er lítt at skapi.' 'Hvat er það?' segir Gísli. 'Skip siglir sunnan frá Flateyju, ok er seglit stafat rauðu, ok er meiri ván at þar sé Bqrkr inn digri' S, 'Þar sé ek þá (sýn) sem mér er lítt at skapi.' 'Hvat sér þú?' kvað Gísli. 'Skip siglir sunnan, ok er seglit stafat með rauðu, ok meiri ván at þar sé Bqrkr inn digri kominn' B] 'Skip siglir þarna, ok hygg ek at þar muni vera Bqrkr inn digri' M
- 49,8 ok mun ek allglíkt fá látit því S, ok mun ei allólíkt verða B] ÷ M

b) SM] B

- 32,13-14 er þau talask þetta við, ok nú stingr hon fótum við S, er þau ræða þetta, þá stingr hon við fótum M] ÷ B
- 35,2-4 Þá mælti Gísli við Þórð: 'Opt hefir þú mér vel gefizk ok verit mér jafnan hlýðinn ok gert minn vilja, ok á ek þér þat vel at launa' S, Þá mælti Gísli: 'Opt hefir þú mér hlýðinn verit ok minn vilja gjörvan, ok á ek þér góðu at launa' M] ÷ B
- 37,5-7 því at þetta var einkis manns kast annars, því at hann var betr búinn at íþróttum en flestir menn aðrir S, en þat var einskis manns at inna, ok kom þar þá enn þat fram at Gísli var betr at íþróttum búinn en flestir menn aðrir M] ÷ B
- 41,23-25 ok eigi mikit koma fyrir fé þat er hann hafði fengit honum S, ok þykkir eigi mikit koma fyrir féit þat er hann fekk honum í hendr M] ÷ B
- 42,4-5 ok hittir á bæ Auðar, ok er Gísli eigi þar S, ok hittir á bæ Auðar; þeir finna eigi Gísli þar M] ÷ B
- 45,10-11 ok uggir þú nú ekki at þér, en ek em maðr sekr ok á ek hvergi vánir skjóls né trausts S, ok uggir nú ekki at þér, en ek em sekr ok hefi ek mikinn fjándskap margra manna M] ÷ B

3) Stundum má glögglega sjá hvernig styttingin hefur orðið í áföngum, og er þá ýmist að M eða B hafi stystan texta. Segja má að þessir staðir taki af tvímæli: Það er óhugsandi að stundum eigi að rekja þessa þróun áfram frá lengri texta til styttri, en stundum aftur á bak frá styttri texta til lengri. Hér hlýtur að vera um að ræða styttingu sem

stundum er meiri í M, stundum í B. Skulu nú sýnd dæmi um hvort-tveggja.

a) $S > M > B$

- 31,6–7 bindr hon um því at hoggit hafði komit í hofuðit ok hafði sprungit fyrir S, bindr hon um sár hans ok lætr eigi vel yfir hans ferð M, bindr hon um B
- 41,27–29 ‘Þykki mér báðum okkr þetta vera (mikil) skömm at fá eigi drepit Gísla, slíkir garpar ok hofðingjar sem vit þykkjumsk vera.’ Eyjólfur heitr enn at leita eptir Gísla, ok skiljask þeir at því. Nú ferr Njósna-Helgi annat sinn ok hefir með sér vist, hann er í brott viku ok sitr um síð ok snimma ef hann yrði varr við Gísla S, Eyjólfur vaknar við skjótt ok sendir enn Njósna-Helga til Geirþjófsfjarðar, ok hefir hann nú vistir með sér ok er á burt viku ok sitr nú um at hann yrði varr við Gísla M, ferr Njósna-(Helgi) nú heiman ok sitr nú um ef hann yrði varr við B
- 42,6–9 Þá fara þeir heim til bæjarins, ok segir Eyjólfur Auði at hann muni gefa henni til fé mikit ef hon vill segja til Gísla, en þat tjár ekki, ok þá ógnar hann henni ok ætlar at skelfa hana með harðindum ok hefir ekki at sæk. Ferr Eyjólfur heim við svá búit ok unir illa við sína ferð S, koma aptr til bæjar Auðar, ok býðr Eyjólfur henni mikit fé til at segja til Gísla, en þat ferr fjarri at hon vili þat. Þá heitask þeir at meiða hana at nokkuru, ok tjár þat alls ekki, ok verðr við þat heim at fara M, Fara nú til bæjar Auðar. Býðr Eyjólfur at gefa henni til fé at hon segi til Gísla, en þat tjár eigi, ok ferr hann nú heim við svá búit B
- 42,18–19 en Þorkell svarar inu sama ok kvezk eigi munu veita honum björg svá at hann hefði fé sitt í hættu eða sjálfan sik, svá at honum mætti sakar á því gefa S, Þorkell svarar inu sama ok kvezk enga björg munu veita honum þá er honum megi sakar á gefa M, en hann svarar honum enn sem fyrr B
- 46,19–20 Nú grunar Eyjólfur þetta ok sendir nú Njósna-Helga at hann verði þessa varr; ferr hann síðan at vanda sínum S, Kemr þessi kvittr fyrir Eyjólf inn grá, ok hlýtr Helgi enn at fara M, Nú ferr Njósna-(Helgi) heiman at vanda sínum B

- 49,9–11 en ef í sundr berr með oss ok gefi þeir engan gaum at ok ráði ekki í þetta, þá skulu vit róa bæði slíkt er vit megum þegar er sýn felr í milli vár S, ok ef nokkur berr þá um fram mun ek róa sem ek má ok leita þess á at sem skjótast skildi með oss M, en ef okkr berr um fram mun ek róa slíkt er ek má svá at skili með oss B
- 50,22–23 Þorkr þóttisk eigi mega veita atgöngu Ingjalði landseta sínum, ok kvezk eigi nenna at láta drepa hann S, Berki þykkir eigi þat til liggja at veita Ingjalði atgöngu, landseta sínum M, ok nú þykkjask þeir eigi mega veita atgöngu at Ingjalði ok drepa hann B

Þetta dæmi sýnir greinilega hvernig M og B eru stytthvort í sínu lagi.

- 52,4–5 Gísli komsk at landi í húminu því at þá tók at myrkva af nótt S, Þá var myrkt af nótt er hann komsk at landi M, kemsk nú at landi B

b) S > B > M

- 31,15 Eptir þetta ferr Þorsteinn ok segir Gísla hvat títt er, kveðr þessu valda móður sína S, Nú ferr Þorsteinn ok hittir Gísla ok segir honum hvat títt er B, Nú ferr Þorsteinn á fund Gísla M
- 32,10 ‘Nú vil ek, Þórdís, at þú segir mér þat er ek hefi þik stundum eptir spurt.’ ‘Hvat er þat?’ segir hon S, ‘Nú vil ek, Þórdís, at þú segir mér þat er ek hefi þik mjök opt at frétt’ B, ‘Nú vil ek at þú segir mér’ M
- 33,6–7 at Þórdís hefir nú sagt at hann hefir vegit Þorgrím ok er nú upp komit málit fyrir alþýðu S, at [Þ]órdís hefir sagt ok nú er upp komit málit B, at Þórdís hefir nú upp rofit málit M
- 35,13–14 Þórðr var nokkut glíkr Gísla í ferðinni ok mikill maðrinn vexti S, en Þórður va[r mik]jill vexti ok líkr Gísla B, Þórðr var mikill maðr vexti M
- 45,12–13 eða ella er ekki mark at um mína forspá, ok vænti ek þó at þat muni ekki af mér til hljótask; munu vit nú skiljask at sinni ok eigi með svá mikilli blíðu sem vera ætti S, ok munu vit nú skiljask ok eigi svá vel sem vera ætti B, ok munum vit nú skilja ok verr en vera skyldi M

46,12–14 Nú undrask menn þetta mjök þeir sem þar koma ok sjá smíðarnar, því at menn vissu at Ingjaldr var lítt hagr, en þetta var svá vel smíðat allt at langt bar af öðru smíði. Gísli er þar iij vetr í samt, en hann er brott um sumrum ok er þá í Geirþjófsfirði S, Nú undrask menn þetta, (því) at Ingjaldr er ekki hagr, en allt er vel smíðat. Nú er Gísli þar iii vetr, en um sumarit er hann í Geirþjófsfirði B, Menn undruðusk því þat var svá vel smíðat margt sem Ingjaldr átti, því at hann var ekki hagr. Gísli er ávallt á sumrum í Geirþjófsfirði M

NÁINN SKYLDLEIKI M OG B

Undanfarandi dæmi þar sem fram kemur sameiginleg stytting — að vísu misjafnlega mikil — í M og B benda eindregið til þess að þau hafi átt sérstakt forrit. Nú skal telja nokkur dæmi af mörgum til viðbótar um sameiginlegt stytt orðalag í MB, en þetta er fullkomin sönnun um sérstakt forrit þeirra.

- 23,24–24,1 Þetta haust it sama vill Þorgrímr hafa inni vinaboð S] Þorgrímr ætlaði at hafa haustboð at vetrnóttum M, ætlar Þorgrímr at hafa haust[b]oð B
- 24,12 ok kemr hér nú at því, af því at eigi mun ek menn til þess fá at senda eptir gripunum S] ok mun ek eigi eptir þeim senda M, Eigi mun ek menn eptir senda B
- 25,2 ‘Þat ætla ek,’ sagði Geirmundr, ‘at hann vildi at þú léðir’ S] ‘Vel þótti honum at ek færa eptir’ M ‘[Þat vildi] hann at ek færa eptir’ B
- 25,20–21 Ok er þau hjón kvámu í hvílu sína tekr Gísli til orða S] Gísli mælti við Auði konu sína M, Þá mælti Gísli við konu sína B
- 34,22 ok hefir hann þá tekit hest sinn, hann tálmar fyrir þeim slíkt er hann má ok seinkar fōrinni S] ok seinkar nú ferðina þeira heldr M, ok seinkar nú fyrir þeim B
- 36,16 ferr Bqrkr nú heim við þetta ok unir illa við sína ferð S] ok fara síðan (nú B) heim MB
- 39,10–11 Þeir Bqrkr kaupa nú þessu, ok ferr hann heim eptir þat, en Eyjólftr tók við fénu S] Hann tekr við fénu ok heitr (heitr honum B) sinni umsýslu MB

40,10–14 draumkonan . . . mælti: 'Nú skal gera vinveitt við þik, Gísli,' sagði hon. 'Mun ek nú segja þér fyrir hve marga (vetr) þú átt ólifat. Eldar þessir merkja aldr þinn, en þat ræð ek þér, segir hon, at meðan þú lifir skalt (þú) fyrir láta fornán sið ok ǫll blót ǫnnur; ǫngva skaltu galdra nema né fyrnsku; vertu vel við haltan ok blindan ok þér minni menn, ok vætti ek,' segir hon, 'ef þú ferr svá með at þér dugi vel, en svá marga átt þú vetr ólifat sem eldarnir váru óbrunnir,' ok síðan vaknaða ek S] draumkona mín . . . sagði at þat merkti aldr minn, hvat ek ætta eptir ólifat, ok hon réð mér þat meðan ek lifða at láta leiðask forna sið ok nema enga galdra né fornaskju ok vera vel við daufan ok haltan ok fátœka ok fáráða; eigi var draumrinn lengri M, draumkonan . . . sagði [mér] at þetta merkti ald[r] minn, hvat ek ætta ólifat, ok h[on] réð mér þat at á meðan ek lifða skylda ek fyrir láta fornán sið ok blót ok galdra ok fyrnsku, en vera vel við haltan ok blindan ok mér minni menn B

REGLUR VIÐ MAT LESHÁTTA

Á bls. 133 hér á undan er sýnd ættartafla handrita sem Jón Helgason telur líklegasta. Ef hún er rétt, segir hann,

får 445c meget stor betydning for Gísla sagas tekstkritik. Overensstemmelse mellem to af redaktionerne over for den tredje giver da den oprindelige tekst, eller i hvert fald den oprindeligeste, der kan bringes til veje.

En þetta mat breytist þegar það kemur í ljós að M og B hafa átt sérstakt forrit. Samkvæmt undanfarandi rannsókn er ættartafla handritanna á þessa leið:

$$\begin{array}{c} X \\ \hline S \quad Y \\ \quad \quad \hline \quad M \quad B \end{array}$$

Meginreglur við mat á gildi handritanna verða þá sem hér segir:

1) Ef annaðhvort M eða B fylgir S, dæmist sá lesháttur upprunalegur.

2) Ef hvert handritanna þriggja fer sína leið, er líklegt að texti S sé upprunalegastur. M gengur nær því að gildi en B.

3) Ef M og B eru samhljóða gegn S, þá er álitamál hvor leshátturinn sé réttari, því að MB eru fulltrúar fyrir eitt handrit (Y) hliðstætt S.

4) Vert er að minnast þess að Y hefur verið stytt, og auk þess er B mjög stytt til viðbótar við styttingarnar í Y. Fyllri leshættir í S munu því yfirleitt vera upprunalegir.

5) Ef uppskriftum S: A og J ber á milli, skal kanna hvort M(B) eru til samanburðar og velja þann leshátt S sem fær stuðning af M(B).

Meiri hluti sögunnar er aðeins varðveittur í tveimur handritum, S og M, og vandast þá málið við mat þeirra. Helst má taka mið af því að M er sannanlega stytt, og verður að gera ráð fyrir að S sé yfirleitt upprunalegra. Mestur er munurinn í upphafi sögunnar, og verður sá hluti tekinn til sérstakrar meðferðar hér á eftir. Þess skal þegar getið að sú rannsókn bendir eindregið til að S sé þar einnig upprunalegra, og hafi M verið tiltakanlega mikið stytt í söguupphafinu.

GÍSLASAGA OG EYRBYGGJA

Í Eyrbyggjasögu er vikið að nokkrum sömu atburðum sem í Gíslasögu, og orðalag er svo líkt á köflum að bein rittengsl hljóta að vera milli sagnanna. Höfundur Eyrbyggju gerir sýnilega ráð fyrir að efni þetta sé alkunnugt, og sýnir það að Gíslasaga er eldri. Í formála Vestfirðinga sagna er gerð allnákvæm grein fyrir skyldleika sagnanna (bls. xvi-xviii). Orðalagslíkingar eru mun meiri við lengri gerð Gíslasögu (S), en fyrir bregður þó nánari tengslum við M. Til glöggvunar skulu hér birtir tveir kaflar þar sem orðalag er líkast í Gíslasögu og Eyrbyggju.

<i>Gíslasaga S</i> (Membr. Reg. Dep. 78-9)	<i>Gíslasaga M</i> (Ísl. forn. VI, 116-17)	<i>Eyrbyggjasaga</i> (Ísl. forn. IV, 23-24)
Ok þegar Eyjólfur þykkisk til færr, ferr hann heiman við inn tólfta mann ok suðr yfir Breiðafjörð til fundar við Þork ok segir honum tíðendi þessi ok allan atburð þessa máls, ok þykkisk hafa illt af fengit. Þorkr verðr glaðr við þessa sögu ok biðr nú Þórdísi at henni takisk	Nú ferr Eyjólfur heiman við inn tólfta mann suðr til fundar við Þork inn digra ok sagði honum þessi tíðendi ok allan atburð. Ok varð Þorkr kátr við þetta ok biðr Þórdísi taka vel honum Eyjólfu, — 'ok mun þú ást þá ina	Þat var einn dag öndverðan vetr at Helgafelli at þar gengu inn tólf menn alvápnaðir. Þar var Eyjólfur inn grái, frændi Barkar, sonr Þórðar gellis; hann bjó í Otradal vestr í Arnarfirði. En er þeir váru at tíðendum spurðir, þá sögðu þeir dráp

Gíslasaga S

vel til ok fagni vel Eyjólfí,
— 'því at hann hefir rekit
af höndum oss skömm ok
svívirðing, ok lát þér nú
í hug koma ást þá er þú
unnir Þorgrími bróður
mínum, ok tak nú við
þeim vel ok ger beint
við þá.' Þórdís segir:
'Gráta mun ek Gísla
bróður minn, en fagna
eigi dauða hans.' Ok um
kveldit var sett borð fyrir
þá Eyjólf ok Þork. Þeir
tala nú margt um kveldit
ok váru allkátir. Síðan
váru borð tekin, ok bar
Þórdís mat á borð fyrir
menn. Eyjólf hafði sverð
þat í hendi er Gísli hafði
átt bróðir hennar. Hon
slær þá niðr spánunum er
hon ætlaði áðr at fá mönnum
ór keraldinu er hon
helt á, ok lýtr hon niðr,
ok lætr sem hon samni
saman spánunum. Hon
þrífir um meðalkafla (á)
sverðinu ok bregðr því
skjótt. Hon leggtr þá neðan
undir borðit ok ætlar at
leggja neðan í smáþarma
Eyjólf, en gaddhjalt var
á sverðinu, ok gáði hon
eigi þess, ok nam gaddrinn
við borðinu, ok berr lagit
neðar en hon hugði ok
kom í lærit, ok varð þat
svøðusár mjök mikit. Þeir
Eyjólfir hlaupa nú upp
skjótt ok fõrunautar hans
ok hrinda fram borðunum,
ok steypisk niðr matrinn

Gíslasaga M

miklu er þú unnir Þor-
grími bróður mínum, ok
ger vel við Eyjólf.'
'Gráta mun ek Gísla
bróður minn,' segir
Þórdís; 'en mun eigi
vel fagnat Gíslabana ef
grautr er gõrr ok gefinn?'
Ok um kveldit er hon
bar mat fram, fellir hon
niðr spánatrogit. Eyjólfir
hafði lagt sverð þat í
milli stokks ok fõta
sér er Gísli hafði átt.
Þórdís kennir sverðit,
ok er hon lýtr niðr
eptir spánunum, þreif
hon meðalkaflann á
sverðinu ok leggtr til
Eyjólf, ok vildi leggja
á honum miðjum.
Gáði hon eigi at hjaltit
horfði upp ok nam við
borðinu. Hon lagði
neðar en hon hafði
ætlat, ok kom í lærit,
ok var þat mikit sár.
Þorkr tekr Þórdísi ok
snarar af henni
sverðit. Þeir hlaupa upp
allir ok hrinda fram
borðunum ok matnum.

Eyrbyggjasaga

Gísla Súrssonar ok þeira
manna er látizt höfðu
fyrir honum áðr hann
fell. Við þessi tíðendi
varð Þorkr allgleymr
ok bað Þórdísi ok
Snorra at þau skyldu
fagna Eyjólfí sem bezt,
þeim manni er svá
mikla skömm hafði
rekit af höndum þeim
frændum. Snorri lét sér
fátt finnask um þessi
tíðendi, en Þórdís segir
at þá var vel fagnat —
'ef grautr er gefinn
Gíslabana.' Þorkr
svarar: 'Eigi hlutumk
ek til málsverða.'
Þorkr skipar Eyjólfí
í öndvegi, en fõrunautum
hans útar frá honum.
Þeir skutu vápnum
sínum á gólfít. Þorkr
sat innar frá Eyjólfí,
en þá Snorri. Þórdís
bar innar grautartrygla
á borð ok helt með á
spánum, ok er hon
setti fyrir Eyjólf, þá
fell niðr spánn fyrir
henni. Hon laut niðr
eptir ok tók sverð hans
Eyjólf, ok brá skjótt
ok lagði síðan upp
undir borðit, ok kom í
lær Eyjólfí, en hjaltit
nam við borðinu, ok
varð þó sárit mikit.
Þorkr hratt fram
borðinu ok sló til
Þórdísar. Snorri hratt
Berki svá at hann fell

Gíslasaga S

allr. Þorkr tekr Þórdísi
høndum ok tók af henni
sverðit ok kvað hana vera
vitlausa ok lýstr hana
kinnhest. Þorkr býðr
Eyjólfvi eindæmi fyrir
þenna atburð, ok gerir
Eyjólfv þegar í stað full
manngjöld fyrir áverkann,
en kvezk gera mundu
miklu meira ef Berki hefði
eigi farit svá vel. Eptir
þetta nefnir Þórdís sér
vátta ok segir skilit við
Þorvk bónda sinn, ok kvezk
eigi mundu koma í sama
rekkju honum síðan, ok
þat efndi hon. Fór hon þá
út á Eyri á Þórdísarstaði,
ok bjó hon þar nokkura
vetr síðan. En Þorkr var
þá eptir at Helgafelli, þar
til er Snorri goði kom
honum brott, ok fór hann
þá at búa í Glerárskóga
í Hvammsfirði. Eyjólfv fór
heim vestr í Otradal ok
undi illa við sína ferð.

Gíslasaga S

(Membr. Reg. Dep. 38)

Enn hon var þá eigi
heil kona . . . ok er at
þeiri stundu kom sem hon
skyldi léttari verða, ól
hon sveinbarn, ok var
sveinn sá vatni ausinn
ok nefndr Þorgrímur eptir
föður sínum. Enn er hann
vex upp þá þótti hann
vera þungr í skapi ok
óeirinn um allt, ok var
þá snúit nafni hans ok

Gíslasaga M

Þorkr bauð Eyjólfvi
sjálfðæmi fyrir þetta,
ok gerði hann full
manngjöld ok kvezk
ef Berki hefði verr í
farit. Þórdís nefnir sér
þá vátta ok segir skilit
við Þorvk, ok kvezk eigi
skyldu koma síðan í
sömu sæng hjá honum,
ok þat endi hon.
Fór hon þá at búa á
Þórdísarstöðum út á Eyri.
En Þorkr er eptir at
Helgafelli til þess er
Snorri goði kom honum
á brott, ok fór Þorkr þá
at búa í Glerárskógum.
En Eyjólfv ferr heim
ok unír illa við sína
ferð.

Gíslasaga M

(Ísl. forn. VI, 57)

Hon fór eigi ein
saman, þá er þetta
var, ok fæðir hon
svein, ok er hann
vatni ausinn ok er
fyrst nefndr Þorgrímur
eptir föður sínum.
Ok er hann vex upp,
þótti þeim hann
þungr í skaplyndi ok
óeirinn, ok var snúit
nafninu ok kallaðr

Eyrbyggjasaga

við, en tók til móður
sinnar ok setti hana
niðr hjá sér, ok kvað
ærnar skapraunir hennar
þótt hon væri óbarin.
Eyjólfv hljóp upp ok
hans menn, ok helt þar
maðr á manni. Þar
urðu þær málalykðir at
Þorvk seldi Eyjólfvi
sjálfðæmi, ok gerði
hann mikit fé sér til
handa fyrir áverkann.
Fór hann við þat í
brott. Af þessu óx mjök
óþokki með þeim
Berki ok Snorra.

Eyrbyggjasaga

(Ísl. forn. IV, 20)

Nokkurum nóttum síðar
fæddi Þórdís . . . barn, ok
var sá sveinn kallaðr Þor-
grímur eptir feðr sínum.
Litlu síðar giptisk Þórdís
Berki inum dígra, bróður
Þorgríms, ok rézk til bús
með honum til Helgafells.
Þá fór Þorgrímur sonr
hennar í Álptafjörð ok
var þar at fóstri með
Þorbrandi. Hann var heldr

Gíslasaga S
kallaðr Snerrir, en því
næst var hann kallaðr
Snorri.

Gíslasaga M
Snorri goði.

Eyrbyggjasaga
ósvífr í æskunni, ok var
hann af því Snerrir kallaðr
ok eptir þat Snorri.

Mönnum hefur lengi verið ljós hinn náni skyldleiki S-texta Gíslasögu við Eyrbyggju, og hafa þeir skýrt hann þannig að sá er samdi S-gerðina hafi notað Eyrbyggju.⁶ Segja má að þá sé heldur en ekki seilst um hurð til loku: Fyrst er gert ráð fyrir að styttri gerð Gíslasögu hafi haft áhrif á Eyrbyggju, en síðan Eyrbyggja á lengri gerð Gíslasögu. En samkvæmt því sem hér á undan er fram haldið um gerðir Gíslasögu, fellur allt í ljúfa löð. Höfundur Eyrbyggju hefur stuðst við gerð Gíslasögu sem staðið hefur mjög nærri frumtextanum, enda aldursmunur sagnanna lítill, í mesta lagi nokkrir áratugir. S stendur nær þessum forna texta heldur en M, en þó hefur M stundum varðveitt frumtexta þar sem breytingar eru í S:

	X	
Eyrb.	S	Y
		M

Samanburðurinn við Eyrbyggju styður þannig eindregið þá niðurstöðu sem hér er leidd fram.

INNGANGUR SÖGUNNAR

Munurinn á gerðum Gíslasögu er miklu mestur í upphafi sögunnar, í inngangskaflanum þar sem söguviðið er Noregur. Fræðimenn hafa verið á einu máli um að styttri gerðin sé hér sem annars staðar í sögunni upprunalegri en hin lengri (sbr. bls. 131–132 hér að framan). Sú niðurstaða virðist einkum fengin með því að einblína á það leiðsöguhnoða að í öndverðu hafi sagan verið því nær fullkomin að *mati nútíðarmanna*, og allar breytingar síðan hafi orðið til að spilla henni.

Ekki er unnt að sjá að neinn hafi tekið upphafskafann til rækilegrar hleypidómalausrar athugunar. Slík rannsókn er að sjálfsgöðu allmiklum vandkvæðum bundin og hæpið að óyggjandi niðurstaða fáiast, þar sem einungis er um tvær textagerðir að ræða og hefðbundnar aðferðir textafræðinnar duga heldur skammt. Eina ráðið virðist að bera stíl, efnis-

⁶ Sjá Björn K. Þórólfsson, *Vestfirðinga sögur*, xlvii.

atriði og efnistöð inngangskafans saman við aðra hluta sögunnar og reyna með því móti að komast að hvor gerð inngangskafans falli betur að söguheildinni.

Við samantekt þessarar ritgerðar var gerð lausleg athugun á ýmsum stílfraðilegum atriðum, svo sem setningaskipun og tenginganoftkun, hliðstæðum og andstæðum, stuðlun og notkun beinnar ræðu. Skemmst er þar frá að segja að ekki kom fram teljandi munur á gerðum inngangskafans hvað þessi atriði snerti nema í notkun beinnar ræðu. Það atriði var þá borið saman við aðalsöguna og fékkst þá eftirfarandi niðurstaða:

Hundraðshlutar beinnar ræðu

	Inngangur	Aðalsaga
M-gerð	9.2	26.7
S-gerð	28.9	27.2

Ljóst er að inngangskafli styttri gerðar sker sig úr og að þessu leyti fellur S-gerðin betur að söguheildinni.

VÍSBENDINGAR UM ÓKOMNA ATBURÐI

Alengt er í Íslendingasögum að lesandanum sé gefinn nokkur kostur á að skygnast inn í framtíðina. Í Gíslasögu eru oft gefnar vísbendingar um það sem koma skal, og alla jafna fremur augljósar. Gleggsta dæmið eru draumar Gísla en nokkur fleiri skulu hér talin. Fyrst skal nefna spádóm Gests Oddleifssonar á vorþingi:

Þorkell mælti þá til Gests: 'Hvé lengi ætlar þú at kapp þeira Haukdæla ok yfirgangr muni vera svá mikill?' Gestr svarar: 'Eigi munu þeir allir samþykkir it þriðja sumar er þar eru nú í þeim flokki.' (Ísl. forn. VI, 21.)

Annað glöggd dæmi eru orð Gísla þegar hann hefur smíðað pening þann sem þeir Vésteinn skyldu hvor hafa hálfan og sendast á milli til jarteikna ef líf annars hvors lægi við:

'... ok skulu vit þetta því at eins sendask á milli at líf annars hvárs okkar liggi við. En mér segir svá hugr um at vit munim þurfa at sendask á milli þó at vit hittimsk eigi sjálfir.' (Ísl. forn. VI, 28-29.)

Loks skulu hér tífunduð ummæli Gísla þá er þeir Þorkell bróðir hans skildust hinsta sinni:

Ok er Gísli er á skip kominn stendr Þorkell á landi. Þá mælti Gísli: 'Nú þykkisk þú öllum fótum í etu standa ok vera vinr margra höfðingja ok uggir nú ekki at þér, en ek em sekr ok hefi ek mikinn fjándskap margra manna. En þat kann ek þér at segja at þú munt þó fyrr drepinn en ek. Ok munu vit nú skilja ok verr en vera skyldi ok sjásk aldri síðan, en vita skaltu þat at eigi mynda ek svá við þik gera.' (Ísl. fornrr. VI, 78.)

Lítum nú á ein ummæli af þessu tagi sem inngangur S-gerðar hefur umfram M. Hinn eldri Gísli fékk léð sverðið Grásíðu hjá Kol þræl til hólmgöngunnar við Björn hinn blakka og þótti honum mikið fyrir að ljá. Þegar þrællinn heimti sverð sitt vildi Gísli kaupa það, en Kolur vildi ekki selja. Býður Gísli honum mörg góð boð fyrir sverðið en hann vill ekkert annað en hafa sverð sitt. Því neitar Gísli og veita þeir síðan hvor öðrum banasár:

Þá mælti Kolr: 'Nú hefði farit betr at ek hefða tekit við sverði mínu í fyrstu sem ek beidda, ok mun þó endir einn leystur vera um þá ógiptu er yðr frændum mun þar af standa. (Membr. Reg. Dep., bls. 7.)

Ummæli Kols eru ekki í frásögn M-gerðarinnar af þessum atburði og lesandinn verður ekki var við Grásíðubrot á ný fyrr en úr þeim er smíðað spjótið sem Vésteinn er síðan veginn með.

Um þetta atriði segir Björn K. Þórólfsson í formála fyrir útgáfu sinni á Gíslasögu:

Það er eitt af einkennum Gísla sögu, að hún lætur lesandann skyggast í innra mann þeirra, sem hún segir frá, og skynja á þann hátt margt, sem aðrar sögur mundu meir sýna á ytra borðinu. En í Y vantar skilning á þessu. Söguritarinn lætur ættarþölvun þá, er fylgdi Grásíðu, læsa sig í sálarlíf Gísla Súrssonar, án þess að hún sé beinlínis lögð á með orðum. En í Y er þessu breytt. Þrællinn formælir frændum banamanns síns feigum munni. (Ísl. fornrr. VI, xlvi.)

Og enn segir hann:

Þrátt fyrir galla gerðarinnar Y kemur þar fram frásagnarlist, sem stundum er með ágætum. Formælingin, sem lögð er þrælum í munn, er svo vel orðuð, að merkir fræðimenn hafa talið hana upphaflega í sögunni. En ekki er sennilegt, að svona löguð formæling hefði verið felld burt í uppskriftum, ef hún hefði staðið í sögunni frá öndverðu. (Ísl. fornr. VI, xlvi.)

Hér skýtur nokkuð skökku við. Annars staðar í inngangi sínum telur Björn jafnan að breytingar á hinni upprunalegu sögu hafi orðið til ills eins; t. d. hafi andlátsorð Vésteins verið aflöguð, ýmsum óþörfum skýringum bætt við o. s. frv. En formælingu þrælsins telur hann hins vegar svo vel orðaða að ekki sé sennilegt að hún hefði verið felld burt í uppskriftum. Þar með er röksemdafærslan komin í hring: a) Sumt í lengri gerð sögunnar er að mati útgefanda ekki góð frásagnarlist; af því leiðir að það er seinni tíma skemmd á góðri sagnalist. b) Sumt í lengri gerð sögunnar er góð frásagnarlist; og þar sem góðri sagnalist hefði ekki verið burt kastað í uppskriftum getur hún ekki verið upprunaleg. — Þar með er líkt á komið fyrir lengri gerð sögunnar og sakborningi í galdramáli sem fleygt er fjötruðum í vatn til að skera úr um sekt hans eða sýknu: ef hann flýtur er hann víslega einn galdra-kroppur, en sökkvi hann er hann saklaus. En hvort sem hann flýtur eða sekkur eru dagar hans taldir.

Ef litið er á umræddan stað í inngangi Gíslasögu án hleypidóma virðist einsýnt að sú frásagnartækni sem beitt er í S er í fullkomnu samræmi við venjur höfundarins. Hann vill með formælingu þrælsins gefa lesendum sínum til kynna að hið brotna sverð eigi eftir að koma við sögu síðar og verða kyni eldra Gísla til meins.

FYRIRHYGGJA Í LÝSINGUM PERSÓNA

Stundum gefur höfundur lesara sínum vísbendingu um hlutverk persóna í sögunni um leið og hann nefnir þær til sögu:

Maðr hét Þorgrímr ok var kallaðr nef. Hann bjó á Nefsstöðum fyrir innan Haukadalsá. Hann var fullr af görningum ok fjölkynngi ok var seiðskratti sem mestr mátti verða. (Ísl. fornr. VI, 37.)

Ellegar þá að lýsing á eiginleikum persóna kemur í þann mund að þeir eiginleikar fara að skipta máli fyrir framvindu sögunnar:

Þorkell var ofláti mikill ok vann ekki fyrir búi þeira, en Gísli vann nótt með degi. (Ísl. forn. VI, 29–30.)

Í S gætir þessarar frásagnarfyrirhyggju nokkru meira en í M. T. a. m. segir svo þá er Þórður huglausi er nefndur til sögu í S:

Þræll sá var með Gísla er hét Þórður inn huglausi. Hann var mikill maðr vexti, nær því sem Gísli. (Membr. Reg. Dep., bls. 28.)

Vaxtar Þórðar er í M ekki getið fyrr en eftir að Gísli hefur egnt fyrir eftirleitarmennina með því að gefa Þórði kápuna bláu og láta hann íklæðast henni. Í S er einnig hnykkt á miklum vexti þrælsins á þeim stað.

Þegar systir Þorgríms nefns er nefnd til sögu í S segir svo:

Upp í dalinn langt bjó sá maðr er Þorkell hét ok kallaðr annmarki. Hann var kvángaðr ok hét Þórhalla kona hans, hon var systir Þorgríms nefns. Þorkell annmarki fylgði at nafni sínu en Þórhalla þætti þó hvergi um fyrir honum. (Membr. Reg. Dep., bls. 15.)

Síðar í sögunni er hún nefnd Auðbjörg, svo sem hún er kölluð í M. Þess ber þó að geta að í M eru þau hjón ekki nefnd til sögu fyrr en eftir víg Þorgríms Freysgoða, og þegar þar er komið sögu í S er hún samsaga M um nafn kerlingar.

Ekki virðist auðvelt að skera úr um það hvort þessi klausa í S er seinni tíma viðbót eða hefur staðið í sögunni frá öndverðu. Hliðstæðu við lýsingu þessa er að finna síðar í sögunni þar sem lýst er þeim hjónum Ref og Álfdísi á Haugi. Sagt er um þau, eins og Þorkel annmarka og hans konu, að þau séu gallagripir bæði tvö og klykkt út með því að geta þess að með þeim sé jafnræði. Gíslasaga er sem kunnugt er mjög byggð upp af hliðstæðum,⁷ og því er það fremur stuðningur við fyrrnefnda klausu í S að hliðstæða hennar skuli finnast. Þeim Ref og Álfdísi er svo lýst:

Nú leitar hann ráðs ok ferr ofan til sjávarins ok kemsk þar inn með flæðarþökkum til Haugs í myrkrinu ok hittir bónda einn er Refr hét ok var allra manna slægastr . . . Refr átti sér konu er Álfdísi hét, væn at yfirliti, en fárskona sem mest í skapi ok var inn mesti kvenskratti; með þeim Ref var jafnræði. (Ísl. forn. VI, 86.)

⁷ Sbr. t. a. m. Magnus Olsen, Om Gísla saga's opbygning, *Arkiv för nordisk filologi* 1930, bls. 150–160.

Tvívegis í sögunni bjargar Gísli lífi sínu með því að leika annan mann; fyrst þrælinn Þórð huglausa og síðar Helga Ingjaldsfiðl. Þegar Þórður er nefndur til sögu í S segir, eins og fyrr er getið, að hann sé mikill vexti, nær því sem Gísli. Og báðum gerðum ber saman um mikinn vöxt Ingjaldsfiðlsins: '... hann var mikill vexti, nær sem troll.' Lýsing á vexti þessara aukapersóna þjónar engum öðrum tilgangi í sögunni en að undirbúa það að hægt sé að villast á Þórði og Gísla og síðan að Gísli geti leikið fiðlið. Í þessu sambandi er einkar athyglivert að þess er hvergi getið í M að Gísli sé mikill vexti. Þegar þau systkin eru nefnd til sögu í M er tekið svo til orða:

Dóttir þeira er nefnd Þórdís ok var hon ellst barna þeira. Þorkell hét sonr þeira inn ellsti, annarr Gísli, Ari inn yngsti, ok vaxa allir upp heima þar. Fundusk eigi fremri menn þar í nánd, þeira jafnaldrar. . . . Þat tóluðu sumir menn at Bárðr fiðfli Þórdísi Þorbjarnardóttur; hon var bæði væn ok vitr. (Ísl. forn. VI, 6-7.)

Öllu betri skil eru þeim systkinum gerð í upphafi sögu þeirra í S:

Þau Þorbjörn ok Ísgerðr áttu börn þau er nefna verðr. Þorkell hét son þeira inn ellsti, annarr Gísli, Ari hét inn þriði, ok fór hann þegar austr til Freyseyjar til fóstrs, ok er hann lítt við sögu þessa. Þórdís hét dóttir þeira. Þorkell var maðr mikill ok fríðr sýnum, ramr at afli ok skrautmenni it mesta. Gísli var maðr svartr ok sem þeir menn er stórir váru vexti, ógerla vissu menn afl hans. Hann var hagr maðr ok iðjumaðr mikill, hógværr í skapi. Þórdís systir þeira var fríð kona sýnum, skörungr mikill ok helldr harðfeng í skapi ok vargr inn mesti. (Membr. Reg. Dep., bls. 7-8.)

Enn virðist S fara fremur eftir þeim venjum sem söguhöfundur hefur. Þau systkin, sem eru burðarásar sögunnar, eru hér kynnt til sögu, ekki bara nefnd til hennar. Allar helstu lyndiseinkunnir þeirra koma fram og lesandinn fær glögga mynd af þeim. Í styttri gerð sögunnar er alls ekki lýst útliti eða skaphöfn bræðranna en sagt um Þórdísi að hún hafi verið bæði væn og vitur. En hvergi í sögunni sýnir Þórdís svo mikla vitsmuni að hún eigi skilið þessa einkunn í upphafi. Hins vegar er lýsing hennar í lengri gerðinni í fullu samræmi við allar athafnir hennar síðar í sögunni. Og í S er skýrt tekið fram að Gísli hafi verið mikill vexti, eins og báðar gerðir segja síðar um Þórð huglausa og Helga Ingjaldsfiðl.

Þegar Kolur þræll er nefndur til sögu í S dylst engum að þar er á ferð nokkuð veigamikil persóna:

Dóttir hans hét Ingibjörg, hon var kvenna vænst. Hennar bað Ari Þorkelsson ok var hon honum gipt. Hann tók fjárhlut mikinn með henni. Henni fylgði sá maðr heiman er Kolr hét, hann var mikill at kyni. Hann hafði hertekinn verit ok var kallaðr þræll. Hann fór með Ingibjörgu í Súrnadal. (Membr. Reg. Dep., bls. 4.)

Í þessari kynningu kemur fram að Kolur sé mikill að kyni, og því er ekki undarlegt að hann reynist síðar eiga kjörgrip mikinn.

M drepur hins vegar einungis stuttlega á Kol um leið og getið er kvonfangs Ara: 'Kolr hét þræll, er í brott fór með henni.' Það eitt að Kolur er nefndur til sögu gefur að vísu til kynna að honum muni ætlað nokkurt hlutverk síðar, en miðað við meðhöndlun söguhöfundar á öðrum ófrjálsum persónum sögunnar kemur það nokkuð spáskt fyrir sjónir að þræll skuli eiga gersemi í sverði og reiða þar á ofan vopn að drottni sínum. Öll frásögn S af Kol er hins vegar rökrétt og fellur vel að söguheildinni; allt frá því hann er kynntur til sögu þar til hann deyjandi spáir kyni fjandmanns síns illspám.

VEÐURLÝSINGAR

Veður skiptir miklu máli á ýmsum örlagastundum Gíslasögu, og skulu nú rakin nokkur dæmi þess. Nóttina sem Vésteinn var drepinn

kemr bylr á húsit svá mikill at af tekr þekjuna alla oðrum megin af húsinu. Þat fylgði þessu at vatn fell ór himni svá mikit at þat var með ódæmum, ok tóku húsin at drjúpa sem líkligt var er þakit tók at rofna. (Ísl. forn. VI, 43.)

Afleiðing þessa veðurs varð sú að Gísli og aðrir heimamenn fóru út að duga heyjum. Þá gafst gott færi á Vésteini.

Nákvæm lýsing er á veðri nóttina sem Gísli vegur Þorgrím. Í S-gerðinni er meiri áhersla lögð á úrkomuna, sem vissulega var aðalatriðið:

S

(Membr. Reg. Dep., 34)

Um kveldit var á útsynningsveðr ok snæfall mikit, ok er náttar fellr í logn ok drífr í stígu alla.

M

(Ísl. forn. VI, 52)

Ok þykknar veðrit, gerir þá logndrífu um kveldit ok hylr stígu alla.

Og þar sem drífur í stígu alla er ekki hægt að rekja slóð vegandans frá Sæbóli. — Öðruvísi fór á banadægri Gísla:

Veðri var þann veg farit at var á logn mikit, hélufall var ok mikit.
 . . . Nú fara þau ǫll ok eru þær í kyrtlum ok draga kyrtlarnir döggs-
 slóðina. (Ísl. fornr. VI, 109.)

Slóð þeirra hjóna og Guðríðar var nú auðrakin eftirleitarmönnum.

Eftir ófrið við Hólmgöngu-Skeggja og syni hans í Noregi fluttist Þorbjörn súr með skylduliði sínu til Íslands. Þegar synir Skeggja reyna að brenna þau inni í hefnd fyrir áverka föður síns tekst þeim Gísla að komast úr brennunni. M segir svo frá:

Fara þeir nú þaðan sex tígir manna ok koma á Stokka um nótt ok bera eld at húsum. En þau vǫru ǫll í svefni í skemmu einni, Þorbjörn ok synir hans ok Þórdís. Þar vǫru inni sýruker tvau í því húsi. Nú taka þeir Gísli hafrstökkur tvær ok drepa þeim í sýrukerin ok verjask svá eldinum ok slökkva svá þrysvar þar fyrir þeim eldinn, ok þá eptir fengu þeir Gísli brotit vegginn ok komask svá á brott tíu saman ok fylgðu reyk til fjalls og kómusk svá brott ór hunda hljóðum; en tólf menn brunnu þar inni. (Ísl. fornr. VI, 12–13.)

Í S er frásögn þessa sama atburðar hins vegar svohljóðandi:

Ræðsk hann síðan til ferðar við þeim með tíu menn, vǫru þeir þá saman fimm tígir manna. Þeir koma á óvart á Stokka til Þorbjarnar. Skipaði hann liði sínu fyrir skála en sumum fyrir stokkabúrit. Gísli hafði smíðat nokkurum vetrum áðr stokkabúrit ok gert á þann hátt at einn hvern stokkinn í ǫllum veggjunum hafði hann í sundr tekit, ok var miðkaflinn laus, ok vǫru þeir útan í festir en járnlykkjur innan slegnar ok þar járnslár fyrir, ok þótti útan at sjá sem heilt væri. Veðri var þannig farit at veðr var þykkt ok vindr hvass, ok stóð vindrinn framan á stokkabúrit. Þeir draga við þau bæði at skálanum ok stokkabúrinu ok slá eldi í. En er þeir verða þess varir í stokkabúrinu lúka þeir upp hurðina, en sýruker var inni í búrinu eða stökkaker. Þeir taka sýruna ok bera í eldinn ok slökkva. Nú taka þeir ok gera bálit mikit í annat sinn, hvárn tveggja veg frá durunum, ok tekr brátt at festask í eldrinn í viðinum. Þeir feðgar vǫru allir í stokkabúrinu ok svá þær mæðgur,

Ísgerðr ok Þórdís. Gísli ræðsk þá frá durunum ok til gafhlaðsins ok kippir þar ór slánni en hrindr út stokkinum, gengr síðan þar út ok hverr þeira at öðrum. Váru þar engir menn fyrir því at allir gættu duranna, at þar skyldi engir út komask, en þessa varði þá eigi. Þau fylgja reykinum frá bœnum á brott ok til skógar. (Membr. Reg. Dep., bls. 13.)

Allmikið ber hér á milli. Veðri er alls ekki lýst í M gerðinni, en vindstaðan skiptir hins vegar sköpum í S-textanum. Frásögnin í S er í fullu samræmi við vinnuaðferðir höfundar síðar í sögunni; sbr. dæmi þau sem rakin voru hér að framan.

Víða í sögunni er getið smíðahæfileika Gísla. Ekki hvað síst er á hagleik hans minnst þegar til tíðinda dregur. Þegar sagt er frá vígi Þorgríms er þess getið að Gísli hafði smíðað bæinn á Sæbóli og var því kunnug húsaskipan þar. Hann smíðaði báta og fleira fyrir Ingjald í Hergilsey, og varð það til þess að menn fór að gruna að Gísli væri lífs. Hagleiks Gísla er að engu getið í frásögn M af Stokkabrennunni en er hins vegar mikilvægt atriði í S. Hér sem oftast fellur S-gerðin betur í það mót sem söguheildin virðist steipt í.

* * *

Þau atriði sem hér hafa verið dregin fram vega hvert um sig ekki mjög þungt, en séu þau öll sett á vogarskál í senn fer ekki hjá því að hún sígi allverulega. Niðurstaðan af athugun þeirra hlýtur að verða að inngangur S-gerðar sé í betra samræmi við söguheildina. Þá virðist jafnframt trúlegt að S geymi upprunalegri texta inngangsins, sem og annarra hluta sögunnar (sbr. niðurstöður handritarannsóknna bls. 143 hér að framan). Ótrúlegt virðist að söguhöfundur skipti algerlega um starfsaðferðir þegar söguviðið flyst til Íslands.

RÖKSEMDIR FYRRI FRÆÐIMANNA

Næst liggur fyrir að athuga hvað inngangi S-gerðarinnar hefur helst verið fundið til foráttu. Björn K. Þórólfsson getur vel verið fulltrúi þeirra sem áður hafa skrifað um efnið. Hann segir í margnefndum formála sínum að Gíslasögu:

Y er mjög breytt frá E-textanum. Sá kafli sögunnar, sem gerist í

Noregi, er saminn upp og hugsað um að hrúga saman sem mestu efni. Tekin er upp í hana frásögn Snorra um komu Hákonar Aðalsteinsfóstra í Noreg,⁸ og í stíl fornaldarsagna er langur frumsaminn kafli um víkingaferðir þeirra bræðra, Gísla og Þorkels, sem eiga sér ekki neinn stað í E. Farið er með söguna fram til daga Haralds hárfagra, eflaust í því skyni að skreyta hana. Skerauki hefur þótt óveglegt kenningarnafn, og í stað þess er sett nafnið gullhjálmur, sem minnir á nöfn aðalsætta síðari alda. (Ísl. forn. VI, xlv.)

Fátt er hér að finna af eiginlegum röksemdum. Allur málflutningur byggist á þeirri bjargföstu trú höfundar að Gíslasaga hafi í öndverðu verið heilsteypt listaverk og gallalaust.

Lítum fyrst á þá staðhæfingu að farið sé 'með söguna fram til daga Haralds hárfagra, eflaust í því skyni að skreyta hana.' — Hákon Aðalsteinsfóstri var að tali íslenskra annála konungur í Noregi 933–960,⁹ Þorbjörn súr kemur út á ofanverðum hans dögum, samkvæmt annálum árið 952.¹⁰ Þá eru börn Þorbjarnar uppkomin, og þarf ekki mikla reikningskunnáttu til að sjá að Þorkell afi þeirra hefur verið uppi á dögum Haralds hárfagra. Ekki er hægt að fordæma S fyrir að fara rétt með sagnfræðilegar staðreyndir og telst því þessi röksemd hrakin.

Þá er að víkja að kafla um komu Hákonar Aðalsteinsfóstra í Noreg, kafla um víkingaferðir þeirra bræðra, Gísla og Þorkels, og kafla í upp-hafi sögunnar um ýmsa landnámsmenn á Íslandi.

Lok kaflans um víkingaferðir þeirra Súrssonu eru enn varðveitt í sögunni, en meginhluti hans hefur verið á þeim blöðum sem týnd voru úr skinnbókinni þegar hún var skrifuð upp. Sjá má á því sem varðveist hefur að frásögn þessi hefur verið mjög í anda fornaldarsagna. En benda má á frásögn M af hinna bardaga Gísla. Hún er mjög í fornaldarsagnastíl: einstökum höggum og lögum er nákvæmlega lýst og ekkert skortir á hrikaleik þeirra lýsinga. Í S er öll frásögnin af falli Gísla til muna hófsamari en í M og nær 'góðum sagnastíl'. Því virðist ljóst að sé hægt að telja kafla í stíl fornaldarsagna S-gerðinni til for-áttu er á sama hátt hægt að benda á slíkan kafla í M og telja síðan

⁸ Frásögn Gíslasögu er mun fyllri en texti Hákonar sögu góða í Heimskringlu og orðalagslíkingar tæpast svo miklar að þær sanni rittensl, enda kynnu þá báðar sögur að styðjast við sameiginlega heimild.

⁹ Ísl. forn. XXVI, xcii.

¹⁰ Ísl. forn. VI, xlii.

alla M-gerðina ómerkilega fyrir þá sök. En ekki er hægt að fordæma aðra og sjá í gegnum fingur við hina. Hið sama verður að ganga yfir báðar gerðir, og sannast sagna eru það harla léttvæg rök gegn sögu að í henni finnist efni sem ber keim af fornaldarsögum. Efnisatriði af því tagi er að finna í fjölmörgum Íslendingasögum, og sumum þeirra gömlum. Í Eglu er sagt frá víkingu og einvígum við berserki,¹¹ Björn Hítðælakappi heyr einvígi við mikinn kappa og berst við flugdreka,¹² svo að dæmi séu nefnd. Fornaldarsögur hafa verið sagðar hér á landi a. m. k. frá byrjun 12. aldar, sbr. frásögn Sturlungu af Reykhólabrúðkaupinu 1119.¹³ Því er á engan hátt óeðlilegt að áhrifa frá þeim gæti í Íslendingasögum, og þá helst þegar sagt er frá atburðum sem gerast utanlands.

Ugglaust verður seint úr því skorið hvort frásögnin af víkingaferðum þeirra Súrssona er upprunaleg í Gíslasögu, en ekki er úr vegi að hyggja nokkuð að því hvers konar verk Gíslasaga hefur verið þegar hún í öndverðu kom frá hendi höfundar síns. Flest bendir nefnilega til að hún hafi ekki verið svo fullkomin sem talið hefur verið til þessa. Bæði í S og M er allmikið af klausum sem eru óþarfar fyrir söguþráðinn og oft til stórra lýta á list sögunnar. Skulu nú tánd til örfá dæmi:

Þegar Ari Þorkelsson er fallinn í hólmgöngu við Björn hinn blakka kveðst Gísli bróðir hans ætla að ganga á hólmi við Björn frekar en berserkurinn fái konu Ara og eignir. Ekkja Ara ræður Gísli til að fá léð sverð hjá Kol þræl. Hún hafði látið hjá líða að ráða bónda sínum þetta ráð og því er það óþörf áréttning í M þegar Ingibjörg segir: 'Eigi var ek af því Ara gipt at ek vilda þik eigi heldr átt hafa . . .' (Ísl. forn. VI, 5.) Þessi viðurkenning Ingibjargar er ekki í S en þar er hliðstæð játning þegar Auður bregður Ásgerði svilkonu sinni um að hún beri hlýrri hug til Vésteins Vésteinssonar en Þorkels bónda síns. Þá svarar Ásgerður því til að svo muni henni þykja nokkra stund, og bætir síðan við í S-textanum: '. . . ok meira ann ek honum en Þorkeli bónda mínum, þótt vit megim aldri njótask.' (Membr. Reg. Dep., bls. 21.)

Allmikið er af klausum í báðum gerðum þar sem lýst er fornum siðum og venjum. Úr S má taka sem dæmi:

Í þenna tíma var kristni komin í Danmörk, og létu þeir Gísli

¹¹ Ísl. forn. II, 114–119, 126–127, 202–206, og víðar.

¹² Ísl. forn. III, 120–122, 124.

¹³ Sturlunga saga I, Rvík 1946, bls. 27.

félagar primsignask því at þat var í þann tíma mikill siðvani þeira manna er í kaupföllum váru, . . . (Membr. Reg. Dep., bls. 20.)

Nú gengr Þorkr í bú á Sæbóli ok gengr at eiga Þórdísi bróðurkonu sína, skyldi þá hverr taka þann arf sem annan eptir frændr sína. (Membr. Reg. Dep., bls. 38.)

Í M einni er þessi klausa:

Þat var þá margra manna siðr at fagna vetri í þann tíma ok hafa þá veizlur ok vetrnáttablót, . . . (Ísl. forn. VI, 36.)

Allmargar slíkar klausur eru sameiginlegar S og M, t. a. m. þegar Þorgrímur segir við hauglagningu Vésteins að það sé siður að binda mönnum helskó (Ísl. forn. VI, 45, Membr. Reg. Dep., 29.); og eftir víg Vésteins er þess getið að það hafi þá mælt verið að sá væri skyldur að hefna hins vegna er vopni kippti úr sári (Ísl. forn. VI, 44, Membr. Reg. Dep., 28).

Á þó nokkrum stöðum í sögunni ræða ofsækjendur Gísla þá skömm að fá eigi unnið hann; ellegar þá að höfundur segir sem svo að ófarir þeirra fyrir Gísla hafi orðið þeim til svívirðu. Sem dæmi um klausur af þessu tagi sem aðeins eru í M má nefna:

‘. . . ok er þat skömm jafnmörgum mönnum ef hann skal nú komask ór höndum oss . . .’ (Ísl. forn. VI, 85.)

Flyzk þetta nú yfir heraðit ok þykkir mönnum eigi ór steini hefja hverjum óföllum þeir fara fyrir Gísla. (Ísl. forn. VI, 88.)

En einungis í S eru t. a. m. þessar klausur:

‘Þykki mér báðum okkr þetta vera skömm at fá eigi drepit Gísla, slíkir garpar ok höfðingjar sem vit þykkjumsk vera.’ (Membr. Reg. Dep., bls. 49.)

‘. . . ok höfum vér áðr ærna skömm fengit, en þetta er svá langt um fram því at þetta mun engi dugandi maðr hafa göra látit . . .’ (Membr. Reg. Dep., bls. 68–69.)

Ok eptir þetta ferr Eyjólfur heim með sneypu mikla ok svívirðing. (Membr. Reg. Dep., bls. 69.)

Auðvelt væri að tína til fleiri dæmi um málalengingar eðlislíkar þessum og óþarfar skýringar sem stundum er að finna í báðum gerðum sögunnar en stundum einungis í annarri, en þessar fáu klausur verða þó látnar duga. Þótt þær séu ekki fleiri er næsta ljóst að þær eru svo

líkar að öllu eðli að nær óhugsandi er að tveir ritarar hafi hvor óháð öðrum bætt þeim við texta frumgerðarinnar. Miklu nærtækari er sú skýring að Gíslasaga hafi í upphafi verið gallað verk sem úði og grúði af slíkum ofskýringum og málalengingum; eftirritarar hafi síðan fágað verkið og felt ýmislegt af þessu tagi niður, en mismikið og ekki sömu klausurnar.

Hafi Gíslasaga verið svo frumstætt verk er alls ekki ólíklegt að flotið hafi með öðru efni kaflar laust tengdir aðalsöggunni, svo sem um víkingu þeirra bræðra. Hér verður látið liggja milli hluta hvort kafli um komu Hákonar góða í Noreg og annar kafli með Landnámuefni muni innskot í S eða brott felldir í M. Það skiptir engu meginmáli; enda þótt þessir kaflar séu e. t. v. innskot í S er alls ekki hægt að álykta af því, að aðrir hlutar inngangsins í þeirri gerð hljóti að vera seinni tíma smíð.

Auk þeirra atriða sem Björn K. Þórólfsson telur helst galla á innangi S-gerðar hafa þeir Guðbrandur Vigfússon¹⁴ og þó enn frekar Finnur Jónsson¹⁵ bent á að ritari S hafi verið mjög illa að sér um norska staðhætti. Þetta er öldungis rétt athugað en það mælir á engan hátt í gegn því að inngangur sögunnar sé upprunalegri í S en í M. Höfundar Íslendingasagna lögðu ekki ávallt mikla stund á að kynna sér staðhætti á fjarlægum landsvæðum. T. a. m. hefði höfundur Fóstbræðrasögu vísast orðið fremur bágborinn leiðsögumaður á Grænlandi enda þótt önnur aðalhetjan í sögu hans vinni þar mörg afrek og stór.¹⁶

SAMBAND S OG M

Að síðustu skal hér vikið að sambandi innganganna í S og M. Eru þar rittengsl á milli eða skrifaði annar hvor eftirritarinn inngang sinn eftir minni? (Sbr. bls. 131–132 hér að framan.)

Mismunur á nöfnum í inngöngunum tveimur gæti rennt stoðum undir síðarnefndu tilgátuna: Þorkell skerauki/gullhjálmur á Ísgerði fyrir konu í M en Þorbjörn sonur hans í S; Bárður og Kolbeinn/-björn skipta um hlutverk og bústaði; synir Hólmgöngu-Skeggja heita Einar og Sigurður í S og eiga heima á Flúðunesi, en Einar og Árni í M og búa á Flyðrunesi; eiginkona Þorbjarnar súrs er úr Freysey/Fressey í S en Friðarey í M.

¹⁴ *Sturlunga saga*, Oxford 1878, bls. lii.

¹⁵ *Gísla saga Súrssonar*, Halle 1903, bls. xxiii.

¹⁶ Sbr. *Ísl. fornrit VI*, lxiv, 244.

Þó að girnilegt sé að skýra þennan mismun þannig að tengslin milli S og M séu munnleg, og hann sé raunar torskýrður á annan hátt,¹⁷ þá skera orðalagslíkingar ótvírætt úr um að milli gerðanna eru rittengsl. Auk þess eru öll helstu efnisatriði S einnig í M og í sömu röð. Verða nú rakin dæmi um orðalagslíkingar þar sem báðar gerðir segja frá sömu atburðum, og er S textinn tekinn eftir Membr. Reg. Dep. en M-textinn eftir Gíslasögu í Ísl. forn. VI, blaðsíðutöl í svigum.

S	M
Þat er upphaf á sögu þessi at Haraldr inn hárfagri réð fyrir Nóregi. (3)	Þat er upphaf á sögu þessi at Hákon konungr Aðalsteins- fóstri réð fyrir Nóregi. (3)
Ari hét inn ellsti, annarr Gísli, þriði Þorbjörn, . . . (4)	hét einn Ari, annarr Gísli, þriði Þorbjörn, . . . (3)
Ísi er maðr nefndr (4)	Maðr er nefndr Ísi (3)
ok var hon honum gipt (4)	ok var hon honum gefin (4)
Nú þykkisk Björn hafa vegit til landa (ok laussa aura) ok kvánfangs (5)	Þykkisk Björn hafa vegit til landa ok konu (4–5)
ok það konu þeirar er Ísgerðr hét ok fekk hennar (7)	Hann biðr konu þeirar, er Þóra hét ok var Rauðs dóttir ór Friðarey, ok fekk hennar (6)
Þorkell hét son þeira inn ellsti, annarr Gísli, Ari hét inn þriði (7)	Þorkell hét sonr þeira inn ellsti, annarr Gísli, Ari inn yngsti (6–7)
En þeir þykkjask Þorbjörn hafa inni brennt ok sonu hans ok allt lið þeira (14)	En þeir þykkjask öll þau inni hafa brennt (13)
Þeir Gísli snúa þá á leið fyrir þá (15)	Þeir Gísli snúa til móts við þá (13)

¹⁷ Nokkur mismunur er á nöfnum eftir að innganginum sleppir, en sá munur er þó aldrei meiri en svo að hugsanlega getur verið um mislestur að ræða: Móðir Gests Oddleifssonar heitir Þórunn í S en Þorgerður í M (ekki nefnd með nafni í B); gestgjafi Vésteins og Gísla í Vébjörgum heitir Sigrhaddr í S en Sigraddi í M; Luka frændkona Vésteins og Þórhallur bóndi á Þingeyri vara Véstein við í S þegar hann fer í veturnáttaveislu til Gísla og Auðar. Í M heita þau Lúta og Þorvaldur gneisti. — Að lyktum má nefna eyjar þær á Breiðafirði sem nefndar eru Stykkis-eyjar í S og B en Skutileyjar í M. Sbr. bls. 134 hér að framan.

DÆMI UM STYTTINGAR Í M

Eins og fram hefur komið í ritgerð þessari er það trúá höfundu hennar að S-gerð Gíslasögu sé upprunalegri en M, og þá einnig inngangur S-gerðar. Að síðustu skal þess vegna hugað að því hvort ritari inngangsins í M gefi hvergi þann höggstað á sér að hægt sé að sýna fram á að um styttingu sé að ræða.

Þegar þau systkin eru nefnd til sögu segir svo í S: 'Ari hét inn þriði, ok fór hann þegar austr til Freyseyjar til fósturs ok er hann lítt við sögu þessa.' (Membr. Reg. Dep., bls 7.)

En í M segir hins vegar:

. . . Ari inn yngsti, ok vaxa allir upp heima þar. Fundusk eigi fremri menn þar í nánd þeira jafnaldrar. Ara var fóstur fengit með Styrkári móðurbróður sínum, en þeir Þorkell ok Gísli váru heima báðir. (Ísl. forn. VI, 7.)

Þarna er bein mótsögn í texta M. Ritari hennar segir fyrst um þá bræður að þeir vaxi 'allir upp heima þar', en sér fljótlega að honum hefur orðið á í messunni og leiðréttir missögn sína.

Þegar þeir Bárður og Kolbeinn eru nefndir til sögu í S er þannig að orði komist:

Þeir menn eru nefndir þar í Súrнадal, annarr hét Bárður en annarr Kolbeinn. Þeir váru báðir á ungum aldri ok vel fjáreigandi. Ekki var þó skylt með þeim. Þeir höfðu fyrir litlu misst feðra sinna í Englandsferð. Sá bær er Bárður bjó á hét á Hellu, en á Granaskeiði þar er Kolbeinn bjó. (Membr. Reg. Dep., bls. 8.)

Í M er samsvarandi texti hins vegar mjög böngulegur og þar er bústaðar Bárðar ekki getið:

Bárður hét maður; hann bjó þar í Súrнадal; hann var ungr maður ok hafði nýtekit við fõðurarfi sínum. Kolbjörn hét maður er bjó á Hellu í Súrнадal; hann var ungr maður ok hafði nýtekit við fõðurarfi sínum. (Ísl. forn. VI, 7.)

Skömmu síðar sér ritarinn að hann þarf að geta bústaðar Bárðar og skýtur þá bæjarnafninu inn í frásögn af vígi hans og ferst það óhönduglega:

Þat er sagt einn tíma at Gísli ræzk í ferð með þeim Bárði ok Þorkatli. Hann fór á miðja vega til Grannaskeiðs, svá heitir þar er Bárðr bjó, ok þá er minnst ván var, høggr Gísli Bárð banahogg. (Ísl. forn. VI, 7-8.)

Víðar í inngangi M sést djarfa fyrir styttingu en ekki fundust önnur dæmi svo ótvíræð sem þessi.

* * *

Niðurstaða þessarar rannsóknar á gerðum Gíslasögu verður sú að fullvíst megi telja að S standi nær frumtexta sögunnar en hinar gerðirnar tvær. Ljóst er þó að B og einkum M hafa oft varðveitt réttari texta en S. Sérstaklega þarf að gefa gaum að þeim stöðum þar sem B og M eru samhljóða gegn S.

ALAN J. BERGER

TEXT AND SEX IN GÍSLA SAGA

CHAPTER II of *Gísla saga* is not a pretty story. The action begins with a rumor: 'some people said that Bárðr was seducing Þórdís,' the sister of Gísli and Þorkell. The father objects, but Bárðr says he pays no attention to the words of a weakling—'and I shall do as before.' Gísli's opinion is the same as his father's, but Þorkell is a good friend of Bárðr, and 'lent him a helping hand,' *var hann í bragði með honum*. Gísli kills Bárðr, but Þorkell is so displeased he goes to a certain Holmgang-Skeggi—'he was closely related to Bárðr'—and encourages him to avenge Bárðr and marry his sister. Skeggi responds to the latter suggestion, but when he arrives to ask for the sister's hand, the father refuses, and moreover, 'it was said that Kolbjörn was intimate with (*í þingum við*) Þórdís.' Skeggi challenges Kolbjörn to a duel, but Kolbjörn turns out to be a coward. Skeggi orders wooden figures made of Gísli and Kolbjörn, 'and the one should stand behind the other.' Gísli steps forward and fights Skeggi, cutting off his leg. Þorkell now goes home with Gísli, 'and the kinship between them now went well, *ok þykkir Gísli mikit hafa vaxit af þessum málum*.'

Several things are wrong with this story. No other sister in the sagas is courted by a scoundrel, a coward, and a near-berserkr in such rapid succession. No other brother in the sagas is abnormally involved with his sister's villainous boyfriends. No brother seeks revenge the way Þorkell does. Apart from this, Þorkell's change from enmity to friendship with his brother is entirely unmotivated.

No objections on moral grounds have been made in the published commentary on this chapter. On the contrary, the chapter has been found psychologically and narratively satisfactory, principally because of certain parallels found between these events and later ones in the saga. Anne Holtsmark said of the events of chapter II, 'they set the tune, and the tragic discord between the three children of Þorsteinn

Surr is heard as a basso ostinato throughout the whole Saga.¹ Þorkell's peculiar behavior is to Franz Seewald, 'was der Hauptteil der Saga im Großen abwandelt: Eigensein und Sippe geraten in Widerstreit.'² Oddly enough, when objections or suspicions are raised to these events, they fall on Gísli. T. M. Andersson suspects that Gísli's defence of his sister's honor, against her wishes and Þorkell's, is a stolid knee-jerk conservatism.³ Hermann Pálsson sees Gísli's later revenge for Vésteinn on his sister's husband as a sign of a peculiar relationship between Gísli and Vésteinn, and cites the wooden figures standing one behind the other as support for this interpretation. Pálsson finds the slaying of the suitors is indicative that 'Gísli is incestuously in love with Þórdís,' and the manner of Gísli's revenge for Vésteinn—he kills his sister's husband sleeping beside her—also indicates a twisted sexuality.⁴ Since chapter II is distasteful in itself, and leads to distasteful interpretations of later events, every effort should be made to avoid it. Gísli's story is by no means enriched if we imagine him improperly involved with his sister and/or Vésteinn. His sister's poor taste in men and his brother's odd urges are no gains in meaning, but rather a lowering of tone and a confounding of our nobler sentiments.

Fortunately there is another version of chapter II which provides no opportunity for debasing the characters of Gísli, Þorkell, and Þórdís. AM 149 fol. also begins with a rumor concerning Þórdís and her boyfriend, who is here named Kolbeinn. The father speaks not to the boyfriend but to Gísli, who responds with a testimonial to Kolbeinn's innocence; Gísli also rebukes his father for heeding idle rumor. Nevertheless, Gísli apologetically asks Kolbeinn to leave off visiting for his father's sake. Kolbeinn insists on his innocence, but Gísli then appeals to the friendship between them. Kolbeinn then makes his visits less frequent. Þorkell and Þórdís are glad of them, but the father is not. Again the father demands that Gísli act, and again Gísli speaks to Kolbeinn, appealing to their friendship. Kolbeinn again insists on his inno-

¹ *Studies in the Gísla saga*, Studia Norvegica No. 6 (Oslo, 1951), p. 34.

² *Die Gísla saga Surssonar: Untersuchungen*, Diss. Göttingen 1932; (Göttingen, 1934), p. 60.

³ 'Some Ambiguities in *Gísla saga*: A Balance Sheet' *BONIS* (1968), 14 f. Andersson's article contains masses of bibliographical information.

⁴ 'Death in Autumn: Tragic Elements in Early Icelandic Fiction,' *BONIS* (1973), 19.

cence and friendship, but refuses to halt his visits, so Gísli kills him. Þorkell is very displeased.

This version of the slaying of the first suitor is superior to the other in that his innocence does credit to his courting and thus to Þórdís. The friendship with Þorkell, and Þorkell's displeasure at the slaying, are natural and intelligible. On moral grounds, therefore, we should prefer this alternate version.

After the slaying of the first suitor, AM 149 fol. and related MSS have a lacuna. The other events in chapter II are lost. Nevertheless, it should be clear from the arguments above that we should prefer the lacuna on moral grounds.

However, there are other grounds for preferring the lacuna: it is more original, and it is in fact the source of the distasteful version. The copyist of AM 556a 4to, the morally inferior version, found a lacuna like that in AM 149 fol. in his source, and tried to bridge the gap with an excessive economy of means. The subsequent distortions of character and event are not to be attributed to *Gísla saga* but to an abbreviator of the fifteenth century.

That AM 556a 4to is an abbreviation of a version like 149 fol. should be clear from comparing the two accounts of the suitor's death. 556a tells of the death in far less space than 149 does because it omits the rather lengthy delineation of the suitor's innocence and worthiness for friendship. Instead, the suitor is made merely a sneering opponent of Gísli and his father. Although the abbreviator omits the worthiness of the suitor, he retains Þorkell's (and apparently Þórdís's) friendship with him, thus distorting their characters.

The two principal texts of *Gísla saga* are most different in the opening chapters, but the order of events is the same in both, except, significantly, on the edges of the lacuna. The relationship may be schematized thusly:

X X X X X A B C X X X X X
X X X X X y z X X X X X

X represents events in common, y and z represent the two fragmentary episodes bordering the lacuna, and A, B, and C represent events which have no parallel in the text with the lacuna. Faced with the lacuna, the abbreviator excised the fragmentary episodes and endeavored to patch

the hole remaining between the whole X's bordering the lacuna. Of the fragmentary episodes he preserved only a key phrase in each.

In the text with the lacuna, the slaying of the suitor ends a chapter. A new chapter begins, '*Nú er at segja frá Þorkatli, at hann unir eigi heima.*' He leaves home and travels east. He hears that men have been disappearing from the road he intends to travel. He refuses to be put off by the danger—and the lacuna begins. When the text resumes, Gísli and Þorkell are returning from a profitable voyage of some sort, and this fragmentary chapter ends with the same phrase that concludes chapter II in the other version, '*ok þykkja þeir enn mikit hafa vaxit í þessi ferð.*'

The first whole episode the abbreviator found after the lacuna was an attack on Gísli's family by two previously unmentioned men who force another (previously introduced) to accompany them. The abbreviator could discover from later events that the two men are brothers, their father's name was probably Skeggi, and there was hostility between Skeggi and Gísli (or Gísli's family). The minimal bridge, then, needed only to motivate Skeggi's hostility, explain the role of the man forced to accompany them, and show the consequences of the slaying of the suitor.

The expedient of making Skeggi a kinsman of the slain suitor (*hann var mjök skyldr Bárði*) should have served the abbreviator for two-thirds of his bridge, but he witlessly preserves Þorkell's displeasure at the slaying, links it with Þorkell's departure from home (*eigi vildi hann heima þar vera*), and presents Þorkell travelling immediately to Skeggi to urge him to kill Gísli. Thus Þorkell's villainy is not a function of his character but rather of the abbreviator's need to bridge a gap. The abbreviator then rushes toward his final task, explaining the role of the man forced to accompany Skeggi's sons in the attack on Gísli's family. This he accomplishes with Þorkell's unprecedentedly outrageous suggestion that Skeggi also should marry his sister. Thus the revenge motive is dropped when it has served its bridging function, and the new motive of courting the sister is introduced. The new motive provides for a conflict with the sister's new suitor, the man who later will accompany Skeggi's sons. The abbreviator at this point has managed to introduce the accomplice, but he has dropped the revenge motive which was to have involved Skeggi and Gísli in hostility. Therefore he has the

future accomplice drop out of the conflict by pleading cowardice, and he re-motivates hostility between Skeggi and Gísli with the wooden figures standing one behind the other. The duel between Skeggi and Gísli is described with terms borrowed from a duel in the first chapter. The abbreviator had omitted the terms there, and so could use them here. The chapter concludes with a restoration of friendship between Gísli and Þorkell, as the abbreviator's source required, but the abbreviator neglected to explain how Þorkell's fratricidal displeasure was dispelled. Once the lacuna is over, the stories run roughly parallel, with no further instances of perversion.

The lacuna probably contained some material relating to a conflict between Gísli's family and the Norwegian king. In the text with the lacuna, Gísli kills Skeggi's sons when they are returning from collecting the king's taxes, and Gísli's family then emigrates. A great deal of material on the emerging Norwegian kingship contained in the text with the lacuna was omitted by the abbreviator, so Skeggi's sons are killed when they are returning from collecting their land-rents, and no motive whatever is given for the emigration. Holtsmark thought it was because Gísli 'finds the soil burning under his feet.'⁵

Seewald deduced that 'Gislis Familie zählte nicht zu den stärksten,'⁶ and had to flee the consequences of killing Skeggi and his sons, but neither text shows that Skeggi's connections are more powerful than Gísli's. In the opening chapters, all is clear in the text with the lacuna, but several things are unclear in the other.

In chapter I of the abbreviated version, five sentences report five pieces of information. Gísli's uncle Gísli kills a berserkr, he marries his brother's widow, he 'takes all the property' and becomes a '*mikill maðr fyrir sér*,' his father dies and he takes all that property, and finally, he kills all the men who had accompanied the berserkr. The berserkr's companions had not been mentioned before, and several editions and translators (Guðni Jónsson 1956, Munch 1845, and Bååth 1909) drop the reference to them. The longer version introduces them at the proper place, and disposes of them in orderly fashion, before the wedding and the funeral. The abbreviator preserves the berserkr's companions as an afterthought.

⁵ p. 23.

⁶ p. 61.

In chapter I of the shorter version, the berserkr kills Gísli's uncle Ari, and Gísli's uncle Gísli challenges the berserkr. The sentence following the challenge is, '*þá tók til orða Ingibjörg [Ari's widow]: Eigi var ek af því Ara gipt, at ek vilda þik eigi heldr átt hafa.*' This stunning revelation is the abbreviator's way of economizing on the fuller, clearer, and more tasteful presentation of the longer version's introduction of the sword Grásíða.

Other examples of abbreviation in the opening chapters could be cited, but since no water-tight demonstration is possible, the argument that AM 556a 4to is less original than AM 149 fol. (and related MSS) should rest here. After the opening chapters, the two versions run fairly close together and little or nothing would be gained by a closer examination. Nevertheless, 149 and its sister MSS should be taken more seriously when it comes to such questions as whether or not Vésteinn committed adultery with Gísli's sister-in-law. Chapter II should not be used to interpret later events because it is a clumsy and tasteless attempt to fill a gap in an older text. We shall probably never know whether the longer version preserves a style of saga-writing antedating the classical style, or whether it is a post-classical expansion which the fifteenth-century abbreviator tried to restore to purity and wholeness. Most probably neither text is the original version, since the penultimate chapter in the longer version is demonstrably less original than the corresponding chapter of the abbreviated version.

FINN HANSEN

PUNKTUM ELLER KOMMA?

Kommentar til ÍF-udgaven af Gísla saga Súrssonar

1 PUNKTUM ELLER KOMMA?

SAGAEN om Gísli Súrsson er bevaret fuldstændigt i 2 redaktioner, en kortere og en længere. Den korte er overleveret i AM 556a 4to fra sidste halvdel af det 15. årh. og den lange bl. a. i AM 149 fol. Begge redaktioner foreligger i tekstkritiske udgaver: den korte i F. Jónssons *Gísla saga Súrssonar*. Kbh 1929, s. 1–73 og den lange i A. Loths *Membrana regia deperdita*. Kbh 1960, s. 1–80.

Til grund for ÍF-udgavens normaliserede hovedtekst er iflg. indledningen lagt AM 556a 4to,¹ dvs. samme håndskrift som F. Jónsson lagde til grund for sin bogstavrette udgave fra 1929.

Imidlertid gengives mod forventning nedennævnte adverbial-relative er-sætning: “er hann komsk at landi” på samme måde i begge udgaver:

F. Jónsson: Þæ var myrht af nott. Er hann komzt at lande, þæ hleypr hann í skog, þviat þæ var víða skógum vagsit. (52.4–5)

ÍF-udgaven: Þá var myrkt af nótt. Er hann komsk at landi, þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (86.6–7)

Samme sted er gengivet på anden måde i andre udgaver, hvor man har reguleret forholdet mellem sætningerne med flg. resultat som fx hos F. Jónsson selv i *Altnordische Saga-Bibliothek*. 10. Halle a. S. 1903 og A. Loth i serien *Nordisk Filologi*. A 11. Kbh etc. 1956.

F. Jónsson: Þá var myrkt af nótt, er hann komz at landi; þá hleypr hann í skóg, en þá var víða skógum vaxit. (71.2–4)

A. Loth: Þá var myrkt af nótt, er hann komsk at landi; þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (48.1–2)

Uanset hvilken syntaktisk regulering der er anvendt, er sætningen: “er hann komsk at landi” en adverbial-relativ bisætning. Det er altså ikke på dette punkt uenigheden består, men derimod i opfattelsen af

¹ *Vestfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit. VI. Rvík 1943, s. LI; *Gísla saga Súrssonar*, s. 1–118.

sætningsfølgen. I ÍF-udgaven har man opfattet er-sætningen som foranstillet: Er ---, þá ---, altså U (undersætning) + O (oversætning). Hos F. Jónsson og A. Loth gengives den som efterstillet: Þá ---, er ---, og vi får da sætningsfølgen O + U.

Hvad er rigtigt? Og hvorfor er ÍF-udgavens normalisering forkert?

Det svar kan gives ved en undersøgelse af den adverbial-relative er-sætnings anvendelsesmuligheder i sprogsystemet.

2 KONJUNKTIONSSYSTEMET

Lader man det oldislandske konjunktionssystem være afgrænset af led, som på et empirisk grundlag kan defineres som bisætningsindledere,² kan denne funktion afgrænses til fig. 5 konjunktioner: at, ef, en, er og sem, idet de alle indgår i samme syntagmatiske korrelation og derfor konstituerer systemets indordnede konjunktioner.³ Vi får således et paradigme bestående af 5 led, og afhængig af den måde, hvorpå en bisætning indledt med en af disse konjunktioner indgår i den overordnede sætning, betegnes dens syntaktiske funktion normalt som substantivisk, adjektivisk eller adverbial. Uanset at de 5 bisætningstyper viser såvel forskelle som lighedspunkter i deres syntaktiske funktion og tilknytning til oversætningen, så fungerer konjunktionen 'er' (næsten) undtagelsesløst som indleder af relativsætninger, som alt efter fællesleddets funktion i undersætningen kan underinddeles i genstands- henh. adverbial-relative er-sætninger.⁴ Som adverbial-relative klassificeres dog kun her er-sætninger, som indgår i relativ-komplekser, hvis fællesled udgøres af "rene" adverbier af typen þá, þar, þegar etc. Det er denne type, der har vores interesse i forbindelse med ÍF-udgaven.

Vi vil derfor undersøge korrelatsystemet og sætningsfølgen ved adverbial-relative er-sætninger i Gísla saga på grundlag af AM 556a 4to i F. Jónssons udgave fra 1929.

² Se fx V. Brøndal Ordklasserne. Kbh 1928, s. 113-20; Morfologi og syntax. Kbh 1932, s. 29-32, 60-61; P. Diderichsen Elementær Dansk Grammatik. Kbh 1962 (3. udg. fork.: EDG), s. 31-33 (till.), 71-73, 183-84, 189-90; Aa. Hansen Indledning til nydansk grammatik. Kbh 1938, s. 127-37; Sætningen og dens led i moderne dansk. Kbh 1933, s. 135-44; L. Hjelmlev Omkring sprogteoriens grundlæggelse. Kbh 1943, s. 35-36; J. Holt Rationel semantik (pleremik). Acta Jutlandica. Aarsskrift for Aarhus Universitet. 18,3. Kbh 1946, s. 70-82.

³ EDG, s. 71.

⁴ Ibid., s. 208-12.

3 KORRELATSYSTEMET

En excerpering af de nævnte korrelattyper i sagaen giver flg. resultat, som foreløbigt og uformidlet kan angives i nedenstående skema, idet der samtidigt henvises til eksempelmaterialet:⁵

Korrelat	Ekss.	Position		Sætningsfølge	
		Kontakt	Distans	O+U	U+O
at því	1	1		1	
frá því	1	1		1	
nú	7	4	3	3	4
síðan	1		1	1	
til þess	5	5		5	
þá	22	18	4	19	3
þar	6	4	2	6	
þar til	2	2		2	
þegar	3	3		2	1

⁵ Hvor intet andet er anført, gælder alle henvisninger i det følgende. F. Jónssons udgave fra 1929:

at því + : Laungu aðan rere hann til eyiarinnar, sagde hon, ok þræll hans med honum, at því er ek hugda. 49.17.

frá því + : ferr nu svo fram ui. vetr, frá því er hann hafde dreymt. 46.14.

nú + : Ok nu, er hann kemr heim, kastar hann nidr gripunum. 25.11, Þau eru nu ok komin at hauginum Þorgrims, er þau ræda þetta. 32.12; se endv. 19.7, 31.2, 35.15, 39.6, 43.22.

síðan + : ok legiazt (þeir) sídan nidr ok sofa, er þeir voru mettir, þvíat þeir voru miok syfiadir. 58.1.

til þess + : Lidr nu til þess, er dagr kemr. 27.27, er nu þar um sumarit æ laun ok til þess er haustar. 43.19; se endv. 54.25, 61.8, 72.12.

þá + : Þó ætte hann bu i Aunundarfirde unndir Heste, þá er her var komit sógunni. 5.15, ok þá er minzt von var, haugr Gisli Bard banahaugg. 2.29; se endv. 14.14, 15.22, 20.23, 22.20, 23.3, 24.6, 29.4, 29.22, 32.11, 32.14, 40.1, 46.21, 51.10, 52.4, 59.6, 60.10, 61.13, 61.14.

þar + : hann for æ midia vega til Grannaskeids, svo heitir þar, er Bardr bio. 2.28, ok þikir nu minna happ i, enn þeir ætludu, því at þeir kenndu þar Þord hinn huglausa, er þeir ætludu Gisla 36.2; se endv. 24.18, 26.22, 55.8, 68.11,

þar til + : Ok rida þeir Sanda leid, svo getr Þorkell um talith, þar til er þeir koma yfir Sanndaos, þa stiga þeir af bake ok æia. 33.1; se endv. 15.13.

þegar + : Þegar er vorar, ferr Gisli aprt i Geirþiofsfiord. 43.17, og kemr nu

Som i andre håndskrifter fra denne periode findes også i AM 556a 4to eksempler på, at adverbielle korrelater kan fungere som konjunktion og således fra et diakront synspunkt vikariere for den oprindelige helhed: korrelat + konjunktion. Overgangen er registreret ved adv. síðan (2), til þess (1) og þegar (2).⁶

Hverken på dette punkt eller i forbindelse med de registrerede er-sætningers semantiske funktion (lokal henh. temporal) er der således noget bemærkelsesværdigt ved denne tekst.

Bortset fra ovennævnte 5 ekss., hvor konjunktionen kan slettes, har vi over alt en syntaktisk helhed konstitueret af fællesled (korrelat) + er-sætning, hvad enten er-sætningen opfattes som foran- (U + O) eller efter-stillet (O + U). Sammenligner vi nu de i teksten i øvrigt forekommende ekss. på sætningsfølgen U + O, vil man tydeligt kunne se, at der med den anvendte normalisering er tilført det oldislandske sprog-system en udtryksmulighed, som også er fremmed for denne tekst:⁷

Korrelat	er-sætning
Nu	er Borkr spyr þetta, þa byrr hann heiman faur sina . . . 39.6
Ok nu	er mest toku at driupa husin, þa . . . 19.7
Ok nu,	er hann kemr heim, kastar hann nidr gripunum. 25.11
Ok nu	er menn fara heim, ræða þeir um leikinn, . . . 31.2
Þegar	er vorar, ferr Gisli aptr i Geirþiofsfiord, . . . 43.17
Þa	er þeir Þorgrimr biuguzt um ok skyldu tiallda husin, . . . 24.6

æ þref um draumana, þegar er leingir nottina. 43.19; se endv. 70.29.

und + : noteret unnzt (4 gg), unnz (2 gg), unzt (1 g). Også her har vi opr. en adverbial-relativ er-sætning konstitueret af fællesled + er-sætning.: Sveinarnir fara nu unnzt þeir koma i Geirþiofsfiord, ok liggia ute x. dægr. 57.15; se endv. 4.16, 8.23, 15.21, 44.31.

⁶ *síðan*: enn Gisli let af blotum sidan hann var i Vebiaurgum i Danmorku. 14.11; se endv. 4.36.

til þess: Ridr Vesteinn nu til þess hann kemr i Haukadal. 17.3.

þegar: Enn þegar þesse tidinnde eru ordin, þa hleypr upp Hallbiorn gaungumadr. 56.6; se endv. 64.34.

⁷ I forbindelse med eget materiale til behandling af det norrøne konjunktions-system viser en gennemgang af ca. 2000 excerpter fordelt på forskellige genrer og perioder inden for den oldislandske litteratur, at en sådan konstruktionstype (U+O): Er . . . , (þá) . . . ved adverbial-relativ er-sætning ikke forekommer.

Enn þa	er þeir höfdu veitt Vesteini umbunath, . . . 20.23
ok þa	er minzt von var, haugr Gisli Bard banahaugg. . . 2.29
÷	Er hann komsk at landi, þa hleypr hann í skóg, . . . ÍF- udgaven 86.6

Tilsyneladende "mangler" der altså et korrelat i teksten. Korrelatet forudsættes her at være et underforstået "þá". Vi skal derfor i det flg. undersøge: (a) hvilke konstruktionstyper der kan være tale om inden for dette semantiske område, idet det tilsyneladende er sådan, at "feltet" foran en er-sætning skal være "udfyldt" og (b) hvad der faktisk fungerer som korrelat for er-sætningen: er hann komsk at landi.

4 DEN SEMANTISKE KORRESPONDANCE

Det første, vi må finde ud af, er da de syntaktiske anvendelsesmuligheder for den adverbial-relative er-sætning, hvad enten korrelatet þa er formaliseret eller underforstået. Man kan tage stilling til dette på 2 måder: (a) man kan beskrive efter hvilke regler systemet rent faktisk fungerer og (b) evt. forsøge at forklare hvorfor.⁸

I forskellige tilfælde, hvor korrelatet þa "mangler", opfatter vi alligevel forholdet mellem de to sætninger som temporalt som fx ved flg. hyppigt forekommende konstruktionstyper:

- Enn er Vesteinn feck lagit, þa mælti han þetta: Gísl s 19.13*
- Ok er Gisli var æ leid kominn, þa fara þeir Þorgrimr med marga menn til haugsgjardarinnar. Gísl s 20.21*

I intet af de citerede ekss. har vi noget explicit korrelat. Men vi er ikke af den grund i tvivl om den semantiske korrespondance mellem de to sætninger. Som i ÍF-udgaven er sætningsfølgen også her U + O, og statistisk set er type b med 37 ekss. den mest normale i Gísla saga, medens type a kun forekommer med 3 ekss.⁹ Konstruktionstypen med

⁸ Sidstnævnte problem har jeg søgt at give en forklaring på i Maal og Minne 1977 s. 1-26: Det norrøne konjunktionssystem. Teoretisk og praktisk udkast til dens beskrivelse.

⁹ *ok +* : 3.1, 3.9, 5.9, 7.27, 9.12, 12.12, 16.7, 17.10, 18.20, 20.7, 20.21, 21.2, 22.25, 24.19, 28.2, 28.25, 29.24, 31.18, 34.9, 36.10, 36.18, 40.2, 45.8, 45.24, 48.21, 51.20, 52. 15, 53.21, 54.20, 56.3, 56.13, 58.25, 60.12, 60.15, 60.19, 67.22, 67.25, 72.1.

en + : 11.5, 19.13, 30.13, 35.16, 63.24.

explicit korrelat þá er registreret 22 gange. Men hvad enten vi har typen med formaliseret korrelat eller typerne a/b, så er det i systemet forudsat, at "feltet" foran er-sætningen *skal* være udfyldt. Det kan enten være et "rent" korrelat (som fx her þá) eller en substitueret type med en/ok, idet disse to konjunktioner i forbindelse med sætningsfølgen U + O anvendes som en slags mekanisk substitution i tilfælde, hvor þá "mangler". Konjunktionerne en/ok vil man ikke kalde korrelater, og det er derfor korrekt at sige som fx H. Johansen, at korrelatet mangler.¹⁰ Men en sådan konstatering tilslører imidlertid det interessante syntaktiske faktum, at der *skal* stå et led også i dette tilfælde. Og dette "felt" er statistisk set ved foranstillet er-sætning oftere udfyldt med konjunktionerne en/ok end med adv. þá.

Derfor bliver ÍF-udgavens normalisering forkert. Den overholder ikke de syntaktiske spilleregler, der gælder for systemet. Ændrer man i stedet sætningsfølgen U + O til O + U, kommer korrelatet frem. Det kan i dette tilfælde kun være det (emfatisk?) initialstillede adv. þá i sætningen: Þá var myrkt af nott.

Normaliseringen af perioderne bør derfor følge den regulering, som er anvendt i de normaliserede og citerede udgaver af F. Jónsson og A. Loth: Þá var myrkt af nótt, er hann komsk at landi; þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (A. Loth 48.1-2). ÍF-udgaven står dog ikke alene med sin opfattelse af forholdet mellem sætningerne. Som andre islandske udgaver følger den en tradition, som kan føres tilbage til K. Gíslasons udgave fra 1849.¹¹ En granskning af ortografien i AM 556a 4to viser dog ganske klart, at den adverbial-relative er-sætning ikke indledes med stort men med lille begyndelsesbogstav, så vi har sætningsfølgen O + U: þá . . . er . . . På den anden side støttes den unødvendige fejlnormalisering af ortografien derved, at der i samme håndskrift forekommer talrige eks. på brug af stort begyndelsesbogstav ved konjunktionsindledt bisætning. Det kan fx iagttages i de på samme håndskrift baserede udgaver af Harðar saga¹² og Sigrgarðs saga frækna.¹³

¹⁰ H. Johansen Zur Entwicklungsgeschichte der altergermanischen Relativsatzkonstruktionen. Kph 1935, s. 127-28.

¹¹ Tvær sögur af Gísli Súrssyni, udg. af det nordiske Literatur-Samfund ved Konrad Gíslason. Kbh 1849, s. 52.6, og Vald. Ásmundarson Saga Gísli Súrssonar. I og II. Rvík 1899, s. 62.4.

torfi suarar. all litils þickia ydur uerdar minar til lögur. *Er* mik skylld ecke at spyria slíku (Harðar s 122.11)

Nu giører grimur suo. *At* hann talar uid bonnda. (Ibid. 125.5)

Ok ueit (eg) at þessu mun ualda uetur taks madurinn armi. *Er* hòggit hefer vænginn af Hlegerde fostru minni. (Sigr. s 87.10)

Ok skylld ek þess grimliga hefna. *Ef* ek gæta nad honum. (Ibid. 87.12).

Det er på den baggrund påfaldende, at der i F. Jónssons udgave fra 1929 af sagaen kun forekommer dette ene og her behandlede eksempel på brug af stort begyndelsesbogstav ved konjunktionsindledt bisætning. Forklaringen er imidlertid den, at denne udgave tydeligvis er normaliseret med hensyn til anvendelse af interpunktionstegn samt store og små bogstaver, til trods for at dette ikke omtales i udgavens indledning, og at den iøvrigt har til formål at være en bogstavret gengivelse af teksten i AM 556a 4to. Sin rigtige opfattelse fra 1903 af den syntaktiske sammenhæng på det her behandlede sted har F. Jónsson altså i 1929 opgivet til fordel for en misforståelse, som han deler med K. Gíslason 1849 og senere islandske udgivere.

¹² Harðar saga. Utg. av Sture Hast. EdAM. Ser. A, vol. 6. Kbh 1960; se endv. indledningen s. 57: "Stor bokstav användes också ganska ofta vid början av bisats inne i mening." Se endv. 122.4, 122.12, 125.1, 164.17, 165.2, 167.17, 168.1, 168.34, 172.6, 172.28, 173.2, 175.16, 178.14–15.

¹³ Late Medieval Icelandic Romances. V. Ed. by A. Loth. EdAM. Ser. B, vol. 24. Cph. 1965, s. 80.10–107; se endv. 101.14, 102.3, 102.13.

HERMANN PÁLSSON

ORÐ VÉSTEINS

ÞÓTT Vésteinn Vésteinsson gegni býsna merkilegu hlutverki í Gísla sögu, þá eru honum lögð orð í munn á einungis tveim stöðum í allri sögunni. Í fyrra skiptið hagar svo til, að Gísli hefur sent húskarla sína tvo norður til Öndarfjarðar þeirra erinda að vara Véstein við og telja hann frá að koma í heimsókn að sinni, og þó eru þeir Gísli og Vésteinn virktarvinir og mágar. En Vésteinn hefur átt vingott við Ásgerði, bróðurkonu Gísla, og hefur komizt upp um kunnleika þeirra, svo að Vésteinn á fjandskap að mæta af afbrýði bónda hennar Þorkels, sem er bróðir Gísla og býr samtýnis honum í tvíbýli við Þorgrím, mág þeirra. Þorkell, Þorgrímur og seiðmaðurinn Þorgrímur nef eru þess albúnir að veita Vésteini ómilda móttöku: þeir hafa gert vandað spjót, mikið morðvopn, úr brotum óheillasverðsins Grásíðu. En sendimenn Gísla fara á mis við Véstein og ná honum ekki fyrr en hann er kominn suður um vatnaskil Gemlufallsheiðar. Þeir segja honum erindi sín og bera fram jartegn máli sínu til sönnunar. Svör Vésteins eru ekki samhljóða í tveimur varðveittum gerðum sögunnar, og er nokkur fróðleikur að bera þær saman:

M

'Satt eitt segið þið,' segir hann, 'og myndi ég aftur hafa horfið, ef þið hefðuð hitt mig fyrr. En nú falla öll vötn til Dýrafjarðar, og mun ég þangað ríða, enda er ég þess fús. Austmenn skulu hverfa aftur. En þið stígið á skip,' segir Vésteinn, 'og segið Gísla og systur minni þangaðkomu mína.'

S

'Satt eitt segið þið,' kvað hann, 'og mundi ég aftur hafa horfið, ef þið hefðuð mig fyrr fundið. En nú falla vötn öll til Dýrafjarðar, og mun ég nú þangað ríða því að ég er fús að hitta mág minn og systur — hefur mjög langt orðið funda í milli. En Austmenn skulu aftur hverfa. Þið skuluð hafa leið hina skemmstu, er þið eruð í göngu, og segið Gísla og systur minni þangaðkomu mína. Ætla ég þar að koma að heilum mér.'

Eins og lesendum sögunnar hefur lengi verið ljóst, þá er náttúru- lýsingin táknræn öðrum þræði.¹ Að sjálfsögðu hefur hún einnig bók- staflega merkingu: ár og lækir hljóta að falla með óstöðvandi afli af hárrí brún Gemlufallsheiðar. En hér er um að ræða lýsingu, sem unnt er að þýða með skýranlegum hulningum, eins og komið er að orði í öðru fornu riti. Höfundur Gísla sögu beitir hér mynd úr náttúrunni í því skyni að bregða áhrifamiklu ljósi yfir mannleg örlög og vandamál. Haf og sjór eru stundum notuð sem tákn dauðans, og á sömu lund eru rennandi vötn látin merkja æviferil manna. Orð Vésteins boða feigð hans: með því að láta undan fýsi sinni er hann að ljúka æviskeiði sínu. Fyrir allmörgum árum kom fram sú skoðun, að ákvörðun Vésteins að hverfa ekki aftur ætti rætur sínar að rekja til fornrar hjátrúar, en sú kenning fær naumast staðizt, þegar titið er á hugmyndir Gísla sögu í heild.² Hitt virðist sennilegra, að hér sé um að ræða eitt dæmi þess, að

¹ Sjá t. a. m. Peter Hallberg, *Den isländska sagan*, 1969 (önnur útgáfa), 85.–86. bls.: 'Denna bild av strömmande vattendrag är en storartad symbol för ödets oåterkallelighet, kanske den mest magnifika i hela sagalitteraturen.' Miklu eldri eru ummæli Finns Jónssonar í *Altnordische Sagabibliothek* (10), 26. bls.: 'Die Worte haben auch eine symbolische bedeutung; wie die bäche alle nach dem Dýrafjörðr strömen, so zieht es auch den Vésteinn dorthin.'

² Hér má tilfæra kafla eftir Per Tylden í *Maal og minne* 1938, 182.–3. bls.: 'Eg las nyleg Gísla saga með ei klasse på norrønlina. Ein av elevane, Emil Vindsetmo frá Otterøy i Namdalen, fortalde då noko som synest kasta nytt ljós over replikken åt Vestein: — Vindsetmo var ein gong på saueleit saman med ein gamal mann frá heimbygdi si, og dei var komne so langt på heii at det bar nedover mot grannebygdi. Då vilde V. snu, men gamlingen sa um lag dette: «Det hallar nedover no, og då er det ikkje rådleg å snu. Men dersom me held fram her, har me gode voner um å finna smalen.» — Denne mannen er full av «gamalt». Men han er fælt mistruen og vil ikkje gjerne ut med det han veit — og slett ikkje til samlarar. V., som kjenner honom svært godt, skreiv likevel og spurde um han hugsa denne hendingi og kva han hadde sagt. Mannen svara at det gjorde han ikkje. Men trui som låg bak, visste han godt um, endå ho var lite kjend i bygdi i hans ungdom òg. Det var far hans som hadde átvara han mot å snu når han var komen so langt at vatnet rann andre vegen. Då skulde han halda fram i den leidi, for elles vilde det gå han ille på ferdi. Faren visste dømme på at slikt hadde hendt. I skog eller fjell passa han (faren) difor alltid på å fylgja vassleidi dersom han kom upp på ei høgd. — Ser ein ordi «nú falla vötn öll til Dýrafjarðar» mot denne bakgrunnen, får dei ikkje berre «symbolische bedeutung», men strekar klårt under at lagnaden (og Torgrim nevs *seiðr*) er sterkare enn menneski. Det er ikkje det at Vestein ikkje vil snu, for di han på ein mystisk måte vert dregen mot Dýrafjord. Bodberarane når honom ikkje att fyrr han er komen so langt at han ikkje kann snu.'

vilji manns lýtur í lægra haldi fyrir ástríðum hans. Minnir þetta atvik á alkunna hugmynd í miðaldaritum, sem runnin er frá grískum spekingum og er einnig mikilvægt atriði í kenningum Ágústínusar kirkjuföður, að ást og tilfýsi manna orkar á þá eins og aðdráttarafl jarðar, sem allir verða að lúta og enginn ræður við: menn geta dregizt ósjálfrátt að þeim hlutum, sem þeir unna og girnast. Nú er það eftirtektarvert, að í lengri gerð sögunnar (S) nefnir Vésteinn þau systur sína og mág, svo að lesanda hættir við að gleyma þriðju persónunni í Haukadal, sem Vésteinn á vingott við: Ásgerði, konu Þorkels. En hér eins og raunar víðar er list styttri gerðar (M) öðruvísi farið: Vésteinn lýsir yfir löngun sinni án þess að nefna neina sérstaka persónu, og er því ekki að ófyrirsynju, að menn vilji þá telja Ásgerði með.

Skilningur minn á orðum Vésteins fær stuðning af tveim vísuorðum í Málsháttakvæði:

Allar girnast ár í sjá.
Ekki er manni verra en þrá.

En náttúrumyndin og sú hugsun, sem virðist liggja að baki henni, á sér aðrar hliðstæður í fornum ritum. 'Ós er flestra ferða för,' segir í Rúnakvæði. Í Stjórn segir svo: 'Öll eigum vér einn veg fyrir hendi, að vér skulum deyja, og dregur þá jörðin sitt til sín, svo að hvers manns líkami skriðnar til sinnar náttúru í jörðina sem vötn þau er eigi kunnu aftur að hverfa.'³ Einnig má benda á eftirfarandi grein í þýðingum helgum: 'Hvað merkir á nema fljótandi rás mannkyns þess er svo rennur frá uppruna sínum til dauða svo sem á til sævar?'⁴

Eins og í sögunni, er hér dregið dæmi af fallanda vatni; munurinn er einkum fólgin í því, að helgiritin víkja að almennri og algerrri staðreynd um takmarkað æviskeið manna, en höfundur Gísla sögu beitir myndinni hins vegar í því skyni að skýra harmsöguleg örlög einstaklings. Þeir Vésteinn og Austmennirnir, félagar hans, eru komnir að vatnaskilum. Feigur tekur hann sömu stefnu og fallvötnin að ósum í Dýrafjörð, og verða þá leiðir hans og kumpána hans að skiljast, enda er þeim auðið að hverfa aftur. Vésteinn á sér ekki afturhvarf.

Í síðara skiptið, þegar hermd eru orð Vésteins, hefur hann fengið

³ *Stjórn* (útgáfa Ungers), 523. bls. Tilvitnunin er úr Samúelsbók síðari, 14.14.

⁴ *Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra*, útg. Þorvaldur Bjarnarson, 1878, 19. bls.

spjótslag í brjóstið, og eru þau dánarorð hans. Styttri gerðin eignar honum ein tvö atkvæði á banabeði: 'Hneit þar.' En í lengri gerðinni eru þau fjögur: 'Við hneit þarna.' Yfirleitt munu lesendur sögunnar telja fyrri ummælin öllu feegurri en hin síðari, þótt af því verði engan veginn dregin sú ályktun, að sá texti sé upphaflegur. Um þetta farast Birni K. Þórólfsyni orð á þessa lund, er hann fjallar um stíl lengri gerðar: 'Orðavali er oft breytt til hins lakara, svo sem þegar andlátsorð Vésteins eru aflöguð.' En málið er þó engan veginn svo einfalt. Í fyrsta lagi er vafasamt að telja styttri gerðina upphaflegri en hina lengri, þar sem þeim ber á milli og handritsbrotið 445 er ekki til samanburðar.⁵ Og í öðru lagi eru mér ekki kunn nein dæmi þess í fornu íslenzku máli, að sögnin 'að hníta' sé notuð annars staðar án þess að smáorðið 'við' fylgi með, að undanskildu kvæði eftir Halldór ókristna, þar sem kemur fyrir orðasambandið 'að hníta saman'. Nú er það eftirtektarvert, að orðasambandið 'að hníta við' er á nokkrum stöðum notað um hjartasár manna, og á slíkt vel við söguna af Vésteini. Hér má draga nokkur dæmi saman:

Hneit mér við hjarta

hjör Angantýs. (*Hervarar saga*)

Hjör hneit við hjarta. (*Örvar-Odds saga*)

Egg hneit við fjör. (Þorkell hamarsskáld)

Slíðra þorn hneit við hjarta. (Kormákur)

Engis sax hneit við fóta stalli. (Kormákur)

Auk þessara dæma, sem tekin eru úr bundnu máli, er rétt að drepa á lýsingar í fornsögum af konum, sem þreifa á mönnum fyrir bardaga í því skyni að verða fróðari um sáraför þeirra í væntanlegri viðureign, en í slíkum samböndum má heita, að orðtakið *að hníta við* sé fast og hefðbundið. 'En er hún þreifaði um síðuna, þá mælti hún: þar hneit viðna.' (*Skáldasaga*, Hb. 450. bls., sbr. *Formanna sögur* III, 73.) 'Fóstra Helgu var því vön að þreifa um menn áður til vígs færi. Hún gerir svo við Ögmund áður hann fór heiman. Hún kvað hvergi stórum mundi við hníta.' (*Kormáks saga*, Íslenzk fornrit VIII, 204.) 'Hvergi þykir mér við hníta.' (*Heiðarvíga saga*, Íslenzk fornrit III, 281.)

Orðasambandið *að hníta við* virðist hafa verið svo algengt í fornum

⁵ Um handrit *Gísla sögu*, sjá grein Jónasar Kristjánssonar og Guðna Kolbeinsonar, 'Gerðir Gíslasögu', á öðrum stað í riti þessu.

kveðskap um vopnalög, að vafasamt er að telja einföldu sögnina *að hníta* í hinztu setningu Vésteins upphaflega, jafnvel þótt málsmekkur okkar taki styttri gerðina fram yfir hina. Í fyrri ræðu sinni beitir Vésteinn lærdómi, er hann víkur að feigð sinni, en í síðustu orðum kennum við glögglega keim hetjusagna.

HERMANN PÁLSSON

DULARGERVI Í HALLFREÐAR SÖGU

EINN af þeim þáttum *Hallfreðar sögu* sem valdið hafa töluverðum heilabrotum er frásögnin af Upplandaför skáldsins, sem Ólafur konungur sendir þangað í því skyni að drepa eða blinda Þorleif hinn spaka. Umræður hafa einkum lotið að tveim atriðum: sannfræði frásagnar og bókmenntalegum fyrirmyndum. Fyrir allmörgum árum ritaði hollenzki fræðimaðurinn William van Eeden ítarlega grein um þetta efni og komst að þeirri niðurstöðu að lýsingin á ferð Hallfreðar til Upplanda væri skáldskapur einhvers sagnamanns.¹ Um ritgerð van Eedens farast Einari Ólafi Sveinssyni orð á þessa lund í formála sínum að útgáfu *Hallfreðar sögu*: 'Ekki sýnast rök hans duga til að sanna þetta, en þó er ekki því að leynd, að mein er, að Hallfreður skuli ekki geta Þorleifs né sendiferðarinnar í vísun sínum. Þar við bætist, að sendiferðin á sér hliðstæður í kristniboðsþáttum konungasagna, einkanlega þar sem er þáttur Þorvalds tasalda, sem sendur er til Bárðar á Upplöndum. En þó að svo væri, að með þessum sögum væri skyldleiki, jafnvel rittengsl, þá get ég ekki komið í fljótu bragði auga á örugg merki þess, hvort ritið sé eldra. Hitt virðist mér augljóst, að allir þessir helgisagnakenndu kaflar sögunnar eru sér í flokki, og er vert að minnast þess, að enginn þeirra styðst við vísur.'² Síðar hefur Bjarni Einarsson tekið málið til rækilegrar athugunar í þrem ritum, sem komu út á tímabilinu 1961 til 1977. Í *Skáldasögum* ræðir hann m. a. um skyldleika *Hallfreðar sögu* við *Þorvalds þátt tasalda* og tekur þá upp þráðinn frá Einari Ólafi: 'Auðvelt væri að nefna ýmislegt annað auk athyglisverðra orðalíkinga (einkum með Ó-gerð) sem tekur af allan efa um rittengsl, og varla verður um það deilt að þátturinn er svo unglegur að hann tilheyrir miklu fremur lokum 13du aldar en upphafi, ef hann er þá ekki enn

¹ William van Eeden, 'Een episode uit de Hallfreðarsaga' í *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*. Deel xxxix, Afl. 3 en 4 (1920).

² *Íslenzk fornrit* viii, lxvi. bls. (1939).

yngrri. Ætti því að vera víst að höfundur Hallfreðar sögu hefur ekki lært neitt af þætti Þorvalds tasalda, heldur hefur höfundur þáttarins einhvern tíma lesið vel Hallfreðar sögu. Hins vegar má benda á tvær frásagnir sem líklegt virðist að höfundur Hallfreðar sögu hafi sótt til ýmsar hugmyndir þegar hann samdi frásögn sína af Upplandaför Hallfreðar. . . . Önnur þessara frásagna, og sú sem Hallfreðar sögu höfundur hefur haft miklu meira gagn af, er í Orkneyinga sögu. . . . Hin frásögnin . . . er í Morkinskinnu þar sem segir frá sendiferðum Sigurðar konungs Haraldssonar til Gregoriusar bónda Dagssonar.³ Bjarni gerir ítarlegan samanburð á Upplandaförinni í Hallfreðar sögu og lýsingu Orkneyinga sögu á dulbúningi Guðifreys höfðingja, og sýnir orðalagslíkingar með textunum. Næst tekur Bjarni málið til meðferðar í riti sem birtist árið 1976, og endurtekur þá hugmyndir um skyldleika Hallfreðar sögu við Morkinskinnu og Orkneyinga sögu, og minnir á kenningar manna um sannfræðiskort frásagnarinnar: 'Ingen forsker har vistnok taget denne fortælling helt alvorligt som historieskrivning.'⁴ Og nú síðast í fyrra hefur Bjarni gefið Hallfreðar sögu út vísindalega, þar sem hann ritar ítarlegan formála um skyldleika handrita sögunnar og kannar þau meistaralega í því skyni að komast að raun um frumgerð hennar. Þegar Bjarni kemur að frásögninni af Upplandaferð Hallfreðar, gerir hann svofellda athugasemd: 'Annars er þess að geta um þetta atvik Hallfreðar sögu að samanburður við líklega fyrirmynd söguhöfundar sýnir hér sem oftast að Ó-texti stendur mun nær fyrirmyndinni, svo að víða er svipur með orðalagi, og er lítil efi á að M-texti er stytur.'⁵ Sú fyrirmynd sem hér vakir fyrir Bjarna mun vera þátturinn af Guðifrey í Orkneyinga sögu, en í spjalli því sem hér fer á eftir mun ég fjalla um aðra fyrirmynd, og eiga þó orð Bjarna hér engan veginn síður við, að Ó-textinn stendur henni miklu nær eins og víðar.

Lýsingin á dulargervi Hallfreðar hljóðar á þessa lund í Möðruvalla-bók: 'Hallfreðr tok þa stafkarls gerui. hann let leggja lit i augu ser ok sneri vm a ser huormunum ok gerði mikla br(e)ytni a yfir litum sinum. langan bagga hafði hann a baki ok var þar i suerð hans konungs nautr.' Hér er auðsæilega um styttingu á konungasagnagerðum að ræða, eins

³ Bjarni Einarsson, *Skáldasögur* (1961), 198.–200. bls.

⁴ Bjarni Einarsson, *To Skjaldesagaer* (1976), 152. bls.

⁵ *Hallfreðar saga*. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Reykjavík 1977, cxxii. bls.

og Bjarni hefur rökstutt, en fyrirmyndin að dulargervinu er raunar sótt í Stjórn. Líkindin eru auðsæ, þegar lýsingarnar eru settar hlið við hlið:

Hallfreðr tok ser stákarls
gervi. en *sneri vm hvormvnum.*
ok let riða leiri ok kolum i
andlit ser. hann gerði ser mikit
skegg og let þat lima við haukv
ser ok kialka. var hann þa með
ollv *vkenniligr ok gamaligr.*
Sipan lagði hann a bak ser
tautra bagga lang vaxinn ok var
þar i sverðit konungs navtr. . . .
hafði karl þrongð mikla. ok
hrækði miok i skeggit. . . .

Hallfreðar saga AM 61 fol.
(Texti Flateyjarbókar svipaður.)

Dauid . . . tekr nv þat rað at hann
bræytir sem mest ma hann sinni
asioño oc *torkennir sik.* sva at hann
kastar molldo i avgv ser oc andlit
enn þenr *vpp hvarmana oc glikir sik*
gomlom karli. hann hostar miog oc
hrækir i skegg ser. hyrr hann
hurðir oc hvetvitna þat er fyrir
honum verðr oc lætr nær sem vitstoli.
Stjórn (útg. Ungers), 474–5.

Lýsingin á dulargervi Davíðs er í Samúelsbók hinni fyrri (21.13), og gerist atburðurinn á útlegðarárum hans, þegar hann er í ónád hjá Sál konungi og engan veginn óhultur um líf sitt. Þótt einsætt virðist að álykta, að höfundur Hallfreðar sögu hafi orðið fyrir beinum áhrifum frá Stjórn, þá eru hér ýmis vandkvæði á sem ekki verður unnt að ráða úr að sinni. Í fyrsta lagi er lýsingin í Stjórn mun nákvæmari og ítarlegri en í Vúlgötu: 'Et immutavit os suum coram eis; et collebatur inter manus eorum, et impingebat in ostia portæ, defluebantque salivæ ejus in barbam.'⁶ Þyrfti því að athuga hvort frávik Stjórnar eigi sér hliðstæður í öðrum latneskum gerðum af Samúelsbókum. Í öðru lagi er brýn nauðsyn að endurskoða ríkjandi hugmyndir um aldur og sköpun Hallfreðar sögu. Finnur Jónsson taldi hana vera skráða um 1200, en Björn M. Ólsen allnokkru síðar: 'Það er auðsjeð, að íslensk sagnaritun er ekki framar í barndómi, þegar hún er rituð. Hún er ekki nærri eins fornleg og t. d. Heiðarvíga saga. Hins vegar ber ekki á, að sagan hafi orðið fyrir neinum áhrifum af riddarasögum (hér er Bjarni Einarsson annarrar skoðunar), og bendir það á, að hún sje að minsta kosti ekki ingri en 1250, og eftir öllum blæ sögunnar að dæma þikir mjer líklegt, að hún sje rituð á firsta fjórðungi 13. aldar, og þá hjer um bil samtíða Egils

⁶ *Biblia Sacra* . . . Paris 1956.

sögu og Eyrbyggju.' Guðbrandur Vigfússon hallaðist helzt að því að Hallfreðar saga væri skráð um 1220, og svipaðrar skoðunar er Einar Ólafur Sveinsson: 'Ef ætla mætti á, að höfundurinn hefði þekkt Fóstbræðra sögu og Ólafs sögu helga eftir Styrmi, mundi hún ekki vera mikið eldri en 1220, en gæti verið ögn yngri.' Sigurður Nordal kveður hins vegar svo að orði: 'Aldur sögunnar virðist mega ákvarða nokkurnveginn með samanburði við aðrar heimildir, þar sem hún er yngri en bækur Gunnlaugs munks, en Snorri virðist hafa haft hana fyrir sér, þegar hann ritaði Heimskringlu. Því má telja Hallfreðar sögu ritaða á áratugnum 1215–25.' Bjarni Einarsson er sammála Nordal að því leyti, að Snorri hafi stuðzt við Hallfreðar sögu í Heimskringlu og einnig, að Hallfreðar saga sé eldri en Kormáks saga.⁷ En nú er aðferðum manna við aldursákvarðanir sagna ábótavant á ýmsa lund, enda virðist enginn hafa áttað sig á sambandi Hallfreðar sögu og Stjórnar, þótt ekki þurfi að efast um áhrif hetjusagna Gyðinga á Íslendingasögur. Aldur einstakra sagna verður ekki ákveðinn með neinni öruggri vissu nema tekin séu mið af ritstörfum Íslendinga að fornu, frumsömdum og þýddum, í heild.

Um dulargervi Hallfreðar ber þess enn að geta, að tvö atriði í lýsingunni eiga sér ekki hliðstæður í tilfærðum kafla Stjórnar. Annað er *stafkarls gervið*, en slíks er oft getið í fornsögunum, þegar menn dulbúa sig, og nægir í þessu sambandi að minna á Þorstein drómund í Grettlu, sem ber með sér áhrif frá Tristrams sögu og Ísondar (Tristram var 'allur svo torkynnilegur að enginn maður kenndi hann. Andlit hans var allt steint gulum lit, og hann var í herfilegum vaðmálaskyrtli og fornan slagning yfir sér'), Guðifrey í Orkneyinga sögu, eins og Bjarni Einarsson hefur rakið, Helga Hálfðanarson í Hrólfs sögu kraka, Þorstein og Bela í Þorsteins sögu Víkingssonar, og Friðþjóf frækna, sem þó er raunar lýst sem saltkarli. Í Þorleifs þætti dulbýr skáldið sig ekki einungis í stafkarls gervi, heldur bindur hann sér geitarskegg, og minnir það á gervi Hallfreðar. Sú áherzla sem lögð er á *sverðið* í Hallfreðar sögu, kemur lesanda nokkuð á óvart, þar sem Hallfreður notar *sverðið* ekki í viður-

⁷ Sjá Björn M. Ólsen, *Um Íslendingasögur*, 241. bls.; útgáfu Guðbrands Vigfússonar (inngang) á *Hallfreðar sögu*; ritgerð Sigurðar Nordals um sagnaritunina í *Nordisk Kultur* (1953), en vitnað er til þýðingar Árna Björnssonar, *Um íslenskar fornsögur* (1968), 119. bls.; formála Einars Ólafs Sveinssonar í *Íslenskum fornritum viii*, lxxiii. bls.; Bjarni Einarsson, *To Skjaldesagaer*, 126. bls.

eigninni og raunar kemur það ekki við sögu síðar. En í Stjórn skiptir vopnið miklu máli. Svo hagar til að Davíð er vopnlaus þegar hann kemur á fund Abimelechs biskups. Davíð segist vera sendur af Sál í leyndum erindum, 'oc því hefi ek visat fra mer ollvm svæinvn i ymsa staði. at engi maðr skylldi vita með hvershattar boðskap ek fer.' Í Hallfreðar sögu hefur hetjan að vísu með sér tuttugu og fjóra förunauta og lætur þá bíða sín meðan hann fer heim á bæinn, en í Stjórn er það í rauninni tilbúningur að hann hafi vísað sveinum sínum frá sér, því að hann er einn síns liðs. Nú biður Davíð Abimelech um vopn: 'Fa þv mer ef þv hefir at varðvæita vapn nockvð. spiot eða sverð. því at sva braðvm bar at vm hæimanferð mina at ek gaða æigi at taka vapn min.' Hann svaraði: 'Vapn hefi ek æigi til nema þv vilir hafa sverð þat er þv tokt af Goliath risa oc hefir her hirðt verið siðan hia hinu helga clæði epoth.' Davíð svaraði: 'Þetta sverð vil ek gjarna af þer þiggja. því at ecki man annað iafngott finnaz a ollu Gyðinga landi.' En sverðslánið hefur alvarlegar afleiðingar, því að Sál verður ævareiður þegar hann kemst að þessu og lætur taka af lífi Abimelech biskup og hálfan níunda tug kennimanna.

Nú er það eftirtektarvert, að í Hallfreðar sögu grunar Þorleif hver Hallfreður er, en í Stjórn neitar heiðni konungurinn að trúá því að maðurinn í dulargervinu sé Davíð. Að lokum má geta þess, að forsendingar eru engan veginn óþekktar í hetjusögum Gyðinga, og má t. a. m. minna á það, er Sál beiðist þess til mægðar af Davíð, að hann færi sér 'c. prepvcia af hæiðingjum Philistinorum . . . Oc fam dagvm siðarr geck Daudid a hendr hæiðingiom Philistim með sina sveit oc drepr af þeim .cc. manna. sneið hann af þeim prepvcia . . .' Og hugmyndin um að blinda Þorleif gæti verið runnin frá Stjórn (Fyrri bók Samúels, 11.2), þar sem lýst er boðum Naas við Gyðinga þegar þeir biðja hann griða: 'Kostr skal yðr af mer lifs oc griða með þeim skildaga at ek skal stinga vt ið hægra avga or hofði hveriom yðr sem einvm manni. til þess at þat verði sva æylif skomm ollo Israels folki.' En hvað sem öllu líður, þá er skemmtilegt til þess að hugsa að höfundur Hallfreðar sögu skyldi sækja sér fyrirmynd til Davíðs þegar hann fór að lýsa öðru skáldi kvenhollu.

SIGRÚN DAVÍÐSDÓTTIR

OLD NORSE COURT POETRY

*Some Notes on its Purpose,
Transmission and Historical Value*

Nu saa som ofte leverede de Lærde
i al Troskyldighed blot Beviser *en*
gros for Tanker, som var fremhers-
kende i Tiden, og som de saa at sigte
havde indaandet med Atmosfæren.

Paul V. Rubow

1.0 Most of the scholarly literature on Old Norse court poetry deals with individual poets or poems. Less attention has been paid to the more fundamental questions of purpose, transmission and historical value. It is also significant that in the past Old Norse court poetry has often been dealt with as if it was more or less unique. This is far from being the case, and it is of some interest to examine, however briefly, what court poetry in Scandinavia has in common with court poetry elsewhere.

In this paper the following problems will be considered:

- (1) The poems were composed for the benefit of chieftains or kings and were delivered at their courts. But why?
- (2) After the poems were delivered they were handed down. But how?
- (3) The poems were committed to writing, often many centuries after they were composed. But why?

It goes without saying that the study is based on sources of a later date than the period in which Old Norse court poetry flourished, and this makes the conclusions less certain. Parallels from societies where more is known about court poetry may be used to throw some light on the less clear Old Norse tradition, although this method has its limitations.

Gratitude is due to Óskar Halldórsson and to Professor Jónas Kristjánsson for comments on a preliminary version of this paper.

Examples from Old Norse court poetry and references to the sagas have in most cases been omitted. Such examples are easily accessible in Finnur Jónsson 1920:321–635, Jón Helgason 1953:101–158, Jan de Vries 1964:99–207, 226–294, and Peter Hallberg 1975:105–172.

2.0 The themes of poems composed at the courts, in most cases in the *dróttkvætt* metre, can be divided into several groups. The most important are:¹

- (1) The munificence of chiefs.
- (2) Voyages and battles.
- (3) Laments.

In what follows poems dealing largely with these themes will be called court poetry. Most of it is considered to be the work of court poets who spent some time at the courts or were members of a chief's retinue.² Court poetry constitutes the largest part of all extant scaldic poems.³

Court poetry is by no means an exclusively Scandinavian phenomenon. In the Middle Ages and later it was known elsewhere in Europe, e. g. in France and in Ireland.⁴ Outside Europe it is found for instance in India and in Africa. For a deeper understanding of court poetry it is of importance that scholars have been able to study it as a living tradition in several African societies, both in West and in East Africa. The genre is everywhere remarkably similar.

Finnegan, for instance, has this to say about African court poetry (1976:82):

¹ A more detailed classification is given by Jón Helgason 1953: 111–158.

² The court poets are listed in the *Skáldatal*, finished around the year 1265, which records 146 names.

³ This fact does not prove that this was always the case, as it is possible that the transmission of court poetry was particularly good, cf. Jón Helgason 1953: 116. The reason could be the secondary function or purpose it gradually acquired, see 4.0 below.

⁴ There is a noteworthy difference between the virtues extolled by the scalds and by Central and South European poets in the Middle Ages. The former concentrated mainly on military prowess whereas the latter dealt with a more complicated set of virtues, including education (cf. on "Herrscherlob", Curtius 1965: 184–186). This, no doubt, reflects differences in social structure. A similar difference appears in the descriptions of heroes in the Icelandic sagas and in translated romances.

The most specialized genres of poetry occur in association with royal courts.

And furthermore (1976:111):

In its specialized form panegyric is *the* type for court poetry and is one of the most developed and elaborate poetic genres in Africa. It seems to go with a particular ethos, a stress on royal or aristocratic power, and an admiration for military achievement. . . . But the most specialized forms, . . . are the formalized praises which are directed publicly to kings, chiefs, and leaders, and which are composed and recited by members of a king's official entourage.

The same is true of Old Norse court poetry. It was practised in a society founded on aristocratic power, and it was elaborate and extremely complicated.

2.1 According to the sources the scalds delivered their poems at the courts. At the same time they were members of the chief's retinue and served as councillors. Thus they were by no means merely the practitioners of an abstruse art. It is also apparent that the chiefs were careful not to let just anybody present a poem. When a poem had been delivered it was handsomely paid for and seems to have acquired the status of an official opinion or a public statement. This goes far to explain the respect accorded to the court poets.

This respect and the close relationship between a chief and his poets has parallels elsewhere. Kailasapathy (1968:55) has this to say about the Tamil court poets:

It may be accepted that the minstrels depended on their patrons for largess and expected it from them. But that does not adequately explain the mutual regard that existed between the two. . . . the minstrel in the Heroic age occupied an honoured place in the king's court. He was more than a passive spectator depending on the doles given to him.

And furthermore (1968:85):

As part of the royal retinue they enjoyed the full confidence of the princes. For some of them were sent as 'political' messengers. They also used their position of respectability to settle conflicts.

This is not to deny that the reciting of court poetry may have been an esteemed and popular entertainment.⁵ But where court poetry as a living tradition has been investigated it has been shown to have a more complicated and serious function.

This is shown by Vansina (1973:147) who divides traditional African poetry into two main categories, personal and official. Official poetry is delivered in public at the instigation of chiefs. Old Norse court poetry would fit admirably into this category. Vansina says:

Official poetry is either straight propaganda, or else awakens feelings which, in the eyes of the community as a whole, ought to be aroused and meditated upon.

And furthermore (1973:148):

Official poetry is more likely to convey the attitudes and behaviour patterns which society wants to impose upon its members.

Kailasapathy (1968:77) has this to say about Tamil court poetry:

There is considerable evidence to suggest that the praises of the bards were designed not only to please pleasure-seeking, flattery-loving princes, but also to serve as propaganda and publicity for them among others. It has been observed that the bards were the counterparts in the Heroic Age of the modern mass-media.

The same seems to be true of Old Norse court poetry. It follows that it must have served an important political purpose. The following were apparently its main features:

(a) *To serve as a medium for the chiefs' propaganda for themselves and their power.*

⁵ Jackson (1962:37-38) who discusses the purpose and function of medieval literature points out that genres with no obvious social connotations may have the greatest social impact:

It is, curiously enough, in the less obviously didactic works that the social element is strongest. Although the primary purpose of the courtly romance and the national epic was to entertain, the idealized setting of the former and the historical background of the latter made its authors (and audience) very sensible of conformity to a set of values, often idealized, and of the demands of a particular social milieu. . . . The authors of these works were conscious of their impact and proud of their influence. They believed in the morality which they depicted and in the ethical value of the stories they told.

- (b) To be the chiefs' lasting monument.
- (c) To describe the feats of ancient warriors as a model conduct.
- (d) To bring to the notice of the chiefs serious discontentment among their subjects.

2.2 In what follows these four features will be dealt with briefly:

(a) The chiefs' propaganda appears in two ways. On the one hand the poems were intended to show their right to power. This could, i.a., be done with genealogies tracing their descent from ruling families and ultimately from Óðinn.⁶ On the other hand their prowess in battle was described, as a proof of their ability to govern in a society founded on military power. At the same time this prowess was held up as a worthy model for their subjects.

Similar features of Tamil heroic poetry are discussed by Kailasapathy (1968:77):

We may venture to suggest that with the progressive consolidation of the Three Tamil Kingdoms, the concept of divine royalty, which was, indeed, nascent in the community, blossomed into a full-fledged political theory. Such a theory enabled the bards to construct 'a poetic theogony glorifying aristocratic history'.

And in Africa by Finnegan (1976:142):

In societies where status and birth were so important, the praise poems served to consolidate these values. As so often with panegyric, the recitation of the praises of the chief and his ancestors served to point out to the listeners the chief's right to the position he held both through his descent from those predecessors whose great deeds were commemorated and through his own qualities so glowingly and solemnly depicted in the poetry.

(b) It is a common idea that the fame of the dead survives and that poems may be lasting monuments. Parallels to this from Tamil court poetry are furnished by Kailasapathy (1968:78):

The idea of the bards immortalizing those whom they praise seems to be a subordinate but important theme running like a thread

⁶ Examples of this are the two poems *Ynglingatal* and *Háleygjatal*, which are, however, not composed in the *dróttkvætt* metre. The chiefs traced their descent from the gods, no doubt to consolidate their power. Similarly, in Christian societies kings were sometimes said to govern by divine grace.

through the greater portion of the poems; for that reason the dead and the glorious are said to live in the songs of the bards. The ideal hero while alive 'lived' in the battle ground, and after death passed into the verses of the singers.

Norse chiefs were apparently no exceptions to this, and this could explain in part their interest in panegyric, and at the same time their fear of satire.⁷ There may, of course, have been additional causes for the latter (cf. Almqvist 1965).

(c) The heroism of ancient warriors is extolled, not only in their honour but also as an exhortation.⁸ This is also known elsewhere, see Kailasapathy (1968:251):

It appears from the poems that the cherished memories of ancestors were restraints on the conduct of heroes.

And furthermore (1968:82):

By singing songs that recalled memories of the valiant feats of their forefathers, the soldiers were urged to emulate them.

(d) Poets occasionally told a king something others did not dare to say openly.⁹ If this was one of the poets' tasks, it is somewhat reminiscent of the position of ombudsman in present day Scandinavia.

A similar phenomenon in Africa is discussed by Finnegan (1976:142):

... praises could contain criticism as well as eulogy, a pressure to conform to expectations as well as praise for actual behaviour. In

⁷ In the laws of the Icelandic commonwealth, valid until 1271, the proper subjects of poems are determined (Grágás II 1852:183-185), stating at the outset that one is neither to compose a poem of abuse nor of praise. Considering the quantity of poems handed down this may seem strange. In dealing with poetry among the Hausa, Finnegan (1976:94-95) points out that poets who make a living out of praise poetry outside the courts may turn praise into abuse if an adequate remuneration is not forthcoming, and continues:

In view of the effectiveness of this type of poetic pressure—the extraction of money by virtual blackmail—it is small wonder that attempts have been made in some Hausa kingdoms recently to forbid or limit the activities of these singers.

⁸ Bjarkamál is a well known example.

⁹ Examples can be found for instance in *Heimskringla I* 1941:183, *Heimskringla II* 1945:56, and *Heimskringla III* 1951:26-31.

this way, praise poetry could also have the implicit result of exerting control on a ruler as well as the obvious one of upholding his position.

The function of the court poems comprised at least the four features (a)–(d). The scalds and their poems were a social institution, and this institution remained intact as long as the society remained unchanged.¹⁰ The main function of the court poets was thus political. This is the primary function of the court poetry.

3.0 When the court poems were written down, mainly in the 13th century, some of them were said to be the work of poets who served chiefs or kings who lived in the 9th century. According to this they had been handed down for four centuries, or about twelve generations, before being committed to parchment. The question of their transmission will be dealt with in what follows.

3.1 Poems handed down orally usually show this in one way or another. The following features of scaldic tradition and scaldic poetry indicate oral tradition:

(a) Tradition knows no instance of a scald writing down a poem for the benefit of a chief. The scalds declaim or recite (*kveða, flytja*) their poems and the listeners learn (*nema*) the poems.

(b) Some scalds are said to have recited the poems of other scalds along with their own.¹¹ Thus it appears that the repertory of a scald was not limited to his own poems. In fact, the training of a scald must have included the memorizing of a considerable corpus of poems, no doubt with accompanying tales and appropriate explanations. It is therefore likely that the transmission of scaldic poetry was largely in the hands of the scalds themselves. It is noteworthy that there are examples of poetic families (cf. Finnur Jónsson 1920:332–333), a phenomenon also known elsewhere (cf. Finnegan 1976:88).

The sources say little about how young scalds learned their trade.

¹⁰ When the Scandinavian states and their rulers achieved a greater stabilization, comparable to the rest of Western Europe, the poets and the poems lost their function. Courtly romances from Central Europe brought with them a human ideal, different from and more complicated than the ideal held up by the scalds. At the same time romances and jongleurs substituted the court poems as a pastime.

¹¹ Examples of this have been collected by Finnur Jónsson 1920:341–342.

Bardic handbooks existed for instance among the Tamil and the Welsh (Kailasapathy 1968: 49–50). Their Icelandic counterpart is Snorri's Edda written about 1220. This work, while bearing the stamp of Snorri's classical education and genius, gives no doubt a fair idea of the instruction imparted orally to apprentice scalds for centuries before Snorri's time.

(c) No examples of court poetry have been found in writing from the 9th to the 12th century, whereas the earliest example of a scaldic verse written in runes is dated to about 1000. But considering the lack of sources this proves nothing.

(d) The dating of scaldic poems by applying linguistic criteria is difficult. The language of the poems is more variegated than that of the accompanying prose, and the same verse may show both old and young features. It is clear that old features may be preserved in a poem, especially when it is composed in an elaborate metre. But old features may occur in a young poem, not in order to give it an old appearance on purpose, but simply because such features were a part of the poetic diction.¹² Thus the rule of thumb stating that a verse must be as old as the oldest linguistic form found in it is invalid. The statement that a poem is as young as the youngest linguistic form found in it is equally erroneous. In both cases important arguments are simply ignored. The fact that scholars have been working on the linguistic dating of poems for more than a century without making much headway or reaching a consensus shows the difficulties inherent in this, and even the impossibility of the task.

One of the characteristics of poems handed down orally is the mixture of old and new features. Kirk (1976:6) has this to say on the language of Homer:

The diction of Homer was archaic and yet constantly renewed, and

¹² In this context *vindandin forna* mentioned by Ólafur Þórðarson hvítaskáld (13th century) may be of interest (Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda 1884:87). This is the occurrence of *v-* in words as *vreiðr* 'angry, wrath' and *vrangr* 'wrong', which was dropped in Icelandic before the time of the earliest extant texts (12th century) and probably much earlier. It is hardly reasonable to consider Ólafur a precursor of 19th century historical linguistics, but as a scald he was well versed in poetic diction, and a knowledge of this feature probably belonged to a scald's schooling, designated by the somewhat enigmatic term quoted above.

that accounts for the existence side by side of terms and linguistic forms from the Mycenaean dialect of the Achaean heroes, from the contemporary world of Homer himself and from many anonymous generations between.

And furthermore (1976:38):

. . . the conservative oral tradition preserved many old usages, although with no special consistency.

The Todas, a small Dravidian speaking people of South India have a remarkable poetic tradition. Emeneau (1958:320) remarks on the language of their poems:

The morphology, especially of the verb, is different, whether more archaic or merely a contrived difference I cannot yet say. In a few points, by comparison with related languages, it has been possible to identify archaisms of morphology or of vocabulary.

And Finnegan (1976:88) has this to say about the court poetry of Rwanda:

The style was full of archaisms, obscure language, and highly figurative forms of expression.

The linguistic dating of a document where written tradition is abundant may be difficult enough, but in the case of a composition in poetic diction handed down orally in an illiterate society it is almost bound to fail.

(e) Another characteristic of Norse court poetry is its lack of dialect features. It is possible to envisage different explanations of this: (1) It is possible, but not likely, that dialect differences were negligible. (2) Dialect differences gradually disappeared when the poems were handed down or when they were written down. (3) There was a special poetic language or dialect. The material at hand does not permit of an answer to this. But special poetic languages are common elsewhere, languages based on one dialect or composed of features from different dialects, and containing old and young elements. Renou (1956:10) has this to say on the Rgveda:

Bien que dû à des auteurs multiples, préparé dans des localités séparées, il ne présente guère de diversité dialectale. Autrement

dit, nous avons affaire dès l'origine à une sorte de norme linguistique.

For Irish this phenomenon has been described by Corkery (1956: 73-74):

. . . the Irish language was the very apple of their eye to the bardic schools. That language they took, and ruling out dialect and the passing turn of speech, refined it and set it apart as a special dialect, a language for literature, which became known from end to end of Ireland. It was known also in Scotland. It remained unchanged for centuries.

There are other examples still, for instance the language of the German *Minnesänger* which has been compared to Norse poetic language by Kuhn (1969:111-112).

The discussion in (a)-(e) above leads to the somewhat unsurprising conclusion that the court poems were indeed handed down orally before being committed to parchment. Comparison with similar as well as with different poetic genres elsewhere supports this.

4.0 The court poems have come down to us in manuscripts, mainly embedded in the texts of the kings' sagas. Complete poems are seldom found, only single verses. This is strikingly different from the Eddic poems. The historians claim to use these verses as sources for their works. This claim, as well as the historical value of the poems, will be examined briefly below.

4.1 It is not known when the poems were taken to pieces but there are at least two possible explanations:

(a) The historians based their works on the poems and at the same time they took the poems apart and inserted single verses into their story as a proof of its veracity.

This explanation leaves something to be desired, because the prose sections contain a wealth of information not to be found in the verses.

(b) When the sagas were written there existed oral tales interspersed with verses or poems accompanied by more or less detailed tales. The historians collected these tales and committed them to parchment more or less changed, thus working at the same time as collectors, editors

and authors. This is in accordance with the methods used by the historians of Medieval Europe.

This explanation is more adequate, i.a. because the prose sections and the verses serve different purposes. In the prose sections concrete facts are presented, for instance what happened, where, and who took part. The verses on the other hand describe how things happened, almost devoid of concrete facts, somewhat beside the main story and similar to an illustration accompanying the text.¹³

It is not possible to determine when this conglomerate of prose and verse came into being, but in all probability it happened not very long after the poems were composed and when they passed into oral tradition.

Above, in 2.1–2.2, the primary, political, purpose of court poetry was discussed. As it passed into oral tradition its function changed into serving as illustrations in prose tales. This is the secondary purpose of the poems leading to their conservation, at least in part, because the historians used the poems later in the same way.

That prose and poems serve a different purpose is well known elsewhere. Emeneau (1966:342–343) has this to say on the Todas:

The semantic orientation of the songs is very different from what is often considered to be the primary purpose of speech. The songs are not instruments of information, but of comment, socially directed or individually emotional; . . . Prose, no doubt, can and does say the same things. But the semantic essence of Toda songs is that the comments that are made are made in a highly formulaic, and consequently restricted, way. On the occasion of an event information may be given and comment made in prose, but the socially directed, traditionally directed comment is made in song.

Vansina (1973:149) says about African praise poetry:

Moreover, although the poems themselves give very little precise

¹³ Sturla Þórðarson, one of the latest of the court poets (13th century), composed a poem in honour of king Hákon Hákonarson, and later included verses from the poem in his own written saga of Hákon Hákonarson. As the poet Sturla Þórðarson could know no better than the historian Sturla Þórðarson, this has been taken as an example of a tradition-bound but in his case meaningless use of court poetry as a historical source. In fact, this is in complete agreement with the regular use of court poems in the sagas, as outlined above.

information about historical events and refer to them mostly by allusions, they are accompanied by a commentary which gives more detailed information.

And about African praise poetry Finnegan (1976:133):

The imagery in this form of poetry provides a striking contrast to the much more straightforward expression in prose.

In discussing the Pañcatantra Renou (1956:148) says:

. . . Pañcatantra . . . en prose, sauf insertion de versets discontinus, . . . Les vers servent d'introduction et de conclusion (moralité), ils égrenent des maximes, de type volontiers épigrammatique comme celles des vieilles *gāthā*; rarement ce sont des éléments narratifs. La prose est simple, coulante . . .

The Pañcatantra is of course different from the literature discussed here, but it is noteworthy that also here the verses are somewhat beside the main story.

This conglomerate of prose and verse, so characteristic of the sagas of the kings and many of the sagas of the Icelanders, is therefore far from being unique.¹⁴

The contrast between the simple, straightforward language of the prose, and the complicated, often obscure, language of the poems is also common.

4.2 The historian Snorri Sturluson states that he uses court poetry as a source (Heimskringla I 1941:5):

Með Haraldi konungi vǫru skáld, ok kunna menn enn kvæði þeira ok allra konunga kvæði, þeira er síðan hafa verit í Nóregi, ok tókum vér þar mest dæmi af, þat er sagt er í þeim kvæðum, er kveðin vǫru fyrir sjálfum hofðingjunum eða sonum þeira. Tókum vér þat allt fyrir satt, er í þeim kvæðum finnsk um ferðir þeira eða orrostur. En þat er hátt skálda at lofa þann mest, er þá eru þeir fyrir, en engi myndi þat þora at segja sjálfum honum þau verk hans, er allir þeir, er heyrði, vissi, at hégómi væri ok skrök, ok svá sjálfr hann. Þat væri þá háð, en eigi lof.

¹⁴ To explain this feature of Old Icelandic literature Irish influence has been suggested, but it is much more likely that this is an indigenous development.

He states expressly that he considers what is said in the poems to be true, especially in poems recited for the chiefs themselves or their sons, because no poet would dare to hold a chief up to ridicule by attributing to him in his presence feats that he as well as the rest of the audience knew he had never performed.¹⁵ It appears from this statement that Snorri, and no doubt other historians as well, used the poems in good faith. But this optimistic statement, while expressing Snorri's view on the matter, tells nothing about the historical value of the poems. Apparently the historians considered a verse containing a vague description a reliable source and a corroboration of the accompanying tale.

In what follows the historical value of the court poems will be briefly touched upon:

(a) A verse or verses inserted in a tale often lack both personal names and place names and therefore contain no concrete information. This makes it uncertain whether the verses and the tale originally dealt with the same matter.

(b) A verse often contains a description of a very general nature that could just as well fit a number of other tales. This is especially clear in the case of battle descriptions.

(c) The descriptions found in the verses are remarkably similar. The reason for this may be that the poets were expected to deal with special subjects only. Besides, they were restricted by the elaborate poetic diction. It may in fact be impossible to decide whether a poet was faithfully describing an event or merely filling in a scheme furnished by poetic convention and poetic diction. Cf. on this de Vries (1964: 99):

Die Hofpoesie läßt persönlichen Einfällen des Dichters nur wenig Raum, denn sie ist gewissermaßen festgliedertes Element der höfischen Etikette: Hauptsache ist, daß dem Herrscher nach den althergebrachten Formeln der Tradition das ihm gebührende Lob gespendet wird, nicht, daß der Dichter eigener Phantasie und Gestaltungskraft frönen kann.

And furthermore (1964:100):

¹⁵ Some control being exerted by the audience, both regarding the truthfulness of the poem as well as the accuracy of the recitation is well known elsewhere, cf. Vansina 1973:28.

. . . das skaldische Preislied war nicht eigentlich Dichtkunst nach der Vorstellung, die wir von Poesie haben, sondern ein Teil des höfischen Zeremoniells.

Similarly Steblin-Kamenskij (1969:430):

Scalds were authors in a very peculiar sense. In fact it was so to speak mere "form authorship".

Court poets dealing with a restricted subject matter are also known among the Tamil, see Kailasapathy (1968:19):

. . . composition by theme appears to have been a practice of the bards. . . the bards composed their poems on the basis of themes. The themes themselves came into being and were cultivated by them to illustrate the glory of the heroes.

Beside the limited subject matter thought fit for court poetry, a complicated diction replete with stereotypes makes different descriptions rather similar. Also this throws some doubt upon the historical value of court poetry. The complicated diction is a famous feature of Old Norse court poetry, and it is therefore of interest to note that the same is true of court poetry elsewhere.

Finnegan (1976:117-118) has this to say about African court poetry:

Most praise poetry, above all the official type, seems to adopt a more or less obscure and allusive style. The language may be archaic and lofty . . . and figurative forms of expression are common . . . the actions and qualities of the hero may be almost completely conveyed in metaphorical terms . . . Praise of a person (or a thing) is not something to be expressed in bald or straightforward language.

And Vansina (1973:149-150) has this to say about African court poetry:

Any attempt to study the poem itself in order to learn something about the history of the institution to which the person whose praises are sung belonged comes up against the difficulty of deciding whether a statement is merely a stereotype phrase, or one which describes actual facts.

(d) If the poems were at the outset meant to serve as a kind of

propaganda for the chiefs, see 2.1–2.2 above, some exaggeration of their feats may be expected. Vansina says (1973:76):

For instance, poems in praise of the kings . . . The purpose of these poems is to extol the kings, therefore they distort events of the past in the sense that they exaggerate the valorous deeds of the kings and pass over their defeats in silence.

And on praise poems dealing with military actions Finnegan (1976:126) has this to say:

The basis of the events mentioned is authentic, but the emphasis is on those incidents in which the hero excelled.

But while the poems throw a considerable light on the society in which they came into being, they were probably never intended to record history. This has been dealt with by Vansina (1973:149):

A poem of praise is certainly not composed for the purpose of recording history. Poetry of this kind is composed either during the lifetime of the person concerned, or immediately after his death . . . It is obligatory to use a large number of stereotype phrases in this category of poems, so the poems serve as a source of information about the social ideals prevalent at the time when they were composed.

(e) The court poems were handed down orally, but it is an open question how accurate this tradition was. Snorri Sturluson (*Den store saga om Olav den hellige* 1941:4) has this to say on the problem:

Þau orð er i qvedscap standa ero en somo sem i fyrstu voro ef rett er kveðit þott hver maðr hafi siðan numit at auðrom. oc ma því ecki breyta.

He states, again somewhat optimistically, that the poems cannot be altered if they were metrically correct at the outset. There is no reason to doubt that those who knew and recited the poems intended to hand them down unchanged, and that they occasionally succeeded in this. But there are examples of the same verse being found in two different sources in divergent, even widely divergent versions, and this in spite of the metre (cf. Jón Helgason 1953:107–108).

This is of course only what is to be expected in the case of an oral

tradition. Lord (1974:28-29) mentions that Yugoslav singers stress that they can sing a song exactly as they heard it. Upon examination this did not turn out to be the case, and it was apparent that their notion of what was the same song was rather a question of subject matter than of a word to word correspondence, as would be the case in a literate society or among philologists. Vansina (1973:56) deals with the same problem in Africa:

It does, however, sometimes happen that a tradition which an informant declares to be cast in a fixed form is found to have variants when other versions are recorded. But the intention is that it should have a fixed form, and the predominating tendency is to keep to the fixed form.

Shoolbraid (1975:4-5), in discussing epic tradition in Siberia and in Central Asia, has this to say about the veracity of texts handed down orally:

The primitive (i.e., the unsophisticated preliterate) does not relish change and is likely to resist it strenuously. He is by nature conservative, traditionally oriented. Yet change does occur in his society; despite the forces of opposition, a gradual shift of values and evolution in material culture and language can be observed.

The very gradual nature of this shift will, often enough, prevent the primitive from noticing it. "This is my grandfather's axe; my father gave it a new haft, and I have given it a new head" is a reflection of his stubborn traditionalism in the face of all civilized logic; the eternal changelessness of things will be dogmatically insisted upon, no matter how evident is the contrary.

The "primitive" may rationalize these obvious changes in his society, ignoring them and denying their existence. The bard of this society can hardly be blamed for insisting, as he does, that there have been no changes in his recitation, that all is as it has ever been. He is not guilty of bad faith, for without written records he has no opportunity of "correcting" his version according to the "received text".

So while deliberate change is anathema to the reciter, unconscious modification can and will occur in his tale, although most likely it will be denied by its perpetrator. After centuries of this

process of gradual alteration, the entire piece may have changed beyond recognition. However, since gradual change is seldom noticed, its cumulative effect will be accepted as "the way things have always been". Some things may still remain from the old versions, so that one finds words being used in recitation which the bard no longer understands and historical details which are, to say the least, unfamiliar to the performer and his society.

The historical value of the court poems can only be determined by comparing their testimony in each particular case with the testimony of other independent sources. But such sources are rare and the results have turned out to be meager.¹⁶

But considering what has been discussed in (a)-(e) above, it is clear that there is no reason whatsoever to put much faith in the historical value of the court poetry.

BIBLIOGRAPHY

- Almqvist, Bo. *Norrön niddiktning* I. Stockholm 1965.
- Campbell, Alistair. *Skaldic Verse and Anglo-Saxon History*. London 1971.
- Corkery, Daniel. *The Hidden Ireland*. Dublin 1956.
- Curtius, Ernst Robert. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern 1965.
- de Vries, Jan. *Altnordische Literaturgeschichte* I. Berlin 1964.
- Den store saga om Olav den hellige* I. Utg. av Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason. Oslo 1941.
- Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda*. Udg. af Björn Magnússon Ólsen. København 1884.
- Emeneau, M. B. "Oral Poets of South India—the Todas." *Journal of American Folklore* 71, 1958.
- "Style and Meaning in an Oral Literature." *Language* 42, 1966.
- Finnegan, Ruth. *Oral Literature in Africa*. Nairobi 1976.
- Grágás* II. Udg. af Vilhjálmur Finsen. København 1852.
- Hallberg, Peter. *Old Icelandic Poetry, Eddic Lay and Skaldic Verse*. Lincoln 1975.
- Heimskringla* I–III. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík 1941–1951.
- Helgason, Jón. "Norges og Islands Digtning." *Nordisk Kultur* VIII:B. Stockholm 1953.
- Jackson, W. T. H. *The Literature of the Middle Ages*. New York 1962.
- Jónsson, Finnur. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* I. København 1920.

¹⁶ See on this, e. g., Campbell 1971.

- Kailasapathy, K. *Tamil Heroic Poetry*. Oxford 1968.
- Kirk, G. S. *Homer and the Oral Tradition*. Cambridge 1976.
- Kuhn, H. "Die sprachliche Einheit Islands." Hans Kuhn. *Kleine Schriften I*. Berlin 1969.
- Lord, Albert B. *The Singer of Tales*. New York 1974.
- Renou, Louis. *Histoire de la langue sanskrite*. Lyon 1956.
- Shoolbraid, G. M.H. *The Oral Epic of Siberia and Central Asia*. Bloomington 1975.
- Steblyn-Kamenskij, M. I. "On the Etymology of the Word Skáld." *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969*. Reykjavík 1969.
- Vansina, Jan. *Oral Tradition, A Study in Historical Methodology*. Harmondsworth 1973.

ANTHONY FAULKES

THE PROLOGUE TO SNORRA EDDA

An Attempt at Reconstruction

THE only medieval manuscripts that preserve any part of the prologue to Snorra Edda are the Codex Regius (GKS 2367 4to, R), Codex Wormianus (AM 242 fol., W), and Codex Upsaliensis (DG 11, U). Part of it is also in Codex Trajectinus (Utrecht MS no. 1374, T), a paper manuscript written about the end of the sixteenth century which is believed to be a copy of a medieval manuscript no longer extant. All other manuscripts that contain the prologue are thought to be derived from one of these four. Of these four manuscripts, only two contain the beginning of the text; the first leaf of R is now lacking, so that the extant text begins at the point corresponding to Edda Snorra Sturlusonar (ed. F. Jónsson, København 1931 = SnE) 4/26, and in T the text begins at SnE 2/13; it is likely that the scribe could not decipher the first page of his exemplar. The text of the prologue in U seems to have been abridged, like other parts of Snorra Edda in this manuscript; the text is much more concise than in the other manuscripts, and in some places hardly makes sense as a result. In W the prologue includes two long passages and one shorter one that are not in the other manuscripts at all. Partly for this reason, and partly because they contain a lot of material derived from Biblical and Classical tradition that seems out of keeping with the rest of the text, these passages are thought to be interpolations.

Most modern editions of Snorra Edda have a text based on R, with the beginning of the prologue supplied partly from T and partly from W (omitting the presumed interpolations). But it is clear that neither these manuscripts nor U provide a very reliable basis for a text of the prologue, which as well as being the worst-preserved part of Snorra Edda, is also one of the most interesting parts; and it would be a little more satisfactory if we could at least reconstruct what was on the first leaf of R.

There are in fact four paper manuscripts written in the seventeenth century that contain parts of the prologue that appear to be derived from R before the first leaf was lost, or else from a very similar manuscript that contained the beginning of the text. The texts they contain are neither complete nor accurate, but with their help it is possible to make some fairly safe assumptions about the text on the missing leaf of R. They are AM 755 4to, written by Ketill Jörundsson (1603–1670) (K), NkS 1878 b 4to (N), Thott 1494 4to (Th), and Sth. Papp. fol. nr. 38, ff. 46v–50 (J), where the text of the prologue is found as part of the Edda compilation attributed to Jón lærði Guðmundsson, dated 1641, but copied by Ásgeir Jónsson into this manuscript in the second half of the seventeenth century. The contents of these four manuscripts are described in sections 42–7, 135, 138, and 178 of the introduction to *Edda Magnúsar Ólafssonar*, ed. A. Faulkes (Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar, not yet published), and only their texts of the prologue to Snorra Edda will be dealt with here.

These manuscripts include parts of the prologue that are in neither R, T nor U, but do not include the two long ‘interpolations’ in W. This in itself suggests that their texts of the prologue must be derived from the text of R when it was complete, or else from another medieval manuscript that is now lost. It is unlikely that a redactor either in the middle ages or the seventeenth century would have supplied the beginning of the prologue from W without also including the ‘interpolations’. Moreover in the part of the text that is extant in R, these manuscripts sometimes agree with R against WTU, and in the part that is lacking in R sometimes agree with U or T against W; examples are given below (see also the textual notes below). But Jón lærði in his Edda compilation clearly used more than one manuscript. One was related to W, one to U, and one to R (at the time he was writing, U and W, as well as T, were no longer in Iceland). At the beginning of his compilation he has a prologue that is partly derived from the second ‘interpolation’ in W. His text of the prologue proper (headed ‘Her byriar sialfa Snorra Eddu sva sem ec hefi hana stysta set, þo af þeim gomlu skrifaða, sva sem hennar form, inntak eða afdrattr af þeirri sem stærri oc fyllri er’) is most similar to R, and omits the long interpolations of W; but he introduces occasional readings from W, as for instance the passage in the textual note to SnE 6/21 (this is not in the

other paper manuscripts). He has also added material from other sources, particularly *Trójumanna saga* in *Hauksbók*. (In the shorter version of his compilation in *AM* 929 4to, the text of the prologue is derived from U.) Therefore readings from J can only be assumed to be those of R when they differ from W (and U) and are confirmed by one of the other paper manuscripts. It will be noticed in the readings quoted below that J frequently agrees with W against the other manuscripts.

The other three paper manuscripts all lack parts of the text of the prologue. K lacks SnE 2/12 (*fyrir*) to 3/1 (*veðranna*), 4/21 (*Þeira*) to 5/2 (*kollvm*) and 7/8 (*Sva*) to the end, as well as several shorter passages. Th and N, which share many differences from all other manuscripts, both lack SnE 2/23–3/7 and have heavily paraphrased versions of SnE 1/10–14 and 3/8–19. Th lacks SnE 1/1–9 almost entirely, and N lacks 4/17 (*hálfur*) to 7/16 (*navfn hafa*), i.e. almost the whole of the part of the prologue that is extant in R. There is thus no information to be gained from the paper manuscripts about the text of R from SnE 2/23 to 3/1.

For some other parts of the text of *Snorra Edda*, K and N used the Y version of *Edda Magnúsar Ólafssonar*, which included the prologue (derived from W), and Th includes material derived from U; but there is no evidence that they have material from these sources in their texts of the prologue.

The following are examples of the agreement of one or more of the paper manuscripts with the extant text of R against WTU:

- SnE 5/7 *hæíms* WJ (÷ U), *heimsins* RTKTh (÷ N).
 SnE 5/14 *langa hrið* W (÷ U), *langar hriþir* RTKThJ (÷ N).
 SnE 6/3 *Rerer* WU, *Reri* J, *Uefer* T, *Verir* R, *Ver* K, *Jvar* Th (÷ N).
 SnE 6/3 *langfeðr* WT (÷ U), *langfeðgar* RKThJ (÷ N).
 SnE 6/13 *ferðar* WTJ (÷ U), *ferþa* RKTh (÷ N).
 SnE 6/20 *sua* WTJ, ÷ RUKTh(N).
 SnE 7/10 *epter hann* WTUJ, ÷ RTh(KN).
 SnE 7/15 *rituð* WTJ, *skrifvð* RTh (÷ UKN).

These examples on their own, it is true, are not very impressive, but it is also clear that the paper manuscripts are not derived from W in the part of the text that was on the leaf lost from R from the fact

that the words *til hennar* (SnE 2/13) are in NTh, as also in U, but are omitted from W (and J); and at SnE 2/15, where W has the obviously corrupt *En gangr hímintungla*, NJ have (like T) *þa var enn sama jórd* (*þä vorv og skjenn* Th) (this clause is lacking in K and U). For other cases of agreement with U and T, see the textual notes below.

There are only a few lines of the part of the prologue that is extant in R that are also in N, but in its text of the prologue N is so similar to Th that it must be derived from the same original as ThKJ. It can also be seen from the text of the beginning of *Gylfaginning* that N is largely derived from a text very similar to that in R:

- SnE 8/7 breitt WTThJ, hart RN (this passage is lacking in K and U).
 SnE 8/17 Gylfi (Gylfer N) konvngur var maðr vitr RTKNJ, Gylve var maður vitur Th, Gylver var maðr vitr U, Gylfi er maðr nefndr hann uar konungur W.
 SnE 8/18 mioc RTKNThJ, ÷ W(U).
 SnE 8/21 læynd WKJ, laund T, lavn RN, land Th (÷ U).
 SnE 9/2 Ok (2) WTThJ, En RKN (÷ U).
 SnE 9/3 þa RTUN, ÷ WKThJ.
 SnE 9/12 ááttí WTU, ætti RKNThJ.

(In this part of the text N is much closer to R than Th, J, and K are. In *Gylfaginning*, J frequently follows the text of W, while K and Th frequently follow the text of Magnús Ólafsson's Edda, itself derived ultimately from W too.)

Even in the text of the prologue, however, the paper manuscripts do not reproduce all the errors in R, though in some cases this may be because they have been corrected by scribes:

- SnE 5/13 þat WTKThJ, þann R (÷ UN).
 SnE 5/14 æignaðiz WUKThJ, eignaz RT (÷ N).
 SnE 5/16 settí WUKThJ, setr RT (÷ N).
 SnE 6/17 goðr R, ÷ WTUKThJ (though Th adds *gott* after *ar*) (÷ N).
 SnE 6/18 þat WTKThJ, ÷ RU (÷ N).
 SnE 6/21 borgar WUKJ, borg- RT, ból- Th (÷ N).
 SnE 6/21 Sigtun WTUKThJ, Sigtvnr R (÷ N).
 SnE 7/1 ok RT, ÷ WUKThJ (÷ N).

Cf. also at the beginning of Gylfaginning (K and U omit the first chapter):

SnE 8/4 af WTNThJ, at R.

SnE 8/6 nokkurs WTNThJ, ÷ R.

There are also a few places in the prologue where the paper manuscripts share readings against both R and WTU, which perhaps indicates that they are all derived from the same copy of R, or perhaps from a sister manuscript of R rather than from R itself:

SnE 5/3 er (2) RWTJ, var KTh (÷ UN).

SnE 5/4 af RTW, ad KThJ (÷ UN).

SnE 5/12 at RTWJ, ÷ KTh (÷ N, rephrased U).

SnE 5/12 Oc RWJ, ÷ TUKTh (÷ N).

SnE 5/12 gefa RTWJ, gäfu KTh (÷ UN).

SnE 5/17 Saxalandi RTW, Saxlandi UKThJ (÷ N).

SnE 5/21 Vestfal RW, Vestual T, Vestr fál U, Vestur fall K, Vestphalia, Vestur folld Th, Vestphalen (eðr Vestfolld) J (÷ N).

SnE 6/14 vorv RTWUJ, eru KTh (÷ N).

SnE 6/15 slikt vald hafa RTW, hafa slikt valld KThJ (÷ UN).

Cf. also at the beginning of Gylfaginning:

SnE 8/9 gaf RWT, + þvi J, + hun þui Th, + hün N (÷ K and U).

SnE 8/18 er RWTU, ad KNThJ.

SnE 9/13 skaltv RWT, og skalltü KNJ, og mättu Th (÷ U).

It therefore cannot be assumed that in the part of the text where R is not extant readings shared by the paper manuscripts are necessarily the readings of R; but the departures from R in the prologue where it is extant are few and slight, and it is likely that the common original of the paper manuscripts was very similar to R.

There follows a tentative reconstruction of the text of the missing leaf of R, based on the text of K, supplemented where there are gaps from N and Th. The readings of K are retained where they correspond to T, W, or U, and if they differ from these, where they are confirmed by one or more of the other paper manuscripts; but readings found only in K are corrected from one of the other manuscripts. Full variants

(except for slips of the pen) are given from W and T, but readings are only quoted from N, Th, J, and U where they help to establish the text of the common original. The reconstructed text, like the parts of the text of R that are extant, sometimes corresponds to U, sometimes to W, and sometimes to T; and sometimes it is different from all three.

While it is possible to use paper manuscripts to reconstruct the contents of a lost medieval text, it is of course not possible to deduce from them the spelling or word-forms of the original. The spelling and word-forms of the text (but not of the textual notes) have therefore been normalised, using generally spellings and forms commonly used (though not necessarily those that are most commonly used) in the parts of R that are extant; accents and punctuation have been added. In the textual notes the spellings of the manuscripts have been retained, but abbreviations have been silently expanded.

University of Birmingham

Almáttigr guð skapaði himin ok iorð ok alla þá luti er þeim fylgia,
ok síðast menn tvá, er ættir eru frá komnar, Adam ok Evu, ok fiolgaðiz
3 þeira kynslóð ok dreifðiz um heim allan. En er fram liðu stundir, þá
úiafnaðiz mannfólkit: vóru sumir góðir ok rétt trúaðir, en miklu fleiri
sneruz eptir girndum heimsins ok úræktu guðs boðorð, ok firir því
6 drekti guð heiminum í siávangangi ok ollum kvikvendum heimsins nema
þeim er í orkinni vóru með Nóa. Eptir Nóa flóð lifðu átta menn þeir
er heiminn bygðu ok kómu frá þeim ættir, ok varð enn sem fyrr at þá
9 er fiolmentiz ok bygðiz verolldin þá var þat allr fiolði mannfólksins er
elskaði ágirni fiár ok metnaðar en afræktuz guðs hlýðni, ok svá mikit
gerðiz af því at þeir villdu eigi nefna guð. En hverr mundi þá segia
12 sonum þeira frá guðs stórmerkium? Svá kom at þeir týndu guðs nafni
ok víðast um verolldina fanz eigi sá maðr er deili kunni á skapara sín-
um. En eigi at síðr veitti guð þeim iarðlegar giptir, fé ok sælu, er þeir
15 skylldu við vera í heiminum. Miðlaði hann ok spekina svá at þeir skilðu
alla iarðlega luti ok allar greinir þær er siá mátti loptsins ok iarðarinnar.
Þat hugsuðu þeir ok undruðuz hveriu þat mundi gegna at iorðin ok
18 dýrin ok fuglarnir hofðu saman eðli í sumum lutum ok var þó úlíkt at
hætti. Þat var eitt eðli at iorðin var grafin í háam fialltindum ok spratt
þar vatn upp, ok þurfti þar eigi lengra at grafa til vatns en í díupum

21 dolum. Svá eru ok dýr ok fuglar, at iafnlangt er til blóðs í hofði ok
fótum. Onnur náttúra er sú iarðar at á hveriu ári vex á iorðunni gras ok
blóm ok á sama ári fellr þat allt ok folnar. Svá eru ok dýr ok fuglar, at
24 þeim vex hár ok fiaðrar ok fellr af á hveriu ári. Þat er hin þriðia náttúra
iarðar þá er hon er opnuð ok grafin, þá grær gras á þeiri molldu er
efst er á iorðunni. Biorg ok steina þýddu þeir á móti tonnum ok beinum
27 kvikvenda. Af þessu skilðu þeir svá at iorðin væri kvik ok hefði líf með
nokkurum hætti, ok þat vissu þeir at hon var furðulega gomul at alldar-
tali ok máttug í eðli. Hon fæddi oll kvikvendi ok hon eignaðiz allt þat
30 er dó. Firir þá sok gáfu þeir henni nafn ok tolðu ættir sínar til hennar.
Þat sama spurðu þeir af gomlum frændum sínum at síðan er talið vóru
morg hundruð vetra þá var en sama iorð sól ok himintungl, en gangr
33 himintunglanna var úiafn, áttu sum lengra gang en sum skemra. Af því-
líkum lutum grunaði þá at nokkurr mundi vera stiornari himintunglanna
sá er stilla mundi gang þeira at vilia sínum, ok mundi sá vera ríkr miok
36 ok máttugr; ok þess væntu þeir ef hann réði firir hofuðskepnunum at
hann mundi fyrr verit hafa en himintunglin; ok þat sá þeir ef hann réði
gang himintunglanna at hann mundi ráða skini sólar ok dogg lopts-
39 ins ok ávexti iarðarinnar (er því fylgir ok slíkt sama vindinum loptsins
ok þar með stormi sævarins. Þá vissu þeir eigi hvar ríki hans var. Af
því trúðu þeir at hann réð ollum lutum á iorðu ok í lopti, himins ok
42 himintunglum, sævarins ok veðranna.) En til þess at helldr mætti frá
segia eða í minni festa, þá gáfu þeir nafn með siálfum sér ollum lutum,
(ok hefir þessi átrúnaðr á marga lund breyz svá sem þjóðirnar skiptuz
45 ok tungurnar greinduz.) En alla luti skilðu þeir iarðlegri skilningu þviat
þeim var eigi gefin andleg spektin. Svá skilðu þeir at allir lutir væri
smíðaðir af nokkuru efni.

48 Verolldin var greind í þriár hálfur. Frá suðri í vestr ok inn at Mið-
iarðarsíó, sá lutr var kallaðr Affrika. Hinn syðri lutr þeinar deilðar er
heitr ok brunninn af sólu. Annarr lutr frá vestri ok til norðrs ok inn
51 til hafnsins, er sá kallaðr Evropa eða Enea. Hinn nyrðri lutr er þar kalldr
svá at eigi vex gras ok eigi má byggia. Frá norðri ok um austrhálfur allt
til suðrs, þat er kallat Asia. Í þeim lut veralldar er oll fegrð og prýði ok
54 eign iarðar ávaxtar, gull ok gimsteinar. Þar er ok mið verolldin. Ok svá
sem þar er iorðin fegri ok betri at ollum kostum en í oðrum stoðum, svá
var ok mannfólkit þar mest tignat af ollum giptum, spekinni ok aflinu,
57 fegrðinni ok allskostar kunnustu.

Nær miðri veroldinni var gort þat hús ok herbergi er ágætast hefir
 verit er kallat var Troia. Þat kollum vér Tyrkland. Þessi staðr var miklu
 60 meiri gorr en aðrir ok með meira hagleik á marga lund með kostnaði
 ok fongum er þar vóru til. Þar vóru tólf konungdómar ok einn ifir-
 konungr ok lágu morg þjóðlond til hvers konungdóms. Þar vóru í borg-
 63 inni tólf hofuðtungur. Þessir hofðingiar hafa verit um fram aðra menn
 þá er verit hafa í verollu um alla manndómlega luti.

Einn konungr er þar var er nefndr Munon eða Mennon. Hann átti
 66 dóttur hofuðkonungs Priami, sú hét Tróan. Þau áttu son, hann hét
 Tror, þann kollum vér Þór. Hann var at uppfæzlu í Tracia með her-
 toga þeim er nefndr er Loricus. En er hann var tíu vetra þá tók hann
 69 við vápnnum foður síns. Svá var hann fagr álitum er hann kom með
 oðrum monnum sem þá er fíls bein er grafit í eik. Hár hans er fegra en
 gull. Þá er hann var tólf vetra hafði hann fullt afl. Þá lypti hann af iorðu
 72 tíu biarnstokum ollum senn ok þá drap hann Loricum fóstra sinn ok
 konu hans Lóra eða Glóra ok eignaði sér ríkit Tracia. Þat kollum vér
 Þrúðheim. Þá fór hann víða um lond ok kannaði allar heims hálfur ok
 75 sigraði einn saman alla berserki ok risa ok einn hinn mesta dreka ok
 morg dýr. Í norðrhálfu heims fann hann spákonu þá er Sibil hét, er vér
 kollum Sif, ok fekk hennar. Engi kann at segia ætt Sifiar. Hon var allra
 78 kvenna fegrst, hár hennar var sem gull. Þeira son var Loriði, er líkr
 var feðr sínum, hans son var Einriði, hans son Vingepórr, hans son
 Vingenir, hans son Móða, hans son Magi, hans son Seskef, hans son
 81 Beðvig, hans son Athra er vér kollum Annan, hans son Ítrmann, hans
 son Heremóð, hans son Skialldun . . .

1 skapade NU, sköp K; skapaði i upphafi WJ. 2 tua WNJ, þá K, ÷ U. 3 þa
 WNJ, ÷ KU. 5 snerust KN, sneruz þa WJ. ok (2) WNJ, ÷ KU. 7 í orkinni
 uoru WNJ, voru í orkinne KU. 8 ok komu fra þeim ætter WNJ, ÷ K. 8-9
 þa er WN, þegar er K, þegar J. 9 allr WUNJ, mestr K. 10 afræktuz WJ,
 afræktiz U, afræktu K, afrekin NTh. 11 af KN, at WJ, ÷ Th. 12 þá
 KNThJU, þa fra W. 12 stormerkjum WUNThJ, stórmerkjum? og K. 13 ægi
 W, ei NThJ, ejnge K. kunne K, kynni W(?)J, þeckti Th, visse N. 14 iarðlegar
 gipter WUNJ, jardlegar giptur Th, veralldegar giptr K. 15 miðlaði hann WJ,
 midlade NTh, hann midlade K. spekina NTh, spekinne K, spektina WJ, speki
 U. at WNJ, ÷ KTh. 16 loptsins og jardarinnar KNJW, loptz ok iarþar U,
 ÷ Th. 17 Þat WUNThJ, Þö K. hvorju KNJ, hvad Th, hui W. at KNTh, er
 WJU. 18 saman WUNThJ, sam K. var KNTh, ÷ WJ. ölikt KNThU, ulik
 WJ. 19 hættí WNTThJ, hättum K. at WNJ, ad þá Th, er KU. ok WUNJ, þá

K, ÷ Th. 20 uatn upp WNJ, upp vatn KThU. 21 ero KNJ, voru Th, er WU. ok (3) WNThJ, sem K, sem i U. 22 Onnur natura er su iarðar WUNJ (iarþarinnar U), Sü er qnrr náttura jardar K, enn náttura jardar er sv Th. uex a iorðunni gras WJ, uex a henni gras U, vaxa henne grós Th, vegs gras ä jördu K, ögx gras N. 23 eru KNTh, ÷ WUJ. at WUNThJ, ÷ K. 24 þeim KNTh, a þeim (after vex) J, því U, ÷ W. 24-6 This sentence is lacking in K; the text is based on N. 25 þa er WJ, þa N, ad þá Th, at U. þa (2) WUThJ, ad þá N. molldu WUThJ, jördu edur molldu N. 26 jordunnj NThU, molldunni WJ. ä (2) NThJ, i K, ÷ WU. 27 suo NWU, ÷ KThJ. 28 það KTh, ÷ WNJ. 29 í WNJ, ad KTh. 30-42 Firir—veðranna is lacking in K; the text is based on N as far as 39 iarðarinnar. 30 nafn WThJ, nöfn N. ætter synar NThU, ætterli J, ætt sina altered from ætter sinar W. thil hennar N; also in Th (before ættir) and U (before tolþv); ÷ WJ. 31 Here begins T. göplum frændum WTJ, fedrum N, forfedrum Th. talid NT, talín WJ, ÷ Th. uoru WTJ, var NTh. 32 þa var hin sama jord TNJ, þa vorv og skjenn Th, En gangr himíntungla W; + ok WT. himíntungl WTJ, tüngr himinnz N, himintakninn Th. 33 himintunglanna TN, himintungla WUThJ. scemra TNTh, ÷ WUJ. 34 nõkkurr WTUTHJ, eynhuor N. 35 sijnum NThJT, sínum sialfs W. sa (2) WTUJ, hann NTh. rykr miög TTh, miög rikur N, ríkr WUJ. 36 ok mattugr WTThJ, mättugur og mikill N. þess WTThJ, þessu N. ef WTJ, er NTh. redi TThJ, ried NW. hofut skepnunum WJ, hofud scfnunom T, höfud skiepnun Th, höfudskiepnunnj N. 37 munndj NTh, mundi ok WJ, myndi ok T. fir NT, fyrri WUThJ. säu NThJW (sa), sia T. riedi NThJ, ræðr WT. 38 gangr NJW, gaungu Th, gangi T. himinntunnglanna NThT, himíntungla WJ. munndi NThJ, mun W, myni T, mvndo U. 38-9 loptsinz NThT, himins WJ, iarþar U. 39 auexti WTThJ, atvexte N. 39-42 er—veðranna is lacking in NTh as well as in K; the text is based on T. 39 þui T, þar WJ. vindenum T, vándum WUJ. 40 Þa T, Þat WJ, En U. Af T, Enn WUJ. 42 himintunglum T, himintunglanna WJ. seyarins T, siavarins J, siour W. En: here the text of K resumes. 43 þeir nafn KU, það nofn T, þeir nofn WJ. óllum hlutum KT, and in U before nafn, ÷ WJ. The rest of the sentence is lacking in K as well as in NTh; the text is based on T. 45 W has here a long passage that is not in the other manuscripts. enn alla hlute skildu þeir KJT, ok þi skilðu þeir alla luti W, En allt skilþo þeir U; + af K. þviat KTU, at W, því J. 46 spekten WT, spekinn J, skinsemd K, gipt U. 48 halfur WTUJ, älfr K, stade NTh. i (2) KJT, ÷ W (NTh rephrased). 49 hinn KJ, Enn TU, enn hinn W (÷ NTh). 50 hejtr og brunninn KJW, heitr sva at þar brennr U, brunninn T, ÷ NTh. og (2) KW, ÷ TUJ (NTh paraphrased). 51 sa WTJ, ÷ KU (NTh paraphrased). eða Enea WTUJ, edur Evea Th, eda Ena N, ÷ K. hlutr KThJWU, luti T, parturinn N. 51-2 kalldur so KW, kalladur so NTh (apparently altered to kalldur Th), kallaðr sa J, svo kaldr T, kalldr ok (and omits at) U. 52 gras KNJWU, gras a T (÷ Th). ei (æigi) mä biggja KThJWU, þar mä ei biggia N, eingi bigger T; + sökum frosta K. austr halfur WTJ, austr älfu K, äustur älfur N, avstr halfona U, ÷ Th. 53 kallat WTN, köllud K, ÷ ThJ. hlut KN, luta WTUJ, ÷ Th.

54 eign KNJW, eigner TU, ÷ Th. jardar KNThJW, og jardarinnar T, ÷ U. auaxtar WJ, ävöxtur NTh, ÷ KTU. uerollóinn WTUNJ, verólló KTh. ok (3) WTUNThJ, enn K. 55 fegri ok betri WTUNJ, betri og fegri Th, betre, og fegre, og gnægre K. at KNJ, ÷ WT (phrase omitted in ThU). óllum KNJT, ÷ W. 56 giptum ThJW, giptunum K, giptenom T, hlutum, giptu N. aflinu KThWT, älfunnj N, afli JU; + og KN. 57 allskostar KT, allzkonar N (where it comes before fegurd (sic) and ThJ, allre W, ollvm U. kunnostu W, kunstum K, kunnastinnar T, kostvm U, kunnättu NThJ. 58-9 hefir verit T, hefr vered KN, hefer gort uerið W, (agætuz) voru giorð J, var Th. 59 er kallad var K, er kolloð uar W, er callat er TJ, það er kallad Th, og er það kallad N. Troía WTUNThJ, Trojo KU. það kóllum vjer KN, vier kóllum Th, þar sem uer kollum WTJ. 60 meire KThJW, meir TN. giorr WNTThJ; put after haglejk in K. með (1) WNTThJ, med miklu K. marga lund WNTThJ, margar lunder K. 61 til KNThJT, ÷ W. 62 -döms KNJW, -dömsins T, ÷ Th. 63 adra KNThJT, alla W. 64 manndomlega WNTThJ, veralldlega K. After luti W has another long passage not in the other manuscripts. 65 er þar var KT, i Troio W, j Trója ThJ, ÷ N. er nefndr KNThJT, het WU. eða Mennon WT, edur Menon KJ, edr Menore N, ÷ Th. 66 -konungs WNTThJ, -kongsins KT. hann KJT, sa WN, hann atti og son, er Th. 67 þann kóllum vjer KJ, hann kollum vier NTh, þann kollum W, er ver kollvm U, ed(a) T. at upp fæzlu WTUNJ, ad uppveste og upp-fædslu K, vpp fæddur Th. i Thracia KJW, j Troacia Thracia Th, j Tarsija N, ÷ T. 67-8 hertoga þeim KNThT, þeim hertoga W, hertoga J. 68 er (3) KNTh JW, ÷ T. 69 vopnum KNThJW, jofnon T. 70 bæin er WThJ, bejn var K, beijn N, er T. 71 vetra KNThW, vetra þa TJ. 71-2 Þá lypti—senn is lacking in K; the text is based on N. 72 Loricum KThJT, Loricus WN; + hertoga WTJ. 73 Tracia WTJ, Thraciam K, ThroAsia Th, Tarcijá (or Tarcijön) N. 74 allar NThT, ÷ KJW. halfur WT, älfur KThJ, ÷ N. 75 alla ThJW, marga U, ÷ K. og (1) K, ok alla WTJ, ÷ Th. 76 älfu KTh, halfu WTUJ. heims WTJ, hejmsins KU, ÷ Th. 77 Ejpginn kann ad K, engi kunni at J, Enginn kunnj ad Th, éingi kann W, eigi kann eg T. 78-82 This sentence is lacking in K as well as in N; the text is based on Th. 78 uar (2) WThJ, ÷ T, het U. Loride WT, Hleridj Th, Londi J, Lorripi U. 79 fedr WTJ, fódur Th. uar (2) WTJ, ÷ Th. Einridi T, Henrede W, Hereðe J, Jrides, er vier kóllum Jnndrida Th. son (2) ThJTU, ÷ W. Uingþorr WUJ, Vingþor Th, Ving T. 80 Uingener WTUJ, Hnikar Th. hans son Moða UJ, hans son Moda W, hans son Modi T, ÷ Th. Magi WUJ, Ingi T, Mäjus er vier kóllum Magna Th. Seseft T, Cesphéth W, Seseft J, Sefsmeg U, Leifur Th. 81 Beduig WU, Heduig T, Bodvig J, Bodvige Th. hans son Athra WT, hans son Atra JU, ÷ Th. er WTUJ, Enn Th. Ítrmann WU, Urmann T, Itrinan J, Trógranne Th. 82 Heremoð WTJ, Eremoð U, Hermódur Th. Skialldunn WTUJ, Skadvijge Th. With the next word R begins.

SVERRIR TÓMASSON

HRYGGJARSTYKKI

NAFNID á bók Eiríks Oddssonar kemur aðeins fyrir í Heimskringlu. Þar segir svo:¹

Hallr, sonr Þorgeirs læknis Steinssonar, var hirðmaðr Inga konungs ok var við staddr þessi tíðendi. Hann sagði Eiríki Oddssyni fyrir, en hann reit þessa frásögn. Eiríkr reit bók þá, er kolluð er Hryggjarstykki. Í þeiri bók er sagt frá Haraldi gilla ok tveimr sonum hans ok frá Magnúsi blinda ok frá Sigurði slembi, allt til dauða þeira. Eiríkr var vitr maðr ok var í þenna tíma löngum í Nóregi. Suma frásögn reit hann eptir fyrirsögn Hákonar maga, lends manns þeira Haraldssona. Hákon ok synir hans váru í öllum þessum deilum ok ráðagörðum. Enn nefnir Eiríkr fleiri menn, er honum sögðu frá þessum tíðendum, vitrir ok sannreyndir, ok váru nær, svá at þeir heyrðu eða sá atburðina, en sumt reit hann eptir sjálfs sín heyrn eða sýn.

Ekki er vitað, hvort Eiríkur hafi sjálfur gefið verkinu þetta nafn eða hvort það er síðar til komið.

Að fornu finnst orðið hryggjarstykki einnig sem fuglsheiti í þulum Snorra-Eddu,² en óvíst er hve gamlar þær eru. Sveinbjörn Egilsson telur í *Lexicon poëticum* að ekki sé vitað við hvaða fugl sé átt.³ Guðbrandur Vigfússon segir hins vegar að þetta sé nafn á andartegund.⁴ Í formála

¹ *Íslenzk fornrit* XXVIII,318–319. Leshátturinn *Hrygðarstykki*, sem kemur fyrir í Hrokkinskinnu, er marklaus, þar sem bókin heitir Hryggjarstykki í Huldu, sbr. AM 66 fol. 122v.14, *EIM* VIII (Copenhagen 1968); sbr. Fornmanna sögur (Kaupmannahöfn 1832) VIII,226.

² 'hramn höns himbrin hryggjarstyki', sbr. AM 748 4to fragm. I,25r.4, *CCI* XVII (Copenhagen 1945). Sbr. *Edda Snorra Sturlusonar* II (Hafniæ 1852),488.

³ *Lexicon poëticum* (Hafniæ 1860): 'avis nescio quæ, . . . in avium nomenclatura.'

⁴ Cleasby, Vigfússon, *Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874): 'a kind of duck (from a spot on the back), the sheldrake (?).'

3. b. Heimskringlu telur Bjarni Aðalbjarnarson að fuglsheitið hryggjarstykki tákni líklega svartbak.⁵ Sigurður Nordal birtir þessa tilgátu í bókmenntasögu sinni: 'Hryggjarstykki kendes som fuglenavn (svartbag?).' Og hann bætir við:⁶ 'En nærmere forklaring deraf er det ørkesløst at søge, men man kan jævnføre bognavne som Grýla og Hungraka fra sagaskrivningens barndom.' Vera kann að eitthvert samband sé á milli þessara tveggja ágiskana um hvers kyns fuglinn sé. Aftur á móti eru tvö dæmi úr seðlasafni Orðabókar Háskólans um orðið í mæltu máli.⁷ Bæði eru komin frá Birni J. Blöndal, rithöfundu í Laugarholti í Borgarfirði. Hann hefur það eftir gamalli konu úr Dýrafirði, að hún hafi aldrei kallað svartbak annað, en í bréfi til Orðabókarinnar dagsettu 18.1. 1971 segir hann orðrétt: 'Loksins fann ég mann, sem vissi, að hryggjarstykki er veiðibjalla. Var það Sigurður Nordal.'

Fyrstur til þess að reyna að skýra nafnið á bók Eiríks Oddssonar var Árni Magnússon. Hann hefur séð að í nafninu fólst einhvers konar líking, en útskýring hans er bundin túlkun hans á því, hvernig konungasögur urðu til.⁸ Ari fróði hafði að hyggju Árna ritað sögu Noregs konunga fram til 1130, en Theodricus monachus átti að hafa haft það rit fyrir sér, 'og með því það þraut með dauda Sigurdar Jorsalafara, þá varð hann og að hætta þar'. Árni hefur hugsað sér að Hryggjarstykki hafi náð til lífláts Sigurðar slembis og fjallað um sögu Noregs 'ab anno 1130 ad 1139 inclusive.' Síðan segir Árni orðrétt:⁹

Það sem framar var að segja um sonu Harallz gilla, ríki þeirra þá þeir uxu upp og liflát. Jtem upphaf ríkis Magnuss konungs Erlingssonar, hefur öfjad skrifad Snorre Sturluson, so sem til að continuera opera Ara og Eiriks, varð so opus Eiriks midt i bokinne, og

⁵ Íslensk fornrit XXVIII, lxvii.

⁶ Sagalitteraturen (*Nordisk kultur* VIII:B, København 1953), 197.

⁷ Önnur dæmi Orðabókar Háskólans eru úr ritmáli: 'Annars eru þættir Kristleifs hryggjarstykki bókarinnar, og mun mörgum matur í þykja', segir í ritdómi eftir Stefán Einarsson í *Iðunni* 1937, 262. bls. Hitt dæmið hljóðar svo: 'Tímatel er hryggjarstykki allrar sögu'. Fyrsta dæmið um að veiðibjalla hafi verið nefnd svo, er hjá Bjarna Sæmundssyni, *Fuglarnir* (Reykjavík 1936), 439. Hann nefnir enga heimild, en getur þess að nafnið sé fornt. Þessa ábendingu þakka ég Jóni Samsonarsyni.

⁸ AM 364 4to II, 311; prentað af Jóni Sigurðssyni í *Eddu Snorra Sturlusonar* (Hafniae 1880) III, 227 og 2. nmgr.

⁹ Tilvitnað rit, 227.

þvi ad rettu kallad Hryggjarstycke. Styl Ara og Eiriks mun Snorri umbreytt hafa per totum volumen, haft sinn eigen styl, enn teked materiuna ur operibus Ara og Eiriks. So ad öll bokin mun ad visu vera opus Snorra.

Hann dregur síðan fram aðra skýringu í athugagrein, þar sem hann hnykkir á myndvísi nafnsins:

Eiriks Oddzsonar opus hiet Hryggjarstycke fyrrenn Snorre bætte sinu aptan vid. So ä þä hryggjar stycke hier ad skiliast fyrer ultimam partem historiae Norvegiæ. nempe adur enn Snorra continuatio kom til. Og er so allusio nominis teken af sitiande manne, hvar höfuded er hid efsta og hryggurenn hid nedsta.

Í báðum þessum útskýringum reynir Árne að sýna fram á, á hvern hátt líkingin í nafninu skírskotar til líkamshlutans.

Þessar útskýringar Árna hafa ekki almennt hlotið hlómgrunn meðal fræðimanna; Konrad Maurer minnst að vísu á þær en eignar þær Þormóði Torfasyri.¹⁰ Möbius tekur upp skýringu Jóns Sigurðssonar, en hann hefur örlítið vikið við skoðunum Árna.¹¹ Þeirrar skýringartilgátu er svo aftur getið í bókmenntasögu J. de Vries, en ekki er vísað til heimildar.¹² Aðrir fræðimenn, þar á meðal Finnur Jónsson og Finn Hødne-bø hafa talið nafnið vera óútskýrt.¹³ Bjarni Aðalbjarnarson vísar til skýringar Jóns Jóhannessonar, en hann hafði hugsað sér að það væri

¹⁰ Konrad Maurer, *Ueber die Ausdrücke* (München 1867), 60–61. Af orðum Þormóðar er ekki unnt að sjá, að hann hafi haft fram að færa einhverja skýringu á nafninu. Þessi tilvísun hjá Maurer til Þormóðar hlýtur því að eiga við skýringu Árna Magnússonar. Sbr. Torfæus, *Historia rerum Norvegiarum* I (Hafniæ 1711), Prolegomena fol. B 2.

¹¹ Sbr. Theodorus Möbius, *Catalogus librorum Islandicorum et Norvegiarum ætatis mediæ* (Lipsiæ 1856), 113–114:

De hoc nomine Jón Sigurðsson vir illustr. mihi adnotavit: 'Hryggjarstykki: dorsum = historia mediæ ævi s: mediæ cycli, oppos. historiis de Olavo Tryggv. et Olavo sancto, quasi primis, et ex altera parte historiis Sværreris et Haconis, quasi ultimis in cyclo historico de regib. Norveg.'

¹² *Altnordische Literaturgeschichte* II (Berlin 1967), 234, 2. nmgr.

¹³ Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* II (København 1923), 372: 'hvad dette navn egenlig vil sige, er usikkert.' Finnur telur þó ekki ósennilega tilgátu Jóns Sigurðssonar sem tekin er upp hjá Möbiusi og síðar hjá Maurer, sbr. 10. og 11. nmgr. Sbr. einnig *KLNM* VII, 25–26. Hins vegar er skýring Anne Holtsmark tekin upp í *Norrøn ordbok* (Oslo 1975), útg. af Leiv Heggstad, Finn Hødne-bø og Erik Simensen.

dregið af orðum 12. kapitula Haraldssona sögu, þar sem lýst er drápi Sigurðar slembis:¹⁴ 'En síðan tóku þeir ok skutu stokki á hrygginn, svá at sundr gekk.'

Síðast freistaði Anne Holtsmark þess að útskýra nafnið.¹⁵ Í stuttu máli sagt voru skýringar hennar á þá lund, að hún taldi að norræna orðið *stykki* hefði verið notað um það, sem franskir nefndu *piece* og komið var úr miðaldalatínu, *pecia* (*petia*, *petea*). Hún benti á, að þekkt væru samböndin, *pecia pedis*, *carnis*, *fusti* og síðast en ekki síst *pecia pergameni*, sem notað hefði verið um skinnarkir, einkum þær, sem bókhöndlarar við háskólann í París léðu út til uppskrifta gegn gjaldi. Anne Holtsmark segir orðrétt:¹⁶

Den franske medievalist J. Destrez har gitt en inngående analyse av ordet slik det brukes i middelalderlige manuskripter, i en avhandling: « *La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIme et XIVme siècles* » (Paris 1935). Han gjør i innledningen rede for hvordan dette ordet kom til å bli brukt i handelen med manuskripter. Det var fra først av et ord fra garveryrket om « *une peau de mouton préparée en vue d'écriture* », så ble det anvendt om det stykke en kan få ut av et skinn når de ubrukelige kantene er skåret bort. Den videre behandling er å brette skinnen sammen én gang, det blir folio-format; om man bretter det en gang til, får vi kvarto. Et slikt sammenbrettet stykke heter fremdeles i skriverterminologien et *pecia*, stykke.

Hún taldi ugglaut að norrænir skrifarar hefðu notað orðið *stykki* sem *terminus technicus* eins og franskir starfsbræður þeirra á 13. og 14. öld brúkuðu orðið *piece*. Síðari liður nafnsins Hryggjarstykki væri því:¹⁷

en oversettelse av lat. *pecia*, som i norrønt mál er belagt som lánord i lærde kretser fra 14. århundre i formen *petea*, DN II 91: akk. *peteam af silki*. Det blir da et navn som tar hensyn til håndskriftets utseende, ikke til innholdet. Første ledd i sammensetningen *hryggiarstykki*, gen. av *hryggr*, 'rygg', må være noe som karakteriserer det *stykki* Eiríkr skrev på.

¹⁴ *Íslenzk fornrit* XXVIII, lxxvii.

¹⁵ Anne Holtsmark, Hryggjarstykki, (Norsk) *Historisk tidskrift* 45(1966),60–64.

¹⁶ Tilv. ritg., 61.

¹⁷ Tilv. ritg., 62.

Anne Holtsmark þótti enn fremur líklegt að Snorri Sturluson og aðrir 'compilatores' hefðu einmitt stuðst við slík stykki, þegar þeir settu saman rit sín. Henni reyndist líka létt að skýra fyrri lið nafnsins. Hún greip til orðabókar Fritzners og fann þar þessar merkingar skráðar:¹⁸

3) baksíðan av et brev, DN I 593: *skrifaði ek Þetta á hrygg breffsins*, og 4) foldkanten av et etter lengden brukket og sammenlagt stykke tøy, motsatt jare.

Hún valdi síðasttöldu merkinguna og ályktaði:¹⁹

Innholdet av Eiríkr Oddssons *stykki* er iallfall ikke større enn at det kunne rommes på fire sider in fol., det kunne være 8 spalter. Da har skinnet bare vært brettet i to, og har naturlig kunnet hete *Hryggjarstykki* i 13. århundre, hvor man var vant med at bøker bestod av mer enn ett blad.

Og heitið hryggjarstykki í þulum Snorra Eddu túlkaði hún:²⁰

som et sammenligningsnavn, det er en viss likhet mellom et sammenbrettet pergamentblad «in folio» og en fugl med utspilte vinger.

Svo skemmtileg og skarpleg sem þessi skýring er, þá stenst hún naumast nánari próf. Um íslenska eða norska atvinnuskrifara, sem störfuðu við bókhöndlun, líka þeirri sem í París var á 13. og 14. öld, eru engar heimildir. Og þó að orðið *stykki* sé til í málinu og geti á 14. öld merkt hið sama og *pecia*, ff. *piece*, þá er merkingin *hlutur af einhverju* eldri og algengari. Norrænn *terminus technicus* sem svarar til franska orðsins er að jafnaði *kver*. Elsta dæmi þess í orðabókum er úr Sverris sögu, AM 327 4to:²¹ 'Hér kom fram draumr minn . . . at ek átti mér bók ok var laus öll ok mikil svá at hon tók mikit af landinu ok var stolit ór einu kverinu.'

Annar hængur er á skýringu Anne Holtsmark. Hún gerði ráð fyrir því að bókin *Hryggjarstykki* hefði verið mjög lítil, nánast blakandi tvíblöðungur, og hefði ritið dregið nafn sitt af útlitinu. Nú er naumast nokkur leið til að ákvarða stærð þessa rits. Í orðinu *stykki* er að vísu

¹⁸ S. r., s. st.

¹⁹ S. r., s. st.

²⁰ Tilv. ritg., 63.

²¹ *Sverris saga*, ved Gustav Indrebø (Kristiania 1920), 175; stafsetning samræmd hér.

fólgin smækkun. Slíkrar smækkunar gætir í bókarheitum miðaldamanna og má nefna þar til dæmis *Libellus Islandorum*.

Orð Snorra sem hér að framan var vitnað til eru það óljós að þau hafa verið túlkuð á tvo vegu. Í fyrsta lagi að ritið hafi fjallað um tímabilið 1130–1139, og í öðru lagi að það hafi náð til dauða Inga Haraldssonar 1161. Þeir fræðimenn sem eru fylgjandi þeirri skoðun að ritið hafi aðeins náð fram til 1139, benda á að ekki sé vísað til heimilda eftir það. En hinir sem halda því fram að ritið hafi náð til 1161 telja að Eiríkur Oddsson hafi vel getað verið einn til frásagnar eftir það. Af orðum Snorra verður það eitt ráðið, að bók Eiríks hefur fjallað um Harald gilla og sonu hans, sem allir nefndust konungar, og að auki Sigurð slembi. Ætla má þó, að a. m. k. sumir norskir þegnar hafi ekki talið alla þessa stórhöfðingja réttborna til ríkis.

Eiríkur Oddsson semur Hryggjarstykki að fyrirsögn Hákonar maga. Af sambandinu er ljóst að Hákon hefur verið aðalheimildarmaður hans og má gera því skóna að hann hafi verið hvatamaður ritsins, ef ekki ritbeiðandi. En til skýringar á nafngiftinni Hryggjarstykki er einkum þetta tvennt mikilvægt.

Orðið *hryggr* er fyrst og fremst notað um beinsúlu í baki manna og dýra. Kristnu samfélagi á miðöldum er oft líkt við líkama. Í Varnaræðu Sverris konungs Sigurðarsonar kemur þessi líking fyrir:²²

Axlir ok herðar ok (h)ryggr þessa líkams skyldu vera jarlar ok stórhöfðingjar, þeir er bera mætti ok létta allan þunga, þann er til handa bæri (>.)

Erik Gunnes bendir á í riti sínu, *Kongens ære*, að þessi líking sé ævagömul.²³ Cassiodorus hefur m. a. þekkt til þvílíkrar myndar, en einna fyllst verður hún í meðförum kardinálans Humberts; hjá honum eru biskupar augu samfélagsins en veraldarvaldið er fólgið í brjósti og handleggjum. Allur líkaminn táknar hjá flestum miðaldahöfundum *ecclesia*, samlífi kristinna manna, en hjá John frá Salisbury er líkamanum ekki jafnað til *ecclesia* heldur *res publica*.

Nafngiftina *Hryggjarstykki* má þá skýra út frá þessari líkingu; það tákni bók sem rituð hafi verið um hlut stórhöfðingja í þjóðfélaginu.

²² Anne Holtmark, *En tale mot biskopene* (Oslo 1931), 1; stafsetning samræmd hér.

²³ Sbr. *Kongens ære* (Oslo 1971), 76–77, 371.

Hugsanlegt er þó að heitið skírskoti til þess að ritbeiðandinn hafi verið lundur maður og bókin sé hans eign, hans stykki. Ef fyrri skýringin færi nærri sanni, þá væri þetta heiti í samræmi við miðaldavenju: bækur skulu draga nafn af eftirfarandi efni, enda segir Fyrsti málfræðingurinn:²⁴ 'Titull kveðum vér þat er sem lítil sól sé, því at svá sem sól lýsir, þars áðr var myrkt, þá lýsir svá titull bók ef fyrir er ritinn.'

²⁴ *The First Grammatical Treatise*, ed. by Hreinn Benediktsson (Reykjavík 1972), 242; stafsetning samræmd hér.

SVERRIR TÓMASSON

GULLIN SÍMU

ÞEIRRAR hugmyndar gætir víða í fornum norrænum skáldskap að nornir skapi mönnum aldur. Í Snorra-Eddu (*SnE*) er svo að sjá að þær séu goðkynjaðar verur sem ráði örlögum manna; sumar þeirra komi¹ 'til hvers mannz er borinn er' og ákveði hversu lengi hann skal lifa. Einna skýrast er þessari hugsun um mannsævina þó lýst í Norna-Gests þætti, enda þótt þau frávik séu á þeirri frásögn og lýsingu Snorra-Eddu, að hver norn tekur sér lifandi gervi, er völva. Enn fremur er Gestur sálfur kertið til varðveislu í hörpustokki sínum.² Í þessum þætti tengist hugmyndin um nornadóm ljósi og birtu.

Eitt tilbrigði þessarar hugsunar um aldur mannskepnunnar er að finna í Ynglingatali, 23. erindi, en þar segir svo:³

Veitk Eysteins
enda folginn
lokins lífs
á Lófundu.

Mannsævinni er hér líkt við þráð. Og Reginn spáir fyrir Sigurði Fáfnisbana:⁴

sjá mun ræsir
ríkstr und sólu
þrymr um öll lönd
örlögsímu.

¹ Tekið upp eftir útgáfu Jóns Helgasonar og Anne Holtsmark, 19. Lesbrigði hinna handritanna eru: mannz]barns *WTU*; borinn]borit *WT*; fætt *U*.

² *Fornaldar sögur Norðrlanda I* (Kaupmannahöfn 1829), 340–342.

³ *Skjð. I*, 12. Sbr. *Íslensk fornrit XXVI*, 60.

⁴ Reginsmál 14. v., sbr. *Håndskriftei Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling* (København 1891), 58.

Að vísu mun hér fremur vera átt við, að þræðir örlaganna muni ná um öll lönd, án þess þó að sagt sé ákveðið hver endalok hetjunnar verði. Af SnE má ráða, að 'goðkunnigar' nornir eigi sér bústaði á æðri stöðum:⁵

Margir staðir eru á himni fagrir, ok er þar allt guðleg vörn firir.
Þar stendr salr einn fagr undir askinum við brunninn, ok ór þeim sal koma .iii. meyar, þær er svá heita: Urðr, Verðandi, Skulld.

Því miður er óljóst af hvaða heimildabrunni Snorri hefur ausið; annars staðar í SnE virðist Skuld einnig vera valkyrja og ráða gangi orrustu.⁶ Það er því síður en svo ljóst hvaða hlutverki þessar goðkynjuðu verur hafa gegnt áður en kerfissmiðir trúarbragða á 13. öld tóku að tína saman brotasilfur úr skáldskap og vísendum forfeðranna. En augljóst er að allöngu fyrir daga Snorra Sturlusonar hafa skáld haft af nornum einhverjar spurnir og kunnað að notfæra sér þær sagnir í skáldskap sínum á eftirminnilegan hátt.

Helgakviða Hundingsbana I er af flestum fræðimönnum talið fremur ungt kvæði, jafnvel frá 11. öld. Sá sem kviðuna setti saman hefur haft yndi af lýsandi örnefnum: *Sóljöll*, *Brálundr*, *Himinvangr*, *Snæfjöll*. Skáldið hefur einnig gaman af hljómmiklum kenningum sem minna á dróttkvæði. En í upphafserindum þessa kvæðis kemur hugmyndin um nornirnar, hvernig þær skapa mönnum aldur, skýrast fram:⁷

Nótt varð í bæ
nornir kvómu,
þær er qðlingi
aldr um skópu;
þann báðu fylki
frægstan verða
ok buðlunga
beztan þikkja.

Ljóst er af þessu erindi að nornirnar eru persónugervingar; skáldið felur þeim ákveðinn starfa:

Sneru þær af afli
örloqþáttu,

⁵ SnE (útg. J.H. og A.H.), 19.

⁶ Sbr. sama rit, 39.

⁷ Helgakviða Hundingsbana I, 2.—4. v., sbr. *Håndskriftet*, 39.

þá er borgir braut
 í Brálundi;
 þær um greiddu
 gullin símu
 ok und mána sal
 miðjan festu.

Þetta erindi er eftirtektarverðast fyrir þá sök að þar tengjast tvö tilbrigði sömu hugsun um ævi hetjunnar; annars vegar er lífið þráður sem nornir snúa í þátt, en hins vegar festa þær þáttinn á himni. *Mána salr* er kenning fyrir himin, en samkvæmt SnE áttu nornir þar bústaði; gullin símu er venjulega skýrt sem gullnir þræðir og vísa þeir þá til *þrlögþáttu* í 2. vísuorði, en líkingin verður mun fyllri og betur í stíl við lýsingar kvæðisins, sé jafnframt átt við sólargeisla. Þessi tvíþætta mynd skýrist svo nánar í næsta erindi:

Þær austr ok vestr
 enda fálu,
 þar átti lofðungr
 land á milli;
 brá nipt Nera
 á norðrvega
 einni festi,
 ey bað hón halda.

Vísan stendur í nánnum tengslum við hina næstu á undan: sólin kemur upp í austri en hnígur í vestri. *Land* það sem *lofðungr* átti milli eystri og vestri enda örlagaþáttarins gæti því táknað ævi hetjunnar. Og síðari hluti hennar kann að skírskota enn nánar til heimkynna Helga: norður-slóða.

Þessi mynd sem dregin er upp í þremur erindum kviðunnar kann að eiga rætur sínar að rekja til forns átrúnaðar á skapanornir. Það mætti einnig gera því skóna að kristinna hugmynda yrði hér vart; geisli sólar er hákristilegt ták. Það er og ekki erfitt að sjá að einhverjar slíkar myndir hafa sótt á hug þess manns sem Norna-Gests þátt setti saman. En um þetta verður ekkert fullyrt hér. Trúin á lífsmagn sólar er alþekkt og forn, og sú mynd sem líkir mannsævinni við gang sólar, frá morgni til kvölds, er ævagömul.

HELGI GUÐMUNDSSON

HREYTISPELDI

Í ORMS þætti Stórolfssonar segir (Flateyjarbok I 1860:532):

sidan bad jall .lx. manna sækia at Ormi vti a vidum uelli ok suo var gert. Ormr hafde ekki uopna nema asinn ok ueifde honum vm sig sem *hreytisPELLDI* suo at æinge þorde nærre at koma þuiat þeir sa visann bana huerr sem firir yrde.

Sama mynd orðsins er í öðru handriti þáttarins (The Saga Manuscript 2845, 4to 1955:fol. 25v²⁰).

Þetta orð hefur verið skýrt á ýmsa vegu:

1. Sveinbjörn Egilsson þýddi þáttinn á latínu, og hann lætur Orm veifa ásnum *turbínis instar* (Scripta historica Islandorum III 1829:222). *Turbo* getur verið 'hvírfilvindur', 'snælda' eða 'skopparakringla, snar-kringla, topar'. Í fyrri útgáfu orðabókar Fritznars er orðið sagt merkja 'Top', (Fritzner 1867:288), en það er 'skopparakringla'. Sú þýðing hefur síðan komizt inn í flestar orðabækur. Annars kemur fyrir í fornu máli *skaptkringla* 'skopparakringla', og ættu þessi orð þá að vera sömu eða áþekkrar merkingar.

2. Í orðabók Eiríks Jónssonar (Erik Jónsson 1863:248) er *hreytisPELDI* sagt vera hið sama og *þeytisþjald*. Þetta kemur einnig fram hjá Jóni Ólafssyni úr Grunnavík (AM 433 fol.), en hann notar myndina *hreytisþjald*. Nú er *þeytisþjald* 'leikfang, þunnt þjald með götum, sem band eða bönd eru þrædd í og látið snúast þannig að þytur heyrir'. En í kreddusafni eftir Ólaf Davíðsson stendur (AM 968 4to:192 r): "Ef maður veifar um sig *þeytisþjaldi*, þá fælir maður frá sér góða anda." Sjá um þetta einnig Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivaka og þulur II 1888–1892:343. Í þessu dæmi virðist *þeytisþjald* hafa nokkuð aðra merkingu en venjulegast er.

3. Björn Bjarnason (1905:25) bendir á, að þýðingin 'skopparakringla' sé röng, og ber þetta saman við "eng. *bummers*: 'a thin piece

of wood swung round by a cord'. Þessi skýring er svo löngu síðar tekin upp af Tillhagen (1956:350).

4. Faulkes (Two Icelandic Stories [1967]:108) hefur rætt þetta orð nokkuð og kemst helst að þeirri niðurstöðu, að *sem hreytispeldi* geti merkt "like a small piece of wood, as if it were a mere splinter."

Það er lítil vafi á því, að skýring Björns Bjarnasonar stenz. Þetta er þunn, mjó fjöl, oft þetta 15–40 cm löng, sem mjókkar til beggja enda. Í annan endann er fest band, sem oftast er þrætt í gat. Þegar þessu er sveiflað heyrir hljóð, sem er breytilegt, stundum eins og hvinur en stundum allhátt. Hér fara dæmi um nöfn þessa áhalds á nokkrum tungumálum, og sum þeirra gefa hugmynd um hvernig í því heyrir: Enska *bull-roarer*, *whizzer*, *bummer*, *thunder stick*, *humming board*, *groaning stick*, danska *brummer*, *svingtræ*, norska *hurra*, *svingstikke*, sænska *vinare*, þýzka *Schwirrholtz*, franska *planchette ronflante*, skożka gelíska *srannchan*, *srannan*, baskneska *furrunfarra*, forngríska *rhómbos*. Á Ástralíumálinu aranda heitir þetta *tjurunga* eða *churinga*, orð sem er oft notað í fræðiritum. Reyndar getur verið að sum ofangreindra orða séu búin til af þjóðfræðingum, þannig vísast bæði *svingtræ* og *svingstikke*.

Fyrri lið orðsins *hreytispeldi* má bera saman við so. *hreyta* 'kasta, varpa, þeyta, slöngva'. Með hliðsjón af merkingu sumra erlendu heitanna sem dregin eru af hljóðinu mætti einnig bera hann saman við so. *hrjóta* — *hraut* — *hreyta*, sbr. *skjóta* — *skaut* — *skeyta*, en það er þó ósennilegt. Síðari liðurinn *speldi* er 'lítill spýta, spjald'. Óljóst er um samband orðanna *hreytispeldi*, *hreytispjald* og *þeytispjald* og merkinga þeirra. En *hreyta* og *þeyta* eru svipaðrar merkingar, og t. d. gr. *rhómbos* merkir bæði 'hreytispeldi' og 'þeytispjald'.

Þetta áhald er talið til hljóðfæra, þótt ærið fátæklegt sé, og hefur verið flokkað og nánar ákvarðað þannig (Notes and Queries on Anthropology 1960:320–322): "*Wind Instruments . . . (2) Valve Instruments . . . (d) Spinning-valve Series* ("Bull-roarers"). Thin, elongated wooden blades (rarely of other materials) to one end of which a string is fastened; the other end of the string is frequently attached to the end of a stick. The wooden blade is whirled round at the end of the string, so as to drive it against the air and cause it to spin very rapidly, and so to present its sharp edge and its flat surface to the air resistance in rapid alternation. An effect is produced analogous to that produced

by a valve alternately closing and opening, and the intermittent checks set up vibrations creating sound which varies in pitch with the rapidity of the spin of the blade. It is important to note any ceremonial or mystic ritual attaching to the use of this instrument, and any restrictions imposed upon its use." Sbr. nánar Schneider 1965:419-421, með rita-skrá.

Hreytispeldi eru þekkt í öllum heimsálfum. Þau eru einnig harla gömul, t. d. hefur eitt slíkt frá eldri steinöld (8000-5000) fundizt við uppgröft í Kongemosen á Sjálandi (Brøndsted 1957:100-101). Sums staðar eru þau barnaleikföng, og svo hefur vísast verið á Íslandi um það leyti sem Orms þáttur Stórolfssonar varð til. En mjög víða hafa þau verið notuð við trúarathafnir, t. d. í Evrópu meðal Forngríkkja. Leifar slíks má e. t. v. sjá í þeirri kreddu, að veifi maður um sig þeyti-spjaldi fæli maður frá sér góða anda.

RITASKRÁ

AM 433 fol.

AM 968 4to.

Björn Bjarnason, Nordboernes legemlige uddannelse i oldtiden. København 1905.

Brøndsted, Johannes, Danmarks oldtid I, Stenalderen. København 1957.

Erik Jónsson, Oldnordisk Ordbog. Kjöbenhavn 1863.

Flateyjarbok I. Christiania 1860.

Fritzner, Johan, Ordbog over det gamle norske Sprog. Kristiania 1867.

Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur II. Safnað hafa J. Árnason og Ó.

Davíðsson. Kaupmannahöfn 1888-92.

Notes and Queries on Anthropology. London 1960.

Schneider, M., "Schwirrholz," Die Musik in Geschichte und Gegenwart 12. Basel 1965.

Scripta historica Islandorum III. Hafniæ 1829.

The Saga Manuscript 2845, 4to. Manuscripta Islandica 2. Ed. by Jón Helgason. Copenhagen 1955.

Tillhagen, C.-H., "Barnlek," Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I. Reykjavík 1956.

Two Icelandic Stories, Hreiðars þáttur, Orms þáttur. Ed. by Anthony Faulkes. London [1967].

SAMTÍNINGUR

ÍVIÐJUR

FÁ vísuorð í eddukvæðum munu hafa verið skýrð á fleiri vegu en Völuspá 2.6, sem í Konungsbók hefur verið lesið “nio ivípi”, en “niu i uiðiur” í Hauksbók.

Ekki er ætlunin hér að gera grein fyrir mismunandi skýringum eða koma fram með nýjar, en á það skal minnt, að Birni M. Ólsen þótti í grein í Arkiv för nordisk filologi 30 (1914), 132–33, trúlegt að lesháttur Konungsbókar væri þannig upp kominn að skrifara Konungsbókar hefði láðst að setja *ur*-band yfir síðasta *i*-ið í “ivípi”, enda hafði verið bent á hliðstæðar ritvillur í Konungsbók.

Villur í Konungsbók eru þó ekki allar skrifaranum að kenna. Eins og Sophus Bugge rakti dæmi um í Arkiv för nordisk filologi 2 (1885), 116–23, og Ludv. F. A. Wimmer og Finnur Jónsson í ljósprenti Konungsbókar (Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling (Kh. 1891), lxviii–lxxi) hefur víða verið brugðið hnífi á handritið og skafnir út stafir og orð; í sumum tilvikum er um leiðréttingar misritana að ræða, en um hitt eru einneginn mörg dæmi að skefillinn hefur spillt texta sem hann hefur ekki skilið.

Fyrir rúmum áratug, þegar Konungsbók var fáeina daga að láni í Árnastofnun í Kaupmannahöfn, þóttist ég sjá þess merki að *ur*-band hefði verið skafið út yfir aftasta staf í “ivípi”, en *ur*-bönd eru lík límingnum $a + v$ eða tölunni 8 á hlið. Til þess að láta reyna á lesturinn lagði ég pappaspjald með gati yfir blaðsíðuna, brá bókinni undir útfjólublátt ljós og kvaddi til tvo gesti hjá stofnuninni, sem vissu ekki hvaða texti væri þar á ferð, og bað þá að teikna á blað það sem þeir sæju í gatinu. Teikningar tilraunafólksins urðu nokkuð ólíkar, en þegar saman var lagt það sem bæði þóttust hafa séð kom fram mynd af *ur*-bandi eins og þau eru í Konungsbók. Þegar ég nú lít á þetta á nýjaleik, þykist ég enn sjá *ur*-bandið — og heldur skýrar í útfjólubláu ljósi en í dagsbirtu. Bandið er e. t. v. ívið smærra en *ur*-böndin eru víðast hvar, en fullt eins

mikið sýnist mér vera eftir af því og ýmsum þeirra stafa sem bent hefur verið á að hafi verið skafnir út úr bókinni að ófyrirsynju. Þó er það torgreint vegna þess að fyrsta blaðsíða Konungsbókar er bæði máð og óhrein — ekki síst á þessum stað.

Skýring Björns M. Ólsen á mismunandi lesháttum Konungsbókar og Hauksbókar er því líklega rétt, að því breyttu að það hefur ekki verið skrifari Konungsbókar sem hefur hlaupið yfir *ur*-bandið í uppskrift sinni, heldur hafa uppskrifendur og útgefendur Konungsbókar gert það vegna þess að bandið var máð.

Rétt mun því að leggja fyrir róða þær skýringar á Völuspá 2.6, sem eru reistar á leshættinum "ivípi". Nóg er samt. S. K.

ÁTTATÁKNUN Í MÖÐRUVALLABÓK

Í LJÓSPRENTI Möðruvallabókar (Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi V (Kh. 1933), 21) og Sagas of Icelandic Bishops (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile VII (Kh. 1967), 28–29) eru leidd nokkur rök að norðlenskum uppruna Möðruvallabókar (AM 132 fol.).

Einar Ól. Sveinsson hefur vakið athygli mína á leshætti í Njálutexta Möðruvallabókar, sem bendir í sömu átt.

Í frásögn af eftirmálum á alþingi eftir Njálsbrennu eru þessi orð lögð í munn Snorra goða: '... ekki munu vjer eptir ganga, hvárt sem þeir hörfa með ánni [þ. e. Öxará] norðr eða suðr' (Njála (Kh. 1875), 139. kap., 117.–118. l.) Samkvæmt lesbrigðaskrá útgáfunnar hafa nær öll þau handrit sem notuð eru lesháttinn 'norðr eða suðr', sem hlýtur að vera upphaflegur, en Gráskinna (Gks 2870 4to) hefur 'austr eða vestr' og Möðruvallabók 'út eða suðr'. Orðalag Möðruvallabókar er að sjálf-sögðu merkingarleysa í þessu sambandi, en á Norðurlandi eru 'út' og 'suður' andstæður, og orðalagið er því í samræmi við norðlenska málvenju (sbr. E.Ó.S., Brennu-Njáls saga (Íslenzk fornrit XII, Rv. 1954), xcvi).

Fyrir það er ekki að synja að þetta lesbrigði Möðruvallabókar hafi komið upp í forriti hennar, sem þá hefur verið norðlenskt, en ætla mátti að skrifari hefði leiðrétt slíkt orðalag, ef hann hefði verið úr öðrum landshluta. S. K.

HAMURENDAR

Í STAÐANAFNASKRÁM við Landnámu, Íslendinga sögur, biskupa sögur, Sturlungu og annála í Íslendingasagnaútgáfu Guðna Jónssonar (Íslendinga sögur, nafnaskrá, Rv. 1949; Annálar og nafnaskrá, Rv. 1948) verða fyrir eftirtalin nöfn með *Akra-* eða *Akr-* að fyrra lið:

(1 a) Akrafell, Akranes, Akratunga;

(1 b) Akrey, Akreyjar, Akreyrr, Akrhöfði.

Í sömu skrám eru þessi nöfn með *Fagra-* eða *Fagr-* að fyrra lið:

(2 a) Fagrabrekka, Fagradalr (víðar en á einum stað á landinu), Fagradalsá (tvær samnefndar), Fagraskógafjall, Fagraskógur (-skógar; tveir bæir), Fagratunga (í Noregi), Fagravík;

(2 b) Fagrey.

Ekki hefur verið hugað að því hvernig þessi nöfn eru stafsett í handritum þeirra sagna sem þau koma fyrir í, en umræddir nafnliðir eru í samræmi við nútímamyndir nafnanna, sem þó hafa *Akur-* og *Fagur-* í stað *Akr-* og *Fagr-*.

Í fljótu bragði mætti ætla að hér væri um tvenns konar samsetningar að ræða í hvoru tilviki (1 og 2), þ. e. a. s. að í 1 a væru eignarfallssamsetningar og í 2 a lýsingarorðssamsetningar, en í 1 b og 2 b stofnsamsetningar. Flokkun nafnanna vekur þó grunsemdir um að svo sé ekki eða þurfi ekki að vera: Síðari liður allra nafnanna í 1 b og 2 b hefst á sérhljóði eða *h* + sérhljóði, en þvílíkir liðir eru engir í flokkunum 1 a og 2 a. Nöfnin í 1 b og 2 b geta því verið sams konar samsetningar og nöfnin í 1 a og 2 a, en sérhljóðsending fyrri liða hefur þá fallið niður við samkomu sérhljóða í samræmi við kunnar reglur.

Til samanburðar skal hugað að bæjarnafninu *Hamraendar*, sem þannig er stafsett í síðarnefndu nafnaskránni hér að ofan.

Bæir með þessu nafni hafa verið nokkrir á landinu, og eru fjórir nefndir í a. m. k. 23 heimildum sem prentaðar eru í Íslenzku fornbréfasafni (DI) — sumir oftast en einu sinni í hverri. Elsta heimildin, ef miðað er við ritunartíma bréfs eða bókar — eða forrits, ef um stafréttar uppskriftir er að ræða — er DI IV nr. 322 (1418), en þær yngstu eru frá öndverðri 18. öld.

Samkvæmt Fornbréfasafni koma báðar orðmyndirnar, 'Hamraendar' og 'Hamrendar' fyrir allt þetta tímasteið, en síðarnefnda myndin er mun tíðari, enda er líklegt að hún hafi verið í samræmi við almennan

framburð en 'Hamraendar' sé fyrnd ritmynd skrifara sem hafa gert sér ljóst að fyrri liður nafnsins væri í rauninni eignarfall fleirtölu af 'hamar(r)'.

Í tveimur heimildum verða þó fyrir aðrar myndir bæjarnafnsins en þessar tvær.

Í bréfi skrifuðu í Hítardal 1478, sem er varðveitt í stafréttri uppskrift Jóns Magnússonar bróður Árna, eru Hamraendar í Hraunhreppi í Mýrasýslu nefndir "hamurendar" (DI VI nr. 133). Þetta er regluleg mynd með stoðhljóðinu *u*, eins og í 'Akureyri' og 'Fagurey', en hún hefur varla náð mikilli fótfestu vegna þess að stofninn 'hamur'- var ekki til í málinu.

DI IX nr. 381 er prentað eftir stafréttri uppskrift frá 1711 eftir bréfi skrifuðu í Hjarðarholti 1528. Í þeirri uppskrift eru Hamraendar í Dölum nefndir fimm sinnum alls, og í öll skiptin er fyrri liður 'hamr-', en í uppskrift sama bréfs með hendi séra Jóns Halldórssonar í Hítardal, sem lesbrigði eru tekin úr í DI, er í fyrirsögn talað um kaup á "Hamarendum" og a. m. k. einu sinni í texta bréfsins um "Hamarenda" fyrir "hamrenda". Hér hefur séra Jón (eða einhver á undan honum) búið til stofnsamsetningu úr annarhvorri framburðarmyndinni 'Hamrendar' eða 'Hamurendar'.

S. K.

GÓÐ ER GÁTA ÞÍN

Grein þessi birtist upphaflega í fjölrítuðum bæklingi sem nefndist *Bjarnígull, sendur Bjarna Einarssyni sextugum*. Í þeim bæklingi er fátt ritað í alvöru. Greinarskömmin er birt hér aftur sökum þess að í Griplu II var vakin á henni óverðskulduð athygli, og er tækifærið notað til að bæta í hana á tveimur stöðum fáeinum orðum sem betra var að hafa en missa.

EIRÍKUR hét maður og var Þorvaldsson, kallaður hinn rauði, 'Breiðfirþscr' segir Ari fróði Þorgilsson í Íslendingabók, og af öðrum heimildum má ráða, þegar lesið er aftur fyrir varðveitta texta, að hann hafi verið ættaður frá Dröngum á Skógarströnd. Tvennt var það í eigu Eiríks rauða, sem varð þess valdandi, að hann gerðist vígamaður meiri en hann hafði burði til og varð af þeim sökum landflótta af Íslandi. Annað voru þrælur hans, sem felldu skriðu á bæ Valþjófs nokkurs á Valþjófsstöðum, 'enn Eyjolfr saurr frændi hans drap þrælana hia Skeidzbrekkum vpp fra Vatzhorni. fyrer þa sauk vo Eirekr Eyjolfr saurr. hann vo ok Holmgongu-Hrafn æ Leikskálum.'¹ Hitt voru setstokkar,

og er ekki getið í heimildum hversu góðir voru, en setstokka þessa léði Eiríkur rauði Þorgesti hinum gamla á Breiðabólstað og náði eigi aftur þegar hann heimti. 'Eirekr sotti setstokkana æ Breidabolstad. EN Þorgestr for epter honum. þeir baurduzt skamt fra gardi at Draungumm. þar fellu tueir syner Þorgestz ok naukkurer menn adrer.'² Frásögn af þessu er, svo sem hún er til vor komin, upphaflega skráð í forna gerð Landnámabókar og er þaðan komin í varðveittar heimildir: Eiríks sögu rauða, Sturlubók Landnámu o. fl. En af manndrápum þessum leiddi, að Eiríkur rauði og fylgdarmenn hans urðu sekir á Þórsnesþingi; þá fór Eiríkur að leita lands, þar sem engan væri hægt að drepa. Hann fann landið og nefndi Grænland og byggði það síðan með vinum sínum, og er ekki annars getið en að hann hafi setið þar á friðstóli á bæ þeim er hann nefndi í Brattahlíð í firði einum miklum sem hann sló eign sinni á og síðar var nefndur Eiríksfjörður.

Ætla má að mannfæð hafi verið mikil á Grænlandi á fyrstu áratugum eftir landnám Eiríks rauða. Af þeim sökum er ljóst, að hann hefur orðið að leggja af þá iðju sem hann hafði áður stundað hvað kappsamlegast á Íslandi, sem var að vega menn. Engar heimildir eru skráðar um hvað hann hafi í þess stað fundið sér til dægrastyttingar. En það sem ritaðar heimildir þegja um má stundum ráða af fornminjum, og skal nú víkja að efni þessarar greinar.

Árið 1953 voru menn að róta í gömlum rústum þar sem nú heitir Narssaq við minni Eiríksfjarðar á Grænlandi. Upp úr rofinu kom spýta, ferstrend, 42.6 sm á lengd. Á öllum hliðum spýttunnar eru ristar rúnir og dularfull tákni sem líkjast rúnum. Spýta þessi er með merkustu fornminjum sem hafa fundist á Grænlandi, enda hefur hún, þótt lítil sé, orðið ýmsum fræðimönnum efni í lærðar ritsmíðar. Hér verður látið nægja að vísa til greinar Helga Guðmundssonar, 'Rúnaristan frá Narssaq', *Gripla* I, Reykjavík 1975, bls. 188-94, og geta þeir sem frekari fróðleik girnast leitað í ritum þeim mörgum og stórum fróðlegum, sem þar er vísað til.

Á einni hlið spýtupriks þess sem hér er til umræðu eru rúnir sem Erik Moltke hefur lesið og ritið bókstöfum á þessa leið:

X ḁ:sa:sa:sa:is:ḁsa:sat X bibrau:haitir:mar:su:is:sitr' ḁ:blan . . .³

¹ *Landnámabók*, [Finnur Jónsson], København 1900, bls. 155.11-13.

² Sama rit, bls. 155.18-21.

³ Þetta er tekið hér eftir nefndri grein Helga Guðmundssonar, bls. 188.

Þetta hugði Erik Moltke að ætti að rita með samræmdri stafsetningu sem hér segir: *á sæ, sæ, sæ, es ása sát; Bibrau heitir mæi sú, es sitr á Blán[um]*. Hér skal þessi túlkun ekki rædd nánar, enda mun hún gleymd innan stundar, en fróðleiksfúsum skal sem fyrr vísað til greinar Helga Guðmundssonar, og er ekki í kot vísað. Helgi sá fyrstur manna af lærdómi sínum og hugviti, að síðasta orð í ristunni er ekki *Blánum*, heldur *bláni*, sem er þágufall af orðinu *bláinn* og Helgi telur sennilegt að merki himin.

Og hér verður enn og aftur að vísa til greinar Helga. Á bls. 189 hefur hann sett í töflu á hvern hátt megi lesa úr fyrri hluta ristunnar. Ég legg til að valið sé úr þeim kostum sem þar eru taldir og lesið á þessa leið: *Á sæ sá sá es á sæ sáat*. Hér er 2. og 7. orð *sæ* þf. af no. *sær*; 3. orð *sá* og fyrri hluti 8. orðs *sá* (*at*) er 3. p. et. þt. af sögninni *sjá*; 4. orð *sá* er nf. et. kk. af ábendingarfornafninu *sá*; 5. orð er að sjálfsögðu tilvísunarfornafnið *es* sem nú er borið fram er, eins og 3. p. et. nt. fh. af sögninni *vesa* sem nú heitir *vera*, nema í textum sem karlakórar syngja; 1. og 6. orð eru forsetningin *á*, og síðari hluti 8. orðs er neitunarviðskeytið *-at*. Merkingu þessa hluta ristunnar mætti orða á vorum dögum: Á sjó horfði sá sem ekki horði á sjó.⁴ Þetta er vitanlega gáta, en ráðning hennar er falin af mikilli íþrótt í annarri gátu í síðari hluta ristunnar, sem ég legg til að sé lesinn: *Bifbró heitir mæi sú es sitr á bláni*. Um orðið *Bifbró* vísa ég enn sem fyrr til greinar Helga Guðmundssonar, bls. 191; merking þess er augljós: Eiríkur rauði hefur haft þetta orð um fyrirbæri það sem á Íslandi er nefnt *tíbrá*, en í Færeyjum *lognbrá*. Og sýnist nú þarflausa að lesa lengri þulu um spýtuprik þetta á Grænlandi; merking rúnaristu þeirrar sem hér hefur verið rædd ætti hér eftir að liggja ljós fyrir. En einnig er nú komið í ljós eftir hartnær þúsund ár, hverja dægradvöl Eiríkur hinn rauði hefur kosið sér eftir að hann kom til Grænlands, þar sem hann gat ekki lengur veitt sér þann munað að vega menn: hann hefur skemmt sér við að búa til gátur. Gátu þá sem hér var vikið að hefur hann vafalaust lagt fyrir Herjólf frá Drepstokki, föður Bjarna þess sem fyrstur sá Vínland. Herjólfur var kominn frá þeim hluta Íslands þar sem *tíbrá* er alþekkt náttúrufyrirbæri; þess vegna varð Eiríkur rauði að búa til nýtt orð og gera gátuna enn

⁴ Þess skal getið hér, að Stefán Karlsson hefur komist að nákvæmlega sömu niðurstöðum og ég um það hversu beri að lesa fyrri hluta rúnaristunnar, og hafði hvorugur okkar hugboð um athuganir hins.

torráðnari með því að fela lausn hennar í annarri gátu, sem auðsjáanlega hefur orðið til þess að Herjólfur hefur í bræði sinni bitið í endann á spýttunni sem gátan var rist á, og munaði minnstu að hann æti síðasta orðið. Ó. H.

‘ÞÁ ER ALLS GÆTT, ER YÐAR ER’

Í GREIN minni um Hrafnkels sögu og Stjórn¹ láðist mér að geta þess, að orðtakið ‘þá er alls gætt ef þín (yðar) er’ kemur einnig fyrir í Heimskringlu (Hákonar sögu herðibreiðs, 9. kapítula). Fyrir orrustuna við Elfi eru fluttar merkilegar ræður, sem sýna glögglega afstöðu leiðtoga í hvorutveggja liði. Sá merkismaður og traustur vinur Inga konungs, Grégóriús Dagsson, hefur tölu sína með svofelldum orðum: ‘Vér höfum mikit lið ok frítt. Nú er þat mitt ráð, at þér, konungr, verið eigi í atlogunni, því at þá er alls gætt, er yðar er, ok eigi veit hvar óskytja or geigar. . . .’² Hér er því beitt svipuðu orðalagi og í Stjórn og Hrafnkels sögu: þegar til átaka kemur, skiptir það mestu máli að lífi foringjans sé borgið. H. P.

¹ *Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni* (1977), ritstjórar Einar G. Pétursson og Jónas Kristjánsson, 340–41.

² *Íslenzk fornrit XXVIII* (1951), útg. Bjarni Aðalbjarnarson, 355.

University of Edinburgh

VIÐBÓT VIÐ ÍGRILLINGAR

ÞEGAR greinin Ígrillingar var tekin saman láðist mér að minnast þess að orðskviðurinn ‘margur er að orði ei er á borði’, sem Magnús prúði eignar ‘Daða’ (Gripla II 45), kemur fram í lítið eitt yngri heimild, Biskupaannálum Jóns Egilssonar (Safn til sögu Íslands I 90–91). Þar segir svo, að daginn sem Jón biskup Arason bannfærði Daða Guðmundsson að Hólum (það var 2an jan. 1549, Dipl. Isl. XI nr. 590) sat Daði heima í Snóksdal og fékk þá svo harðan hiksta að ‘hann hugsaði að öndina mundi slíta af sér’; þá mælti hann: ‘nú er eg þar að orði sem eg er ekki að borði’. Saga þessi komst fyrst á prent 1825 í Árbókum Espólíns (IV 41–2). Um þá trú að menn fái hiksta ef verið er að tala um þá annarsstaðar má vitna í Jón Árnason, *Íslenzkar Þjóðsögur og Ævintýri II*, 1954, bls. 534, og V. 1958, bls. 483. J. H.

torráðnari með því að fela lausn hennar í annarri gátu, sem auðsjáanlega hefur orðið til þess að Herjólfur hefur í bræði sinni bitið í endann á spýttunni sem gátan var rist á, og munaði minnstu að hann æti síðasta orðið. Ó. H.

‘ÞÁ ER ALLS GÆTT, ER YÐAR ER’

Í GREIN minni um Hrafnkels sögu og Stjórn¹ láðist mér að geta þess, að orðtakið ‘þá er alls gætt ef þín (yðar) er’ kemur einnig fyrir í Heimskringlu (Hákonar sögu herðibreiðs, 9. kapítula). Fyrir orrustuna við Elfi eru fluttar merkilegar ræður, sem sýna glögglega afstöðu leiðtoga í hvorutveggja liði. Sá merkismaður og traustur vinur Inga konungs, Grégóriús Dagsson, hefur tölu sína með svofelldum orðum: ‘Vér höfum mikit lið ok frítt. Nú er þat mitt ráð, at þér, konungr, verið eigi í atlogunni, því at þá er alls gætt, er yðar er, ok eigi veit hvar óskytja or geigar. . . .’² Hér er því beitt svipuðu orðalagi og í Stjórn og Hrafnkels sögu: þegar til átaka kemur, skiptir það mestu máli að lífi foringjans sé borgið. H. P.

¹ *Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni* (1977), ritstjórar Einar G. Pétursson og Jónas Kristjánsson, 340–41.

² *Íslenzk fornrit XXVIII* (1951), útg. Bjarni Aðalbjarnarson, 355.

University of Edinburgh

VIÐBÓT VIÐ ÍGRILLINGAR

ÞEGAR greinin Ígrillingar var tekin saman láðist mér að minnast þess að orðskviðurinn ‘margur er að orði ei er á borði’, sem Magnús prúði eignar ‘Daða’ (Gripla II 45), kemur fram í lítið eitt yngri heimild, Biskupaannálum Jóns Egilssonar (Safn til sögu Íslands I 90–91). Þar segir svo, að daginn sem Jón biskup Arason bannfærði Daða Guðmundsson að Hólum (það var 2an jan. 1549, Dipl. Isl. XI nr. 590) sat Daði heima í Snóksdal og fékk þá svo harðan hiksta að ‘hann hugsaði að öndina mundi slíta af sér’; þá mælti hann: ‘nú er eg þar að orði sem eg er ekki að borði’. Saga þessi komst fyrst á prent 1825 í Árbókum Espólíns (IV 41–2). Um þá trú að menn fái hiksta ef verið er að tala um þá annarsstaðar má vitna í Jón Árnason, *Íslenzkar Þjóðsögur og Ævintýri II*, 1954, bls. 534, og V. 1958, bls. 483. J. H.

HANDRIT

- Den arnamagnæanske samling, København. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:*
- AM 61 fol. 183
- 66 fol. (Hulda) 214
 - 114 fol. 58
 - 126 fol. 87
 - 132 fol. (Möðruvallabók) 228
 - 133 fol. (Kálfalækjarbók) 88
 - 149 fol. 128, 129, 144, 164, 165, 168, 169
 - 162 c fol. 102
 - 217 c fol. 102
 - 242 fol. (Codex Wormianus) 204-209
 - 254 fol. 41
 - 257 fol. 41, 42
 - 351 fol. 124, 127
 - 384 fol. 100
 - 433 fol. 91, 224
 - 453 fol. 44
 - 456 fol. 100
 - 477 fol. 100
 - 160 4to 72-75
 - 220 a 4to 48
 - 308 4to 101
 - 327 4to 218
 - 364 4to 215
 - 445 b 4to 87
 - 445 c I 4to 129, 130, 132-144, 160, 162, 179
 - 454 4to 51
 - 482 4to 128, 129, 144
 - 556 a 4to 129-149, 151-162, 165, 168-170, 172, 174-176
 - 586 4to 102
 - 587 e 4to 101
 - 614 a-b 4to 102
 - 615 4to 28
- 669 c 4to 101
 - 720 b 4to 58
 - 722 4to 42
 - 748 4to 214
 - 755 4to 205-208
 - 761 b 4to 129
 - 839 4to 99-101
 - 929 4to 206
 - 968 4to 224
 - 47 8vo 47
 - 59 8vo 108
 - 65 8vo 54
 - 109 a 8vo 99
 - 164 8vo 99
 - 167 a-b 8vo 99
 - 278 8vo 91
 - 441 12mo 28
- Steph. 21 99
- Gl. kgl. sml. 2365 4to (Codex Regius Eddukvæða) 115, 121, 122, 221, 227
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík:*
- Lbs 28 fol. 58
- 35 fol. 87
 - 99 fol. 20, 23, 26
 - 290 fol. 44
 - 456 fol. 40, 41
 - 132 III 4to 86, 91
 - 225 4to 29
 - 269 4to 103
 - 347 4to 53
 - 412 4to 106
 - 852 4to 103
 - 1292 4to 53
 - 1313 4to 107
 - 2312 4to 53
 - 2496 4to 56
 - 2856 4to 51
 - 232 8vo 106

- 1727 8vo 107,108
- 1968 8vo 26, 30
- JS 124 fol. 48
- 225 4to 97
- 313 4to 30
- 569 4to 46
- 26 8vo 54, 55, 57-59
- 472 8vo 25

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

- K XVIII 1, A 2: 30
- Manntal 1845: 55
- Varia II: 42

Det kongelige bibliotek, København:

- Gl. kgl. sml. 2367 4to (Codex Regius Snorra-Eddu) 204-208
- - - 2845 4to 119, 224
- - - 2870 4to (Gráskinna) 228
- Ny kgl. sml. 254 fol. 101
- - - 1021 fol. 101
- - - 1134 fol. 102, 103
- - - 1181 fol. 128, 129, 144
- - - 1250 fol. 102
- - - 875 4to 100
- - - 1585 4to 99, 100
- - - 1598 4to 101
- - - 1702 4to 102
- - - 1756 4to 99
- - - 1760 4to 101
- - - 1776 4to 99
- - - 1778 b 4to 99
- - - 1785 4to 102
- - - 1789 4to 99
- - - 1790 4to 99
- - - 1824 b 4to 119
- - - 1878 b 4to 205-209
- - - 1886 4to 98, 99
- - - 1891 4to 99
- Thott 1494 4to 205-209
- Add. 3 fol. 46, 53, 59
- Add. 376 4to 97, 98

Kungliga biblioteket, Stockholm:

- Perg. 4:o nr 18: 85
- Papp. fol. nr 38: 205-209
- 4:o nr 33: 28
- K 57: 7

Universitetsbiblioteket, Uppsala:

- DG 11 (Codex Upsaliensis) 204-209

Bodleian Library, Oxford:

- MS Bor. 6: 28
- - 66: 46

Bibliothek der Rijksuniversiteit, Utrecht:

- MS no. 1374 (Codex Trajectinus) 204-209

Glatað handrit:

- Sögubók úr Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn (S) 128, 130-162, 176

Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn:

- Codex Regius Eddukvæða (Gl. kgl. sml. 2365 4to)
- Codex Regius Snorra-Eddu (Gl. kgl. sml. 2367 4to)
- Codex Trajectinus (Ms no. 1374)
- Codex Upsaliensis (DG 11)
- Codex Wormianus (AM 242 fol.)
- Flateyjarbók (Gl. kgl. sml. 1005 fol.)
- Gráskinna (Gl. kgl. sml. 2870 4to)
- Hauksbók (AM 544 4to)
- Hrokkinskinna (Gl. kgl. sml. 1010 fol.)
- Hulda (AM 66 fol.)
- Kálfalækjarbók (AM 133 fol.)
- Melabók (AM 445 b 4to)
- Morkinskinna (Gl. kgl. sml. 1009 fol.)
- Möðruvallabók (AM 132 fol.)
- Skálholtsbók eldri (AM 351 fol.)

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA

Bóndi nokkur bar sig að 58	Sneru þær af afli 222
Herra Jesú, hjálpin manna 55	Upphaf er fyrst orð þitt rétt 58
Heyrðu núna, hringaslóð 55	Úr Danmörk höfum vér fengið fregn 58
Hrörnar þöll 115, 122	Váðir mínar 121
Mundu um vinna 19	Veitk Eysteins 221
Nótt varð í bæ 222	Það var fyrir löngu 119
Skyldir eru við skeggi tveir 28	Þar báðu standa 121
Skyldir erum við skeggkarl tveir 27, 31	Þær austur og vestur 223

NAFNASKRÁ

Abimelech biskup 185	Ari Þorkelsson skerauka 153, 157, 160, 168
Adam 50, 209	Ari Þorkelsson sýslumaður 49
Adeldahl (sjá Þorleifur Arason)	Ari Þorleifsson 97
Aðalgeir Kristjánsson 104	Arnarfjörður 135, 136, 144
Africa (Affrika) 187, 188, 191, 201, 210	Árneshreppur, Strandasýslu 55
Ágústínus kirkjufaðir 178	Arngrímur Jónsson lærði 48, 49
Akrafell 229	Arngrímur Þorgrímsson (sjá Styr Þorgrímsson)
Akranes 229	Árni Björnsson 184
Akratunga 229	Árni Böðvarsson 40
Akurey 229	Árni Jónsson á Skútustöðum 35, 36
Akureyjar 229	Árni Magnússon 41, 47, 50, 51, 54, 76, 85–87, 90, 113, 129, 215, 216, 230
Akureyri (Akureyri) 229, 230	Árni (Sigurður) Skeggjason 159
Akurhöfði 229	Árni Þorláksson biskup 122
Duc de Alba 26, 27, 30–32, 34, 36	Árskógsströnd 24
Alexander Jóhannesson 22	Ás í Holtamannahreppi 127
Álfðís á Haugi 151	Ásdís Pálsdóttir 40
Álftafjörður í Snæfellsnessýslu 146	Ásdís Styrsdóttir 92
Álftanes í Gullbringusýslu 54	Ásgeir Jónsson 128, 205
B. Almqvist 191	Ásgerður Þorbjarnardóttir 157, 176, 178
<i>Alþingisbækur</i> 30, 41, 42	Ásgrímur Ívarsson á Torfustöðum 44, 45
T. M. Andersson 164	Asía 201, 210
A. Le Roy Andrews 119, 120	
Angantýr Arngrímsson 179	
Annar (sjá Athra)	
Ari Súrsson 152, 160, 161	
Ari fróði Þorgilsson 215, 216, 230	

- Athra (Atra) 211, 213
 Auðbjörg (sjá Þórhalla)
 Auðkúla (Kúla) í Svínadal 51, 52
Auðunar þáttur vestfirska 101, 102
 Auður Vésteinsdóttir 135, 139, 140, 142, 157, 160
 Austmenn 176, 178
Austurjaravísur 19
 Austurland 24
 Áverjahreppur (nú Rangárvallahreppur) 110
- Baglar 20
Ballararannáll 54
Bandamanna saga 89
 Barðaströnd 49
 Bárður í Súrnodal 152, 159, 161–163, 166, 171, 173
 Bárður hinn digri á Upplöndum 181
 Beðvig (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Belgar 26, 27
 Beli konungur 184
 R. F. R. Bellarmin 32
 Benedikt Einarsson í Hnausakoti 56
 Benjamín Bjarnason 55
 Berserkjahraun (sjá Hraun í Helgafellsveit)
 Berufjarðarkirkja 71
 Berufjörður 74
 Bessastaðir á Álftanesi 54
 Bifrau (ýmis lesbrigði), nafn á rúnaristu frá Narssaq á Grænlandi 232
Bjarkamál 191
Bjarnar saga Hitdælakappa 86
 Bjarnarhöfn á Snæfellsnesi 91
 Bjarni Aðalbjarnarson 215, 216, 233
 Bjarni Arngrímsson 45
 Bjarni Ásgeirsson að Bæ á Selströnd 55
 Bjarni Einarsson 181–184, 230
 Bjarni Gissurarson 25
 Bjarni Herjólfsson 232
 Bjarni Jónsson frá Unnarholti 97
 Bjarni Pálsson 23
 Bjarni Pétursson á Staðarhóli 53, 54
- Bjarni Sæmundsson 215
 Bjarni Vilhjálmsson 40
Bjarnígull 230
 Björn, bróðir Hjarranda og Gunnars 102
 Björn hinn blakki 149, 157, 160
 Björn Hitdælakappi Arngeirsson 102, 157
 Björn Bjarnason 224, 225
 Björn Th. Björnsson 78
 Björn J. Blöndal 215
 Björn Gíslason 7, 8
 Björn Halldórsson 21, 23, 26, 29, 30
 Björn Jónsson 105
 Björn Jónsson á Skarðsá 88, 99
 Björn austræni Ketilsson 87, 91
 Björn M. Ólsen 85, 88, 90, 131, 183, 184, 227, 228
 Björn Þórðarson 10
 Björn Þorleifsson 127
 Björn K. Þórólfsson 128, 130–134, 136, 137, 147, 149, 150, 155, 159, 179
 Björn Þorsteinsson 9
 W. Blackstone 96
 Blönduhlíð í Skagafirði 78, 79
 Bogi Benediktsson 40
 Borgfirðingar 51, 94
 Borgarfjörður 93, 94, 215
 Borgir í Miklaholtshreppi 93
 Brálundur 222, 223
 Brandur Þorgrímsson í Krossnesi 91
 Brattahlíð á Grænlandi 231
 Breiðabólssstaður á Skógarströnd 231
 Breiðafjörður 91, 134, 144, 160
 Bremer 14
Brennu-Njáls saga (sjá *Njáls saga*)
Breviarium Holense 76
Breviarium Nidrosiense 71, 72, 74–76, 78
 Brúsatjörn í Hánefsstaðalandi á Árskógsströnd 24
 V. Bröndal 170
 J. Brøndsted 226
 Búðardalur á Skarðsströnd 51

- S. Bugge 119, 122, 227
 Bær í Borgarfirði 93, 94
 Bær á Rauðasandi 76
 Bær á Selströnd 55
 Börkur hinn digri Þorsteinsson 135,
 137–139, 141, 142, 144–146, 158, 172
 B. M. Þórsum 76
 A. U. Bååth 167
- Cassiodorus 219
 R. Cleasby 214
Codex Regius Eddukvæða 115, 122,
 221, 227, 228
Codex Regius Snorra-Eddu 204–208
Codex Trajectinus 204–209
Codex Upsaliansis 204–209
Codex Wormianus 204
 D. Corkery 195
 E. R. Curtius 187
- Daði Guðmundsson 233
 S. Dahl 103
 Dalamenn 51
 Dalir 230
 Danir 7, 8
 Danmörk 8, 35, 58, 96, 97, 102, 157,
 172
 Davíð konungur 183, 185
 J. Destrez 217
 P. Diderichsen 170
 Djúpidalur í Barðastrandarsýslu 58
 Draflastaðakirkja 75
 Draflastaðaklæði 75
 Draflastaðir í Fnjóskadal 74, 77
 Drangar á Skógarströnd 230, 231
 Drangey 112
 Dreptstokkur í Árnassýslu 232
 Dresden 77
 Dýrafjörður 135, 176–178, 215
- Edda Snorra Sturlusonar* (sjá *Snorra-
 Edda*)
Eddukvæði (*Eddic poems*) 195
 W. van Eeden 181
- Efranes, óvíst hvar 42
 Eggert Ólafsson 23
Egils saga (Egla) 50, 51, 157, 183
 Eiðihús (Eiðhús) 90, 93
 Einar Arnórsson 42
 Einar Bjarnason 41, 42, 45
 Einar Hauksson prestur 127
 Einar G. Pétursson 41, 233
 Einar Skeggjason 159
 Einar Ól. Sveinsson 121, 181, 184, 228
 Einriði (ýmis lesbrigði) 211, 213
Eiríks saga rauða 231
 Eiríksfjörður á Grænlandi 231
 Eiríkur (Erik) Jónsson 31, 224
 Eiríkur Oddsson 214–219
 Eiríkur rauði Þorvaldsson 230–232
 Elfur (s.s. Gautelfur) 233
 Elsa E. Guðjónsson 77
 M. B. Emeneau 194, 196
 P. Engelstoft 103
 England (Engelland) 12, 15, 17, 96,
 161
 Enschede í Hollandi 80
 Erlendur Erlendsson sýslumaður 105
 Erlendur Eyjólfsson 41
 Erlendur Þorgrímsson prestur 44
 Eva 209
 Evrópa (Europe; og ýmis lesbrigði) 187,
 192, 196, 210, 212, 226
 Eyjafjörður 24
 Eyjahreppur í Hnappadalssýslu 93
 Eyjólfur saur 230
 Eyjólfur Jónsson á Hjalla í Ölfusi 40
 Eyjólfur Snæbjörnsson 41
 Eyjólfur hinn grái Þórðarson 137, 140,
 144–146, 158
Eyrarannáll 43
Eyrbyggjasaga (Eyrbyggja) 86–90, 92,
 144–147, 184
 Eyri á Snæfellsnesi 146
 Eyri í Eyrarsveit á Snæfellsnesi 94
 Eysteinn Aðilsson Svíakonungur 221
 Eystri-Vellir á Landi 110
 Eyvör Sturladóttir 40–42

- Fagrabrekka 229
 Fagradalsá 229
 Fagradalur 229
 Fagraskógarfjall í Hnappadalssýslu 94, 229
 Fagraskógur 229
 Fagratunga 229
 Fagravík 229
 Fagurey 229, 230
 Fáskrúðarbakki í Miklaholtshreppi 93
 A. Faulkes 205, 225
 H. F. Feilberg 21
 S. Feist 118
Finnboga saga ramma 101, 102
 R. Finnegan 187, 190–192, 194, 197, 199, 200
 Finnur Guðmundsson 24
 Finnur Jónsson biskup 85, 86
 Finnur Jónsson prófessor 115–121, 128–134, 136–138, 159, 169–171, 174, 175, 177, 183, 187, 192, 204, 216, 227, 231
 Finnur Sigmundsson 55, 56
 Fjörur (sjá Löngufjörur)
 Flatey á Breiðafirði 47, 139
Flateyjarbók 183, 224
 Fljót í Skagafirði 24
 Flúðunes (Flyðrunes) 159
 Flysjuhverfi (Flyssuhverfi) í Hnappadalssýslu 87, 93
 Flysjustaðir 87, 93
 Fnjóskadalur í Þingeyjarsýslu 74, 75, 77
 Forngríkkir 226
Fóstbræðra saga 159, 184
 Frakkland (France, Frankreich) 10, 12, 13, 16, 17, 187
 Freysey (Fressey) á Jamtalandi 152, 159, 161
 Friðarey, eyja á Norðmæri 159, 160
 Frísir 12
 Frissland 15, 17
 Friðþjófur Þorsteinsson frækni 184
 J. Fritzner 218, 224
 Fræða-Gísli (sjá Gísli Jónsson)
- Færeyjar 8, 232
 Galdra-Gísli (sjá Gísli Jónsson)
 Galdra-Leifi (sjá Þorleifur Þórðarson)
 Geirmundarstaðir í Strandasýslu 56
 Geirmundur Ingjaldsson 142
 Geirseymi við Patreksfjörð 40
 Geirþjófsfjörður 135–137, 140, 142, 171, 172
 Gemlufallsheiði 176, 177
 J. Gerhard 21
 H. Gering 116, 117, 120–122
 Gestur (sjá Norna-Gestur)
 Gestur Oddleifsson 148, 160
Gísla saga Súrssonar 128–131, 133, 134, 136, 143–151, 153, 155–157, 159–163, 165, 169, 170, 173, 176–179
 Gísli Björnsson 44
 Gísli Gestsson 74, 77
 Gísli Gíslason frá Bæ á Selströnd 55
 Gísli Jónsson (Lærði-Gísli, Galdra-Gísli) 40–54, 59
 Gísli Konráðsson 51, 53
 Gísli Magnússon (Vísi-Gísli) 7–15, 17, 41
 Gísli Oddsson biskup 41
 Gísli Sigurðsson að Bæ á Selströnd 55
 Gísli Sturlason 40, 41
 Gísli Súrsson 133–143, 145, 148, 149, 151–158, 160–169, 171–173, 176
 Gísli Þorkelsson 149, 150, 157, 160, 167, 168
 Gísli (Gísl) Þorsteinsson 88, 94
 Gissur Einarsson biskup 42
 Gissur Gamalielsson prestur 45
 Gissur hvíti Teitsson 92
 Glerárskógar í Dalasýslu 146
 Glóra (sjá Lóra)
 Goðdalur í Strandasýslu 55
 Goliát risi 185
 Gottskálf Sturlason 40
Grágás 191

- Gran(n)askeið, í Súrnadal 161, 162, 171
 Grásíða, sverð 149, 168, 176
Gráskinna 228
 Gregorius Dagsson bóndi 182, 233
 Grettir Ásmundarson 94, 101, 102
Grettissaga (Grettla) 86, 88–90, 94, 101, 103, 184
Gríma 53
 Grimm 32
 Grímsey 45
 S. Grundtvig 36
 Grunnavík (sjá Jón Ólafsson)
Grýla 215
 Grænanes í Strandasýslu 58
 Grænland 159, 231, 232
 Gröf á Höfðaströnd 43
 Guðbrandur Vigfússon 31, 87, 116, 131, 159, 184, 214
 Guðbrandur Þorláksson biskup 42, 43
 Guðifreyr 182, 184
 Guðmundur Andrésson 21, 29
 Guðmundur Davíðsson á Hraunum 24
 Guðmundur Friðjónsson 24
 Guðmundur Hákonarson 48, 53
 Guðmundur Helgason Ísfold 97
 Guðmundur Ólafsson 21, 26, 28–30
 Guðni Jónsson 88, 96, 97, 167, 229
 Guðni Kolbeinsson 179
 Guðríður Ingjaldsdóttir 135, 154
 Guðrún, kona Sturla Eyjólfssonar 40
 Guðrún Guðmundsdóttir á Kaldbaki 55
 Guðrún Jónsdóttir 42
 Guðrún Sturladóttir 40, 41
 Gunnar Þorsteinsson 94
 E. Gunnes 219
 Gunnlaugur ormstunga Illugason 94
 Gunnlaugur Leifsson 184
 Gyðingaland 185
 Gyðingar 184, 185
Gylfaginning 207, 208
 Gylfi (ýmis lesbrigði) konungur 207
 Haag í Hollandi 7, 8
Hafgeirs saga Flateyings 103
 Hagi á Barðaströnd 49
 Hákon magi 214, 219
 Hákon gamli Hákonarson Noregskonungur 196
 Hákon Aðalsteinsfóstri Haraldsson Noregskonungur 156, 159, 160
 Hákon jarl Sigurðarson 101, 102
Hákonar saga góða 156
Hákonar saga herðibreiðs 233
Hákonar saga Hákonarsonar 216
Háleygjatal 190
 Hálfðan Einarsson 45, 46
Hálfðanar saga Brönufostra 101
Hálfðanar saga Eysteinsonar 99
Hálfs saga og Hálfsrekka 116, 118–122
 P. Hallberg 177, 187
 Hallbjörn göngumaður 172
 Halldór ókristni 179
 Halldór Halldórsson 34, 35, 37
Hallfreðar saga 181–185
 Hallfreður Óttarsson vandræðaskáld 181–185
 Hallgerður 55
 Hallgrímur Pétursson 26–28, 31
 Hallur Erlendsson 44
 Hallur Þorgeirsson 214
 Hamburger 14
 Hamraendar (ýmis lesbrigði) 229, 230
 Hánefsstaðir á Árskógsströnd 24
 Hannes Finnsson biskup 20, 23, 29, 30, 86, 97
 Hannes Þorsteinsson 41
 Hannesson 125
 Aa. Hansen 170
Haraldssona saga 217
 Haraldssynir 214
 Haraldur Gormsson Danakonungur 102
 Haraldur hárfagri Hálfðanarson Noregskonungur 156, 160, 197
 Haraldur gilli Magnússon Noregskonungur 214, 215, 219
Hárbarðs ljóð 99

- Harðar saga* 129, 174, 175
 S. Hast 129, 175
 Haugsendavað (Haugsvað) á Hvítá 87, 94
 Haugur á Hjarðarnesi 151
 Haukadalsá í Dýrafirði 150
 Haukadalur í Dýrafirði 172, 178
 Haukdælir 148
Hauksbók 206, 227, 228
 Haukur Einarsson 126, 127
 Hausa, þjóðflokkur 191
Hávamál 115–118, 120–123
 L. Heggstad 216
Heiðarvíga saga 85, 86, 88–91, 179, 183
Heiðreks saga 99
Heimskringla 156, 184, 191, 197, 214, 233
 Helga Fróðadóttir 179
 Helga Jónsdóttir frá Djúpadal 58
 Helga Þórðardóttir 97
 Helgafell á Snæfellsnesi 92, 94, 144, 146
Helgakviða Hundingsbana I 222
 Helgavatn í Vatnsdal 42, 48, 50
 Helgavatns-Jón (sjá Jón Jónsson á Helgavatni)
 Helgi Hundingsbani 223
 Helgi Ingjaldsfífl 152
 Helgi Guðmundsson 231, 232
 Helgi Hálfðanarson konungur 184
 Hella í Súrnadal 161
 E. Hellquist 22
 Helsingjaeyri (Helsingör) 11, 14
 Herdís Alexíusdóttir 55
 Herdís Magnúsdóttir 40
 Heremóð (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Hergilsey á Breiðafirði 134, 155
 Herjólfur Bárðarson frá Dreptokki í Árnassýslu 232, 233
 Hermann Pálsson 164
 E. Hertzberg 122
Hervarar saga 179
 Hestur í Önundarfirði 171
 Hildur Arngrímsdóttir 48, 49
 Himinvangur 222
 Hítardalur í Mýrasýslu 40, 85–88, 90, 91
 Hjallaland í Húnavatnssýslu 56
 Hjalli í Ölfusi 40
Hjálmþés saga og Ölvís 101
 Hjalti Skeggjason 92
 Hjarðarholt í Dalasýslu 230
 L. Hjelmslev 170
 Hlégerður 175
 Hlíðarendi í Fljótshlíð 41
 Hlórriði (sjá Lóriði)
 Hnausakot í Miðfirði 56
 Hólakirkja 112
 Hólar í Dýrafirði 134
 Hólar í Hjaltadal 112, 233
 Hólastóll 76
 Hóll í Haukadal 135
 Holland 7–11, 13, 15, 80
 Hollendingar 26
 Hólmgöngu-Hrafn 230
 Hólmgöngu-Skeggi (sjá Skeggi)
 J. Holt 170
 Holt í Rangárvallasýslu 106
 Holtamannafréttur 105–107
 Holtamannahreppur 106, 127
 A. Holtsmark 163, 167, 216–219, 221, 222
 Homer 193, 194
Hrafnkels saga 233
 Hraun í Fljótum 24
 Hraun (Berserkjahraun) í Helgafellsveit á Snæfellsnesi 92, 94
 Hraunhreppur í Mýrasýslu 230
 Hreinn Benediktsson 220
 Hreppar í Árnassýslu 106
 Hrepphólar í Árnassýslu 40
 Hrisar í Þorkelshólshreppi 48, 56
Hrokkinskinna 214
Hrólfs saga kraka 184
 Hrossholt í Eyjahreppi 93
 Hrunamannahreppur í Árnassýslu 127
 Hruni í Hrunamannahreppi 127

- Hryggjarstykki* 214, 216–219
Huld 41
Hulda 214
 Humbert kardináli 219
 Húnavatnssýsla 56
Hungurvaka 215
 Húsafell í Borgarfjarðarsýslu 29
 Húsanes við Dýrafjörð 135
 Hvammsfjörður 146
 Hvítá í Borgarfirði 94
Hymiskviða 19
 Hæklingur 120, 121
 F. Hødnebo 216
 Höfðakaupstaður 44, 50, 52
 Höfðaströnd í Skagafirði 43
 Höskuldur Þráinsson Hvítanesgoði 94
 Iceland (sjá Ísland)
 Icelanders (sjá Íslendingar)
 Illugi svarti Hallkelsson 94
 India 187, 194
 G. Indrebø 218
 Ingi Haraldsson Noregskonungur 214, 219, 233
 Ingibjörg Ísadóttir 153, 157, 168
 Ingjaldur í Hergilsey 141, 142, 155
 Ingjaldur Illugason 44, 45
 Ingólfur Davíðsson 24
 Ireland 187, 195
 Ísafjörður 52
 Ísfjörð (sjá Þorlákur Magnússon)
 Ísfold (sjá Guðmundur Helgason)
 Ísgerður 152, 155, 159, 160
 Ísi 160
 Ísland (Iceland, Jssland) 7–17, 26, 28, 34, 76, 78, 85, 96, 97, 99, 124, 154–156, 184, 205, 226, 230
Íslendingabók (Libellus Islandorum) 219, 230
 Íslendingar (Icelanders) 184, 197
 Ísraels fólk 185
 Ítrmann (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Ívar Eyjólfsson 40, 41
 W. T. H. Jackson 189
 Jakob Benediktsson 88, 91, 108, 126, 233
 Jakob Jónsson 71, 76
 Jesús 59, 67–69, 110
 H. Johansen 174
 John frá Salisbury 219
 Jón rauði erkibyskup 122
 Jón Arason biskup 58, 76, 233
 Jón Arason í Vatnsfirði 53, 58
 Jón Árnason 35, 40, 51, 54, 91, 106, 233
 Jón Eggertsson 85
 Jón Egilsson í Hrepphólum 40, 76, 233
 Jón Espólín 51, 52, 233
 Jón Gíslason 48
 Jón Gissurarson 87
 Jón Guðmundsson lærði 29, 41, 46, 205
 Jón Guðmundsson í Rauðseyjum 102
 Jón Guðnason 55, 56, 58, 97
 Jón Halldórsson 55
 Jón Halldórsson í Hítardal 85–88, 90, 91, 230
 Jón Helgason 28, 49, 53, 85, 100, 119, 129, 132–134, 137, 143, 187, 200, 221, 222
 Jón Hjaltalín prestur 91
 Jón Jóhannesson 88, 216
 Jón Johnsonius 115, 128, 129
 Jón Jónsson í Efranesi 41, 42
 Jón Jónsson á Geirmundarstöðum (þrímenn) 56, 58
 Jón Jónsson á Grænanesi 58
 Jón Jónsson á Helgavatni í Vatnsdal 42, 43, 48
 Jón Jónsson lögmaður 42
 Jón Jónsson í Oddgeirshólum 28
 Jón Jónsson í Sunndal 55
 Jón Jónsson á Torfustöðum 44, 45
 Jón Magnússon sýslumaður 230
 Jón Ólafsson úr Grunnavík 20–23, 25–27, 29–31, 35, 36, 45, 46, 48–50, 53, 54, 59, 85, 87–91, 100, 224
 Jón Ólafsson á Lambavatni 40–42

- Jón Rúgmann 28
 Jón Samsonarson 7, 20, 28, 215
 Jón Sigurðsson forseti 97, 215, 216
 Jón Sveinbjörnsson á Kaldbak 55
 Jón Sveinsson 55–58
 Jón Sveinsson í Djúpadal 58
 Jón Sveinsson prófastur á Stað 58
 Jón Vídalín biskup 8
 Jón Þorkelsson Thorchillius 100
 Jón Þorkelsson Þjóðskjalavörður 46, 48, 104, 106, 127
 Jón Þorláksson sýslumaður 71
 Jón Þorláksson í Víðidalstungu 49
 Jón Þorsteinsson á Vindási á Landi 107
 Jónas Hallgrímsson 23
 Jónas Kristjánsson 96, 179, 186, 233
 Jónas Rafnar 41
Jónsbók 47, 112
 Jósafat Jónasson (sjá Steinn Dofri)
 Jörfi í Flysjhverfi 87, 93
- K. Kailasapathy 188–191, 193, 199
 Kaldbakur í Strandasýslu 55
Kálfalækjarbók 88
 Karl rauði Þorsteinsson 101
 Katadalur á Vatnsnesi 56
Katíkismusvísur 58
 Katrín Sigmundsdóttir frá Hjalla 40
 Kaupmannahöfn (Kopenhagen, Copenhagen) 12, 14, 28, 76, 85, 97, 99, 102, 103, 128, 224
 Keldudalur í Dýrafirði 135
 Keldur í Áverjahreppi 110
 Kerl 32
 Kerlingarskarð á Snæfellsnesi 94
 Ketill flatnefur Bjarnarson 91
 Ketill Jörundsson 205
 R. Keyser 122
 G. S. Kirk 193
 Kista í Þverárhreppi 56
 Kjallakur hinn gamli Ketilsson 91
Kjósarannáll 30
 Kleppjárn hinn gamli 94
 Klofi í Landmannahreppi 110
- Knörr á Snæfellsnesi 51
 Kolbeinn í Súrнадal 159, 161, 164
 Kolbeinn Grímsson 54–55
 Kolbjörn í Súrнадal 159, 161, 163
 Kotur, þræll 149, 153, 157
 Kongemosen á Sjálandi 226
 Konráð Gíslason 31, 116, 117, 128, 130, 131, 174, 175,
Konungsbók Eddukvæða (sjá *Codex Regius*)
Kormáks saga 89, 90, 179, 184
 Kormákur Ögmundarson 179
 Kristján IV Danakonungur 7
 Kristján Eldjárn 76
 Kristján Pétur Guðnason 71, 73
 Kristleifur Þorsteinsson 215
Kristni saga 89
 Króksstaðir í Miðfirði 45, 48, 49
 Krossholt í Hnappadalssýslu 93
 Krossnes á Snæfellsnesi 91, 94
 H. Kuhn 195
 Kúla (sjá Auðkúla)
Kvöldvísur 42
 K. Kálund 42, 47, 54, 58, 85, 87–91, 97–100, 102
- Lambavatn í Barðastrandarsýslu 40–42
 Land í Rangárvallasýslu 104–107, 109, 110
 Landmannafréttur 105–107
 Landmannahreppur 104, 105, 110
Landnáma 89, 159, 229, 231
 Langanes við Arnarfjörð 136
 Langavatn (sjá Helgavatn)
 Langholt í Miklaholtshreppi 93, 94
 Laufás í Þingeyjarsýslu 25
Laufás-Edda (sjá *Snorra-Edda*)
 Laugabólshlíð í Arnarfirði 136
 Laugarholt í Borgarfirði 215
Laxdæla saga 87, 89, 90
 Leikskálar í Haukadal í Dalasýslu 230
Leirkarlvísur 27–29
 Ch. T. Lewis 30
Libellus Islandorum (sjá *Íslendingabók*)

- E. H. Lind 20, 120
 I. Lindqvist 117
 Lófund, hérað í Svíþjóð 221
 Lóra (Glóra) 211
 A. B. Lord 201
 Loricus 211, 213
 Loriði (ýmis lesbrigði) 211, 213
 A. Loth 128–130, 169, 170, 174, 175
 Louvain 32
 Luka (sjá Lúta)
 Lúkas, guðspjallamaður 80
 H. Lüning 115–118
 Lúta (Luka), frændkona Vésteins 160
 Lærði-Gísli (sjá Gísli Jónsson)
 Lönguffjörur (Fjörur) í Hnappadalssýslu 92, 93
- E. M. Magerøy 77
 Magi (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Magnús Björnsson lögmaður 9, 10, 12, 54
 Magnús Erlingsson Noregskonungur 215
 Magnús Gíslason (sjá Þorsteinn Gíslason)
 Magnús Gissurarson biskup 126
 Magnús Jónsson dósent 28
 Magnús Jónsson prúði 233
 Magnús Már Lárusson 76
 Magnús Ólafsson í Laufási 25, 89, 205–207
 Magnús blindi Sigurðarson Noregskonungur 214
 Málsháttakvæði 178
 Már 102
 Marðarnúpur í Vatnsdal 53
 María guðsmóðir 67, 75–77
 Markús, guðspjallamaður 80
 Markús Magnússon 99–102
 Matthías Þórðarson 77, 78
 K. Maurer 216
 Maurits af Oranje 10
 W. Meid 22
 Melabók 87
- Melabók Landnámu* 88
 Melbrekkadalur (sjá Melrakkadalur)
 Melrakkadalur 42–46, 49–53
 Melur í Miðfirði 48
 Mennon (sjá Munon)
Merlínusspá 19
 Miðfjörður í Húnavatnssýslu 44, 45, 48, 49, 56
 Miðjarðarsjór 210
 Miklaholtshreppur í Hnappadalssýslu 93
 Miklibær í Blönduhlíð 78, 79
 Mikligarður 102
Missale Lundense 78, 80, 81
 Móða (ýmis lesbrigði) 211, 213
 N. Mohr 23
 E. Moltke 231, 232
 J. Mon 10
Morkinskinna 182
 P. A. Munch 122, 167
 Munkaverá í Eyjafirði 126
 Munon (Mennon) 211, 213
 Mýrasýsla 230
 Mývatn 9
 Th. Möbius 216
Möðruvallabók 182, 228
 Möðruvellir í Eyjafirði 13
 B. Møllmann 102, 103
- Naas 185
 Namdal í Norður-Þrændalögum 177
 Narssaq á Grænlandi 231
 Nassau í Þýzkalandi 34
 Nefsstaðir í Haukadal 150
 Niðurlönd (Netherlands) 31, 32
 Aa. Nielsen-Edwin 72
Njáls saga (*Brennu-Njáls saga*, *Njála*) 86–88, 90, 94, 104, 117, 121, 228
 Njálsbrenna 228
 Njálssynir 94
 Njósнар-Helgi 140
 Nói 209
 Norðausturland 24
 Nordkappen 8

- Noregur (Norway, Norvegia) 8, 131,
147, 154, 156, 159, 160, 197, 214–
216, 229
Norna-Gests þáttur 221, 223
Norna-Gestur 221
- Oddgeirshólar í Árnessýslu 28
Oddur Ásmundsson lögmaður 105, 111
Oddur Einarsson biskup 108
Oddur Erlendsson í Þúfu á Landi 106–
108
Oddur Hjaltalín 24
Óðinn 190
Ólafs saga helga 184, 216
Ólafs saga Tryggvasonar 23, 216
Ólafur Briem 118
Ólafur Davíðsson 23, 35, 36, 40, 42,
224
Ólafur helgi Haraldsson Noregskonung-
ur 71, 73–75
Ólafur Tryggvason Noregskonungur
102, 181
Ólafur Þórðarson hvítaskáld 193
Olgeirs rímur danska 56
Magnus Olsen 119, 120, 151
Oranje (sjá Maurits)
Orkneyinga saga 182, 184
Orms þáttur Stórolfssonar 224, 226
Ormur Stórolfsson 224
Ósar í Þverárhreppi 56
Óskar Halldórsson 186
Otradalur í Arnarfirði 144, 146
Otterøy í Norður-Þrændalögum 177
M. Overgaard 54
- Páll Björnsson í Selárdal 41
Páll V. G. Kolka 56
Páll E. Ólason 10, 42, 76, 97, 103
Páll Vídalín lögmaður 45, 46, 50, 53,
59, 87, 90
Pañcatantra 197
París 71, 78, 81, 217, 218
Patreksfjörður 40
Pétur de Aquirre 29
- Pétur Gíslason 48
Philistini (s.s. Filistar) 185
Portugal 16
J. H. W. Poulsen 122
Priamus konungur 211
- Ráðningar Brynhildarljóða* 99
Ragnars saga loðbrókar 116, 118–122
Ragnhildur Þorsteinsdóttir í Sunndal 55
Rangárvallasýsla 104, 106, 109, 110
Rangárþing 104, 105
Rauðasandur í Barðastrandarsýslu 76
Rauður í Friðarey 160
Refur Þorsteinsson á Haugi 151
Reginn Hreiðmarsson 221
Rekabálkur 47
L. Renou 194, 197
Rerer (ýmis lesbrigði) 206
Reykholabrúðkaupið 157
Reykholt í Borgarfirði 126
Reykir í Miðfirði 44
Reykir á Reykjabraut 51, 52
Reykjabraut í Húnavatnssýslu 52
Reykjahlíð við Mývatn 9
Reykjavík 97, 103
Rgveda (Rigveda) 194
J. E. Rietz 20
H. Ross 21
P. V. Rubow 186
Rínakvæði 178
Rwanda (Ruanda) 194
- Sál konungur 185
Salisbury (sjá John)
Samúelsbók hin fyrri 183, 185
Sandaleið í Dýrafirði 171
Sandaós í Dýrafirði 171
Sandhaugar í Þingeyjarsýslu 102
Saxaland (Saxland) 208
Scandinavia 186
H. Schneider 226
Scotland (Schottland) 16, 195
H. Seelow 119
F. Seewald 164

- M. Sehested 8
 Selárdalur í Vestfjörðum 41, 76
 Selma Jónsdóttir 77
 Selströnd í Strandasýslu 55
 Seskef (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Sesselja Hallgrímsdóttir 71
 G. M. H. Shoolbraid 201
 Ch. Short 30
 Siberia 201
 Sibil (Sif), spákona 211
 Sigfús Blöndal 23, 24
 Sigfús Sigfússon 24
 Sighvatur Þórðarson 19
 Sigríðarstaðir í Þverárhreppi 56
 Sigtún (Sigtvnr) 207
 Siguraddi (Sigurhaddur) í Vébjörgum 160
Sigurðar kviða skamma 121
Sigurðarregistur 76
 Sigurður Fáfnisbani 221
 Sigurður slembir Noregskonungur 214, 215, 217, 219
 Sigurður Eiríksson 105
 Sigurður Guðmundsson málarí 36
 Sigurður Hafliðason 105
 Sigurður Haraldsson Noregskonungur 182
 Sigurður Jónsson 45
 Sigurður Jónsson í Katadal 56
 Sigurður Jónsson á Knör 51
 Sigurður Jónsson lögmaður 42
 Sigurður Jórsalafari Magnússon Noregskonungur 215
 Sigurður Magnússon á Auðkúlu í Svínadal 51–53
 Sigurður Nordal 85, 184, 215
 Sigurður Skeggjason (sjá Árne Skeggjason)
 Sigurður Vigfússon 104
 Sigurður Ögmundsson 105
Sigurgarðs saga frækna 174, 175
 Sigurhaddur (sjá Siguraddi)
 B. Sijmons 116
 E. Simensen 216
 Sjáland 226
 Sjávarborg í Skagafirði 43
Sjávarborgarannáll 43
 Skagafjörður 24, 36, 42
 Skagastrandarkaupstaður í Húnavatnsýslu 48
Skáldasaga 179
Skáldatal 187
 Skálholt í Árnessýslu 76, 126, 127
Skálholtsbók eldri 124, 127
 Skálholtsstóll 127
 Skandinavía (sjá Scandinavía)
 Skarð á Landi 104, 105, 109, 110
 Skarðsá í Skagafirði 88, 99
Skarðsárbók Landnámu 88
 Skarðsströnd í Dalasýslu 51
 Skefilsstaðahreppur í Skagafirði 42
 Skeggi (Hólmgöngu-Skeggi) 154, 159, 163, 166, 167
 Skeiðsbrekkur upp frá Vatnshorni 230
 Skialldun (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Skjaldmeyjareyjar (sjá Skutileyjar)
 Skógarströnd í Snæfellsnessýslu 230
Skollagaldur 59
 Skotland (sjá Scotland)
 Skuld 222
 Skúli Gíslason 54
 Skúli Magnússon 23
 Skutileyjar (Skjaldmeyjareyjar, Stykkis-eyjar, Stinkiseyjar) 134, 160
 Skútustaðir í Mývatnssveit 35
 Sléttanes við Arnarfjörð 135
 Snerrir (sjá Snorri goði)
 Snóksdalur í Dalasýslu 233
Snorra-Edda (Edda Snorra Sturlusonar, Laufás-Edda) 19, 89, 121, 193, 204–208, 214, 218, 221–223
 Snorrastaðir í Hnappadalssýslu 93
 Snorri Björnsson á Húsafelli 29
 Snorri Sturluson 156, 184, 193, 197, 198, 200, 215, 216, 218, 219, 222
 Snorri goði Þorgrímsson (Þorgrímur Þorgrímsson, Snerrir) 87, 92–94, 145–147, 228

- Snæfjallaströnd í Ísafjarðarsýslu 41
 Snæfjöll 222
 Sólfjöll 222
 Solveig Bjarnadóttir að Bæ á Selströnd 55
 Solveig Bjarnadóttir frá Goðdal 55
 Solveig Gísladóttir 55
 Solveig Magnúsdóttir 54
 Spánn (Spanien) 16
 Sprengisandur 104–106
 Staðarbakkí í Miðfirði 44–46
 Staðarhöll í Dalasýslu 53, 54
 Staðarhrauns-Jón (sjá Jón Jónsson í Oddgeirshólum)
 Staður í Steingrímsfirði 58
 Stafholtstungur í Mýrasýslu 42
 M. I. Steblin-Kamenskij 199
 Stefán Einarsson 215
 Stefán Jónsson 127
 Stefán Karlsson 72, 77, 96, 104, 232
 Stefán Stefánsson 24
 Stefán Helgason Thordersen 107
 Steingrímsfjörður í Strandasýslu 58
 Steingrímur Þjóðólfsson 43
 Steinn Dofri 127
 Steinþór Þorláksson af Eyri 94
 Stinkiseyjar (sjá Skutileyjar)
Stjórn 178, 183–185, 233
 Stokkar í Súrnadal 154, 155
 Stokkhólmur 7, 85
 Stóraborg í Víðidal 48, 49, 53
 G. Storm 122, 127
 Stórólfskvoll í Rangárvallasýslu 106
 Strandamenn 48, 50
 Strandasýsla 55, 56
 W. Streitberg 118
 Sturla Þórðarson 196
 Sturli Eyjólfsson 40, 41
Sturlubók Landnámu 231
Sturlunga 157, 229
 Stykkiseyjar (sjá Skutileyjar)
 Styr Þorgrímsson (Víga-Styr) 85, 86, 90–94
 Styrkár, móðurbróðir Súrsona 161
 Styrmir Kárason fróði 184
 Styrsléiði á Kerlingarskarði 94
 Styrsvarða á Langholti 93
 Suðurland 108
 P. F. Suhm 54, 98, 100–103, 129
Sunnanfari 42
 Sunndalur í Strandasýslu 55
 Súrnadalur í Noregi 153, 161
 Súrssynir 156, 157
 Svartárdalur í Húnavatnssýslu 53
 Sveinbjörn Egilsson 116, 214, 224
 Sverrir Sigurðarson Noregskonungur 20, 219
Sverris saga 216, 218
 Svíar 86
 Svínadalur í Húnavatnssýslu 51
 Svínavatn í Húnavatnssýslu 52
 Svíþjóð 85
 Sæból í Haukadalsdal 154, 155, 158
 Sæmundur Guðmundsson á Þingskálum 106
 Tamil, þjóðflokkur 188–190, 193, 199
 M. Tanche 7–12
 Theodricus monachus 215
 M. S. Thomas 10
 C.-H. Tillhagen 225
 Todas, þjóðflokkur 194, 196
 Tómas Illugason 105
 Torfi Hákonarson 11
 Torfi Jónsson í Flatey 47
 Torfustaðir efri og neðri í Vestur-Húnavatnssýslu 44, 45
 A. Torp 22, 33, 118
 Tracia (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Tristram 184
Tristrams saga og Ísondar 184
 Tróan, dóttir Priami 211
 Trója (ýmis lesbrigði) 211, 213
Trójumanna saga 206
 Tror (sjá Þór)
 Tungnaá (Túná) 104–106
 P. Tylden 177
 Tyrkland (sjá Troia)

- C. R. Unger 178, 183
 Upplönd 181, 182
 Urður 222
- C. F. Wadskier 103
Vafprúðnismál 116
 Valdimar Ásmundarson 174
 Valþjófsstaðir í Haukadal í Dalasýslu 230
 Valþjófur á Valþjófsstöðum 230
 J. Vansina 189, 196, 198–201
Varnarræða ('*Oratio contra clerum*', '*En tale mot biskopene*') 219
 Vatnsdalsfjall í Húnavatnssýslu 53
 Vatnsdalur í Fljótshlíð 107
 Vatnsdalur í Húnavatnssýslu 48, 50, 53
Vatnsdæla saga 87, 89
Vatnsfjarðarandáll yngri 42, 43
 Vatnsfjörður í Ísafjarðarsýslu 53, 58, 94
 Vatnshóll í Húnavatnssýslu 48
 Vatnshorn í Haukadal í Dalasýslu 230
 Vatnsnes í Húnavatnssýslu 56
 Vébjörg (s.s. Viborg) í Danmörku 160, 172
 Webster 32
 Welsh, þjóðflokkur 193
 H. J. Wennink 99
 Verðandi 222
 Vermundur hinn mjói Þorgrímsson 91, 94
 Vésteinn Vésteinsson 148–150, 153, 157, 158, 160, 164, 168, 172, 173, 176–180
 Chr. Westergård-Nielsen 124, 125, 127
 Vestfal (ýmis lesbrigði) 208
 Vestfirðingar 51, 92
 Vestfirðir 76
 Vestur-Húnavatnssýsla 56
 Víðidalstunga í Húnavatnssýslu 46, 48–50
 Víðidalur (Wijdírz-dalur) í Húnavatnssýslu 45, 48, 49, 53
Víga-Barða saga 88
- Víga-Glúms saga* 129
 Víga-Styr (sjá Styr Þorgrímsson)
Víga-Styrs saga 86, 89, 91
 Vilhelm Frímann Jónsson 107
Vilmundar saga viðutan 101, 102
 F. A. Wimmer 115, 227
 Vindás á Landi 107
 E. Vindsetmo 177
 Vingenir (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Vingeþórr (ýmis lesbrigði) 211, 213
 Vínland 232
 Vísi-Gísli (sjá Gísli Magnússon)
 O. Worm 9–12
 Jan de Vries 22, 118, 187, 198, 216
Vulgata 183
Völsunga saga 120, 121
Völuspá 99, 227, 228
- Ynglingatal* 190, 221
 Ytri-Vellir á Landi 106
- Begjandi dans* 59
 Þiðrandi 98
 Þingeyingar 23
 Þingeyjarsýsla 23
 Þingeyraklaustur 42, 54
 Þingeyrar í Húnavatnssýslu 48, 53, 54
 Þingeyri í Dýrafirði 160
 Þingskálar í Rangárvallasýslu 106
 Þjórsá (Þjótzá, Þjóssá) 104, 106, 108
 Þjórsártungur (Þjótsártungur) 104–106
Þjóstölf's saga hamramma 96–98, 101–103
 Þjóstölfur hamrammi 98, 101, 102
 Þór (Tror) 211
 Þóra Rauðsdóttir úr Friðarey 160
 Þorbjörn súr 152, 154, 156, 159, 160, 163–164
 Þorbrandur Þorfinnsson í Álfafirði 146
 Þórdís Súrdsóttir 141, 144–146, 152, 154, 155, 158, 163–165
 Þórdísarstaðir á Snæfellsnesi 146
Þórðarbók Landnámu 88
Þórðar saga hreðu 89

- Þórður hinn huglausi, þræll 139, 141, 151, 152, 171
 Þórður Jónsson í Hítardal 40, 88
 Þórður gellir Ólafsson 144
 Þorgeir Steinsson læknir 214
 Þorgerður (Þórunn), móðir Gests Oddleifssonar 160
 Þorgestur Steinsson hinn gamli 231
 Þorgrímur nef 150, 151, 176, 177
 Þorgrímur Kjallaksson 91
 Þorgrímur Þorgrímsson (sjá Snorri goði)
 Þorgrímur Þorsteinsson goði 135, 141, 142, 145, 146, 151, 153, 155, 158, 171–173, 176
 Þórhalla (Auðbjörg), kona Þorkels annmarka 151
 Þórhallur (sjá Þorvaldur gneisti)
 Þorkell annmarki 151
 Þorkell hamarsskáld 179
 Þorkell í Sálfti á Hálogalandi 102
 Þorkell skerauki/gullhjálmur 159
 Þorkell Eiríksson í Keldudal 135, 136
 Þorkell Guðmundsson 46, 48, 49, 53, 54, 59–61, 63, 67–70
 Þorkell Súrsson 138, 140, 149, 151, 152, 156, 157, 160–167, 171, 176, 178
 Þorkell hinn auðgi Þórðarson 148
 Þorkelshólshreppur í Húnavatnssýslu 56
 Þorlákur Magnússon Ísfjörð 99, 103
 Þorlákur Markússon í Gröf á Höfðaströnd 43
 Þorlákur Skúlason biskup 71
 Þorleifs þáttur jarlsskálds 184
 Þorleifur hinn spaki 181, 185
 Þorleifur Arason Adeldahl 97–103
 Þorleifur Björnsson 127
 Þorleifur Þórðarson (Galdra-Leifi) 40, 41
 Þorleifur Þorleifsson á Hjallalandi 56
 Þorleikur (Þorleifur) Brandsson úr Krossnesi 87, 94
 Þormóður Torfason 216
 Þórnessþing 135, 231
 Þorsteinn Súr (sjá Þorbjörn súr)
 Þorsteinn drómundur Ásmundarson 184
 Þorsteinn Gíslason í Bæ 93, 94
 Þorsteinn Pálsson 105
 Þorsteinn Pétursson á Staðarbakka 45, 46
 Þorsteinn Víkingsson 184
 Þorsteinn Þórðarson 105
 Þorsteinn Þorkelsson 141
 Þorsteins saga Víkingssonar 184
 Þórunn (sjá Þorgerður)
 Þorvalds þáttur tasalda 181, 182
 Þorvaldur gneisti (Þórhallur) á Þingeyri 160
 Þorvaldur Bjarnarson 178
 Þrúðheimur (sjá Tracia)
 Þúfa á Landi 106
 Þverárhreppur í Húnavatnssýslu 56
 Þýskaland 35
 Ögmundur Kormáksson 179
 Ögmundur Pálsson biskup 40, 76
 Ögvaldur 120
 Ölfus í Árnessýslu 40
 Önundarfjörður 171, 176
 Örnólfur Oddsson 105
 Örvar-Odds saga 179
 Öxará 228
 I. Aasen 20, 21, 117

ÚTGÁFUBÆKUR
STOFNUNAR ÁRNA MAGNÚSSONAR
Á ÍSLANDI

(áður Handritastofnun Íslands)

Söluumboð: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Skálholtsstíg 7, P. O. Box 1398, Reykjavík.

Tilgreint verð í skránni hér á eftir er útsöluverð án söluskatts og gildir til ársloka 1979.

PUBLICATIONS OF THE
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
Á ÍSLANDI

(previously Handritastofnun Íslands)

Distributed by Bókaútgáfa Menningarsjóðs, P. O. Box 1398, Reykjavík, Iceland.

(Dollar prices subject to change according to international rate of exchange.)

A. RIT HANDRITASTOFNUNAR ÍSLANDS

- I. Skarðsárbók, Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson bjó til prentunar. 1958, 1966. (5), lvi, 258 bls. Í bandi kr. 2.800, óbundin kr. 2.400. (Pp. (5), lvi, 258. Bound \$9, paper cover \$7.)
- II. Svarfdælasaga. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1966. lxxij, 94 bls. Í bandi kr. 2.800, óbundin kr. 2.400. (Pp. lxxii, 94. Bound \$9, paper cover \$7.)

- III. Laurentius saga biskups. Árni Björnsson bjó til prentunar. 1969. lxxiv, (2), 155. Í bandi kr. 3.200, óbundin kr. 2.800. (Pp. lxxiv, (2), 155. Bound \$10, paper cover \$ 8.)

B. RIDDARA SÖGUR (Icelandic prose romances)

- I. Dínus saga drambláta. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1960. lxiv, 152 bls. Í bandi kr. 1.800, óbundin kr. 1.400. (Pp. lxiv, 152. Bound \$6, paper cover \$4.)
- II. Victors saga ok Blávus. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1964. ccxij, 52 bls. Í bandi kr. 1.800, óbundin kr. 1.400. (Pp. ccxii, 52. Bound \$6, paper cover \$4.)

C. RIT STOFNUNAR ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

1. Jónas Kristjánsson. Um Fóstbræðrasögu. 1972. 354 bls. Í bandi kr. 3.800, óbundin kr. 3.400. (Pp. 354. Bound \$12, paper cover \$10.)
2. Árna saga biskups. Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. 1972. cxij, 207. Í bandi kr. 3.400, óbundin kr. 3.000. (Pp. cxii, 207. Bound \$11, paper cover \$9.)
3. Haralds rímur Hringsbana. Íslenzkar miðaldarímur I. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 78 bls. Í bandi kr. 1.600, óbundin kr. 1.200. (Pp. 78. Bound \$5.50, paper cover \$4.50.)
4. Áns rímur bogsveigis. Íslenzkar miðaldarímur II. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 197 bls. Í bandi kr. 1.800, óbundin kr. 1.400. (Pp. 197. Bound \$6, paper cover \$4.)
5. Bósa rímur. Íslenzkar miðaldarímur III. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1974. 136 bls. Í bandi kr. 1.800, óbundin kr. 1.400. (Pp. 136. Bound \$6, paper cover \$4.)
6. Vilmundar rímur viðutan. Íslenzkar miðaldarímur IV. Ólafur

- Halldórsson bjó til prentunar. 1975. 203 bls. Í bandi kr. 2.000, óbundin kr. 1.600. (Pp. 203. Bound \$7, paper cover \$5.)
7. Gripla I. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1975. 216 bls. Í bandi kr. 4.000, óbundin kr. 3.600. (The first of an occasional series containing mainly manuscript and literary studies. Pp. 216. Bound \$13, paper cover \$11.)
 8. Bjarni Einarsson. Litterære forudsætninger for Egils saga. 1975. 299 bls. Í bandi kr. 4.400, óbundin kr. 4.000. (The literary background to Egils saga. Pp. 299. Bound \$14, paper cover \$12.)
 9. Ian J. Kirby. Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature. Volume I: Text. 1976. xvj, 403 bls. Í bandi kr. 5.000, óbundin kr. 4.600. (Pp. xvi, 403. Bound \$16, paper cover \$14.)
 10. Óprentað. (Not yet published.)
 11. Miðaldaævintýri þýdd úr ensku. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. 1976. cxx, 108 bls., (2) myndasíður. Í bandi kr. 3.000, óbundin kr. 2.600. (Pp. cxx, 108, (2) plates. Bound \$10, paper cover \$8.)
 12. Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Ritstjórar: Einar G. Pétursson, Jónas Kristjánsson. 1977. xvj, 831 bls. Í bandi (í tveimur bókum) kr. 15.000, óbundin kr. 13.500. (Pp. xvi, 831. Bound (in two vols) \$78, paper cover \$63.)
 13. Óprentað. (Not yet published.)
 14. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. Volume II: Edda Islandorum. Völuspá — Hávamál. P. H. Resen's Editions of 1665. Printed in facsimile with introduction by Anthony Faulkes. 1977. 106 bls., (446) bls. ljósprent. Í bandi kr. 9.800, óbundin kr. 9.300. (Pp. 106, (446) in facsimile. Bound \$31, paper cover \$29.)
 15. Hallfreðar saga. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. 1977. cxliv, 116 bls. Í bandi kr. 4.900, óbundin kr. 4.400. (Pp. cxliv, 116. Bound \$15, paper cover \$13.)

16. Gripla II. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1977. 213 bls. Í bandi kr. 4.900, óbundin kr. 4.400. (Pp. 213. Bound \$15, paper cover \$13.)
17. Álfrún Gunnlaugsdóttir. Tristán en el Norte. 1978. 366 bls. Í bandi kr. 8.000, óbundin kr. 7.500. (Pp. 366. Bound \$ 25, paper cover \$23.)

D. ÍSLENZK HANDRIT (Facsimile editions of manuscripts)

Í fólió (Series in folio):

- I. Íslendingabók Ara fróða, AM 113a and 113b, fol. With an introduction (in Icelandic and English) by Jón Jóhannesson. 1956. xxviii bls., (42) bls. ljósprent handrita. Uppseld. (Pp. xxviii, (42) plates. Out of print.)
- II. Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries. By Hreinn Benediktsson. 1965. 97 bls., 78 ljósprentuð sýnishorn handrita, lix bls. Í bandi kr. 9.000. (Pp. 97, lix; 78 plates. Bound \$28.)
- III. Landnámabók. Ljósprentun handrita. Jakob Benediktsson ritaði inngang. 1974. xlviii bls., 662 bls. ljósprent handrita. Í bandi kr. 19.500. (A facsimile edition of all the main manuscripts of *Landnámabók* with an introduction in Icelandic and English by Jakob Benediktsson. Pp. xlviii, 662 plates. Bound \$60.)
Sama rit í viðhafnarbandi og utan ritraðarinnar. Uppseld. (Do. Special binding, not included in the series. Out of print.)

Í 4to (Series in 4to):

- I. Kvæði Jónasar Hallgrímssonar í eiginhandarriti. Einar Ól. Sveinsson og Ólafur Halldórsson sáu um útgáfuna. 1965. xvj, 323 bls. (þar af 301 bls. ljósprent handrita). Í bandi kr. 6.500. (A facsimile edition of all the then known autographs of

poems by Jónas Hallgrímsson. Pp. xvi, 323 (including 301 plates). Bound \$20.)

Sama rit, utan ritraðarinnar. Sama verð. (Do. Not included in the series. Same price.)

II.-IV. Óprentað. (Not yet published.)

V. Kollsbók, Codex Guelferbytanus 42. 7. Augusteus Quarto. Ólafur Halldórsson sá um útgáfuna. 1968. xvij, (2), (2) bls., (256) bls. ljósprent handrits. Í bandi kr. 5.000. (A facsimile edition of the oldest Icelandic collection of *rímur*. Pp. xlviii, (2), (2), (256) plates. Bound \$15.)

Í 8vo (Series in 8vo):

I. Sigilla Islandica I. ÁM 217, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1965. xvj, 334 bls. (þar af 326 bls. ljósprent handrita). Í bandi kr. 3.500. (Pp. xvi, 334 (including 326 plates). Bound \$10.)

II. Sigilla Islandica II. ÁM 216 og 218, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1967. (xij), 304 bls. (þar af 288 bls. ljósprent handrita). Í bandi kr. 3.500. (Pp. (xii), 304 (including 288 plates). Bound \$10.)

